K. Marx F. Engels

DİN ÜZERİNE

SOL
YAYINLARI

DİN ÜZERİNE

KARL MARX, FRİEDRİCH ENGELS

BŞİNCİ BASKI
ANKARA 2013

DİN ÜZERİNE

KARL MARX, FRİEDRİCH ENGELS

ÇEVİREN
KAYA GÜVENÇ

Karl Marx ve **Friedrich Engels**'in
din konusundaki yazılarından derlenen
Sur la religion
(Editions sociales, Paris 1968)
adlı yapıtını,
Kaya Güvenç
Fransızcasından
dilimize çevirdi ve kitap,
İngilizcesiyle
(*On Religion*, Progress Publishers, Moscow, 1976)
karşılaştırıldıktan sonra
Din Üzerine
adı ile,
Sol Yayınları
tarafından
Eylül 2013
(Birinci Baskı: Nisan 1976; İkinci Baskı: K0asım 1995; Üçüncü Baskı: Ağustos 2002; Dördüncü Baski: Ekim 2008)
tarihinde,
Ankara'da *Kuban Matbaacılık*'ta bastırıldı.

ISBN 978-975-7399-49-0

İÇİNDEKİLER

7 [1] Doktora Tezi "Demokritos ile Epiküros'un Doğa Felsefeleri'ne Önsöz
Karl Marx

10 [2] *Kölnische Zeitung*'un 179'uncu Sayısının Başyazısı
Karl Marx

11 I
17 II
23 III

34 [3] Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş
Karl Marx

51 [4] Kutsal Aile, ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi [VI. Bölümden Parça]
Karl Marx

51 d) Fransız Materyalizmine Karşı Eleştirel Savaş

61 [5] Feuerbach Üzerine Tezler
Karl Marx

65 [6] Alman İdeolojisi [I. Bölümden Parça]
Karl Marx-Friedrich Engels

74 [7] *Rneinischer Beobachter*'in Komünizmi [Parça]
Karl Marx

80 [8] Komünist Parti Manifestosu [II. ve III. Bölümlerden Parça]
Karl Marx-Friedrich Engels

83 [9] G. F. Daumer'in *Yeni Çağın Dini Birleşmeye ve Özdeyişe Ait Temel Deneme,* 3 cilt, Hamburg 1850, Kitabının Raporu
Karl Marx-Friedrich Engels

90 [10] Köylüler Savaşı [II. Bölüm]
Friedrich Engels

111 [11] Yazışmalardan Parçalar
Karl Marx ve *Friedrich Engels*

111 Friedrich Engels'ten Karl Marx'a, 26 Mayıs 1853
113 Karl Marx'tan Friedrich Engels'e, 2 Haziran 1853
115 Friedrich Engels'ten Karl Marx'a, 6 Haziran 1853

118 [12] Kilise Aleyhtarı Hareket. Hyde Park'ta Bir Gösteri
Karl Marx

125 [13] Kapital [Parça]
Karl Marx

132 [14] Göçmen Yazını [İkinci Makaleden Parça]
Friedrich Engels

134 [15] Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notlar [Parça]
Karl Marx

135 [16] Anti-Dühring [Parça]
Friedrich Engels

141 [17] Doğanın Diyalektiği[Parça]
Friedrich Engels
141 Giriş
161 Ruhlar Aleminde Doğabilimi
172 Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü
173 [Notlar ve Parçalar] – Tarihe Ait

178 [18] Bruno Bauer ve İlkel Hıristiyanlık
Friedrich Engels

189 [19] Vahiy Kitabı
Friedrich Engels

197 [20] Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu
Friedrich Engels
197 Önsöz
199 I. Hegel'den Feuerbach'a
209 II. İdealizm ve Materyalizm
220 III. Feuerbach'ta Din Felsefesi ve Törebilim
229 IV. Diyalektik Materyalizm

249 [21] Hukukçular Sosyalizmi
Friedrich Engels

254 [22] Joseph Bloch'a Mektup
Friedrich Engels

258 [23] Conrad Schmidt'e Mektup
Friedrich Engels

266 [24] Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm – Sunuş
Friedrich Engels

293 [25] İlkel Hıristiyanlığın Tarihine Katkı
Friedrich Engels

322 [26] [Fransa'da Sınıf Savaşımları'na] Giriş
Friedrich Engels

327 *Açıklayıcı Notlar*
352 *Adlar Dizini*

[BİR]

DOKTORA TEZİ "DEMOKRİTOS İLE EPİKÜROS'UN DOĞA FELSEFELERİ"NE ÖNSÖZ[1]

KARL MARX

BU İNCELEME, başlangıçta bir doktora tezi olmak için yazılmasaydı, bir yandan biçimi bilimsel bakımdan daha özenli olur ve öte yandan öne sürülen görüşlerin birçoğu daha az bilgiçlik taslardı. Ne var ki, dış koşullar, beni bu incelemeyi bu biçimde baskıya vermeye zorluyor. Dahası, burada, Yunan felsefe tarihinin bugüne değin askıda olan bir sorununu çözdüğümü sanıyorum.

Uzmanlar, bu inceleme konusunda, şu ya da bu biçimde kullanılabilecek daha eski bir çalışma olmadığını bilirler. Çiçero ve Plütark'ın gevezelikleri, bugüne kadar kerelerce incelendi. Kilise Babalarının ve tüm ortaçağın, us-dışılığın yaşama egemen olduğu çağın, Epiküros için koyduğu yasağı kaldıran Gassendi'nin açıklamalarının,[2] ilginç olan tek bir öğesi vardır. Gassendi, katolik inancı ile putatapar bilgisini ve Epiküros ile Kiliseyi bağdaştırmak istiyordu; doğal ki, bu da boş bir çabaydı. Bu, bir Yunan yosmasının (Lais'inin[3]) şuh ve serpilmiş bedenine bir hıristiyan rahibenin giysisini giydir-

mek gibi gülünç bir şey olurdu. Denebilir ki, Gassendi, bize, Epiküros felsefesini öğretebileceğinden daha çok, kendisi Epiküros'tan felsefe öğrenmektedir.

Bu inceleme, epikürocu, stoacı ve kuşkucu felsefeler[4] dönemini bütün kurgusal Yunan düşüncesiyle ilişkileri içinde ayrıntılı olarak açıklayacağım daha oylumlu bir yapıtın[5] ancak ön çalışması olarak kabul edilmelidir. Bu incelemedeki biçim vb. ile ilgili eksiklikler, planlanan yapıtta giderilmiş olacak.

Hegel, adı geçen sistemlerin genel çizgilerini bütünlüğü içinde doğru olarak saptadı: ama, felsefe tarihinin gerçek başlangıcını oluşturan ve, kapsamıyla ve yürekliliğiyle hayranlık uyandıran onun felsefe tarihi planı, bir yandan, ayrıntılara girmeyi olanaksızlaştırıyordu; ve, öte yandan, bu dev düşünürün, *par exellence** "*kurgusal*" düşünce olarak nitelendirdiği kendi anlayışı, bu sistemlerin, Yunan felsefe tarihinin ve genel olarak Yunan düşünüşünün önemini görmesine engel oluyordu. Bu sistemler Yunan felsefesinin gerçek tarihinin anahtarıdırlar. Bunların Yunan yaşamıyla ilişkileri üzerine, dostum Köppen'in *Friedrich der Grosse und seine Widersacher* [*Büyük Friedrich ve Hasımları*] adlı yapıtında daha derin bilgi bulunmaktadır.

Ek olarak, Epiküros'un tanrıbilimine karşı Plütark'ın polemiğinin bir eleştirisini koyduk; nedeni, bu polemiğin eşsiz bir şey olması değil, tipik olarak bir *espèce*'i** temsil etmesidir; bu polemik, tanrıbilim yanlısı anlayışın felsefeye karşı nasıl tutum takındığını çarpıcı bir biçimde açıklamaktadır.

Eleştiride, başka şeyler yanında, felsefeyi, din forumu önüne çıkaran Plütark'ın görüşünün genel olarak yanlış olduğuna değinilmiyor. Bu konu üzerinde tartışmak yerine, David Hume'un bir pasajını aktarmak yeterli olacaktır.

"Bütün yönlerden, her yerde *en yüksek yetke* kabul edilmesi gereken felsefeyi, her fırsatta vardığı sonuçlar için kendini savunmaya ve varlığından incinen tüm sanat ve bilimle-

* En üstün. –ç.
** Türü. –ç.

rin yanında kendini haklı çıkarmaya zorlamak, ona gerçekten bir çeşit hakaret demektir. *O zaman akla, kendi uyruklarına karşı ihanetten suçlanan kralın öyküsü geliyor.*"[6]

Tüm dünyayı kucaklayan ve tümüyle özgür olan kalbinde bir damla kan kalıncaya dek, felsefe, Epiküros'la birlikte hasımlarına şöyle bağıracaktır:

Ασεβης δε, ουχ ο τους των πολλων θεους αναιρων,
αλλ' ο τας των πολλων δοξας θεοις προσαπτων.*

Felsefe bunu gizlemiyor. Prometeus'un açıkladığı:

απλω λογω, τους παντας εχθαιρω θεους,**

inancını, felsefe, kendi inancı yapıyor. Bu, insan bilincini en yüksek tanrısallık olarak tanımayan göksel ve yersel tüm tanrılara karşı onun kendi özdeyişidir. Onun yanında ötekilere yer yoktur.

Felsefenin toplumsal durumunda görünüşte bir gerileme görmekten sevinen ödleklere gelince, felsefe, onlara gene Prometeus'un tanrıların hizmetçisi Hermes'e verdiği yanıtı veriyor:

της σης λατρειας την εμην δυσπαξιαν,
σαφως επιστασ', ουχ αν αλλαξαιμ, εγω.
χρεισσον γαρ οιμαι τηδε λατρευειν πετρα
η πατρι φυναι Ζηνι πιστον αγγελον.***

Prometeus, felsefe takvimindeki azizlerin ve inanç kurbanlarının en soylusudur.

Berlin, Mart 1841
Karl Marx, *Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri,*
Sol Yayınları, Ankara 2000, s. 9-12

* "Dinsiz olan, halkın tanrılarını kovan değil, tanrılara halkın düşüncelerini yükleyenlerdir."[7] –ç.

** "Açıkçası tanrılardan nefret ediyorum."[8] –ç.

*** "Açıkça bil ki, mutsuzluğumu
"Sana hizmet etmek gibi uğursuz bir yazgıya değişmem
"Bu kayanın uşağı olmak
"Baba Zeus'un sadık bir uşağı olmaktan daha iyidir".[9] –ç.

[İKİ]

KÖLNİSCHE ZEİTUNG'UN 179'UNCU SAYISININ BAŞYAZISI[10]

KARL MARX

I

KÖLNİSCHE ZEİTUNG'A bugüne değin *"Renli aydınların (Entelligenz) organı"* olarak olmasa da, en azından Renlilerin "ilan gazetesi" ("Intelligenzblatt") olarak* saygı gösteriyorduk. Onun "politik başyazılar"ını, her şeyden önce, burada da, *per aspera ad astra*,** politikadan istiridyeye*** kadar diye de ifade edilebilen yükselişini, küçük ilanlar dünyası ile canlandırıcı bir esinti içinde sabırsızlıkla sık sık dağıttığı aklı ustaca kaynaştırdığı oranda, okuru politikadan efendice tiksindirmenin iyi seçilmiş ciddi bir aracı olarak görüyorduk. Ama *Kölnische Zeitung*'un bugüne değin politika ile küçük ilanlar arasında koruyabildiği güzel denge, son

* *Intelligenz* ("aydınlar") ve *Intelligenzblatt* ("ilân gazetesi") arasında bir sözcük oyunu. –*ç*.

** Bozuk yollardan yıldızlara. –*ç*.

*** Latince *astra* ("yıldızlar") ve Almanca *Auster* ("istiridye") sözcükleri arasında sözcük oyunu. –*ç*.

dönemde "politika sanayisinin ilanları" denebilecek bir ilanlar kategorisiyle bozuldu.* Başlangıçta bu yeni türün nerede yeralması gerektiği pek iyi bilinmediğinden, bir ilanın başyazıya ya da başyazının ilana dönüşmesi önlenemedi; ilan dendiğinde, politik dünyanın dilinde bu "*ihbar*" anlamına gelir, ama karşılığında para verilirse, tam bir "saflıkla" buna "*haber*" denir.

Kuzeyde yavan yemeklerden önce, konuklara, leziz likörler sunmak adettir. Kuzeyli konuğumuz karşısında, yemekten önce içkiler sunma adetine karşı boynumuzu eğiyoruz; ve yemeğin kendisinde, yani *Kölnische Zeitung*'un 179. sayısının sindirilmesi güç yazısında, hiçbir *Spirutus*** bulmadığımız için önce içkimizi sunuyoruz. Bu nedenle Lucien'in *Tanrıların Konuşmaları*'ndan bir sahne sunmakla başlıyoruz ve bu sahneyi "herkesin anlayabileceği"[11] bir çeviri içinde veriyoruz, çünkü okurlarımız arasında Yunan olmayan en az *bir kişi* olacaktır.

LUCİEN: *TANRILARIN KONUŞMALARI*

XXIV. —HERMES'İN YAKINMALARI[12]

HERMES. — Gerçekten gökte benden daha mutsuz bir tanrı var mı anne?

MAYA. — Sakın böyle sözler söyleme Hermes.

HERMES. —Niye söylemeyecekmişim? Bunca çok şey yaparken, üzerimde bu kadar iş varken, bu kadar görev arasında yalnız ben yorulur ve boğulurken niye çekinecekmişim! Daha gün doğarken kalkıp şölen salonunu süpürmem, meclis odasının yastıklarını yerleştirmem, herşeyi düzenlemem, sonra Zeus'u beklemem ve bütün gün dere tepe koşarak mesajlarını götürmem ve döner dönmez toz toprak içinde yemeği vermem gerekiyor. Yeni satın aldığı şu saki gelmeden önce içkiyi de ben sunuyordum. Ama hepsinden daha korkunç olan şey, tüm tanrılar içinde yalnız ben gece bile uyumuyorum; o zaman bile, ölülerin ruhlarını Plüton'a götürmem, ölü-

* Bütün pasaj, *Anzeige*'nin ("ilan" ve "ihbar") ikili anlamı üzerine kurulmuştur. –ç.

** *Spirutus*, ispirto/alkol ile espri arasında sözcük oyunu. –ç.

ler yargılanırken refakat işlerini yerine getirmem gerekiyor. Kendim için gündüz çalışmam, *spor alanlarında* durmam, toplantılarda *mesajcılık* yapmam, hatiplere ders vermem yetmiyor: bir de *ölüleri ilgilendiren herşeyde* yönetime katılmam gerekiyor.

Olimpos'tan kovulduğundan beri, Hermes, eski alışkanlığın zorlamasıyla, "kölelik görevleri"ni yerine getirmeyi ve ölülerin bütün işleriyle uğraşmayı sürdürüyor.

179'uncu sayının sıkıcı yazısını* yazan Hermes'in kendisi mi, yoksa oğlu, teke-tanrı Pan mı, kararı okur verecektir; ama okur, Yunanlı Hermes'in belagat ve mantık tanrısı olduğunu unutmamalıdır.

"Felsefi ya da dinsel düşünceleri gazeteler aracılığıyla yaymak ya da bunlarla gazetelerde savaşım vermek de bize kabul edilmez geliyor."

İhtiyar bu biçimde gevezeliğe başladığında, bize cansıkıcı bir vahiyler teranesi sıralamaya niyetli olduğunun farkına vardım; ama sabırsızlığımı yatıştırmak için kendi kendime, kendi evinde düşüncesini açıkça söyleyecek kadar bağımsız, anlayışlı bu adama nasıl inanmamalı dedim. Ve okumaya devam ettim. Ama mucize! Gerçekten en küçük bir felsefi düşüncenin bile bulunmadığı bu makale, en azından felsefi düşüncelerle savaşım vermeye ve dinsel düşünceler yaymaya eğilimli.

Kendi öz varlık hakkını yadsıyan, kendi yetersizliğini önceden kendisi açıklayan bir makalenin bizim için ne önemi olabilir ki? Yazar bize yanıt vermek için sözü oldukça uzatıyor. Bize, tumturaklı yazılarının nasıl okunacağını anlatıyor. "Yanyana koyma ve bir araya toplama" işini "okurların anlayışına" bıraktığı parçalar vermekle yetiniyor; bu, iş edindiği bu tür "ilanlar" için en geçerli yöntemdir. Biz de "yanyana koyma ve bir araya toplama" işini yapacağız, ama tesbih inci gerdanlığa dönüşmezse hata bizim değil.

Yazar şunları söylüyor:

"Böyle yollar kullanmakla (yani felsefi ve dinsel düşünceleri

* Almanca *leitender* ile *leidender Artikel* arasında sözcük oyunu. –ç.

gazetelerde yayan ve bunlarla savaşan) bir parti, *bize* göre, niyetinin *dürüst olmadığını* ve kendisi için halkı eğitmenin ve aydınlatmanın, *başka amacı olduğunu açığa vurmaktan* daha az kaygı duyduğunu gösteriyor."

Kendi görüşü böyleyse, sözkonusu yazının, *amacını açığa vurmaktan* başka bir niyeti olamaz. Bu "açığa vurulan amaçlar", kendilerini göstermekte gecikmeyecekler.

Yazının devamı şöyle: devletin "*yetkin-olmayan* gevezelerin oyunlarını sona erdirmek" yalnızca hakkı değil, aynı zamanda görevidir de. Açık ki, yazar, kendi kanısının *hasımlarından* sözediyor; çünkü o, çok önce, kendisinin *yetkin* bir geveze olduğuna kendisini inandırmıştı.

Öyleyse dinsel konularda sansürün yeniden ağırlaşması, henüz rahat nefes almaya başlayan bir basına karşı yeni polis önlemleri alınması sözkonusudur.

"Bize göre, devlete, abartılmış bir sertlikten dolayı değil, daha çok bir hoşgörü fazlasından dolayı kusur bulunabilir."

Bununla birlikte, başyazı, düşünce değiştiriyor. Devlete kusur bulmak tehlikelidir; bu yüzden otoritelere başvuruyor, ve basın özgürlüğü suçlaması, sansürcülere karşı suçlamaya dönüşüyor; sansürcüleri, pek "az sansür" uygulamakla suçluyor.

"Bu alanda da, *devlet değilse bile*, en azından *bazı 'bireysel otoriteler'*, bugüne değin, yeni felsefi okulun, halk gazetelerinde ve tam olarak bilimsel olmayan bir okur kitlesine yönelik başka yayınlarda, hıristiyanlığa karşı en rezil saldırılara izin vermekle, ayıplanacak bir hoşgörü gösterdiler."

Yazar yeniden duraklıyor, bir kez daha düşüncesini değiştiriyor. Daha sekiz günden az bir zaman önce, sansür özgürlüğünün basın özgürlüğüne çok az izin verdiğini bulmuştu, şimdi ise sansürcülerin baskısının çok az sansüre yolaçtığını söylüyor.

Bunu düzeltmek gerek:

"Sansür varolduğu sürece, onun en ivedi görevi, son günlerde gözümüzün önünde yinelenen bir suç olarak çocukça bir küstahlığın iğrenç filizlerini temizlemektir."

Ne kadar utangaç bir görüş! Ne kadar utangaç bir görüş!* Ve "en utangaç görüş", yalnızca "geniş yığınların kavraması için hazırlanmış olan tek bir çözümden rahatsız olacaktır".

Yumuşatılmış sansür, tiksindirici aşırılıkların yazılmasına olanak veriyorsa, o zaman basın özgürlüğü ne verecek? Gözlerimiz, sansür edilmiş basının "kendine güven"e dayanamayacak kadar zayıfsa, nasıl özgür basının cesaretine dayanacak kadar güçlü olabilecekler?**

"Bir sansür varolduğu sürece, bu, onun en ivedi görevidir." Ya varolmadığı zaman? Tümce şöyle yorumlanmalıdır: sansürün en ivedi görevi, olabildiğince uzun süre, kendi varlığını sürdürmektir.

Ve yazar yeniden düşüncesini değiştiriyor:

"*Savcı* olarak davranmak bizim işimiz değil, bu nedenle, kim olduğunu daha açık olarak belirtmekten uzak duracağız."

Bu adam tam bir iyilik meleği! Daha açık olarak "belirtmekten" uzak duruyor ve ancak *kendi* düşüncesinin nereye gittiğini, çok kesin, çok açık *imlerle kanıtlayabileceğini ve* gösterebileceğini duyuruyor; yalnızca kuşku uyandıran belli belirsiz sözler söylüyor; onun işi *savcı* olmak değil, *gizli suçlayıcı* olmak.

Görevinin liberal başyazılar yazmak olduğunu farkeden bu zavallı adam, düşüncesini, bir kez de, "basın özgürlüğünün sadık yandaşı" rolünü oynamak gerektiği biçiminde değiştiriyor; yani yeni bir görüş benimsiyor.

"Eğer rastlansal bir ihmalin sonucu değilse, halkın gözü önünde basının özgürleştirilmesi hareketini kötülemekten; amaçlarına açık bir yolla ulaşmayı başaramamaktan korkan hasımlardan çıkar sağlayacak biçimde davranmaktan başka bir amacı olamayacak olan bu gidişe karşı çıkmamazlık edemezdik."

Basın özgürlüğünün bu cesur olduğu kadar keskin görüş-

* *Blöd* sözcüğüyle oyun. Bu sözcük, görüşten sözedildiğinde *utangaç, mahcup, çekingen, ürkek* anlamına gelir; bir anlamı da *aptallık, alıklık, salaklık*'tır. –*ç.*

** *Übermut* (küstahlık) ve *Mut* (cesaret) arasında bir sözcük oyunu. –*ç.*

lü savunuru, eğer sansür "*I sleep, wake me not*"* yazıtını taşıyan İngiliz leoparı değilse, o zaman basının özgürleştirilmesi hareketini halkın gözünden düşürmek için, bu "iğrenç" yöntemi benimsediğini, bize duyurmuş oluyor.

Sansürün dikkatini "*rastlansal ihmaller*" üzerine çeken, ve kamuoyunda ününü "sansürcünün makası"ndan bekleyen bir basın hareketinin daha çok kötülenmesine gerek var mıdır?

Nasıl ki, kimi zaman küstahlığın "özgür" olduğu söylenirse, böyle bir hareket de "özgür" olarak nitelenebilir; ve özlü bir biçimde, iki jandarma ona destek olamazsa, basın, anında lağıma yuvarlanır derken, basının daha geniş bir hareket serbestisinin savunucusu olarak geçinmek, küstahça bir budalalık ve ikiyüzlülük değil midir?

Üstelik, felsefi basının kamuoyunun gözlerinde kendi kendini tehlikeye düşürdüğü doğruysa, sansüre ne gerek var, bu başyazıya ne gerek var? Kuşkusuz, yazar, hiçbir biçimde "*bilimsel araştırma özgürlüğünü*" sınırlamak istemiyor.

"Günümüzde, *bilimsel araştırma*, haklı olarak, en geniş, en sınırsız alandan yararlanmaktadır."

Adamımızın bilimsel araştırmadan ne anladığına gelince, onu aşağıdaki ifade gösteriyor:

"Ama, hıristiyanlığın kendisine olsa olsa yarar getirecek bilimsel araştırma özgürlüğünün gerektirdiği ile bilimsel araştırmanın sınırlarını aşan şeyler arasında kesin bir ayrım yapmak gerekir."

Bilimsel araştırmanın sınırlarını bilimsel araştırmadan başka kim belirleyecektir? Başyazının sözlerine bakılırsa bilime sınırlar koymak gerekiyor. Demek ki, başyazı, bilimsel araştırmadan öğrenecek hiçbir şeyi olmayan, ama ona ders veren, bilgili tanrı kayrası olarak bilimsel bir sakaldan laik bir sakal yapabilecek olan her kılı ölçen "*resmi bir sağduyu*"nun varlığını kabul etmektedir. Başyazı, sansürün bilimsel ilhamına inanmaktadır.

Başyazının "bilimsel araştırma" üzerindeki bu "aptalca"

* "Uyuyorum, beni uyandırmayın". –ç

zırvalarına devam etmeden önce, bir an bay H[ermes]in "*dinsel felsefesi*"nin, kendi "öz bilimi"nin bazı numunelerinin tadına bakalım!

"Din devletin temelidir, üstelik yalnızca yüzeysel bir amaç gözetmeyen her toplumsal grubun en gerekli koşuludur." Kanıt: "Din çocukça fetişizmin en kaba biçimi altında bile, insanı, belirli bir ölçüde, duyusal arzularının üstüne yükseltmektedir; insan, kendini, salt duyusal arzuların baskısına bırakırsa, bunlar, *onu hayvan düzeyine düşürür* ve herhangi bir üst niyetini gerçekleşmeyi onun için olanaksız duruma getirir."

Başyazı, fetişizmi, dinin "*en kaba* biçimi" olarak adlandırıyor. Yani ister istemez, "bilimsel araştırma" yapan herkes için kesin bir şey olan, "*hayvanlara tapma*"nın, fetişizmden *üstün* bir dinsel biçim olduğu görüşüne hak veriyor; peki ya hayvanlara tapma insanı hayvanın altına düşürmüyor mu, hayvanı insan için tanrı yapmıyor mu?

Şimdi de "fetişizm"e geçelim. Tam iki paralık magazin bilgisi. Fetişizm, insanı, arzunun *üstüne* yükseltmekten çok uzaktır, hatta tam tersine, fetişizm, "*duyusal arzunun dini*"dir. Arzudan doğan hayal, fetişiste, "cansız bir nesnenin" doğal niteliğini yitirerek, kendi aşırı arzularını onaylayacakmış kuruntusunu verir. Bundan dolayıdır ki, fetişistin kaba arzusu, fetiş bu arzunun çok uysal hizmetçisi olmadığı an, fetişi *kırar*.

"Üstün bir tarihsel öneme erişmiş uluslarda, halkın yaşamının doruğu dinsel anlayışlarının çok gelişmiş olmasıyla, büyüklüklerinin ve güçlerinin gerilemesi dinsel kültürlerinin gerilemesiyle örtüşür."

Yazar, tarihi, başaşağı anlamda koyuyor; doğru olan tam tersidir. Antikçağın halkları arasında Yunan ve Roma, en yüksek "tarihsel kültür"e sahip olanlardır. Yunan, en yüksek düzeye, içte Perikles, dışta İskender çağında erişti. Perikles çağında, sofistler, (ete kemiğe bürünmüş felsefe diyebileceğimiz) Sokrates, sanatı ve retoriği, dinin elinden almışlardı. İskender'in çağı, "bireysel" ruhun sonsuzluğu fikrini ve pozitif dinlerin tanrısını reddeden Aristoteles'in çağı oldu.

Şimdi de Roma'ya gelelim! Çiçero'yu okuyun! Roma, tarihinin doruğuna eriştiğinde, epikürosçu, stoacı ya da kuşkucu felsefeler, kültürlü Romalıların dinleriydi. Antikçağların devletlerinin yıkılması, bu devletlerin dinlerinin ortadan kalkışına neden oluyorsa, başka bir açıklama aramanın gereği yoktur, çünkü antiklerin "esas dini", "milliyetlerine", "devletlerine" tapmaydı. Antikçağın devletlerinin yıkılmasına neden olan antik dinlerin yıkılması değil, antik dinlerin yıkılmasına neden olan antikçağın devletlerinin yıkılmasıdır. Ve başyazının bilgisizliğini kanıtladığı bir kişi, kendini "bilimsel araştırmanın yasa koyucusu" olarak ilan ederek, felsefe için "kararname" çıkarıyor.

"Tüm antik dünya çökmeye yargılıydı, çünkü halkların bilimsel kültürü, zorunlu olarak, dinsel anlayışların üzerine dayandığı bulunduğu yanlışların açığa çıkarılmasıyla birlikte gelişiyordu."

Böylece, başyazıya göre tüm antik dünya ortadan kalktı, çünkü bilimsel araştırma antik dinlerin yanlışlarını açığa çıkardı. Araştırma, dinlerin yanlışlarını sessizce geçiştirseydi, Lucretius ve Lucien'in yapıtları, başyazının yazarı tarafından Romalı otoritelerin sansürüne salık verilmiş olsaydı, antik dünya ortadan kalkmayacak mıydı?

Bununla birlikte sayın H[ermes]'in derin bilgisine kısa bir not düşmekte kendimizi özgür sayıyoruz.

Rheinische Zeitung
Nº 193, 12 Temmuz 1842

II

Antik dünyanın yıkılışının çok yakın olduğu bir zamanda, Yunan mitolojisinin "sonsuz gerçekliği"ni ve bunun "bilimsel araştırmanın sonuçları"yla uygunluğunu bütün gücüyle kanıtlamaya uğraşan *İskenderiye okulu*[13] açıldı. İmparator Julien'in kendisi de, doğmakta olan zamanın zihniyetini görmemek için gözlerini kapayarak onu ortadan kaldıracağını sanan bu eğilim içindeydi. Ama H[ermes] tarafından

elde edilen sonuçta duralım! Antik dinlerde "tanrısalın belirsiz önsezisi, yanlışın en kalın karanlıklarıyla örtülüydü" ve bu nedenle, bu önsezi, bilimsel araştırmalara karşı koyamazdı. Hıristiyanlıkta bunun tam tersi olduğunu öne sürecektir mekanik düşünen herhangi biri. Gerçekten H[ermes] şöyle diyor:

"Bilimsel araştırmanın en önemli sonuçları, bugüne değin hıristiyan dininin gerçeklerini onaylamaktan başka bir şeye yaramadılar."

Dindar Malebranche'ın ve tanrıdan esin almış Jacob Böhme'nin felsefeleri de dahil olmak üzere, geçmişin tüm felsefelerinin tanrıbilimciler tarafından hıristiyanlıktan ayrılmakla suçlanmaları olgusunu bir yana bırakıyoruz; Leibniz'in Brunswick köylüleri tarafından "*Löwenix*"* (hiçbir şeye inanmayan) olarak İngiliz Clarke ve Newton'un öteki yandaşları tarafından tanrıtanımaz olarak suçlanması olgusunu da bir yana bırakıyoruz; protestan tanrıbilimcilerin en yetenekli ve tutarlı kesiminin de doğruladığı gibi, hıristiyanlık ile mantık arasında uyum olamayacağı, çünkü "cismani" akıl ile "tinsel" aklın birbirleriyle çeliştikleri olgusunu da —ki, bu olguyu, Tertullien klasik bir biçimde "*verum est, quia absurdum est*"** biçiminde ifade etmiştir— bir yana bırakıyoruz. Bütün bunları bir yana bırakarak soruyoruz: bilimsel araştırmayla dinin uyumu, dinin yolunda görünmesine izin verip bilimsel araştırmanın da din içinde eritilmesini zorlamadan nasıl kanıtlanacaktır? Herhangi başka bir zorlama, her ne olursa olsun kanıt olmayacaktır.

Kuşkusuz, daha ilk anda, bilimsel araştırma olarak yalnızca kendi görüş biçiminizi kabul ettiğiniz için, sizin açınızdan olacağı bilmek kolaydır; o zaman da savınız Vedas'ın[14] kutsallığını, onları okuma hakkını yalnızca kendisine saklayarak kanıtlayan Hintli brahmamn savından nasıl daha geçerli olur ki!

* Leibniz adıyla, imansız anlamına gelen *Glaubenichts*'in deforme edilmiş şekli olan *Löwenix* arasında Almanca sözcük oyunu. *–ç.*

** Doğrudur, çünkü saçmadır. *–ç.*

H[ermes] "bilimsel araştırma" diyor. Ama hıristiyanlıkla çelişen her araştırma ya "yarı yolda duruyor" ya da "yanlış yolda gidiyor". Kanıtlamayı daha rahat bir duruma getirmek olanaklı mı?

Bilimsel araştırma, buluşlarının kapsamını "*kendisine açıklamak*" koşuluyla hiçbir zaman hıristiyanlığın gerçekleriyle çatışmaya girmeyecektir; ama aynı zamanda devlet, bu "*açıklama*"nın olanaksız olmasına dikkat etmelidir, çünkü bilim hiçbir zaman büyük kitlenin anlayışına hitap etmemelidir, yani hiçbir zaman düşündüğünü *kendi başına* açıklamamalı ve halk içinde yaygın bir duruma gelmemelidir. Bütün krallık gazetelerinde, bilimsel-olmayan araştırıcılar tarafından saldırıya uğrasa bile alçakgönüllü kalmalı ve susmalıdır.

Hıristiyanlık "her yeni çöküş" olanağını dışlıyor, ama polis, filozof gazetecilerin bu çöküşe yol açmamalarına dikkat etmeli, ve en sıkı biçimde onunla uğraşmalıdır. Gerçeğe karşı savaşımda başka bir güçle önünü almaya gerek kalmadan, yanlış, yanlış olarak anında görülmeli; ama devlet, bu gerçek savaşımını, "yanlış" şampiyonlarının ellerinden alamayacağı iç özgürlükten onları yoksun bırakarak değil de, bu özgürlüğe olanak tanıyan şeyi, varolma olanağını ellerinden alarak kolaylaştırmalıdır.

Hıristiyanlık utkusundan emin, ama H[ermes]'e göre, polis yardımını önemsemeyecek kadar da değil.

İmanınıza karşı olan her şey *a priori* yalansa ve yalan olarak karşılamak zorunluysa, sizin kendinizi beğenmişliğinizin bir müslümanın kendini beğenmişliğinden ya da başka herhangi dinden birinin kendini beğenmişliğinden ne farkı kalır? Felsefe, "başka ülke, başka adet" deyimi gereğince, dogmanın temel gerçekleriyle çatışmaya girmemek için, her ülke için başka temel ilkeler mi kabul etmelidir; bir ülkede üç çarpı birin bir ettiğine, bir başkasında kadınların ruhu olmadığına, üçüncüsünde cennette bira içildiğine mi inanmalıdır? Bitkilerin ve yıldızların evrensel bir niteliği olduğu gibi, *evrensel bir insan* niteliği yok mudur? Felsefe, kendine,

geçerli olan üzerinde değil, gerçek olan üzerinde soru sorar; kendine, birkaç kişi için doğru olanı değil, bütün insanlar için doğru olanı soru olarak sorar; onun metafizik gerçekleri siyasal coğrafyanın sınırlarını tanımazlar; onun siyasal gerçekleri "sınırların" nerede başladığını, özel bir dünya ve halk anlayışının düşsel ufkuyla insan aklının gerçek ufkunu karıştırmayacak kadar iyi bilirler. Hıristiyanlığın tüm savunucuları arasında H[ermes] en zayıfıdır.

Hıristiyanlığın *uzun zamandan beri varolması*, onun lehine olan tek kanıttır: ama felsefe de Thales'ten günümüze kadar varolmadı mı, ve gerçekte H[ermes]in kendisi de, felsefenin şimdi daha büyük savlar ortaya koyduğunu ileri sürmüyor mu ve şimdiye kadar olduğundan daha önemli olduğu kanısında değil mi?

Ensonu, H[ermes], devletin "hıristiyan" bir devlet olduğu, ve devletin amacının, manevi varlıkların özgür bir birliği yerine inananların bir birliği olduğu, özgürlüğün gerçekleşmesi yerine dogmanın gerçekleşmesi kanıtını nasıl ileri sürüyor?

"Bütün Avrupa devletlerimizin temeli hıristiyanlıktır". *Fransız* devleti de mi? Anayasanın[15] 3. maddesi "her hıristiyan" ya da yalmzca "hıristiyan olan"ın değil de, "***tous les Français** sont également admissibles aux emplois civiles et militaires*"* der.

Prusya medeni yasası, kısım II, kesim XIII, vb. ise şöyledir:[16]

"Devlet başkanının *ilk* görevi, hem dışarda, hem içerde, huzuru ve güveni sağlamak ve her bireyi ve mallarını şiddete ve kargaşalıklara karşı korumaktır."

Birinci paragrafa göre, devlet başkanı kendi kişiliğinde "devletin" tüm "görevlerini ve haklarını" birleştirir. Devlet başkanınm ilk görevinin, sapkın inançları bastırma ve öbür dünyanın mutluluğunu sağlama olduğu söylenmiyor.

Ama birkaç Avrupa devletinin hıristiyanlık üzerine kurulu olduğu doğruysa, bu devletler, kavramlarına uygun dü-

* "*Bütün Fransızlar* eşit olarak sivil ve askerî işlere girebilirler. –ç.

şüyorlar mı? Bir şeyin "salt varlık" durumu, bu şeyin durumunun yasal olmasına yeter mi?

H[ermes]'imize göre bundan kuşku duyulamaz, çünkü genç-hegelcilere şunu anımsatıyor:

"Devletin en yüksek kesiminde yürürlükte olan yasalara göre, *dinsel açıdan kutsanmayan bir evlilik zina* olarak görülür ve bu maddeden dolayı da *polis tarafından* cezalandırılır".

Dolayısıyla, "dinsel açıdan kutsanmayan evlilik", Ren kıyılarında Napoléon yasalarına göre "evlilik" olarak, ve Spre kıyılarında Prusya medeni yasasına göre "zina" olarak görülüyorsa, burada doğru olanın şurada yanlış olduğunu, evliliğin akla-uygun kavramının, bilimsel ve ahlaki kavramının Napoléon yasalarına özgü değil de, Prusya medeni yasasına özgü olduğunu kanıtlaması açısından, "polis"in cezalandırması gereken, "filozof" için bir kanıt oluşturur. Bu "polis tarafından cezalandırma felsefesi" bir başka yerde inandırıcı olabilir, *Prusya*'da değil. Prusya medeni yasasının hangi dereceye kadar zorla "kutsanmış" evlilikleri kabul ettirmek istediğini görmek için § 12, kısım II, kesim I'i okuyalım:

"Buna karşın, ülkenin yasaları tarafından izin verilmiş bir evlilik, kilise yetkililerinin izni istenmemiş ya da izin verilmemiş olmasından dolayı *medeni* geçerliliğinden hiçbir şey yitirmez."

Burada da evlilik "kilise yetkililerinden" kısmen serbest bırakılmıştır ve evliliğin "medeni" geçerliği "dinsel" geçerliğinden ayrılmıştır.

Büyük ve hıristiyan devlet filozofumuzun devlet konusunda "yüksek" bir düşüncesi yokmuş, bu açık.

"Devletlerimiz yalnızca *hakların savunulması* için kurulmuş *kooperatifler* değil, aynı zamanda, dikkatini, gençliğin eğitimine ayrılmış kuruluşların *daha ötesine* vb. yayan, gerçek *eğitim kuruluşları* olduğu için, kamusal eğitim; tümüyle hıristiyanlık temeline dayanır.

Gençlerimizin okul eğitimi, din dersi kadar, antikçağ klasikleri ve genel olarak bilimler üzerine de kurulmuştur.

H[ermes]'e göre, devlet, bir çocuk yuvasından, içeriğiyle

değil de, yayıldığı alanla ayrılıyor; devlet "dikkatini" daha uzağa yayıyor.

Oysa, devletin gerçek "kamusal" eğitimi, her şeyden önce, devletin akla-uygun ve kamusal varlığındadır; devlet üyelerini, gerçek devlet üyesi yaparak, bireysel amaçları genel amaçlar haline, kaba içgüdüyü ahlak eğilimi haline, doğal bağımsızlığı entelektüel özgürlük haline getirerek, bireyi bütünün yaşamı içinde geliştirecek ve bütünü bireyin aklında yaşatacak biçimde davranarak kendisi eğitir.

Başyazı, buna karşılık, devleti, eğitimlerini karşılıklı olarak yapan özgür insanların birliği olarak değil de, öğrenimlerini yukardan alması ve "küçük" okuldan "büyük" okula geçmesi gereken bir yetişkinler yığını olarak algılıyor.

Bu eğitim ve koruyuculuk *teorisini*, burada, basın özgürlüğünün bir yandaşı sergiliyor ve, bu güzele olan aşkından "sansürün ihmallerini" imliyor; "kitlenin anlaşıyını" gözler önüne tam zamanında sermeyi biliyor —(belki de kitlenin anlayışı, *kısa bir süredir Kölnische Zeitung*'a çok güvenilmez geliyor, çünkü kitle, artık "*felsefi-olmayan gazete*"*nin değerini anlamıyor*)— bilim adamlarına bir sahne için ve bir de kulis için fikir sahibi olmalarını öğütlüyor.

Başyazı, devletin "bayağı" anlayışını gözler önüne serdiği gibi, şimdi, "hıristiyanlık"ın bayağı anlayışını da açıklayabilir:

"Dünyadaki bütün gazetelerin yazıları, tümüyle kendini tamamen iyi ve mutlu duyumsayan bir topluluğu, umutsuz bir durumda olduğuna hiçbir zaman inandıramayacaktır".

Öyleyse nasıl! Gönencin ve mutluluğun *maddi* duygusu, inancın çok mutlu ve parlak başarısının verdiği güven, gazetelerin yazılarına karşı daha sağlam bir kanıttır! H[ermes] şarkı söylemiyor: "Tanrı, kalemiz, sığınağımızdır." Demek ki, "büyük kitle"nin gerçekten inançlı ruhu, "küçük grubun" ince laik kültüründen daha çok paslanmak durumunda kalacak!

H[ermes] için "ayaklanmaya kışkırtmalar bile", "*iyi düzenlenmiş* bir devlette", "iyi düzenlenmiş" üstelik "tanrı ru-

hu" tarafından gerçeğe yöneltilmiş "bir kilise içinde" olduğundan daha az korkunçtur. İyi bir mümin! Ve işte bunun nedeni!... Siyasal yazılar gerçekten kitlenin anlayabileceği biçimdeymiş, felsefi yazılar kitle için anlaşılmazmış!

Sonuç olarak, başyazının, "son dönemde, genç-hegelcilere karşı alınan *yarı-önlemler*, yarı-önlemlerin alışılmış sonuçlarını verdi" biçimindeki gözkırpışı hegelcilerin son girişimlerinin kendileri için "*çok fazla elverişsiz* sonuçları" olamaması konusundaki *dürüst isteğe* yaklaştırılırsa, *Kral Lear*'deki Cornwall'ın sözleri de kavranmış olur.

"Tavrına bakılırsa, kimseye yaltaklanmıyor;
"Namuslu ve tok sözlüdür; doğru bildiğini söylemesi gerekir.
"Kabul ederseniz söylediklerini ne âlâ;
"Ama hoşunuza gitmezse, n'apalım, o görevini yapıyor.
"Ben iyi bilirim böyle hilekarları,
"Bunlar açık sözlü geçinirler,
"Ama yerlere kadar eğilerek
"El etek öpmekte pek hünerli soytarılardan
"Daha düzenbaz, çok daha tehlikelidirler ."[17]

Rheinische Zeitung okurlarının eski rejime bağlı bir liberalin, kendine uygun sınırlar içine atılmış "eski bir genç adamın"[18] sunduğu ciddi olmaktan çok, komik gösterisiyle tatmin olduklarına inansaydık, bu gazetenin okurlarına hakaret ettiğimizi düşünürdük; "*aynı konuda*" birkaç söz söylemek istiyoruz. İlletli yazısına karşı polemiği sürdürmemiz, onun kendi kendini yıkmasına engel olduğu için yanlış olurdu.

Rheinische Zeitung
Nº 194, 13 Temmuz 1842

III

Her şeyden önce şu soru ortaya çıkıyor: "Felsefe, dinsel konuları, gazete yazılarında da tartışmalı mı?"

Bu soruya, ancak sorunun eleştirisi yapılarak yanıt verilebilir.

Felsefe, özellikle Alman felsefesi, yalnızlığa eğilimi olduğu için, sistemli olarak yalnızlığı seçtiği için, kendi niteliği gereği serinkanlı olduğu için, kendi niteliklerini ancak iletişim içinde gerçekleştiren, saldırmaya ve hemen karşılık vermeye hazır, günün olaylarıyla dolu gazetelere, ilkin yabancılaşır ve giderek karşıt duruma gelir. Sistematik gelişimi içinde ele alınan felsefe popüler değildir; kendi içine kapalı gizemli eylemi, yabancı göz için zırva olduğu kadar pratik değerden de yoksun bir uğraş olarak görünür; felsefe, anlaşılmadığı için, büyülü sözleri, insana gösterişle dolu bir büyücü profesör olarak görünür.

Felsefe, niteliği gereği, papazın çileli giysisi yerine, gazetelerin hafif geleneksel kılığına bürünmeye hiçbir zaman yanaşmadı. Şu da var ki, filozoflar mantar biter gibi bitmezler, onlar, felsefi düşüncelerde dolaşan çağlarının, halklarının en ince, en değerli ve en görünmez özsularının ürünüdürler. Filozofların beyninde felsefi sistemler kuran akıl ile, işçilerin elleriyle demiryolları yapan akıl, aynı akıldır. Nasıl ki beyin, insanın midesinde olmadığı gibi insanın dışında değilse, felsefe de o kadar dünyanın dışında değildir. Ama felsefe, doğal ki, ayaklarını toprağa basıp doğrulmadan önce, beyin aracılığıyla dünyada bulunmaktadır, oysa insan eyleminin başka birçok alanı, "kafa"nın da bu dünyanın bir parçası olduğundan, ya da bu dünyanın kafanın dünyası olduğundan hiç kuşkulanmadan önce, uzun zamandan beri ayaklarını toprağa tamamen basmışlar ve elleriyle dünya meyvelerini toplamışlardır.

Çünkü her gerçek felsefe çağının zihinsel özüdür; felsefenin, tözüyle yalnızca içsel olarak değil, görünüşüyle dışsal olarak da çağının gerçek dünyasıyla ilişkiye gireceği ve onunla karşılıklı etkileşim içinde olacağı günler, zorunlu olarak gelecektir. O zaman felsefe, başka belirli sistemlerin karşısında belirli bir sistem olmaktan çıkacak, dünyanın karşısında genel felsefe olacak, güncel dünyanın felsefesi olacaktır. Felsefenin bu öneme eriştiğini, kültürün canlı ruhu olduğunu, felsefenin dünyasal olduğunu ve "bu dünyanın"

felsefesi olduğunu gösteren dış belirtiler bütün çağlarda aynı olmuştur; herhangi bir tarih kitabı açılabilir ve orada felsefenin salonlara ve papaz evlerine, gazetelerin yazıişleri odalarına ve saray avlularına, çağdaş insanların kin ya da sevgiyle dolu gönüllerine girişini yanılmaya olanak kalmadan belirten en basit kuralların değişmez bir bağlılıkla yinelendiği görülecektir. Felsefenin dünyaya girişi, düşüncelerin ateşlediği yangına karşı düşmanlarının yardım dileyen bağırışlarıyla, düşüncelerin kendilerine bulaştığını ele veren çığlıklar tarafından kaydedilir. Felsefe için, düşmanlarının bu çığlıkları, kaygılı ananın kulağı için çocuğunun ilk viyaklaması kadar önemlidir. Felsefeye düşüncelerinin canlı olduğunu, eski sistemin oluşturduğu kusursuz hiyeroglifimsi dış kabuğunu çatlattıklarını, ve onların dünya yurttaşları durumuna geldiklerini duyuran çığlık, bu çığlıktır. Bebek Zeus'un doğuşunu büyük bir gürültüyle dünyaya duyuran Koribantlar ve Kabirler,[19] önce felsefelerin dinsel yönüne karşı dönüyorlar; çünkü araştırıcı içgüdünün en güvenilir biçimde dayanak bulacağını bildiği şey, halkın bu duygusal yanıdır; ve çünkü, felsefenin hasımlarının da içinde bulunduğu halk, felsefi düşüncelere yalnızca düşüncel antenlerle erişebilir ve çünkü halkın hemen hemen maddi gereksinimler sistemi kadar değer verdiği tek düşünceler alanı, dinsel düşünceler alanıdır; ensonu, çünkü din, belirli bir felsefe sistemine karşı değil de, belirli sistemlerin genel olarak felsefesine karşı polemik yapmaktadır.

Günümüzün gerçek felsefesi, geçmişin gerçek felsefelerinin yazgısından farklı bir yazgıya sahip değil. Bu yazgı, tersine, tarihin, felsefe gerçeğine borçlu olduğunun bir kanıtıdır.

Ve altı yıldan beri Alman gazeteleri, karaçalmanın, ahlak bozukluğunun, çürümüşlüğün bütün araçlarını kullanarak, felsefenin din anlayışına saldırdılar.[20] Augsburg *Allgemeine*'si yiğitlik türküleri söyledi, hemen hemen her giriş şu temayla başlıyordu: felsefe, benim gibi iffet dolu bir hanımefendi tarafından yorumlanmaya değmez, o, yalnızca gençler için bir palavracılık, züppe çevreler için moda olan bir maka-

ledir. Evet, ama herşeye karşın, o bir türlü baştan savulamıyordu ve sürekli olarak davul çalmaya devam ediliyordu; çünkü Augsburglu gazete, felsefe-karşıtı bu kakofoni içinde yalnızca bir tek alet, tekdüze büyük bir davul çalar. Bütün Alman gazeteleri *Berliner Politisches Wochenblatt*'tan *Hamburger Correspondent*'a, lahana yapraklarına* kadar, *Kölnische Zeitung*'a kadar, Hegel ve Schelling, Feuerbach ve Bauer, *Deutsche Jahrbücher* vb. adlarıyla çınladılar. Sonunda halk bu Leviathan'ı[21] kendisi görmek istedi; ve bu istek, yarı-resmî makaleler, felsefeye, izlenmesi yasal olacak çizgiyi dikte ederek adalet bakanlığını tehdit ettikleri ölçüde canlı oldu; ve işte bu dönem, felsefenin gazetelerde tam boy gösterdiği andı. Uzun zamandan beri felsefe, aklın yıllar boyunca sürdürdüğü incelemeleri, çalışkan ve özveriyle dolu bir içe kapanışın ürünlerini, düşünmenin, görünmeyen ama filozofun güçlerini yavaş yavaş kemiren bu düşünme savaşlarının vardıkları sonuçları, yavan birkaç tümceyle sabun köpüğü gibi bir solukta ortadan kaldırmakla böbürlenen kendini beğenmiş ve yüzeysel gazeteciler karşısında susmuştu; felsefe, uygun olmayan bir alan olarak gördüğü *gazetelere karşı protesto*da bile bulunmuştu, ama sonunda, felsefe, sessizliğini bozmak zorunda kaldı, kendini gazete muhabiri yaptı, ve —görülmemiş bir şaşırtmaca— bir de görüldü ki, gazete müsveddelerinin geveze tüccarlarının aklına, birdenbire, felsefenin gazete okuyan halkın kafası için bir besin olmadığı geldi ve felsefi ve dinsel sorunları gazetecilik alanına sokmanın ve bunu halkı aydınlatmak için değil, başka hedeflere erişmek için yapmanın dürüst olmadığı olgusuna, hükümetlerin dikkatini çekmekten kendilerini alıkoyamadılar.

Felsefe, din konusunda ve kendisi için, sizin gazete çığlıklarınızın ona uzun zamandır yüklediği suçlardan daha kötü ve daha havai ne söyleyebilir ki? O, sizin binlerce bilimsel tartışma sırasında yaptığınızı söylediğiniz şeyi yinelesin, en kötü şeyi söylemiş olacaktır, sizi gidi filozof olmayan dilenci

* Burada *feuilles* sözcüğünün *yaprak* ve *gazete* anlamları üzerine sözcük oyunu yapılıyor. –ç.

papazlar sizi!

Ama felsefe, dinsel ve felsefi konularda sizin konuştuğunuz gibi konuşmuyor. Siz incelemeden konuşuyorsunuz, o inceledikten sonra konuşuyor; siz duygulara sesleniyorsunuz, o akla sesleniyor; siz küfrediyorsunuz, o öğretiyor; siz yerleri gökleri vaadediyorsunuz, o yalnızca gerçeği vaadediyor; siz, sizin inancınıza inanılsın istiyorsunuz, o kendi sonuçlarına inanılmasını istemiyor, kuşkuyla incelemeyi istiyor; siz korkutuyorsunuz, o dindiriyor. Ve aslında, felsefe, dünyayı iyi tanımaktadır, kendi sonuçlarının hem bu dünyayı hem de öteki dünyanın zevk anlayışını ve bencilliğini övmediğini anlayacak kadar iyi tanımaktadır. Ama, gerçeği ve bilgiyi bizzat gerçek ve bilgi adına seven halk, kendi yargısını ve ahlakını, cahil, uşak, tutarsız ve satılık kalem efendilerinin yargısı ve ahlakı ile karşılaştırmayı çok iyi yapabilecektir.

Doğal ki, şu ya da bu okur, düşünce ve duygu darlığıyla, felsefeyi yanlış yorumlayabilir. Ama siz protestanlar, katoliklerin hıristiyanlığı yanlış yorumladıklarına inanmıyor musunuz, hıristiyan dininin 8. ve 9. yüzyılların utanılacak dönemlerini,[22] Saint-Barthelemy'yi ya da Engizisyonu[23] yüzlerine vurmuyor musunuz?

Protestan tanrıbilimin filozoflara karşı kini, büyük ölçüde, felsefenin mezhep konusunda gösterdiği hoşgörüden kaynaklanmaktadır: bu olayın açık kanıtları vardır. Feuerbach ve Strauss, hıristiyanlık dogmalarının aklın dogmaları olmadıklarını söylemekten çok, katolik dogmaları hıristiyan dogmalar saydıkları için suçlandılar.

Ama birkaç kişi modern felsefeyi sindiremiyor ve felsefi hazımsızlıktan ölüyorsa, bu, felsefeye karşı bir kanıt oluşturmaz; arada sırada, bir buhar kazanının patlayarak birkaç yolcuyu havaya uçurmasının, makineye karşı bir kanıt oluşturmaması gibi.

Felsefi ve dinsel sorunların gazetelerde tartışılıp tartışılamayacağı sorusu, bizzat sorunun değersizliğiyle çözümlenmiş bulunuyor.

Bu tür sorunlar, halkı, *gazetelerde* ele alınan *sorunlar*

olarak ilgilendiriyorsa, bu, onların *güncel sorunlar* olmasındandır, o zaman onların tartışılıp tartışılmayacağı sorusu sorulmaz; o zaman, bu sorunların nerede ve nasıl tartışılacağı sorulur: aileleri içinde ve otellerde, okullarda ve kilisede tartışılmalı, ama basında tartışılmamalı mı? Felsefenin hasımları tartışmalı, ama filozoflar tartışmamalı mı? Özel düşüncenin karanlık dilinde tartışılmalı, ama sorunları aydınlatan halk mantığının dilinde tartışılmamalı mı? O zaman gerçekte yaşayan bir şeyin basının alanına girip girmediği sorusu sorulur; ama o zaman da, sorun, basının özel sorunu olmaktan çıkar, genel bir soruya dönüşür: basın gerçek bir basın, yani özgür bir basın olmalı mı?

İkinci soruya gelince, onu, bütünüyle ilk sorudan ayıracağız: "Siyaset, hıristiyan devleti denen bir devlette, gazeteler tarafından felsefi açıdan ele alınmalı mı?"

Dinin siyasal bir niteliği varsa, din siyasetin bir konusu oluyorsa, artık öyle geliyor ki, gazetelerin siyasal konuları tartışmasının yalnızca hak değil, bir görev olduğunu söylemeye hemen hemen gerek kalmıyor. *A priori* öyle görünüyor ki, bu dünyanın bilgeliği olan felsefenin, bu dünyanın krallığıyla, yani devletle ilgilenmeye, öbür dünyanın bilgeliği olan dinden daha çok hakkı vardı. O zaman soru, devlet üzerine felsefe yapılıp yapılmamasının gereği üzerine bir soru değil, devlet üzerine nasıl felsefe yapılacağı sorusu olur: iyi mi kötü mü, felsefi olarak mı felsefe karşıtı olarak mı, önyargılı mı önyargısız mı, tam uyanıklıkla mı uyanık olmadan mı, tutarlılık düşüncesiyle mi tutarsızlık düşüncesiyle mi, yüzdeyüz akılcılıkla mı, yarı-yarıya akılcılıkla mı? Siz, dini, kamu hukuku teorisine dönüştürürseniz, dinin kendisini bir tür felsefe yapmış olursunuz.

Kiliseyi devletten ayıran, özellikle hıristiyanlık değil midir?

Saint-Augustine'i, *De Civitate Dei*'yi* okuyun, kilise babalarını[24] ve hıristiyanlık ruhunu inceleyin, sonra da gelip bize "hıristiyan devletin" devlet mi, yoksa kilise mi olduğunu

* Tanrı kenti. –ç.

söyleyin! Pratik yaşamımızın her anı, teorinizi yalanlamıyor mu? Aldatılırsanız mahkemeye başvurmayı haksızlık olarak mı kabul ediyorsunuz? Ama havari bunun bir hata olduğunu yazıyor. Sol yanağınıza vurulduğunda sağ yanağınızı mı uzatıyorsunuz, yoksa şiddete maruz kalmaktan dava mı açıyorsunuz? Ama İncil bunu yasaklıyor. Bu dünyada akla-uygun bir adalet istiyor musunuz, bir verginin biraz artırılmasına karşı homurdanmıyor musunuz, kişisel özgürlüğünüze karşı en küçük zararda kendinizden geçmiyor musunuz? Ama size, geçici acıların gelecekteki yaşamın görkemiyle karşılaştırıldığında birer hiç olduğu, acıya katlanmanın ve mutluluğu umuda bağlamanın asıl erdem olduğu, söylenmedi mi?

Açtığınız davaların en büyük bölümü ve medeni yasaların en büyük bölümü mülkle ilgili değil mi? Ama size hazinelerinizin bu dünyaya ait olmadığı açıkça söylendi. Ya da, Sezar'ın hakkını Sezar'a, tanrının hakkını tanrıya verin sözüne dayanıyorsanız, o zaman yalnızca altın tanrısı Mammon'u değil, onun kadar bu dünyanın yöneticisi olan özgür aklı da tutun; biz, "özgür aklın eylemi"ni felsefe diye adlandırıyoruz.

Başlangıçta Kutsal İttifak[25] devletler arasında hemen hemen dinsel bir ittifak yapılmak istenince, ki böylece din Avrupa devletlerinin arması oluyordu, bu kutsal ittifaka katılmayı büyük bir sağduyu ve kusursuz bir tutarlılık göstererek reddeden *papa* oldu; böyle yapmıştı, çünkü halklar arasındaki evrensel bağ, kilisedir, diplomasi değildir, devletler arasında geçici bir ittifak değildir diyordu.

Gerçekten dinsel devlet teokratik devlettir; bütün devletlerde egemen, ya yahudi devletinde olduğu gibi dinin tanrısı büyük Yahova olmalıdır, ya Tibet'te olduğu gibi tanrının temsilcisi Dalay Lama olmalıdır, ya da Görres'in son yapıtında[26] hıristiyan devletlerden haklı olarak istediği gibi, hepsi bir kiliseye boyun eğmelidir: bu kilise "yanılmaz bir kilisedir", çünkü protestanlıkta olduğu gibi kilisenin yüce bir lideri olmayınca, dinin otoritesi, otoritenin dininden, hükümetin iradesine tapınmadan başka bir şey değildir.

Bir devlet eşit haklara sahip birkaç mezhep barındırmaya başladığı an, bir başka mezhebe inananları delalet mezhebine mensup gibi mahkum eden, her ekmek parçasını inanca bağlı kılan, dogmayı bireyler ile bu bireylerin yurttaş olarak varlıkları arasında bir bağ durumuna getiren bir kilise olmadan, özel dinsel mezheplere zarar vermeden, dinsel bir devlet olamaz. Gidin bunu "zavallı, yeşil Erin'in [İrlanda'nın][27]" katolik halkına sorun, Fransız devrimi öncesinin protestanlarına[28] sorun, onlar dinden yardım istemediler, çünkü dinleri devlet dini değildi, ama "insan haklarından" yardım beklediler; ve felsefe, insan haklarını yorumluyor ve devletin, insan doğasının devleti olmasını istiyor.

Ama, inançsız olduğu kadar tanrıbilimci de olan, utangaç, darkafalı rasyonalizmin önermelerine göre genel olarak hıristiyanlığın ruhu, mezhep farklılıklarına bakılmaksızın, devletin ruhu olmalıdır! Bu, dinin genel ruhunu, şu anda var olan dinden ayırmak için yapılmış en büyük dinsizliktir, bu dünyevi mantığın küstahlığıdır; dinin dogmalarından ve kurumlarından ayrılmasını istemek, hukukun gerçek kurumları ve belirli yasaları bir yana bırakılırsa, devlette genel yasa ruhu egemen olmalıdır düşüncesini öne sürmekle birdir.

Siz, dinin evrensel ruhunun, içinde dinin kendisini tanımladığı olumlu kurumlardan ayırmaya hak kazanacak kadar dinin üstüne yerleştiğinizi ileri sürüyorsanız, o zaman, dinin evrensel ruhu hıristiyanlığın ruhu değil, insanlığın ruhudur diyerek bu ayrılığı sonuna dek götüren ve yarı yolda durmayan filozoflarını nasıl eleştiriyorsunuz?

Hıristiyanlar siyasal yapıları farklı devletlerde bulunuyorlar, kimileri cumhuriyette, başkaları mutlak bir monarşide, daha başkaları anayasal (meşruti) bir monarşide. Hıristiyanlık, yapıların hangi ölçüye göre *iyi* olduğuna karar vermiyor, çünkü o yapılar arasında bir fark tanımıyor; o, dinin yapması gerektiği gibi şunu öğütlüyor: otoriteye boyun eğin, çünkü *her otorite* tanrıdan gelir. Demek ki, yapıların doğru olup olmadıklarına hıristiyanlıktan hareketle değil, devletin

kendi doğasından, özünden, hıristiyan toplumun niteliğinden hareketle karar vermek zorundasınız.

Bizans devleti tam bir dinsel devletti, çünkü orada dogmalar devlet işiydi, ama Bizans devleti, devletlerin en kötüsü oldu. *Eski düzenin* devletleri, hıristiyan devletlerin en hıristiyanları oldular, bu yüzden de "sarayın iradesi"ne bağlı devletler olmaktan çıkmadılar.

"Sağduyunun" karşısında güçsüz kaldığı bir ikilem var.

Ya hıristiyan devlet, özgürlüğün us yoluyla gerçekleştirilmesi olan devlet kavramına uyar, o zaman da bir devletin hıristiyan olması için gerekli tek istem onun ussal olmasıdır, o zaman da devleti sonuç olarak insan ilişkilerinin ussal niteliğinden türetmek yeterlidir, bu da felsefenin yapmaya uğraştığı şeydir. Ya da özgürlük devleti, ussal olarak hıristiyanlıktan türetilemez ve o zaman da hıristiyanlığın böyle bir türetmeye niyet bile etmediğine siz kendiniz hak vereceksiniz, çünkü hıristiyanlık kötü bir devlet isteyemez ve özgürlüğün ussal olarak gerçekleşmediği bir devlet, kötü bir devlettir.

Bu ikileme istediğiniz yanıtı verebilirsiniz: devletin dinden hareketle kurulmayıp özgürlüğün ussal niteliğinden hareketle kurulması gerektiğine hak vermek zorundasınız. Devlet kavramının aldığı bu özerk nitelik teorisinin, modern filozofların anlık bir fantezisi olduğunu savunabilmek, en koyu bilgisizlikten başka bir şey değildir.

Felsefe, siyaset konusunda, fiziğin, matematiğin, tıbbın, her bilimin kendi alanında yaptığından başka bir şey yapmadı. Verulamlı Bacon, tanrıbilimci fiziğin, tanrıya adanmış bir bakire ve kısır olduğunu söylemişti: fiziği tanrıbilimden kurtardı ve fizik döllendi.[29] Doktora, mümin olup olmadığını sormadığınız gibi, bu soruyu politikacıya da sormamalısınız. Gerçek güneş sisteminin, Kopernik'in büyük buluşuna öngelen ve bu buluşu hemen izleyen dönemde, aynı zamanda devletin de yerçekim yasası bulundu; ağırlık merkezinin kendinde olduğu bulundu ve çeşitli Avrupalı hükümetler bu buluşu, ilk kez uygulamaya koymadaki derin bilgi eksikliğiyle, ikti-

darlar dengesi sistemi içinde uygulamayı denediler; aynı biçimde ta Rousseau, Fichte, Hegel'e kadar, önce Machiavel, Campanella, daha sonra Hobbes, Spinoza, Hugo Grotius, devlete insan gözüyle bakmaya ve onun doğal yasalarını tanrıbilimden değil de, Yeşu'nun güneşe Gabaon üzerinde, aya da Ayyalon vadisinin üzerinde durmasını emretmesi olayına önem vermeyen Kopernik gibi, ustan ve deneyimden çıkarmaya çalıştılar. Modern felsefe, Herakleitos ve Aristoteles'in başlattıkları işe devam etmekten başka bir şey yapmadı. Yani siz modern felsefenin aklına karşı değil de aklın her zaman yeni olan felsefesine karşı polemik yapıyorsunuz. Doğal ki, devlet üzerine çok eski düşünceleri, *Rheinische Zeitung* ya da *Königsberger Zeitung'a* ilk olarak belki dün belki önceki gün bulduran bilgisizlik, tarihin düşüncelerini tek başlarına kalmış kişilerin bir anda bulduğu fanteziler olarak ele alıyorlar, çünkü bu düşünceler bu gazeteler için yenidirler. Ve onlara yenileyin ulaşmışlardır; bilgisizlik, en yüce yurttaşlık niteliğinin, dinsel erdem değil, siyasal erdem olduğunu söylemek hafifliğini gösterdiği için, Montesquieu'yü açıkça suçlamayı görev bilen Sorbonne'lu doktorun eski rolünü kendi kendine yüklendiğini unutuyor; o, alınyazısı öğretilsin, askerlerin firarına yolaçacağı, böylece askerî disiplinin gevşeyeceği ve sonunda devletin dağılacağı bahanesiyle Wolff'u ihbar eden Joachim Lange'nin rolünü yüklendiğini unutuyor; ensonu, o, Prusya medeni yasasının tam da bu "kurt"un* felsefi okulundan çıktığını, Napoléon yasasının da Eski Ahit'ten[30] değil, Voltaire, Rousseau, Condorcet, Mirabeau, Montesquieu ve Fransız devriminden çıktığını unutuyor. Bilgisizlik bir şeytandır; daha bir sürü trajedi oynamasından korkulur; en büyük Yunan şairleri, onu, Mycène ve Thèbes'in kral ailelerinin korkunç dramlarında trajik yazgının çizgileri altında temsil etmekte haklıydılar.

Ama eskinin anayasa hukuku profesörleri, devleti, içgüdülerden, gerek tutkudan, gerek toplumculuktan, ya da us-

* "Kurt" Almancada *Wolf* demektir; burada kurt ile filozof Wolff'un adı arasında bir sözcük oyunu vardır. –ç.

tan —doğal ki toplumsal ustan değil de kişisel ustan— kurmuşlarsa, eh, daha derin olan modern felsefenin bakış tarzı, devleti, bütünlük düşüncesinden çıkarıyor. Felsefe, devleti, içinde hukuksal, törel ve siyasal özgürlüklerin gerçekleşmesi gereken ve içinde devletin yasalarına uyan her yurttaşın bunu yapmakla kendi öz aklının, insanlık usunun doğal yasalarına uymaktan başka bir şey yapmadığı büyük organizma olarak görüyor. *Sapienti sat.**

Sonuç olarak, *Kölnische Zeitung*'a felsefi bir veda sözcüğüyle bir kez daha sesleniyoruz. Kendi yönünden "geçmiş zaman"ın bir liberaline sarılmakta akıllılık etmişti. En uygun biçimde hem liberal hem gerici olunabilinir; bunun için her zaman yalnızca Vidocq'un "mahpus ya da gardiyan" ikileminden başka bir şey tanımayan en yakın geçmişin liberallerine seslenmek için yeterince becerikli olmak yeter. En yakın geçmişin liberalinin bugünün liberaliyle savaşım vermesi daha da akıllıca bir işti. Taraf olmadan evrim olmaz, ayrılık olmadan ilerleme olmaz. 179. sayının başyazısının *Kölnische Zeitung* için yeni bir çağ, kişilik çağını başlattığını umarız.

Rheinische Zeitung
№ 195, 14 Temmuz 1842.

* Bu kadarı bilgeye yeter. –ç.

[ÜÇ]

HEGEL'İN HUKUK FELSEFESİNİN ELEŞTİRİSİNE KATKI. GİRİŞ[31]

KARL MARX

Almanya için *dinin eleştirisi* esas olarak sona erdi, ve dinin eleştirisi tüm eleştirinin başlangıç koşuludur.

Yanlışın *kutsal-olmayan* varlığı, *göksel oratio pro aris et focis*'i* çürütülür çürütülmez, saygınlığını yitiriyor. Cennetin düşsel gerçekliğinde, insanüstü bir varlık arayan ve orada kendi *yansısından* başka bir şey bulamayan insan, kendi asıl gerçekliğini aradığı ve kaçınılmaz olarak aramak zorunda kaldığı yerde, artık yalnızca insan-olmayan bir varlığın kendi *görünüşünü* bulmak eğiliminde olmayacaktır.

Din-dışı eleştirinin temeli şöyledir: insanı yapan din değil, *dini yapan insandır*. Gerçekte, din, henüz kendi düzeyine erişmemiş ya da daha önce kendini yitirmiş olan insanın özbilinci ve öz-duyumudur. Ama *insan*, dünyanın dışında herhangi bir yere çekilmiş soyut bir varlık değildir. İnsan, *insanın dünyası*dır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu top-

* Kutsal yerlerin ve ocakların savunulması üzerine söylev, yani kendi savunmasını yapmak. –ç.

lum, *tersine çevrilmiş dünya-bilinci* olan dini yaratırlar, çünkü onların kendileri *tersine çevrilmiş* bir *dünya*dır. Din bu dünyanın genel teorisi, onun ansiklopedik özeti, halkın düzeyine indirgenmiş mantığı, onun manevi *point d'honneur*'ü,* coşkunluğu, ahlaki bakımdan onaylanması, törensel bütünleyicisi, avuncu ve aklanmasının evrensel temelidir. Din, insani özün *düşsel gerçekleşmesidir*, çünkü insani öz asıl gerçekliğe sahip değildir. Dolayısıyla dine karşı savaşım vermek, tinsel *kokusu* din olan *dünyaya* karşı, dolaylı olarak, savaşım vermektir.

Dinsel açlık, bir yandan gerçek açlığın dışavurumu, bir yandan da gerçek açlığa karşı *protesto*dur. Yaratığı bunaltan içli bir ezgi olan din, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tini, kalbi olmayan bir dünyanın ruhudur. O, halkların *afyonu*dur. (*Sie ist das Opium des Volks.*)

Dini, halkın bu *aldatıcı* mutluluğunu ortadan kaldırmak, halkın *gerçek* mutluluğunu istemektir. Onun durumu konusunda yanılsamalardan vazgeçmesini istemek, onun *yanılsamaları gereksinen bir durumdan vazgeçmesini istemektir.* Öyleyse, dinin eleştirisi, *tohum olarak, halesi* din olan bu *gözyaşları vadisinin eleştirisidir.*

Eleştiri, zincirlerin üstünü örten imgesel çiçeklerin yapraklarını yoldu; bunu, insanı imgelem gücü olmayan, umudu kıran, zincirler taşıması için değil, zincirlerini atması ve yaşamın çiçeklerini derlemesi için yaptı. Dinin eleştirisi, insanın yanılsamadan kurtulmuş ve akıl çağına gelmiş bir insan olarak kendi gerçekliğini düşünmesi, kendi gerçekliğini etkilemesi, onu biçimlendirmesi için, kendi çevresinde, yani gerçek güneşinin çevresinde dönmesi için insanı yanılsamadan kurtarır. Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece, insanın çevresinde dönen yanılsamalı güneşten başka bir şey değildir.

Öyleyse *tarihin görevi, gerçekliğin ötesindeki dünya* bir kez ortadan kalktıktan sonra, *bu dünyanın gerçekliğini kurmaktır.* İnsanın kendine yabancılaşmasının *kutsal biçimi* bir kez açığa çıkarıldıktan sonra, *kutsal-olmayan biçimlerinde*

* Onur sorunu. –ç.

kendine yabancılaşmanın maskesini indirmek tarihin hizmetinde olan *felsefenin* doğrudan *görevidir*. Böylece cennetin eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, *dinin eleştirisi hukukun eleştirisine*, tanrıbilimin eleştirisi *politikanın eleştirisine* dönüşür.

Bundan sonraki —bu çalışmaya bir katkı olan— inceleme,[32] önce orjinali değil de, bir kopyayı, Alman devlet ve hukuk *felsefesini* ele alıyor; bunun tek nedeni de *Almanya ile* ilgili olmasıdır.

Almanya *statu quo*'sunun* kendisinden yola çıkılmak istenseydi, ve hatta bu, yalnız uygun bir biçimde, yani onu yadsıyarak yapılsaydı, sonuç her zaman bir *tarihe aykırılık* (*Anachronismus*) olarak kalacaktı. Bugünkü siyasal durumumuzun yadsınması, reddi bile, şimdiden tozlu bir gerçek olarak modern halkların tarihsel sandık odasında sıralanmış bulunuyor. Pudralı perukaları kabul etmesem, ben gene de pudrasız peruklardan kurtulamıyorum. Almanya'nın 1843'teki durumunu yadsısam, kendimi Fransız takvimine göre, ancak 1789'da buluyorum, oysa güncel zamanın kalbinde bulunmam gerekiyor.

Evet, Alman tarihi, tarihsel gökkubbede hiçbir halkı örnek almamış ve hiçbir halkın örnek almayacağı bir devinimle övünüyor. Çünkü modern halkların devrimlerini paylaşmadık, ama restorasyonlarını paylaştık. Biz restorasyonu tanıdık, çünkü birincisi başka halklar bir devrim yapmaya cesaret ettiler, ve çünkü ikincisi başka halklar bir karşı-devrime uğradılar; birincisinde efendilerimiz korktukları için, ikincisinde efendilerimiz korkmadıkları için. Başımızda çobanlarımız, özgürlükle yalnızca bir tek gün birlikte olduk, o da *toprağa verildiği gün*.

Bugünün alçaklığını dünün alçaklığıyla aklayan bir okul, eski çağların kanıtı olan kırbaç, tarihsel ve kalıtsal bir kırbaç olur olmaz, kırbaca karşı serfin en küçük çığlığını ayaklanma olarak niteleyen bir okul, tarihin, İsrail tanrısının hizmetkârı Musa'ya yaptığı gibi, yalnızca kendi *a posterio-*

* Güncel durum, statüko. –ç.

ri'sini (sonsal) gösterdiği bir okul vardır: bu okul *tarihsel hukuk okulu*dur;[33] demek ki, kendisi Alman tarihinin bir buluşu olmasaydı, Alman tarihini o bulmuş olacaktı. O, halkın kalbinden koparılmış etin her libresi için, bu inancı kucaklayan ve bu inancın görünüşleri üzerine, tarihsel görünüşü üzerine, Alman-hıristiyan görünüşü üzerine ant içen bir Shylock'tur, ama uşak bir Shylock.[34]

Buna karşın, özgürlüğümüzün tarihini, kendi tarihimizin ötesinde, en eski töton ormanlarında arayan, kanıyla tötonsever ve kafasıyla liberal coşkulu kalenderler de vardır. Ama yalnızca ormanlarda bulunabiliyorsa, o zaman, özgürlüğümüzün tarihi ile yaban domuzunun özgürlüğü arasında ne fark vardır? Ayrıca çığlıklanan sözleri, ormanın yalnızca yankıladığı çok iyi bilinir. Öyleyse tötonların eski ormanlarını bırakalım, öyle kalsın!

Almanya'nın konumuna *Savaş!* Kuşkusuz! Bu konum *tarih düzeyinin altındadır, her eleştirinin altındadır*, ama canının insanlık düzeyinin altında olup da *celladın* ilgilenmesi gereken bir nesne olarak kalması gibi, bu konum da, eleştiri konusu olarak durmaktadır. Bu konuma karşı savaşımda eleştiri, kafanın tutkusu değil, tutkunun kafasıdır. Bir anatomi neşteri değil, bir silahtır. Konusu, çürütmek istediği değil, *yoketmek* istediği düşmanıdır. Çünkü bu konumun zihniyeti artık çürütülmüştür. Artık kendinde ve kendisi için *düşünülmeye değer* bir konu değildir, ama horgörülecek olduğu kadar da horgörülen bir *varlık* oluşturmaktadır. Eleştirinin, kendiliğinden, bu konuyla tam bir uyum içinde olmaya gereksinimi yoktur, çünkü onunla ilişkileri açıklığa çıkarılmıştı. Artık *kendiliğinden bir amaç* olarak değil, yalnızca, bir *araç* olarak geçiniyor. Onu canlandıran esas duygu *öfkelenme* esas görevi de *muhbirliktir.*

Sözkonusu olan, yalnızca kendi *değersizliğini hükümet yapan*, her değersizliğin canlı olarak korunduğu bir hükümet sistemiyle hemen hemen tamamen çevrilmiş bulunan, kendini hem tanıyan hem tanımayan darkafalılığın, genel ama edilgin bir hoşnutsuzluğun, toplumsal bütün alanların birbir-

leri üzerindeki boğucu baskısının bir tablosunu çizmektir.

Ama ne tablo! "Önemsiz antipatileri, vicdani rahatsızlıkları ve kaba bayağılıkları nedeniyle birbirleriyle karşı karşıya gelen, birbirlerine karşı açıkça ikircikli ve kuşkulu davranan, değişik formalitelerle *efendileri* tarafından *ayrıcalıklı yaratıklar* olarak muamele görseler bile, hepsi, ayrıksız, eşitlik isteyen çok çeşitli ırklara sonsuz ve sürekli olarak bölünen toplum. Ve bunlar, *egemen olma, yönetme, mülk sahibi olma* olgusunu bile *bir tanrı ayrıcalığı* olarak kabul etmek ve bunu itiraf etmek zorundalar! Öbür yandan da, büyüklükleri, onların sayılarıyla ters orantılı olan kendi hükümdarları var!

Böyle bir konumu ele alan eleştiri, tam *kavga* içinde bir *eleştiridir*, ve kavgada sözkonusu olan, hasmın soylu olup olmadığını, doğuştan sizinle eşit olup olmadığını bilmek değil, onu *vurmaktır*. Sözkonusu olan, Alm'anlara bir tek yanılma ve vazgeçme anı bırakmamaktadır. Gerçek baskıyı, buna baskının bilincini ekleyerek daha ağırlaştırmak, utancı açığa vurarak daha çok utanç verici duruma getirmek gerekir. Alman toplumunun her alanını, Alman toplumunun *partie honteuse*'ü* olarak çizmeli, bu taşlaşmış koşulları, ona kendi şarkısını söyleyerek, onu eyleme geçmeye zorlamalıdır! Halka *cesaret* vermek için kendi kendinden *korkmasını* öğretmek gerek. Böylece Alman halkının kaçınılmaz gereksinimi giderilecektir ve halkların gereksinimleri, bunların giderilmelerinin arkasındaki kendi nedenleridir.

Alman *statu quo*'sunun sınırlı içeriğine karşı bu savaşım, *modern* halklar için bile ilgi duyulmayan bir olay olamaz, çünkü Alman *statu quo*'su *ancien régime*'in** *içten gerçekleşmesi, eski rejim de modern devletin kusurunun saklandığı yerdir*. Almanya'da şimdiki siyasal duruma karşı savaşım, modern halkların geçmişine karşı savaşımdır ve bu geçmişin anıları onları hâlâ rahatsız etmektedir. Onlar için, kendileri ile *trajedisini* gördükleri eski rejimin, bir Alman *hayaleti* olarak komedi oynamasını görmek öğreticidir. Ger-

* Utanç verici bölüm. –ç.

** "Eski rejim" deyimi bütün metinde Fransızcadır. –ç.

çekten de eski rejimin tarihi, eski rejimin dünyasının önceden varolan gücü olduğu ve öte yandan da özgürlük kişisel bir kavram olduğu sürece, yani eski rejim bizzat kendi haklılığına inandığı ya da inanmak durumunda olduğu sürece trajikti. Eski rejim, dünyanın varolan düzeni olarak, kendisinden oluşacak bir dünyaya karşı savaşım verdiği sürece, kişisel bir yanlışı değil, evrensel tarihsel bir yanlışı temsil ediyordu. Bunun içindir ki, yıkılışı trajik oldu.

Buna karşın, bugünkü tarihe aykırı, evrensel olarak kabul edilmiş bütün belitlerle apaçık çelişkide olan eski rejimin hiçliğini dünyanın gözleri önüne seren Alman rejimi, yalnızca kendi kendine inandığını sanıyor ve dünyanın aynı kuruntuyu paylaşmasını istiyor. Kendi öz *varlığına* inansaydı, onu, yabancı bir varlığın *görünüşü* altında saklamayı düşünür, kurtuluşunu ikiyüzlülükte ve safsatada arar mıydı? Modern eski rejim, artık *gerçek kahramanları* ölmüş bir siyasal düzenin *komedyeninden* başka bir şey değildir. Tarih işinin ustasıdır, eskimiş bir biçimi toprağa koyduğu zaman, [bu biçim] pek çok aşamadan geçmiş olur. Dünya tarihinin aşılmış bir biçiminin en son aşaması, onun *komedisidir.* Aşil'in zincire vurulmuş Prometeus'unda trajik bir biçimde ölesiye yaralanmış olan Yunan tanrıları, Lucien'in söyleşilerinde, yeni, bu kez komik bir ölüme daha katlanmak zorunda kaldılar. Tarih niçin böyle bir yol izler? İnsanlığın, geçmişinden *mutlu olarak* ayrılması için. Tarihsel yazgı olan her mutluluğu, biz, Alman politik gücü için istiyoruz.

Bununla birlikte, *modern* politik ve toplumsal gerçeğin kendisi eleştirinin konusu olmaz, dolayısıyla, eleştiri gerçekten insan sorunlarına yükselir yükselmez, kendini Alman *statu quo*'sunun dışında buluyor, yoksa, konusunu kendi konusunun *altında* arayacaktır. Bir örnek: sanayinin, genel olarak zenginlik dünyasının politik dünyayla ilişkileri modern çağın temel bir sorunudur. Bu sorun, acaba Almanları hangi biçim altında düşündürmeye başlıyor? *Ulusal ekonominin korumacılığı, yasaklayıcı sistem* biçimi altında. Tötontutkuculuğu madde uğruna insanı bıraktı ve işte böylece pa-

mukçu şövalyelerimiz ve demir kahramanlarımız bir sabah yurtseverlere dönüşmüş olarak uyandılar. Dolayısıyla, Almanya'da, *dışa karşı*, tekele *egemenlik* verilerek, içerde, onun egemenliği tanınmaya başlanıyor. Bir başka deyişle, Almanya, Fransa'da ve İngiltere'de sona erdirilmeye hazırlanılan yerden başlamaya hazırlanıyor. Bu ülkelerin teorik olarak savaşım verdikleri ve bu ülkelerde artık yalnızca zincirlere katlanıldığı gibi katlanılan eski kokuşmuş düzen, Almanya'da *kurnaz** teoriden acımasız uygulamaya geçmeye bile ancak cesaret eden güzel bir geleceğin ışıldayan tanyeri gibi selamlanıyor. Fransa'da ve İngiltere'de ortaya konan seçenek, *ekonomi politik* ya da *toplumun zenginlik üzerinde egemenliği* olduğu sırada, bu, Almanya'da *ulusal ekonomi* ya da *özel mülkiyetin ulus üzerinde egemenliği*dir. Yani Fransa ve İngiltere'de sözkonusu olan, sonuçlarının en sonuna gitmiş olan tekelin ortadan kaldırılması, Almanya'da sözkonusu olan tekelin sonuçlarının en sonuna gidilmesidir. Orada sözkonusu olan çözümü bulmak, burada sözkonusu olan çatışmayı kışkırtmak. Bu, modern sorunların Alman biçimi üzerinde yeterli bir örnektir; bu örnek, tarihimizin, nasıl, beceriksiz bir acemi gibi, şimdiye dek görev olarak, yalnızca ötekilerden sonra çok fazla yinelenmiş tarihsel deneyimleri yeniden vurgulamak olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla Alman gelişmesi *bütünlüğü içinde* Almanya'nın *siyasal* gelişmesinin düzeyini aşmasaydı, bir Alman, güncel sorunlara, en çok, bir *Rus*un karışabildiği kadar karışabilirdi. Ama tek olarak birey, ulusun sınırlarıyla bağlı değilse, ulusun genel olarak tümü, bir bireyin özgürleşmesiyle henüz çok az özgürleşiyor. İskitlerin, Yunan kültürüne doğru bir adım atmalarının nedeni, Yunan filozofları arasında bir İskitin[36] bulunmuş olması değildi. .

Ne mutlu ki, biz Almanlar, İskit değiliz.

Antikçağın halkları kendilerinin tarih-öncesini *mitolojide* imgelemle geçirdikleri gibi, biz Almanlar da tarihimizi

* Kurnaz, Almancada *listig*'dir; burada Friedrich *List* adı üzerinde bir sözcük oyunu var.[35] –ç.

felsefede düşünmekle geçirdik. *Felsefi planda, tarihsel olarak* çağdaş olmamakla birlikte, güncelliğin çağdaşlarıyız. Alman felsefesi, Alman tarihinin *düşünsel devamıdır*. Yani gerçek tarihimizin *œuvres incomplètes*'leri* yerine, düşünsel tarihimizin, yani *felsefenin ölüm sonrası yapıtlarının* eleştirisini yapsak, eleştirimiz, güncelliğin, *that is the question*** dediği sorunların merkezinde bulunacaktır. İlerlemiş halklarda modern politik durumla *pratik* çatışma oluşturan şey, böyle bir durumun daha hâlâ varolmadığı Almanya'da, ilk planda böyle bir durumun felsefi yansısıyla *eleştirel* çatışmadır.

Alman hukuk ve devlet felsefesi, resmî modern güncelliğin *al pari* [düzeyinde] bulunan tek *Alman tarihidir*. Yani Alman halkı bu düş-tarihini de, bugün tanıdığı fiilî duruma ek olarak hesaba katmak, ve yalnızca varolan durumu değil, onun soyut devamını da eleştiriye tabi tutmak zorundadır. Alman halkının geleceği, ne gerçekten yaşadığı siyasal ve hukuksal koşulların doğrudan yadsınmasıyla ne de düşündüğü koşulların doğrudan gerçekleştirilmesiyle *sınırlanabilir*, çünkü bu düşündüğü koşullar gerçek yaşam koşullarının doğrudan yadsınmasını gerektirmektedirler; düşündüğü koşulların doğrudan gerçekleştirilmesine gelince, bunu komşu halkları gözlemleyerek, şimdiden nerdeyse *geride bıraktı*. Demek ki, Almanya'da *pratik* siyasal parti, *felsefenin yadsınmasını* istemekte haklı. Yanlışı, bu istek değil, gerçekleştirmediği ve ciddi olarak gerçekleştiremeyeceği bir istekle yetinmesidir. Bu yadsımayı, felsefeye sırtını çevirerek ve bir horgörü edasıyla ona öfkeli ve beylik birkaç tümce savurarak gerçekleştireceğine inanıyor. Bu, bu partinin, felsefeyi *Alman* gerçeğinin bir parçası olarak saymadığını, ya da onu Alman pratiğinin ve dolayısıyla bu pratiğin kullandığı teorilerin *altındaymış* gibi düşündüğünü ortaya koyan tarihsel ufuk darlığıdır. *Gerçek yaşam tohumlarından* başlamamızı istiyorsunuz, ama Alman halkının gerçek *yaşam tohumunun*

* Tamamlanmamış yapıtlar. –ç.

** İşte sorun bu! –ç.

bugüne değin yalnızca *kafatasının* içinde bulunan *beyninde* çoğaldığını unutuyorsunuz. Kısacası *felsefeyi gerçekleştirmeden ortadan kaldıramazsınız.*

Aynı yanlış, bu kez *tersine çevrilmiş* etkenlerle, hareket noktası felsefe olan *teorik* siyasal parti tarafından yapıldı.

Bu parti, *felsefenin Alman dünyasına karşı eleştirel savaşımını*, yalnızca güncel savaşımı içinde gördü; o, geleneksel bu dünyanın kendisine ait olduğunu, ve onun yalnızca düşünsel *tamamlayanı* olduğunu anlamadı. Felsefeyle aynı varsayımlardan hareket ederek ve felsefe tarafından elde edilmiş sonuçlarda durarak ya da başka yerlerden elde edinilmiş istek ve sonuçları felsefenin doğrudan istek ve sonuçları olarak sunarak, sahibine karşı eleştirel, ama kendine karşı eleştirel olmayan bir tutum takınıyordu; oysa felsefenin doğrudan istek ve sonuçları —haklı oldukları kabul edilirse— ancak *bugüne değin felsefenin yadsınmasıyla*, felsefe olarak felsefenin *yadsınmasıyla* bulunabilirdi. Bu partinin daha ayrıntılı bir tanımlamasını yapmayı düşünmüyoruz. Başlıca kusuru şöyle özetlenebilir: o, *felsefeyi ortadan kaldırmadan gerçekleştirebileceğini sandı.*

Hegel'in en tutarlı, en zengin ve en sonuncu metnini vermiş olduğu *Alman Devlet ve Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, hem modern devletin ve onunla ilgili gerçeğin eleştirel incelenmesi, hem de *Alman siyasal ve hukuksal bilincinden* önceki her *tarzın* kararlı yadsınmasıdır; *kurgul hukuk felsefesi* bu bilincin en üstün, en evrensel, bilim düzeyine çıkarılmış ifadesini oluşturmaktadır. Gerçeği ötelerde kalan (bu ötelerde yalnızca Ren'in ötelerinde de kalsa) modern devleti, böyle soyut, yüce bir biçimde düşünme, yani kurgul hukuk felsefesi, yalnızca Almanya'da doğabilirdi; ama tersine *gerçek insanı* hesaba katmayan modern *Alman* devlet ideolojisi, modern devletin kendisi *gerçek insanı* hesaba katmadığı için ve hesaba katmadığı sürece, ya da *eksiksiz* insanı yalnızca imgelem tarzında tatmin ettiği için ve ettiği sürece olanaklıydı. Politikada başka halkların *yaptıklarını* Almanlar *düşündüler.* Almanya onların *teorik manevi bilinçleriydi.* Düşüncenin soyutlanması

ve gururunun yükselmesi her zaman Alman gerçekliğinin darlığı ve kabalığıyla birlikte gitti. *Alman devlet sisteminin statu quo*'su eksiksiz eski rejimi ifade ediyorsa —bu, modern devletin etinin en derinine batırılmış dikendir—, *Alman devlet biliminin statu quo*'su da, *modern devletin*, eksikliğini, onun kendi etinin kusurluluğunu ifade ediyor.

Alman politik bilincinin geleneksel tarzının kararlı karşıtı olarak da olsa, kurgul hukuk felsefesinin eleştirisi, sonuca, kendisinde değil de, sorunlarda varıyor, dolayısıyla, çözüme ancak olanaklı olan tek bir araçla ulaşıyor: *Pratikle*.

İşte sorusu: Almanya, *à la hauteur de principes*'te* bir pratiğe, yani onu yalnızca modern halkların *resmî düzeyine* değil, aynı zamanda, bu halkların çok yakın geleceği olan *insanlık yüceliğine* yükselten bir *devrime* varabilir mi?

Kuşkusuz, eleştirinin silahı silahların eleştirisinin yerini alamaz, maddi güç ancak maddi güç tarafından yenilebilir, ama teori de, yığınları sarar sarmaz maddi bir güç durumuna gelir. Teori, *ad hominem*** kanıtlar kanıtlamaz, yığınları sarabilir, ve radikal duruma gelir gelmez de, *ad hominem* kanıtlamalara başlar. Radikal olmak, işleri kökünden kavramaktır. Ama insan için kök, insanın kendisidir. Alman teorisinin radikalizminin, dolayısıyla pratik enerjisinin açık kanıtı, hareket noktasının kararlı ve *olumlu* bir biçimde dinin ortadan kaldırılması olmasıdır. Dinin eleştirisi, *insan için en yüce varlık insandır* öğretisine, yani insanı aşağılanmış, köleleştirilmiş, horgörülecek bir varlık haline getiren, köpekler üzerine bir vergi konması dolayısıyla bir Fransızın "Zavallı köpekler! Size insanlar gibi davranmak istiyorlar!" diyerek en güzel biçimde karakterize ettiği tüm toplumsal ilişkilerin devrilmesi için *kesin buyruğa* yolu açar.

Tarihsel olarak da, teorik kurtuluşun Almanya için özgül pratik bir anlamı vardır. Almanya'nın *devrimci* geçmişi gerçekten de teoriktir, *Reform*dur. Eskiden *rahibin* beyninde olduğu gibi, devrim şimdi de *filozof*un beyninde başlıyor.

* İlkelerin düzeyinde. –*ç*.

** "*Ad hominem*" kanıtlamak, kanıtlamayı karşıdaki kişinin kendi söz ya da eylemlerine dayandırmak anlamına gelir. –*ç*.

Kuşkusuz, *Luther*, *bağımlılıktan* gelen köleliği, onun yerine *inançtan* gelen köleliği getirerek yendi. İnancın otoritesini canlandırarak, otoriteye inancı kırdı. Laikleri papazlara dönüştürerek papazları laiklere dönüştürmüş oldu. Din duygusunu insanın içinde oluşturarak, insanı dıştan gelen din duygusundan kurtardı. Beden zincirlerinden kurtarılmıştı, çünkü yürek zincire vurulmuştu.

Her ne kadar, protestanlık gerçek çözüm olmadıysa da, sorun, doğru biçimde konmuş oldu. Artık sözkonusu olan, laik insanın, *kendi dışında olan papaz* ile savaşımı değil, ama *kendi içindeki papaz ile, kendi papaz niteliği* ile savaşımıydı. Ve nasıl ki, Alman laiklerinin papazlara dönüşümü —ki bu protestanlığın eseridir— bütün ayrıcalıklı ve darkafalı burjuva papaz sınıflarıyla birlikte şu laik papaları, *prensleri* özgürlüğe kavuşturmuşsa, papaz egemenliği yanlısı Almanların filozofik insanlara dönüşümü de *halkı* özgürlüğe kavuşturacaktır. Ama nasıl ki, kurtuluş prenslerle sınırlı kalmayacaksa, menkul malların *laikleştirilmesi* de, özellikle ikiyüzlü Prusya'nın yapmış olduğu gibi, *kilise soygunuyla* da sınırlı kalmayacak. Zamanında, Köylüler Savaşı, bu Alman tarihinin en radikal olayı, tanrıbilim tarafından başarısızlığa uğratılmıştı. Tanrıbilimin kendisinin de başarısızlığa uğradığı bugün, Alman tarihinin en az özgür olayı, *statu quo*'muz, felsefeye çarpıp kırılacaktır. Reformun öngününde, resmi Almanya, Roma'nın en sadık uşağıydı. Devrimin öngününde resmi Almanya, Roma'dan daha önemsiz olanların, Prusya'nın ve Avusturya'nın, toprakbeylerinin ve darkafalı burjuvaların en sadık uşağıdır.

Bununla birlikte, özsel bir güçlük, *köklü* bir Alman devrimini engelliyor gibi görünüyor.

Devrimlerin, gerçekten de, *edilgen* bir öğeye, *maddi* bir *temele* gereksinimleri vardır. Teori, bir halkta, halkın gereksinimlerinin gerçekleşmesi olduğu ölçüde gerçekleşir. Alman düşüncesinin istekleri ile Alman gerçekliğinin yanıtları arasındaki pek büyük karşıtlık, sivil toplum ile devlet arasında ve kendi kendisi arasında aynı karşıtlığa yol açmayacak mı?

Teorik gereksinimler hemen pratik gereksinmeler olacak mı? Düşüncenin kendini gerçekleştirmeye yönelmesi yetmez, gerçeğin kendisinin de düşünce olmaya yönelmesi gerekir.

Oysa Almanya siyasal özgürlüğe kavuşmanın ara basamaklarını modern halklarla aynı zamanda aşmadı. Teoride aştığı basamaklara bile pratikte henüz erişmedi. Nasıl olacak da, yalnızca kendi öz engellerini değil, aynı zamanda modern halkların engelleri, yani ona kendi gerçek engellerinden kurtulma gibi görünmesi gereken ve bu yüzden erişmeye çalışmak zorunda olduğu engelleri de tek bir *salto mortale* [ölüm sıçrayışı] ile aşacak? Köklü bir devrim, yalnızca köklü gereksinimlerin devrimi olabilir; böyle bir devrimin de önkoşulları ve elverişli bir alanı yok görünüyor.

Bununla birlikte, Almanya, modern halkların evrimine, bu evrime damga vuran gerçek savaşımlara etkin olarak katılmadan, düşüncesinin soyut etkinliğiyle eşlik etmekle kendisini sınırlamış olsa da, bu evrimin zevklerini ve kısmi doyumunu tatmadan, *acılarını* paylaşmıştır. Bir yanın soyut etkinliğinin karşılığı, öbür yanın soyut acısıdır. Onun için Almanya, Avrupa özgürlüğünün düzeyine hiç erişmeden önce, bir sabah kendisini Avrupa'nın çöküşünün başlangıç düzeyinde bulacaktır. Onu hıristiyanlığın hastalıklarıyla kemirilmiş bir *fetişiste* benzetmek olanaklı olacaktır.

İlkönce *Alman hükümetlerini* ele alırsak, bugünkü koşulların, Almanya'nın konumunun, Alman kültürünün durumunun ve ensonu kendi mutlu içgüdülerinin etkisiyle, yararlarını pek bilmediğimiz *modern siyasal dünyanın uygar kusurları* ile bütünüyle yararlandığımız *eski rejimin* kötü olan *barbar alışkanlıklarını* birleştirmeye zorlandıklarını görürüz; dolayısıyla Almanya kendi *statu quo*'sunun dışındaki bu devlet biçimlerinin akıllılığını olmasa bile, akılsızlığını her geçen gün biraz daha paylaşmak zorundadır. Örneğin dünyada, anayasal denilen Almanya'dan başka, anayasal rejimin gerçekliklerini paylaşmaksızın bütün yanılgılarını bu denli saflıkla paylaşan bir başka ülke var mıdır? Ya da basın özgürlüğünü koşul olarak kabul eden Fransız Eylül Yasalarının[37] iş-

kencesini, sansür işkencesiyle birleştirme fikri zorunlu olarak, bir Alman hükümetinin buluşu olması gerekmez miydi? Roma Panteon'unda bütün ulusların *tanrıları* bulunduğu gibi, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunda da bütün hükümet biçimlerinin *günahları* bulunacaktı. Bu seçmecilik bugüne değin kuşku duyulmamış bir düzeye erişecektir: bunun kefili özellikle bir Alman kralının[38] *politik-estetik oburluğudur*; bu hükümdar, feodal ya da bürokratik, mutlak ya da anayasal krallığın bütün rollerini oynamak istiyor; bunu halkın aracılığıyla değilse de en azından *kendi öz* kişiliğinde, halk için değilse en azından *kendisi için* yapmak istiyor. Almanya, *dünyaya özgü bir duruma gelmiş bulunan bugünkü* politik gerçekliğin eksikliklerini, bugünkü politik gerçekliğin genel engelini devirmeden, Alman'a özgü engelleri deviremez.

Bu, Almanya için bir düş olan *köklü* devrim değil, *insanın evrensel* kurtuluşu değil, daha çok, kısmi bir devrim, *yalnızca* politik bir devrim, yapının direklerini ayakta bırakan devrimdir. Kısmi, yalnızca siyasal olan bir devrim neye dayanır? Şuna: *uygar toplumun* bir bölümü bağlarından kurtuluyor ve toplumun *tümüne* egemen olmayı başarıyor; belirli bir sınıf, *özel durumundan* başlayarak, toplumun genel olarak özgürlüğe kavuşmasına çalışıyor. Bu sınıf tüm toplumu kurtarıyor, ama bunu yalnız bütün toplumun bu sınıfın durumunda bulunması, yani paraya ve kültüre sahip olması, ya da bunları istediği gibi elde edebilecek bir durumda olması koşuluyla kurtarıyor.

Uygar toplumun hiçbir sınıfı, kendisinde ve kitle içinde coşkulu bir atılımın birleştirdiği ve birbirine yakınlaştırdığı, karıştırdığı ve bu toplumun *genel temsilcisi* olarak kendini duyumsattığı ve kabul ettirdiği bir harekete yolu açmadan, istekleri ve hakları, gerçekten toplumun kendi istekleri ve hakları olan, gerçekten toplumsal ruh ve toplumsal yürek olan bir harekete yolu açmadan, bu rolü oynayamaz. Toplumun genel hakları adına yalnızca özel bir sınıf, genel üstünlüğü üstlenebilir. Bu kurtarıcı konumunu ele geçirmek ve böylece kendi öz alanı yararına toplumun bütün alanlarını

politik sömürüsü altına almak için, devrimci enerji ve kendi zihni anlayışı yeterli olmuyor. *Bir halkın devrimi* ile burjuva toplumun *özel bir sınıfının özgürlüğe kavuşmasının* örtüşmesi için, toplumsal katmanlardan *birinin* tüm toplumun katmanı olarak kendini kabul ettirmesi, buna karşılık, toplumun bütün kusurlarının başka bir sınıfta toplanması gerekir; evrensel köleliğin somutlaşması, evrensel skandal düzeni gibi özel bir düzen olması gerekir; kendisinin evrensel özgürlüğe kavuşması olarak görünen bu alandan kurtulacağı türde bütün toplumun *apaçık suçunu* temsil eden özel bir alanın olması gerekir. *Tek* bir katmanın, *par excellence** özgürlüğe kavuşturan katman olması için, başka bir katmanın da apaçık boyunduruk altına alan katman olması gerekir. Fransız soyluluğunun ve Fransız papaz sınıfının genel ve negatif önemi onlara en yakın olan ve onlara karşı olan sınıfın, *burjuvazinin* genel ve pozitif önemini belirlemiş oldular.

Oysa, Almanya'da her özel sınıfın eksikliği, yalnızca toplumun negatif orunlayıcıları olarak kabul edilebilecek olan tutarlılığın, sertliğin, yürekliliğin, katılığın eksikliği değildir. Her katmanın, bütün eksiklikler kadar, halkın ruhuyla bir an için olsa da kendi ruhunun özdeşleştiği bir yücelikten, politik etkisi için maddi gücü coşturmanın başını çeken bu dehadan, *ben hiçbir şey değilim, ve her şey olmalıyım*[39] belgisinin hasmına bir meydan okuma olarak ileri süren bu devrimci yüreklilikten de yoksun olmasıdır. Bireylerin ve aynı zamanda sınıfların Alman ahlakının ve dürüstlüğünün başlıca öğesini, gerçekte, kendi sınırlılığını ileri süren ve bu sınırlılığın kendisine karşı kullanılmasını sessizce geçiştiren *utangaç bencilliği* oluşturur. Bunun içindir ki, Alman toplumunun değişik kesimlerinin ilişkileri, dramatik değil, ama epiktir. İçlerinden herbiri, bir baskıyla karşı karşıya kalır kalmaz değil de, koşullar, hiçbir etkisi olmadan kendisinin baskı yapabileceği daha aşağı bir toplumsal katman yaratır yaratmaz kendi kendinin bilincine sahip olmaya ve özel tutkularıyla ötekilerinin yanına yerleşmeye başlıyor. *Ahlaki planda Al-*

* En üstün düzeyde. –*ç*.

man orta sınıfının kendine güveni bile yalnızca bütün öteki sınıfların orta düzeyde darkafahlığının temsilcisi olma bilincine dayanıyor. Tahta *mal à propos** çıkan yalnızca Alman kralları değildir; utkularını kutlamadan önce yenilgiyi tadan, onları durduran engeli geçmeden önce kendi öz engellerini diken, kendi cimri doğasını ileri sürmeden önce cömert doğasını ileri sürebilmeyi gösteren uygar toplumun bütün kesimleridir; öyle ki, büyük bir rol oynama fırsatı daha sezilmeden önce her zaman geçmiş oluyor, ve öyle ki, her sınıf kendi üstündeki sınıfla savaşıma başlar başlamaz, kendini altındaki sınıfla karşı karşıya getiren savaşımın içine dalmış oluyor. Bunun içindir ki, prenslar krallığa karşı savaşıyorlar, bürokrasi soyluluğa karşı savaşıyor, burjuva onların hepsine karşı, proleter de şimdiden burjuvaya karşı savaşıma giriyor. Orta sınıf[40] kendi açısından özgürlüğe kavuşma fikrine henüz sarılmışken, siyasal teorinin ilerlemesi gibi toplumsal koşulların evrimi, şimdiden bu görüş açısının eskimiş, ya da en azından çözümünün sorunlu olduğunu duyuruyor.

Fransa'da her şey olmayı istemek için bir şey olmak yeterlidir. Almanya'da her şeyden vazgeçmek zorunda kalmamak için hiç bir şey olmamak gerekir. Fransa'da kısmi özgürlüğe kavuşma, evrensel özgürlüğe kavuşmanın temelidir. Almanya'da evrensel özgürlüğe kavuşma her kısmi özgürlüğe kavuşmanın *conditio sine qua non*'udur.** Eksiksiz özgürlük, Fransa'da aşamalarla özgürleşme gerçeğinden, Almanya'da bunun olanaksızlığından doğacaktır. Fransa'da halkın her sınıfı *siyasal bir idealisttir*, ve kendi kendinin bilincine önce özel bir sınıf olarak değil de, genel olarak, toplumsal gereksinimlerin temsilcisi olarak varır. *Özgürlüğe kavuşturucu rolü*, demek ki, dramatik bir hareketle, toplumsal özgürlüğü, artık insanın dışında olmakla birlikte insan toplumu tarafından yaratılmış bazı koşulları önceden yerine getirilmiş varsayarak değil, tersine, insan varlığının tüm koşullarını toplumsal özgürlük temelinde örgütleyerek gerçekleşti-

* Damdan düşer gibi. –ç.
** Zorunlu koşul. –ç.

ren sınıfa varmadan, Fransız halkının sırasıyla değişik sınıflarına düşmektedir. Buna karşın, pratik yaşamın akıldan yoksun olduğu kadar tinsel yaşamın da pratikten yoksun olduğu Almanya'da, uygar toplumun hiçbir sınıfı, şimdiki durumu, *maddi* zorunluluk ve *kendi zincirleri* tarafından zorlanmadan, genel özgürlüğe kavuşmayı yönetmeye ne gereksinim duyuyor ve ne de onun bunu yapacak yeteneği var.

Öyleyse Alman kurtuluşunun *olumlu* olanağı nerede bulunuyor?

Yanıt: bir sivil-burjuva toplum sınıfı olmayan bir sivil toplum sınıfının, bütün katmanların erimesi olan bir katmanın, acılarının evrenselliğiyle evrensel bir niteliğe sahip olan ve kendisine *özel bir haksızlık* gösterilmeyip *haksızlığın bizzat kendisi* gösterildiği için *özel hak* istemeyen, artık *tarihsel* bir unvanla değil yalnızca *insancıl bir* unvanla övünebilecek, yalnızca sonuçlarla çelişkide olmayıp Alman siyasal rejiminin önceden varolan koşullarıyla sistematik çelişkide olan bir toplum kesiminin, ensonu, kendini toplumun öteki bütün kesimlerinden özgürleştirmeden ve dolayısıyla toplumun bütün kesimlerini özgürlüğe kavuşturmadan kendi özgürlüğüne kavuşamayacak olan, kısacası, bir sözcükle, insanın *eksiksiz yıkımı* olan ve bu yüzden *insanın eksiksiz bir yeniden elde edilmesi* olmadan kendini yeniden kazanamayacak bir toplum kesiminin, *köklü zincirlere* sahip bir sınıfın oluşmasında. İçinde toplumun bu çözülümünün gerçekleşeceği özel katman, *proletarya*dır.

Sanayisel hareketin kapıya dayanmasıyla, proletarya, ortaya çıkmaya başlıyor. Çünkü doğal olarak ortaya çıkan yoksulların ve hıristiyan-Germen serflerin giderek proletaryanın saflarına karıştıkları kesin olmasına karşın, proletaryayı oluşturanlar, doğal olarak ortaya çıkan yoksullar değil, *yapay olarak* yoksullaştırılmış olanlardır; toplumun ağırlığı altında mekanik olarak ezilen insan kitleleri değil, toplumun acılı ve hızlı dağılmasıyla, ve özellikle de orta sınıfın *dağılmasıyla* ortaya çıkan insan kitlesidir.

Dünyanın bugüne kadarki düzeninin dağıldığını duyu-

rurken, proletarya, *kendi öz varlığının gizini* açıklamaktan başka bir şey yapmıyor, çünkü o, dünyanın bu düzeninin gerçek dağılımının kendisi oluyor. Proletarya, *özel mülkiyetin yadsınmasını* isterken toplumun *proletarya için* ilke olarak koyduğunu, kişileştirdiğini, *toplumun ilkesi* düzeyine yükseltmekten başka bir şey yapmamıştır; bu, onun etkisi bile olmadan, toplumun negatif sonucu olarak onda daha önce somutlaşmıştır. O zaman gelecekteki dünyaya göre proleter, varolan dünyaya göre attan *kendi* atı diye sözeder gibi, halktan *kendi* halkı diye sözederken, *Alman* kralıyla aynı hakka sahip olma durumundadır, kral, halkın kendi özel mülkiyeti olduğunu ilan ederken, özel mülk sahibinin kral olduğunu ifade etmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Felsefenin proletaryada maddi silahlarını bulması gibi, proletarya da felsefede zihinsel silahlarını buluyor, ve düşüncenin yıldırımı bu hilesiz halk toprağının derinine vurur vurmaz, *Almanların* özgürleşmesi *insanlar* olarak tamamlanmış olacaktır.

Varılan sonucu özetleyelim:

Almanya'nın *pratik olarak* olanaklı tek kurtuluşu, insanın en yüksek varlık olan insan için olduğunu açıklayan teoriye göre kurtuluşudur. Almanya'da *ortaçağdan* kurtulmak, ancak, aynı zamanda, ortaçağın aşamalarından *kısmen* kurtulmakla olanaklıdır. Almanya'da köleliğin *hiçbir* biçimi, *bütün* köleliğin her biçimi kırılmadan kırılamaz. Tamamıyla tam olgunlaşmış Almanya *tepeden tırnağa* devrim yapmadan, devrim yapamaz. *Alman'ın özgürlüğe kavuşması, insanın özgürlüğe kavuşmasıdır*. Bu özgürleşmenin başı *felsefedir, kalbi de proletarya*. Felsefe, kendini, proletarya ortadan kalkmadan gerçekleştiremez, proletarya felsefeyi gerçekleştirmeden kendini ortadan kaldıramaz.

Tüm iç koşullar yerine geldiğinde, *Alman dirilişinin günü, Galya horozunun* ötüşüyle* duyurulmuş olacak.

Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*
Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 191-209

* *Gallischen Hahns, le coq gaulois*: Galya horozu (Fransa'nın simgesi). –ç.

[DÖRT]

KUTSAL AİLE YA DA ELEŞTİREL ELEŞTİRİ'NİN ELEŞTİRİSİ[41]

(VI. BÖLÜMDEN PARÇA)

KARL MARX

d) FRANSIZ MATERYALİZMİNE KARŞI ELEŞTİREL SAVAŞ

"*Spinozacılık, maddeyi* töz durumuna getiren Fransız açındırmasında olduğu kadar, maddeye daha tinselci bir ad veren tanrıcılıkta da[42] 18. yüzyılı egemenliği altına almıştı. ... *Fransız Spinoza okulu* ile tanrıcılık yandaşları, *onun* [Spinoza'nm] *sisteminin* gerçek anlamı üzerinde tartışan iki tarikattan başka bir şey değildirler. ... Bu aydınlanma felsefesinin yazgısı, Fransız hareketiyle birlikte başlayan gericiliğe boyun eğmek zorunda kaldıktan sonra, düpedüz *romantizm*e batmak oldu."[43]

Eleştiri'nin dersleri böyle.

Fransız materyalizminin eleştirel tarihine karşı, biz onun, kutsal-olmayan, "yoğun" tarihini çıkarmaya çalışacağız. Gerçekten geçmiş olan tarih ile, yeninin olduğu gibi eskinin de yaratıcısı, "Mutlak Eleştiri"nin buyruğuna göre oluşmuş olan tarihi ayıran uçurumu saygıyla inceleyeceğiz. Ensonu, Eleştiri'nin kesin buyruklarına uyarak, eleştirel tari-

hin "Niçin?", "Nereden?" ve "Neye doğru?" sorularını, "derinliğine bir irdeleme konusu" durumuna getireceğiz.

"*Açıkça* ve *yalın anlamıyla* söylemek gerekirse": 18. yüzyıl Fransız Aydınlanma felsefesi, özellikle de *Fransız materyalizmi*, yalnızca varolan siyasal kurumlara karşı, yalnızca varolan din ve tanrıbilime karşı savaşım vermekle kalmamış, ama bir o kadar da *onyedinci yüzyıl metafiziğine*[44] ve *tüm metafiziğe*, özellikle *Descartes*, *Malebranche*, *Spinoza* ve *Leibniz* metafiziğine karşı *açık* bir savaşım, *açıklanmış* bir savaşım vermişlerdir. *Felsefe*, *metafiziğe* karşıt çıkarıldı; tıpkı *Feuerbach*'ın Hegel'e karşı ilk saldırısına başlar başlamaz, kurgusal esrikliğe karşı bayağı felsefenin çıkarılması gibi. Yerini Fransız aydınlanma felsefesine ve özellikle 18. yüzyıl *Fransız materyalizmine* bırakmak zorunda kalan 17. yüzyıl *metafiziği*, *Alman felsefesinde* ve özellikle 19. yüzyıl *kurgusal Alman felsefesinde utkun ve özlü bir yeniden kuruluş* olanağı buldu. Sonra *Hegel*, bu metafiziği tüm geleneksel metafizikle ve Alman idealizmiyle dahice birleştirdi ve evrensel bir metafizik imparatorluğu kurdu; 18. yüzyılda olduğu gibi, tanrıbilime karşı saldırının yerini, *kurgusal metafiziğe* karşı ve *tüm metafiziğe* karşı saldırı aldı. Bu metafizik, bizzat *kurgunun* işlenmesiyle tamamlanan ve *insancılık* (*humanisme*) ile örtüşen *materyalizm* karşısında her zaman yenik düşecektir. *Feuerbach'ın insancılık* ile örtüşen *materyalizmi, teori* alamında temsil etmesi gibi, Fransız ve İngiliz *sosyalizmi* ve *komünizmi* de, bunu *pratik* alanda temsil ediyorlardı.

"*Açıkça* ve *yalın anlamıyla* söylemek gerekirse", *Fransız materyalizmi iki eğilim içerir*: biri *Descartes*'tan, öteki de *Locke*'tan kaynaklanır. İkincisi *en üstün derecede* bir *Fransız* kültür öğesidir ve doğrudan *sosyalizme* varır; birincisi, *mekanist* materyalizm, sonu, gerçek anlamıyla, *Fransız doğal bilimlerine* varır. İki eğilim, gelişmeleri boyunca kesişirler. Biz, burada doğrudan *Descartes*'a kadar uzanan Fransız materyalizmini, *Newton*'ın Fransız okulu gibi, genel olarak Fransız bilimlerinin gelişmesini de irdeleyecek değiliz.

Öyleyse şu kadarla yetinelim:

Fizik'inde, *Descartes*, *maddenin* kendisinde yaratıcı bir güç yüklenmiş olduğunu düşünmüş ve *mekanik* hareketi onun yaşamsal eylemi olarak tasarlamıştı. *Fizik*'ini *metafizik*'inden tamamıyla ayırmıştı. Fiziğinin *içersinde madde* biricik *tözdür*, varlığın ve bilincin biricik temelidir.

Fransız *mekanik* materyalizmi, *Descartes*'ın metafiziğine karşıt olarak, onun *fizik*'ine bağlanmıştır. Öğretilileri, meslekten *anti-metafizikçi*, yani fizikçi olmuşlardır.

Bu okul *hekim Le Roy* ile başlar, doruğuna hekim *Cabanis* ile erişir ve merkezinde de hekim *La Mettrie* vardır. Le Roy, ruhun, gövdenin ve fikirlerin mekanik hareketlerin bir tarzı (*modus*) olduğunu ileri sürerek, dekartçı *hayvanal* yapıyı —tıpkı 18. yüzyılda *La Mettrie* gibi— insanal ruh üzerine aktardığı zaman, Descartes da yaşıyordu. Hatta Le Roy, Descartes'ın asıl düşüncesini gizlediğine inanıyordu. Buna, Descartes karşı çıktı. 18. yüzyıl sonunda *Cabanis*, *Rapports du physique et du moral de l'homme* ("İnsanın Fizik ve Tinsel İlişkileri") adlı yapıtında, dekartçı materyalizme son biçimini verdi.

Dekartçı[45] materyalizm, Fransa'da bugün de canlıdır. O büyük başarılarını, "*açıkça* ve *yalın anlamıyla* söylemek gerekirse", *romantizmin* pek bulaşmadığı *mekanik doğa biliminde* kazanır.

Fransa için, özellikle *Descartes* tarafından temsil edilen 17. yüzyıl metafiziğinin, *uzlaşmaz karşıtı*, daha başlangıçta, *materyalizm* oldu. Descartes, onunla, kişisel olarak *epikurosçu* materyalizmin canlandırıcısı olan *Gassendi*'de karşılaşır. Fransız ve İngiliz materyalizmi, *Demokritos* ve *Epikuros* ile sıkı ilişkilerini her zaman sürdürmüşlerdir. Dekartçı metafizik, *İngiliz* materyalist *Hobbes*'un kişiliğinde, bir başka karşıt bulmuştur. Gassendi ile Hobbes, ölümlerinden uzun zaman sonra, karşıtları [Descartes] bütün Fransız okullarında henüz resmi erklik olarak egemenlik sürdüğü sırada, onu yenmişlerdir.

Voltaire, 18. yüzyıl Fransızlarının, Cizvitler[46] ile Jansen-

cileri[47] karşı karşıya getiren tartışmalar karşısındaki ilgisizliğine, felsefeden çok, *Law*'ın[48] mali spekülasyonlarının neden olduğunu belirtmiştir. Öyleyse, 17. yüzyıl metafiziğinin çöküşü, bu çağ, Fransız yaşamının aldığı pratik biçimlerin, bu hareketin kendi teorisiyle açıklanması gibi, ancak 18. yüzyılın materyalist teorisiyle açıklanabilir. Bu yaşam, şimdiki zamana, bedensel zevke ve bedensel çıkarlara, kısacası, *maddi* dünyaya dönüktü. Tanrıbilim-karşıtı, metafizik-karşıtı materyalist pratiğe, zorunlu olarak, tanrıbilim-karşıtı, metafizik-karşıtı materyalist teoriler tekabül ediyordu. Metafizik, tüm saygınlığını *pratik olarak* yitirmişti. İşte bu *teorik* gelişmenin genel bir özeti.

17. yüzyılda, metafizik, (Descartes, Leibniz vb. anımsansın) henüz *pozitif*, kutsal-olmayan bir içerik içindeydi. Matematikte, fizikte ve onunla ilgili görünen öteki belirli bilimlerde buluşlar yapıyordu. Ama 18. yüzyıl başlarından sonra, bu görünüş ortadan kalktı. Pozitif bilimler metafizikten ayrılmış ve özerk sınırlarını çizmişlerdi. Tüm metafizik zenginlik, tam da gerçek varlıklar ile dünyasal şeylerin bütün ilgiyi kendilerinde toplamaya başladıkları bir sırada, düşsel varlıklara ve göksel şeylere indirgenmiş bulunuyordu. Metafizik tatsızlaşmıştı. *Helvétius* ile *Condillac*, son büyük Fransız metafizikçileri Malebranche ve Arnauld'nun öldükleri yıl doğdular.[49]

Teori alanında, 17. yüzyıl metafiziğinin ve genel olarak her metafiziğin saygınlığını yıkan adam *Pierre Bayle* oldu. Silahı, metafiziğin kendi büyülü formüllerinin yardımıyla uydurulmuş *kuşkuculuk* (*scepticisme*) idi. Çıkış noktası dekartçı metafizik oldu. Kurgunun, tanrıbilimin son kalesini oluşturduğunu açıkça kavraması, Feuerbach'ı kurgusal tanrıbilime karşı savaşıma, kurgusal felsefeyle savaşmaya götürdü; çünkü onun, *kaba* ve tiksinç *inanç*tan yeniden sözaçmak için tanrıbilimcileri kendi sözde-bilimlerini terketmeye zorlaması gerekiyordu; aynı biçimde, Bayle de, dinden kuşkulu olduğu içindir ki, bu inancı yayan metafizikten kuşku duymaya başladı. Bunun sonucu, metafiziği, onun tüm tarihsel evrimi

içinde, eleştiriden geçirdi. Ölümünün tarihini yazmak için, metafiziğin tarihçisi oldu. Özellikle *Spinoza* ve *Leibniz*'i çürüttü.

Pierre Bayle, metafiziği kuşkuculuk aracılığıyla yokederek Fransa'da materyalizm ve sağduyu felsefesini kabul ettirmeye katkıda bulunmaktan daha da iyisini yaptı. Salt tanrıtanımazlardan oluşan bir toplumun varola*bileceğini*, bir tanrıtanımazın dürüst bir insan ola*bileceğini*, insanın tanrıtanımazlık ile değil ama kör inanç ve puta tapma ile alçaldığını *kanıtlayarak*, varolmakta gecikmeyecek olan *tanrıtanımaz toplumu* haber verdi.

Bir Fransız yazarın sözüne göre *Pierre Bayle*, "*17. yüzyıl anlamında metafizikçilerin sonuncusu*" ve "*18. yüzyıl anlamında filozofların ilki*" idi.

17. yüzyıl tanrıbilim ve metafiziğinin negatif çürütülmesinin yanında, pozitif bir *anti-metafizik* sistem gerekiyordu. Çağın canlı pratiğini sistemleştirecek ve ona teorik bir temel verecek bir kitaba gereksinim vardı. *Locke*'un *İnsan Anlığı Üzerine Deneme*[50] adlı yapıtı, Manche ötesinden tam zamanında geldi. Yapıt, sabırsızlıkla beklenen bir konuk gibi heyecanla karşılandı.

Locke, acaba, *Spinoza*'nın bir öğretilisi değil miydi? Bu sorunun yanıtını "kutsal-olmayan" tarihe bırakalım:

Materyalizm, doğası gereği, *Büyük-Britanya*'nın oğludur. Onun skolastiği,[51] *Duns Scot*,[52] daha önce kendine "*madde düşünebilemez mi?*" diye soruyordu.

Bu mucizeyi gerçekleştirmek için, o, Tanrının sonsuzgücüne başvurmuştu; bir başka deyişle, *tanrıbilim*in kendisine *materyalizmi* sokmaya zorlamıştı. Üstelik *adcı* (*nominaliste*) idi. İngiliz materyalistlerde, adcılık, genellikle, materyalizmin ilk dışavurumu olduğu gibi, başlıca bir öğesi olarak da görülüyordu.

İngiliz materyalizminin ve tüm *modern deneysel* bilimin gerçek atası, *Bacon*'dır. Doğa deneyine dayanan bilim, onun gözünde gerçek bilimi oluşturur ve duyulur *fizik*, gerçek bilimin en soylu parçasıdır. Çoğu kez *Anaksagoras*'ın yetkisine

ve *homæomereia*'larına ve *Demokritos*'un yetkisine ve atomlarına başvurur. Öğretisine göre *duyular* yanılmaz ve bütün bilgilerin kaynağıdırlar. Bilim, *görgül bilim*dir ve duyuları ortaya çıkaran *ussal* bir *yöntemin* uygulanmasına dayamr. Tümevarım, çözümleme, karşılaştırma, gözlem, deneyim, ussal bir yöntemin başlıca koşullarıdır. *Maddenin* yaratılıştan özellikleri arasında *hareket*, yalnızca *mekanik ve matematik* hareket olarak değil, ama daha çok maddenin *içgüdüsü* olarak, *yaşamsal tini* olarak, *içgücü* olarak, (Jacob Böhme'nin deyimini kullanmak gerekirse) *acısı* olarak da ilk ve en üstün özelliktir. Bu maddenin ilksel biçimleri canlı, bireyselleştirici, içkin *özsel güçlerdir* ve özgül farklılıkları da onlar oluştururlar.

Kurucusu Bacon'da, materyalizm, henüz doğal durumda, içinde evrensel bir gelişmenin tohumlarını taşır. Madde şiirsel ve kösnül görkemi içinde insanın tüm varlığına gülümser. Buna karşılık, öğretinin özdeyişleri, henüz tanrıbilimsel tutarsızlıklarla doludur.

Evriminin seyri içinde, materyalizm, kesin duruma gelir. *Beykıncı* materyalizmi, *Hobbes sistemleştirir*. Duyulur dünya özgün çekiciliğini yitirir ve *geometricinin* soyut duyuluru durumuna gelir. *Fizik* hareket, *mekanik* ya da *matematik* harekete feda edilmiş; *geometri* başlıca bilim ilan edilmiştir. Materyalizm *ürkürük* (*misanthrope*) duruma gelir. Kendi öz *ürkürük* ve *tenden ayrık* (*désincarné*) alanında savaşabilmek için materyalizm, kendi tenini köreltmek ve *çileci* olmak zorunda kalmıştır. Kendini bir *ustan bir varlık* olarak gösterir, ama aklın kesintisiz düşünüşünü de acımasız geliştirir.

Hobbes, Bacon'dan yola çıkarak, şu kanıtlamaya girişir: insanlara bütün bilgileri, sezgiyi, düşünceyi, tasarımı vb. duyuları sağlıyorsa, bu, duyulur biçiminden az ya da çok sıyrılmış cisme değgin dünyanın hayaletlerinden başka bir şey değildir. Bilim bu hayaletlerin çoğunu adlandırabilmeli. Birçok hayalete bir *tek ve aynı* ad verilmiş olabilir. Hatta, adların adları bile olabilir. Ama bir yandan, bütün fikirlerin köken-

lerinin duyulur dünyadan çıktıklarını ileri sürmek ve öte yandan da bir sözcüğün bir sözcükten daha çok bir şey olduğunu, hepsi tekil oluşmuş varlıkların dışında, genel varlıkların da varolduğunu ileri sürmek, çelişik olurdu. Tersine, *maddesiz* (*incorporelle*) bir *töz,* maddesiz bir *gövde* kadar çelişiktir. *Gövde, varlık, töz* — bunların hepsi bir tek ve aynı *gerçek* fikirdir. Düşünceyi, düşünen bir maddeden ayırmak olanaksızdır. O bütün değişikliklerin öznesidir. *Sonsuz* sözcüğünün, kafamızın sonsuz toplama yeteneğini anlatma dışında bir *anlamı yoktur.* Yalnızca maddesellik algı ve bilgi yapabildiği içindir ki, Tanrının varlığı *hiç* bilinemez. Yalnızca benim öz deneyimim kesindir. Her insan tutkusu, başlayan ya da biten mekanik bir harekettir. İçgüdülerin nesneleri — işte iyilik. İnsan, doğanın aynı yasalarına bağımlıdır. Güç ve özgürlük, özdeştirler.

Hobbes, Bacon'ı sistemleştirmişti; ama onun bilgi ve fikirlerin kökenlerinin duyulur dünyada oldukları yolundaki temel ilkesinin doğruluğunu daha belirgin bir biçimde temellendirmeksizin.

İnsan Anlığı Üzerine Deneme'sinde Locke, Bacon ve Hobbes'in ilkesinin doğruluğunu gösterdi.

Hobbes, beykıncı materyalizmin *tanrıcı* önyargılarını nasıl yıktıysa, Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley vb. de Locke duyumculuğunun son tanrıbilimsel engellerini öyle yıktılar. Materyalist için tanrıcılık, olsa olsa dinden kurtulmanın rahat ve uyuşuk bir yolundan başka bir şey değildir.

Locke'un yapıtının Fransızlar için ne kadar zamanında geldiğini daha önce belirtmiştik. Locke, bir yoldan, normal insan duyularından ve bu duyulara dayanan anlıktan ayrı bir felsefe olmadığını ileri sürerek, *bon sens** felsefesini kurmuştu.

Locke'un doğrudan öğretilisi, ve *Fransız* yorumcusu *Condillac,* Locke duyumculuğunu hemen 17. yüzyıl *metafiziğine* karşı yöneltti. Fransızların bu metafiziği, imgelem ve tanrı-

* Sağduyu –ç.

bilimsel önyargıların yamalı-bohçası olarak yadsımakta haklı olduklarını kanıtladı. *Descartes*, *Spinoza*, *Leibniz* ve *Malebranche* sistemlerine karşı bir çürütme yayınlandı.

Essai sur l'origine des connaissances humaines [*İnsan Bilgilerinin Kökeni Üzerine Deneme*] adlı yapıtında, Locke'un fikirlerini açındırdı ve yalnızca ruhun değil ama duyuların da, yalnızca fikirler oluşturma sanatının değil ama duyulur algı sanatının da *deney* ve *alışkanlık* işi olduklarını kanıtladı. Öyleyse insanın tüm gelişmesi *eğitime* ve dış *koşullara* bağlıdır. Fransız okullarında Condillac'ın yerini almak için *eklektik* felsefenin yükselmesi gerekiyordu.

Fransız materyalizmi ile *İngiliz* materyalizminin farkı, iki ulusun farkıdır. Fransızlar, İngiliz materyalizmini nükte ile, et ve kan ile, dil ustalığı ile donattılar. Ona onda eksik olan ateşliliği ve sevimliliği verdiler. *Kibarlaştırdılar* onu.

Materyalizm özgül olarak Fransız niteliğini, gene Locke'dan yola çıkan Helvétius'ta kazanır. Helvétius onu hemen toplumsal yaşama göre düzenler. (Helvétius: *De l'homme* — [*İnsan Üzerine*]). Duyulur özellikler ve öz-sevgi, zevk ve iyi kavranmış kişisel çıkar, tüm ahlakın temelidirler. İnsanal becerilerin doğal eşitliği, usun ilerlemesi ile sanayinin ilerlemesi arasındaki birlik, insanın doğal iyiliği, eğitimin sonsuz gücü — işte sisteminin başlıca öğeleri bunlardır.

La Mettrie'nin yazıları, bize dekartçı materyalizm ile İngiliz materyalizminin bir bağdaşımını öneriyordu. Descartes fiziğinden ayrıntılara kadar yararlandı La Mettrie. Onun *L'Homme-Machine*'i [*Makine-İnsan*], Descartes'ın *makine-hayvan*'ının kopyasıdır. D'Holbach'ın *Système de la nature*'ünde [*Doğa Sistemi*], tıpkı ahlaki bölümün özsel olarak Helvétius'ün ahlakı üzerine kurulmuş bulunması gibi, fizik bölüm de İngiliz ve Fransız materyalizmlerinin bir malgamasıdır. Metafizik ile hâlâ en çok bağı bulunan ve bu yüzden de Hegel'in övgülerini kazanan Fransız materyalist *Robinet* (*De la nature* [*Doğa Üzerine*]), açıkça *Leibniz*'e başvurur.

Descartes fiziği ve İngiliz materyalizminden doğan Fransız materyalizminin ikili kökeni ile Fransız materyalizminin

17. yüzyıl *metafiziğine*, Descartes, Spinoza, Malebranche ve Leibniz metafiziğine karşıtlığını kanıtlamış bulunduğumuz şu anda, Volneyler'den, Dupuisler'den, Diderotlar'dan vb., fizyokratlardan daha fazla sözedecek değiliz. Bu karşıtlık Almanlara, ancak onlar da *kurgusal metafizik* ile karşıtlık durumuna geçtikleri zaman görünebilirdi.

Tıpkı *dekartçı* materyalizmin *gerçek doğa bilimine* ulaşması gibi, Fransız materyalizminin öteki eğilimi de doğrudan *sosyalizme* ve *komünizme* açılır.

İnsanların kökensel iyiliği ve entelektüel yeteneklerinin eşitliği, deneyin, alışkanlığın, eğitimin, dış koşulların insan üzerindeki etkisi, sanayinin büyük önemi, zevkin haklılığı vb. üzerindeki materyalist öğretiler irdelenince, bu materyalizmi zorunlu olarak komünizme ve sosyalizme bağlayan bağları bulgulamak için büyük bir görüş keskinliğine gerek kalmaz. İnsan tüm bilgiyi, duyuyu vb., duyulur dünyadan ve bu dünya içindeki deneyden alıyorsa, demek ki önemli olan şey, deneysel dünyayı, insanın orada deneyim yapıp gerçekten insanal olan şeyin alışkanlığını edineceği, kendi insan niteliğinin deneyimini yapacağı biçimde düzenlemektir. İyi kavranmış çıkar tüm ahlakın ilkesi ise, önemli olan şey, insanın özel çıkarının insanal çıkar ile kaynaşmasıdır. İnsan materyalist anlamda özgür değilse, yani o şu ya da bu şeyden kaçınma olumsuz gücü ile değil, ama kendi gerçek bireyselliğini değerlendirme olumlu gücü ile özgürse, suçu bireyde cezalandırmak değil, ama toplum düzenine aykırı suç yuvalarını yıkmak ve herkese kendi varlığının özsel gerçekleşmesi için zorunlu toplumsal alanı vermek gerekir. İnsan koşullar tarafından biçimlendirilmişse, koşulları insanal olarak biçimlendirmek gerekir. İnsan, doğa gereği toplumcul (*sociable*) ise, o gerçek doğasını ancak toplum içinde geliştirecek ve doğasının gücü tekil bireyin gücü ile değil, ama toplumun gücü ile ölçülecektir.

Bu tezlere ve başka benzerlerine, en eski Fransız materyalistlerde bile hemen hemen tıpatıp bir biçimde raslanır. Onları yargılamanın yeri burası değil. Materyalizmin sosya-

list eğilimini niteleyen yapıtı, Locke'un oldukça eski İngiliz öğretilisi *Mandeville*'in *Kötülüklerin Savunulması*'dır. Mandeville, kötülüklerin *güncel* toplumda *zorunlu* ve *yararlı* olduklarını ileri sürer. Ve bu, güncel toplumun bir savunusunu oluşturmaz.

Fourier, doğrudan Fransız materyalistlerin öğretisinden yola çıkar. *Baböfçüler*[53] kaba saba, kibarlaşmamış materyalistler, ama gelişmiş komünizmin kökeni de, *doğrudan Fransız materyalizmidir*. Bu materyalizm, *Helvétius*'ün ona vermiş bulunduğu biçim altında, gerçekte gene kendi anayurduna, *İngiltere*'ye döner. *Bentham* kendi *iyi anlaşılmış çıkar* sistemini, Helvétius'un ahlakı üzerine kurar; aynı biçimde Owen da İngiliz komünizmini *Bentham*'ın sisteminden yola çıkarak kurar. İngiltere'de sürgün bulunan Fransız *Cabet*, yerli komünist fikirlerden esinlenir ve orada komünizmin en yüzeysel de olsa en tanınmış temsilcisi olmak üzere, gene Fransa'ya döner. En bilimsel Fransız komünistleri, *Dézamy*, *Gay* vb., *materyalizm* öğretisini Owen gibi *gerçek insanlık* öğretisi ve komünizmin *mantıksal* temeli olarak geliştirirler.

K. Marx - F. Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara 1994, s. 168-176.

FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER[54]

1. *Feuerbach'a İlişkin*

KARL MARX

1

Şimdiye kadarki tüm materyalizmin (Feuerbach'ınki dahil) başlıca kusuru, nesnenin [*Gegenstand*], gerçekliğin, duyumluluğun [*Sinnlichkeit*], *duyumsal insan faaliyeti*, *pratik* [*Praxis*] olarak değil, öznel olarak değil, yalnızca *nesne* [*Object*] ya da *sezgi* [*Anschauung*] biçiminde kavranmasıdır. Bunun içindir ki, *etkin* yön, soyut olarak, materyalizmin tersine, —gerçek duyumsal faaliyeti bu biçimiyle doğal olarak tanımayan— idealizm tarafından geliştirilmiştir. Feuerbach, duyumsal nesneler —düşünsel nesnelerden [*Gedankenobjecte*] gerçekten ayrı nesneler— ister: ama insan faaliyetinin kendisini *nesnel faaliyet* olarak kavramaz. Bunun içindir ki, "Hıristiyanlığın Özü"nde, yalnızca teorik tutum, hakiki insan tutumu olarak görülür, pratik ise ancak iğrenç yahudice görünümüyle kavranır ve sabitleştirilir. Bu nedenle de, "devrimci", "pratik-eleştirel" faaliyetin önemini anlamaz.

2

Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilmeyeceği sorunu — bir teori sorunu değil, *pratik bir sorundur*. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini [*Disseitigkeit*] pratikte kamtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla *skolastik* bir sorundur.

3

Koşulların değiştirilmesine ve eğitime ilişkin materyalist öğreti, koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. Bu nedenle, toplumu —biri diğerinin üstünde yer alacak biçimde— iki kısma ayırmak durumunda kalır.

Koşulların değiş[mesi] ile insan faaliyetinin ya da insanın kendisinin değişmesinin örtüşmesi, ancak *devrimci pratik* biçiminde kavranırsa ussal olarak anlaşılabilir.

4

Feuerbach, dinsel kendine-yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dinsel dünya, ötekisi cismani dünya olmak üzere ikileşmesi olgusundan hareket eder. Onun uğraşı, dinsel dünyayı, cismani temeline oturtmaktan ibarettir. Ama cismani temelin kendi kendinden koparak özerk bir krallık gibi bulutlara yerleşmesi, ancak bu cismani temelin içsel çekişmesi ve iç çelişkisiyle açıklanabilir. Öyleyse bu da, hem kendi içinde, hem iç çelişki olarak anlaşılarak, pratik içinde devrimcileştirilmelidir. Demek ki, örneğin, dünyevi ailenin, kutsal ailenin gizi olduğu bir kez keşfedilince, bu kez de bu birincisinin teorik ve pratik olarak yok edilmesi gerekir.

5

Soyut düşünceyle tatmin olmayan Feuerbach, *sezgi* ister; ama duyumluluğu, duyumsal-insanın pratik faaliyeti olarak kavramaz.

6

Feuerbach, dinsel özü, *insan* özüne indirger. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür.

Gerçek özün eleştirisine girmeyen Feuerbach, dolayısıyla:

1. Tarihsel akıştan koparak dinsel duyguyu kendi içinde sabitleştirmek ve soyut —*yalıtılmış*— bir insan bireyini öncülleştirmek zorunda kalır.

2. Bu nedenle, bu öz, olsa olsa, "tür" olarak, birçok bireyi *doğal* biçimde birbirine bağlayan içsel, dilsiz genellik olarak kavranabilir.

7

İşte bu nedenledir ki, Feuerbach, "dinsel duygu"nun kendisinin bir toplumsal ürün olduğunu ve tahlil ettiği soyut bireyin, belirli bir toplumsal biçime ait olduğunu görmez.

8

Her toplumsal yaşam, özünde *pratiktir*. Teoriyi gizemciliğe götüren bütün giz'ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur.

9

Sezgisel materyalizmin, yani duyumluluğu pratik faaliyet olarak kavramayan materyalizmin vardığı en üst nokta, tek tek bireylerin ve "sivil toplum"un sezgisidir.

10

Eski materyalizmin bakış açısı, sivil toplumdur, yeni materyalizmin bakış açısı ise, insan toplumu ya da toplumsal insanlıktır.

11

Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, sorun onu değiştirmektir.

K. Marx - F. Engels, *Alman İdeolojisi*,
Sol Yayınları, Ankara 1999, s. 21-24.

[ALTI]

ALMAN İDEOLOJİSİ[55]

KARL MARX - FRİEDRİCH ENGELS

DEMEK Kİ, sözkonusu olgu şudur: belirli bir tarza göre üretici faaliyette bulunan* belirli bireyler, bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girerler. Her ayrı durumda, ampirik gözlemin** toplumsal ve siyasal yapı ile üretim arasındaki bağı, ampirik olarak ve herhangi bir kurgu (*spéculation*) ve aldatmaca olmaksızın ortaya koyması gerekir. Toplumsal yapı ve devlet, durmadan belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir; ama bu bireyler kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, *gerçek* bireyler, yani etkide bulunan maddi üretim yapan, dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir.***

* [*Elyazmasında çizili pasaj*:] belirli üretim ilişkileri içindeki

** [*Elyazmasında çizili pasaj*:] yalnızca gerçek verilerle yetinen

*** [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Bu bireylerin zihinlerindeki fikirler, gerek onların doğa ile olan ilişkileri hakkındaki, gerek kendi aralarındaki ilişkileri hakkındaki, gerekse kendi öz doğaları hakkındaki fikirlerdir. Şurası

Fikirlerin, anlayışların, ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine (*Verkehr*), gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı *zihinsel ilişkileri* (*geistige Verkehr*), bu noktada onların maddi davranışlarının doğrudan ürünü olarak ortaya çıkar. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir. Sahip oldukları anlayışları, fikirleri, vb. üretenler insanların kendileridir,* ama bu insanlar, sahip oldukları üretici güçlerin belirli düzeydeki gelişmişliğinin ve bu gelişkinlik düzeyine tekabül eden —ve alabilecekleri en geniş biçimlere varıncaya kadar— karşılıklı ilişkilerinin (*Verkehr*) koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır. Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan (*das bewusste Sein*) başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki *camera obscura*'daymış** gibi başaşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün ağtabakası üzerinde ters durmalarının onların doğrudan fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir.

Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tam tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır. Başka deyişle, etten ve kemikten insanlara varmak için, ne insanların söylediklerin-

besbellidir ki, bütün bu durumların hepsinde, bu fikirler onların gerçek ilişkilerinin, gerçek eylemlerinin üretimlerininin, karşılıklı ilişkilerinin (*Verkehr*), siyasal ve toplumsal örgütlülüklerinin —ister gerçek olsun, ister hayalî— bilinçli ifadesidirler. Bunun tersi bir varsayımı ileri sürmek, ancak maddi olarak koşullandırılmış gerçek bireylerin tini dışında daha başka bir tini, özel bir tini varsaymakla mümkündür. Eğer bu bireylerin gerçek yaşam koşullarının bilinçli ifadesi hayal ürünü ise, eğer kendi kafalarında gerçeği başaşağı ediyorlarsa, bu olay da gene onların sınırlı faaliyet biçimlerinin ve bundan doğan sınırlı toplumsal ilişkilerinin bir sonucudur.

* [*Elyazmasında çizili pasaj*:] daha kesin söylemek gerekirse, maddi yaşamlarının üretim tarzı ile, karşılıklı maddi ilişkileri ile ve toplumsal ve siyasal yapı içinde onun daha sonraki gelişmesi ile koşullandırılan insanlardır.

** Karanlık oda. —ç.

den, imgelerinden, kavradıklarından ve ne de anlatıldığı, düşünüldüğü, imgelendiği ve kavrandığı biçimiyle insandan yola çıkılır; gerçek faal insanlardan yola çıkılır ve bu yaşam sürecinin ideolojik yansımalarının ve yankılarının gelişmesi de, insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri (*Nebelbildungen*) bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımdan ahlak, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümlerini yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini (*Verkehr*) geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci durumda, sanki canlı bir bireymiş gibi bilinçten yola çıkılmaktadır; gerçek yaşama tekabül eden ikinci durumda ise, gerçek yaşayan bireyin kendisinden yola çıkılır ve bilince de *o bireyin* bilinci olarak bakılır.*

... BİLİNÇ, demek ki, daha baştan toplumsal bir üründür ve insanlar mevcut oldukları sürece böyle kalır. Elbette ki, bilinç, herşeyden önce, yalnızca en *yakın* duyumsal çevrenin bilincidir, ve bilinçlenmekte olan bireyin, kendisi dışında yer alan öteki şeyler ve öteki kişiler ile olan sınırlı bağlantısının bilincidir; bilinç, aynı zamanda, insanların karşısına önceleri baştan aşağı yabancı, mutlak güçlü ve karşı çıkılamaz bir güç olarak dikilen, insanların kendisine karşı düpedüz hayvanca bir davranış içinde bulundukları ve insanları da hayvanları ürküttüğü kadar ürküten bir doğa bilincidir; o halde salt hayvansal bir doğa bilinci (doğa dini)** —ve, öte yan-

* [*Elyazmasında ilk biçim*:] pratik eylemde bulunan o bireyin bilinci olarak bakılır.

** Hemen görülür ki, bu doğa dinini, ya da doğaya karşı bu belirli davranış biçimini belirleyen toplum biçimidir ve *vice versa* [bunun tersi]. Her yerde olduğu gibi, burada da, insanın ve doğanın özdeşliği, insanların doğa

dan, çevresindeki bireylerle ilişki kurmak zorunluluğunun bilinci, toplum halinde yaşamakta olduğu bilincinin başlangıcıdır. Bu başlangıç, hayvansaldır; basit bir sürü bilincidir, ve burada, insan, koyundan, yalnızca bilincin içgüdünün yerini alması olgusuyla ya da içgüdüsünün bilinçli bir içgüdü olması olgusuyla ayırdedilir. Bu sürücül, ya da kabilesel bilinç, üretkenliğin artmasıyla, gereksinmelerin çoğalmasıyla ve daha önceki iki unsurun temeli olan nüfusun çoğalmasıyla orantılı olarak gelişir ve yetkinleşir. İlkel durumunda cinse ilişkin eylem içindeki işbölümünden başka bir şey olmayan işbölümü, böylece gelişir ve ardından (örneğin bedensel güç gibi) doğal durumlar yüzünden, gereksinmeler, raslantılar vb. yüzünden kendiliğinden ya da "doğal olarak" işbölümü haline gelir.* İşbölümü, ancak maddi ve zihinsel bir işbölümü meydana geldiği andan itibaren gerçekten işbölümü halini alır.** Bu andan itibaren, bilinç, mevcut pratiğin bilincinden başka bir şey olduğunu, gerçek bir şeyi temsil etmeksizin bir şeyi *gerçek olarak* temsil ettiğini gerçekten *sanabilir.* Bu andan itibaren, bilinç, dünyadan kurtulma ve "salt" teorinin, tanrıbilimin, felsefenin, ahlakın vb. oluşmasına geçme durumundadır. Ama bu teori, bu tanrıbilim, bu felsefe, bu ahlak vb. bile, mevcut ilişkilerle çelişki haline girdiklerinde, bu, ancak, mevcut toplumsal ilişkilerin mevcut üretici güçlerle çelişki haline gelmiş olmasından ileri gelebilmektedir; zaten, belirli bir ulusal ilişkiler çemberinde, bu durum, çelişkinin bu ulusal alanın içinde değil, ama bu ulusal bilinç ile öteki ulusların pratiği arasında, yani bir ulusun ulusal bilinci ile evrensel bilinci arasında*** (halen Almanya'da olduğu gibi) meydana gelmesinden olabilir, ancak ve o

karşısındaki sınırlı davranışlarının kendi aralarındaki sınırlı davranışlarını belirlemesi biçiminde, ve kendi aralarındaki sınırlı davranışlarının da, onların doğa ile olan sınırlı ilişkilerini belirlemesi biçiminde kendini gösterir, çünkü doğa, tarih tarafından henüz pek az değişikliğe uğratılmıştır.

* [*Marx'ın elyazmasında çizili kenar notu*:] İnsanlar, bilinci, gerçek tarihsel gelişme çerçevesi içinde geliştirirler.

** [*Marx'ın kenar notu*:] İdeologların ilk biçimi, *din adamları*, zamandaştır.

*** [*Marx'ın kenar notu*:] *Din.* Almanlar ve bu biçimi ile *ideoloji.*

halde, bu ulus için, bu çelişki, ancak ulusal bilincin bağrında bir çelişki gibi açıkça kendini gösterdiğinden, savaşım, bu ulusal pislikle sınırlanmış görünür, kuşku yok ki, bu ulus kokuşmanın ta kendisi olduğu için böyle görünür. Üstelik, bilincin tek başına ne yaptığı o kadar önemli değildir; bütün bu çürüme, bize ancak şu sonucu verir: şu üç uğrak, üretici güç, toplumsal durum ve bilinç, birbirleriyle çelişkiye düşebilirler ve düşmek zorundadırlar, çünkü *işbölümü* sayesinde, faaliyet ile maddi faaliyetin,* keyif çatma ile çalışmanın, üretim ile tüketimin farklı farklı bireylerin payına düşme olasılığı, hatta olgusu ortaya çıkar ve bunların birbirleriyle çelişkiye düşmemelerinin tek yolu, bizzat işbölümünün kendisinin tekrar kaldırılmasıdır. Ayrıca besbelli ki, "hayaletler", "ayaktakımı", "en yüce varlık", "kavram", "kuşkular" tekil bireyle sınırlı idealist, tinsel ifadeler, anlayışlardır, yaşamın üretilme tarzının ve ona bağlı karşılıklı ilişki biçiminin (*Verkehrsform*) içinde hareket ettikleri çok ampirik kısıtlılıklar ve sınırlılıklar anlayışından başka bir şey değildir.**

... BU tarih anlayışı, demek ki, gerçek üretim sürecinin, yaşamın doğrudan maddi üretiminden başlayarak açıklanmasına ve bu üretim tarzına bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişki biçimlerinin, yani değişik aşamalarındaki sivil toplumun, bütün tarihin temeli olarak kavranmasına; ve onun Devlet olarak eylemi içinde gösterilmesine, bütün değişik teorik ürünlerinin ve bilinç, din, felsefe, etik, vb., vb.*** biçimlerinin açıklanmasına ve bunların kökenlerinin ve gelişmelerinin bu temelde ele alınmasına dayanır; bu da, doğal olarak, işi bütünlüğü içinde göstermeye (ve değişik

* [*Elyazmasında çizili pasaj*:] eylem ve düşünce, yani düşüncesiz eylem ve eylemsiz düşünce.

** [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Mevcut ekonomik sınırların bu idealist ifadesi, yalnızca salt teorik bir şey değildir, pratik bilinçte de mevcuttur, yani özgür olan ve mevcut üretim tarzı ile çelişik hale gelen bilinç, yalnız dinleri ve felsefeleri oluşturmaz, devletleri de oluşturur.

*** [*Elyazmasında ilk biçim*:] sivil toplumu başka başka evrelerinde ve pratik-idealist yansıması içinde, yani devlet, aynı biçimde bütün çeşitli ürünler ve bilinç biçimleri, din, felsefe, ahlak, vb. içinde açıklamak.

yönlerinin karşılıklı etkisini incelemeye) olanak verir.* Bu tarih anlayışı, idealist tarih anlayışı gibi, her dönemde bir kategori aramak zorunluluğunda değildir, ama o, her zaman tarihin gerçek *zeminine* basar; pratiği fikirlere göre açıklamaz, fikirlerin oluşumunu maddi pratiğe göre açıklar; bu yüzden de, bütün bilinç biçimlerinin ve ürünlerinin zihinsel eleştirisi sayesinde, "özbilinç"e indirgemeyle, ya da "hortlaklar", "hayaletler", "cinler" halinde başkalaşmayla çözümlenemeyecekleri, ama bu idealist saçmaları doğuran somut toplumsal ilişkilerin pratik olarak devrilmesiyle yok edilebilecekleri sonucuna varır. Tarihin, dinin, felsefenin ve bütün öteki teorilerin devindirici gücü, eleştiri değil, devrimdir. Bu tarih anlayışı, tarihin sonunun, "tinin tini" olarak "özbilinç"te erimek olmadığını, ama her evrede, maddi bir sonucun bulunduğunu gösterir: bir üretici güçler toplamı, tarihsel olarak yaratılmış ve her kuşağa kendinden önce gelen kuşak tarafından aktarılmış, bireylerin doğa ile ve kendi aralarındaki bir ilişki; bir yandan yeni kuşak tarafından gerçekten değiştirilen, ama, öte yandan da, yeni kuşağa kendi yaşam koşullarını buyuran ve ona belirli bir gelişme, özgül bir nitelik veren bir üretici güçler, sermayeler ve koşullar kitlesi. Dolayısıyla, ortam ve koşullar insanları yarattığı kadar, insanlar da ortam ve koşulları yaratırlar. Her bireyin ve her kuşağın mevcut veriler olarak buldukları bu üretici güçler, sermayeler, toplumsal karşılıklı ilişki biçimleri toplamı, filozofların "töz" olarak ve "insanın özü" olarak tasarladıkları, göklere çıkardıkları ya da savaştıkları şeyin somut temelidir: bu üretici güçler, filozoflar, "Özbilinç" ve "Birtek" diye onlara başkaldırdıkları halde, insanların gelişmesi üzerindeki sonucu ve etkisi bakımından gene de sarsılmayan gerçek bir temeldir. Yine, tarihte dönemsel olarak meydana gelen devrimci sarsıntının, mevcut her şeyin temelini devirmeye yetecek güçte olup olmayacağını belirleyen şey, çeşitli kuşakların hazır olarak buldukları yaşam koşullarıdır; ve eğer toptan bir altüst oluşun bu maddi öğeleri, bir yandan

* [*Marx'ın kenar notu:*] *Feuerbach.*

mevcut üretici güçler, ve öte yandan da, yalnızca o güne kadarki toplumun tekil koşullarına karşı değil, bu tekil koşulları yaratan o güne kadarki "yaşamın üretimi"nin kendisine, bu "bütünselliğe" karşı başkaldıran devrimci bir yığın yoksa, bu altüst oluş *Fikri*'nin daha önce binlerce kez dile getirilmiş olması, pratik gelişme açısından, komünizm tarihinin kanıtladığı gibi, hiçbir önem taşımaz.

Şimdiye kadar, her tarih anlayışı, ya tarihin bu gerçek temelini bir yana bırakmış ya da onu tarihin akışıyla hiçbir bağı olmayan ikincil bir şey saymıştır. Bu yüzden, tarihin, her zaman, kendi dışındaki bir ölçeğe göre yazılması gerekir. Yaşamın gerçek üretimi tarihin ta başlangıcında ortaya çıkar; oysa asıl tarihsel olan şey, olağan yaşamdan ayrıymış gibi, olağandışı ve yeryüzü-üstü bir şey gibi görünür. İnsanlarla doğa arasındaki ilişkiler, bu yüzden, tarihten dışlanır, bu da, doğa ile tarih arasındaki karşıtlığı doğurur. Bu bakımdan, bu tarih anlayışı, tarihte yalnız prenslerin ve devletlerin yapıp ettiklerini dinsel ve her türden teorik savaşımları görebilmiştir, ve özellikle ele alınan her tarihsel çağ konusunda *bu çağın yanılsamasını paylaşmak* zorunda kalmıştır. Örneğin, bir çağ, kendisini belirleyen şeyin salt "siyasal" ya da "dinsel" güdüler olduğunu sanıyor olsun, "din" ve "siyaset" o çağı hareket ettiren gerçek güdülerin aldıkları biçimlerden ibaret oldukları halde, o çağı kaleme alan tarihçi bu sanıyı paylaşır. Sözkonusu insanların kendi pratiklerine ilişkin "sanıları", "anlayışları", bu insanların pratiğine hükmeden ve onu belirleyen tek belirleyici ve etkin güç haline getirilir. Hintlilerde ve Mısırlılarda, işbölümünün kendini gösterdiği ilkel biçim, eğer bu halkların devletlerinde ve dinlerinde bir kastlar rejimine neden oluyorsa, tarihçi, kastlar rejiminin bu ilkel toplumsal biçimi doğuran güç olduğuna inanır. Fransızlar ve İngilizler, hiç değilse, hâlâ gerçeğe en yakın olan siyasal yanılsama ile yetindikleri halde, Almanlar, "salt Tin" alanında hareket ederler ve dinsel yanılsamayı tarihin devindirici gücü yaparlar. Hegelci tarih felsefesi, Almanların bütün bu tarih yazma tarzının "en katıksız ifa-

desine" vardırılmış nihai ürünüdür, ve bu tarzda gerçek çıkarlar, hatta siyasal çıkarlar da sözkonusu değildir, yalnızca salt fikirler sözkonusudur; öyleyse bu tarih, Aziz Bruno'ya, biri ötekini parçalayıp yutan ve sonunda "özbilinç"i içinde yok olup giden "düşünceler" dizisi gibi görünmekten geri kalamaz ve gerçek tarih diye bir şeyden hiç haberi olmayan Aziz Max Stirner'e, tarihin bu akışının, herhalde, basit "şövalyeler", haydutlar ve hayaletler öyküsü gibi görünmesi çok daha mantıklı bir şeydir ve Aziz Stirner, bunları görmekten, ancak "kutsal şeylere karşı saygısızlık eğilimi" sayesinde kurtulabilmektedir.* Bu anlayış, gerçekten dinsel bir anlayıştır, dinsel insanın, bütün tarihin başlangıç noktası olan ilkel insan olduğunu varsayar ve kendi imgeleminde geçim araçlarının ve yaşamın kendisinin gerçek üretiminin yerine hayalî şeylerin dinsel bir biçimde üretimini koyar. Bütün bu tarih anlayışı, keza onun dağılıp parçalanması, ve bundan ileri gelen kuruntular ve kuşkular, salt Almanlara ilişkin *ulusal* bir sorundur ve yalnız Almanya için *yerel* bir önemi vardır, tıpkı örneğin yakın zamanlarda binlerce kez ele alınmış ve önemli bir sorun olan "Tanrılar ülkesinden insanlar ülkesine" gerçekten nasıl geçileceği sorunu gibi — sanki "Tanrılar ülkesi" insanların imgeleminden başka bir yerde varolmuş gibi, ve sanki bu bilgin beyefendiler hiç farkında olmadıkları ve şimdi ona varmanın yolunu aradıkları bu "İnsanlar ülkesinde" yaşayıp durmuyorlarmış gibi, ve sanki bulutlar üzerinde bu teorik yapının acayipliğini açıklamak için düzenlenen bilimsel eğlence —çünkü bu, ondan öte bir şey değildir—, tersine, bu yapının gerçek yeryüzü ilişkilerinden nasıl doğduğunu göstermekten başka bir işe yarıyormuş gibi.** Genellikle, asıl önemli olan, yalnızca bu teorik lafebeliğini mevcut gerçek ilişkilerle açıklamak olduğu hal-

* [*Marx'ın kenar notu:*] Nesnel denilen tarih yazımı tarihsel ilişkileri eylemden ayrı olarak kavramaktan ibaretti. Gerici karakter.

** [*Elyazmasında ilk biçim:*] ve sanki bu teorik bulutlar oluşumunun meydana getirdiği garip olayı, gerçek yeryüzü ilişkilerinden yola çıkarak, ayrıntılarına kadar açıklamak ve onu tanıtlamak, ancak çok yüksek düzeyde bilimsel bir oyalanma olabilirmiş gibi.

de, bu Almanlar için, boyuna, karşılaştıkları saçmalıkları başka bir kaçık hevese çevirmek, yani bütün bu anlamsızlığın ortaya çıkartılması, kısacası, özel bir *anlamı* olduğunu ileri sürmek sözkonusu oluyor. Bu lafebeliğinin gerçek pratik çözümü, insanların bilincindeki bu anlayışların çıkarılıp atılması, yineleyelim ki, ancak koşulların değişmesiyle gerçekleşecektir, teorik çıkarsamalarla değil. İnsan yığınlarında, yani proletaryada bu teorik anlayışlar mevcut değildir, dolayısıyla, bunlar için bu anlayışların yok edilmelerine de gerek yoktur ve eğer bu yığının din gibi bazı teorik anlayışları olmuşsa, bunlar da, koşullar dolayısıyla çoktan yok olup gitmiştir.

K. Marx - F. Engels, *Alman İdeolojisi*,
Sol Yayınları, Ankara 1999, s. 44-46, 55-57, 67-71.

[YEDİ]

RHEİNİSCHER BEOBACHTER'İN KOMÜNİZMİ[56]

[PARÇA]

KARL MARX

... PAPAZLAR meclisi sayın danışmanının anladığı biçimde komünizmi anlatmak için, gelir vergisi dışında başka bir yol daha var:

"Hıristiyan inancın başlangıcı ve sonu nedir? İlk günah ve kurtulma dogması. Ve insanlar arasındaki dayanışma bağının doruğuna eriştiği yer işte burasıdır; birimiz hepimiz ve hepimiz birimiz için."

Mutlu halk! İşte *en önemli sorun* sonsuzluğa değin böylece çözümlenmiş oldu. Proletarya, Prusya kartalının ve Kutsal Ruhun çifte kanatları altında iki tükenmez yaşam kaynağı bulacaktır: ilki devletin, olağan ve olağanüstü gereksinimler üzerinden gelir vergisi fazlası, sıfıra eşit bir fazla; ve ikincisi de, ilk günahın ve kurtulmanın göksel gelirleri, gene sıfıra eşit gelirler. Bu iki sıfır, varoluşunun temelinden yoksun halkın üçte-biri için gözkamaştırıcı bir temel, çökmekte olan ikinci üçte-bir için de güçlü bir destek olur.

Kuşkusuz, imgesel abartılar, ilk günah ve kurtulma, halkın açlığını, liberal milletvekillerinin uzun söylevlerinden farklı bir biçimde dindirecekler! Yazıya devam edelim:

" 'Pater Noster'de ["Fatiha"da] şunu da istiyoruz: 'bizi kötülük eğilimine itme'. Ve kendimiz için istediğimizi, yakınlarımız için de uygulamak zorundayız. Oysa bizim toplumsal koşullarımızın insanı kötülüğe meylettirdiği ve aşırı yoksulluğun cinayete kışkırttığı bilinir."

Ve *biz*, Prusya devletinin bürokrat, yargıç ve papazlar meclisi danışmanları beyler, biz, bu bilge sözünü, zevkle, çark işkencesiyle öldürerek, kafa kestirerek, hapse attırarak ve kırbaçlatarak uyguluyor ve böyle yaparak proleterleri, bizi daha sonraları çark işkencesiyle öldürmesi, kafalarımızı kestirmesi, hapse attırması ve kırbaçlatması için "kötülüğe kışkırtıyoruz". Bu da bir gün gelecek.

"Böyle koşulları, diyor papazlar meclisi sayın danışmanı, hıristiyan bir devlet *hoşgörmemelidir*, bu duruma bir çare bulmalıdır."

Evet, toplumun dayanışma görevleri üzerinde saçma şarlatanlıklarla, imgesel abartılara ve tanrı baba, tanrı oğul ve avanesi üzerinde kabul edilemez bezirganlıklara çare bulmalı.

"Aynı zamanda komünizm üzerine bütün bu sıkıcı gevezeliklerden de böylece kurtulabilir," diye düşünüyor bizim gözlemci papazlar meclisi danışmanı. "Yeter ki eğilimi olanlar, hıristiyanlığın toplumsal ilkelerini geliştirsinler, komünistler yakında susacaklardır."

Hıristiyanlığın toplumsal ilkelerinin gelişmesi için şu anda onsekiz yüzyıl oldu ve papazlar meclisinin Prusyalı danışmanları tarafından yapılacak ayrı bir gelişmeye gereksinimleri de yok.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri antik köleliği haklı çıkardı, ortaçağ serfliğini yüceltti ve hafif üzülmüş gibi bir havada olsalar da, gerektiğinde, proletaryanın ezilmesini savunmak için de hazırlar.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, ezen bir sınıf ile ezilen

bir sınıfın gerekliliğini öğütlüyorlar ve ezilen sınıfa, ezen sınıfın lütfen merhametli davranması için dindar bir dilekten başka birşeyler vermiyorlar.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, danışmanımızın sözünü ettiği bütün rezilliklerin zararının karşılanmasını cennete bırakıyor, böylece de bu dünyada sürmelerini haklı çıkarıyor.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, ezenlerin ezilenlere karşı yaptıkları bütün aşağılıkların ya ilk günahın ya da başka günahların haklı cezalandırılması, ya da tanrının, sonsuz bilgeliği içinde, bağışladıklarına uyguladığı sınavlar olduğunu bildiriyorlar.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, alçaklığı, insanın kendisine nefret duymasını, alçalmayı, köleliği, alçakgönüllülüğü, kısaca ayaktakımının tüm niteliklerini öğütlüyorlar; kendine ayaktakımı gibi davranılmasına izin vermek istemeyen proletaryanın ise, kendi cesaretine, özgüvenine, gururuna ve bağımsızlık ruhuna ekmeğinden de çok gereksinimi var.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri, sinsi ve ikiyüzlü ilkelerdir, oysa proletarya devrimcidir.

Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri için bu kadar yeter.

Devam edelim:

"Toplumsal reformda monarşinin en soylu yeteneğini tanıdık."

Doğru mu? Bugüne değin bu, hiç sözkonusu olmamıştı. Ama olsun. Monarşinin toplumsal reformu neden ibarettir? Liberal basından çalıntı bir gelir vergisi koymaktan ibarettir; maliye bakanının hakkında hiçbir şey bilmediği bu verginin fazla gelir sağlaması gerekir; toplumsal reform, ayrıca iflas etmiş olan tarım kredi bankaları kurmaktan, doğudaki Prusya demiryollarını yapmaktan, ve özellikle de ilk günah ve kurtuluştan oluşan kocaman sermayeden kâr çıkarmaktan ibarettir!

"Bu, krallığın kendi çıkarınadır" — düşünün krallık ne duruma düşmüş!

"Bu, toplumun yoksulluğu bunu gerektirir" — toplumun

yoksulluğu şimdilik dogmadan çok gümrük duvarı gerektiriyor.

"Bu, İncilin öğütlediği şeydir" — bunu her şey öğütlüyor, tek bir şey dışında: Prusya devletinin kasalarının ürkütücü boşluğu, üç yılda çaresiz olarak onbeş Rus milyonunu yutacak olan bu dipsiz uçurum. Aslında İncil çok şey öğütlüyor, bunların arasında kendi üzerindeki toplumsal reformun ilk önlemi olarak iğdiş edilmesi de var (Mathieu 25).

"Krallık, diyor bizim papazlar meclisi danışmanı, halkla yekvücuttur."

Bu anlatım, eski *L'Etat c'est moi** söyleminin değişik bir biçiminden başka bir şey değildir, ve Louis XVI'nın 23 Haziran 1789'da isyancı genelkurmaylarının karşısında kullandığı tümcenin aynısıdır: emirlerime uymazsanız, sizi evlerinize göndereceğim — *et seul je ferai le bonheur de mon peuple.***

Krallığın böyle bir formül kullanmaya karar vermesi için şimdiden çok büyük bir sıkıntı içinde olması gerekir, ve bizim papazlar meclisi danışmanı da, o çağda Fransız halkının Louis XVI'ya bu tümceyi kullandığı için nasıl teşekkür ettiğini bilecek kadar bilgilidir.

"Taht, diye kesinliyor papazlar meclisi sayın danışmanı, halkın geniş tabanına dayanmalıdır, onun sağlamlığını güvence altına alan budur."

Kuşkusuz, halkın, üstüne yüklenen bu üstyapıyı, geniş omuzlarını güçlü bir silkeleyişle dereye yuvarlayacağı zamana kadar.

"*Aristokrasi,* diye bağlıyor papazlar meclisi sayın danışmanı, özsaygısını krallığa bırakıyor ve ona şiirsel bir görünüş veriyor, ama ondan gerçek iktidarı alıyor! *Burjuvazi* ondan iktidarı ve özsaygıyı alıyor ve ona yalnızca sivil bir liste veriyor. *Halk,* krallığın iktidarını, özsaygısını ve şiirini elinde tutmasını sağlıyor."

Bu pasajda papazlar meclisi sayın danışmanı, ne yazık ki Frederick William'ın taht söylevinde *halkına* yaptığı palavra çağrıyı fazla ciddiye alıyor. Son sözü şöyle: kahrolsun aris-

* Devlet benim. –ç.

** Ve halkımın mutluluğunu tek başıma yapacağım. –ç.

tokrasi, kahrolsun burjuvazi, yaşasın halka dayanan bir monarşinin kurulması.

Bu istemler salt fantezi olmasalardı, tam bir devrimi zorunlu kılacaklardı.

Aristokrasinin, burjuvazinin ve halkın birleşmiş güçleri olmadan yıkılamayacağı, aristokrasiyle burjuvazinin hâlâ yanyana yaşamakta olduğu bir ülkede, halk tarafından yönetimin salt bir saçmalık olduğu olgusu üzerinde durmak gereksiz. Eichhorn papazlar meclisinin bir danışmanının böyle zırvalarına karşıt ciddi görüşler geliştirilemez.

Çıldırmış Prusya krallığını, onu halkın ortasına yeniden düşürecek olan tehlikeli bir atlayışla kurtarmak isteyen beylere birkaç iyi niyetli anımsatmayla yetineceğiz.

Bir kral için, bütün siyasal öğeler arasında en tehlikelisi halktır. Ama bu, Frédéric-Guillaume'un sözünü ettiği, yediği bir tekme ve aldığı küçük bir gümüş para için gözlerinde yaşlarla teşekkür eden halk değildir; bu halk hiç de tehlikeli değildir, çünkü o yalnızca kralın hayalinde vardır. Ama, gerçek halk, proleterler, küçük köylüler ve avam, Hobbes'un dediği gibi *puer robustus sed malitiosus,** güçlü ama kurnaz bir çocuktur, ve ne zayıf ne de göbekli kralların kendisini aldatmasına izin verir.

Herşeyden önce bu halk, kraldan, genel oyla bir anayasayı, örgütlenme özgürlüğünü, basın özgürlüğünü ve başka cansıkıcı şeyleri koparacaktır.

Ve bir kez bütün bunları kazanınca, bunları olabildiğinde çabuk bir biçimde krallığın *iktidarının saygınlığını* ve *şiirsel* güzelliğinin ne olduğunu açıklamak için kullanacaktır.

O zaman bu krallığın saygıdeğer elde tutucusu, halk onu Berlinli zanaatçılar birliği yanında bir işe, 250 talerlik bir yıllık ödenek ve her gün yarım litre beyaz birayla çığırtkanlık işine alırsa, kendini şanslı saymalıdır.

Bugün Prusya monarşisinin ve *Rheinischer Beobachter*'in yazgılarına egemen olan sayın papazlar meclisi danışmanları bundan kuşku duyarlarsa, yalnızca tarihe bir gözat-

* Gürbüz ama kötü çoçuk. –*ç.*

sınlar. Tarih, başvuran krallar hakkında halkların çok daha kaygı verici kehanette bulunduğunu bilir.

İngiltere kralı Charles I de, kendi papazları, soyluları ve avam meclisine karşı, *kendi halkına* başvurdu. Halkını parlamentoya karşı silaha çağırdı. Ama halk, kral karşısında yer aldı, parlamentodan halkı temsil etmeyen bütün üyeleri kovdu ve sonunda halkın gerçek temsilcisi haline gelmiş parlamento tarafından kralın başını kestirdi. İşte Charles I'in halkına çağrısı böyle sona erdi. Bu olay, 30 Ocak 1649'da meydana geldi ve 1849'da ikiyüzüncü yılı kutlanacak.

Fransa kralı Louis XVI da *kendi halkına* çağrı yaptı. Üç yıl boyunca halkın bir bölümüne, diğer bölüme karşı çıkması için durmadan çağrı yaptı, *kendi* halkını, gerçek halkı, kendisi için heyecanla ayaklanmış halkı aradı ve onu hiçbir yerde bulamadı. Ensonu, onu Coblence'ta Prusya ve Avusturya ordu sıralarının arkasında bulabildi. Ama Fransa'daki halkı bunu aşırı buldu. 10 Ağustos 1792'de, çağrı yapanı Temple'a* kapattı ve kendisini bütün yönlerden temsil eden Ulusal Konvansiyonu topladı.

Bu Konvansiyon eski kralın *çağrı*sını yargılama yetkisi olduğunu ilan etti ve birkaç tartışmadan sonra çağrı yapan, Devrim Meydanına gönderildi, 21 Ocak 1793'te giyotinle idam edildi.

İşte krallar *halklarına çağrı yaptığı* zaman olanlar! Papazlar meclisi danışmanları demokratik bir monarşi kurmak istediklerinde ne olacağını bilmeye gelince, bunun için beklemek gerek.

* Fransız devriminde devlet hapishanesi. –*ç.*

KOMÜNİST PARTİ MANİFESTOSU

[II. VE III. BÖLÜMLERDEN PARÇALAR]

KARL MARX - FRİEDRİCH ENGELS

II

KOMÜNİZME karşı dinsel, felsefi ve genel olarak ideolojik açıdan yöneltilen suçlamalar, ciddiye alınıp incelenmeye değmez.

İnsanın düşüncelerinin, görüşlerinin ve kavramlarının, tek sözcükle insanın bilincinin, maddi varlığının koşullarındaki, toplumsal ilişkilerindeki ve toplumsal yaşamındaki her değişmeyle birlikte değiştiğini kavramak için derin bir sezgiye gerek var mıdır?

Düşünce tarihi, zihinsel üretimin, maddi üretimin değişmesiyle birlikte değiştiğinden başka neyi kanıtlar ki? Her dönemin egemen düşünceleri hep o dönemin egemen sınıfının düşünceleri olmuştur.

Bir toplumu tümüyle devrimcileştiren düşüncelerden sözedildiğinde, eski toplum içersinde yeni toplum öğelerinin yaratılmış olduğundan, ve eski düşüncelerdeki çözülmenin eski yaşam koşullarındaki çözülmeyle atbaşı gittiğinden baş-

ka bir şey ifade edilmiş olmaz.

Antik dünya cançekişirken, antik dinler de, hıristiyanlık karşısında boyun eğdiler. Hıristiyan düşünceler, 18. yüzyılda usçu düşünceler karşısında yenik düştüklerinde, feodal toplum da o günlerin devrimci burjuvazisiyle ölüm-kalım savaşına tutuşmuştu. Din ve vicdan özgürlüğü düşünceleri, serbest rekabetin bilgi alanındaki egemenliğinin ifadesinden başka bir şey değildir.

"Kuşkusuz ki", denecek, "dinsel, ahlaki, felsefi ve hukuksal düşünceler tarihsel gelişmenin akışı içersinde değişmişlerdir. Ama din, ahlak, felsefe, siyasal bilim ve hukuk, bu değişmeler içersinde hep ayakta kalmışlardır.

"Ayrıca, bir de, bütün toplum durumlarında ortak olan Özgürlük, Adalet vb. gibi ölümsüz doğruluklar vardır. Ama komünizm, ölümsüz doğrulukları kaldırıyor, bunları yeni bir temel üzerine oturtacağı yerde, her türlü dini ve her türlü ahlakı kaldırıyor; dolayısıyla da, tüm geçmiş tarihsel gelişmeye ters düşüyor."

Bu suçlama kendisini neye indirgiyor? Günümüze kadarki tüm toplum tarihi, farklı dönemlerde farklı biçimler almış karşıtlıklar, sınıf karşıtlıkları temelinde devinir.

Ama hangi biçimi almış olurlarsa olsunlar, bütün geçmiş çağlarda ortak olan bir olgu vardır ki, o da, toplumun bir bölümünün ötekisi tarafından sömürülmesidir. Öyleyse, gösterdiği bütün çeşitliliğe ve farklılığa karşın, geçmiş çağların toplumsal bilincinin, ancak sınıf karşıtlıklarının tümden ortadan kalkmasıyla tamamıyla çözülecek olan belirli ortak biçimler ya da genel düşünceler içersinde hareket etmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Komünist devrim, geleneksel mülkiyet ilişkilerinden en köklü kopuştur; gelişmesinin, geleneksel düşüncelerden en köklü kopuşu getirmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

III

PAPAZ nasıl her zaman toprakbeyi ile elele olmuşsa kili-

se sosyalizmi de feodal sosyalizm ile her zaman elele olmuştur.[57]

Hıristiyan çileciliğine sosyalist bir renk vermekten daha kolay şey yoktur. Hıristiyanlık özel mülkiyete karşı, evliliğe karşı, devlete karşı çıkmamış mıdır? Bunların yerine yardımseverliği ve yoksulluğu, evlenmemeyi ve nefse eza etmeyi, manastır yaşamını ve kiliseyi vaaz etmemiş midir? Hıristiyan sosyalizmi,[58] rahibin, aristokratın kin dolu kıskançlığını takdis ettiği kutsal sudan başka bir şey değildir.

K. Marx - F. Engels, *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* Sol Yayınları, Ankara 2002, s. 138-140, 145.

Komünist Parti Manifestosu,
Sol Yayınları, Ankara 1998, s. 35-36, 41.

[DOKUZ]

G. F. DAUMER'İN *YENİ ÇAĞIN DİNİ BİRLEŞME VE ÖZDEYİŞ ÜZERİNE TEMEL DENEME*, 3 CİLT, HAMBURG 1850, KİTABININ RAPORU[59]

KARL MARX — FRİEDRİCH ENGELS

"*NUREMBERG'de* çok liberal ve yeni şeylere duyarlı bir adam, demokratik etkinliklere korkunç bir kin besliyordu. Ronge'a saygı duyuyor ve odasında onun portresini bulunduruyordu. Ama onun demokratlar yanında olduğunu öğrenince, portreyi tuvalete astı. Bir kez şöyle dedi: yalnızca Rus kamçısı altında yaşasaydık, kendimi ne kadar mutlu hissedecektim! Karışıklıklar sırasında öldü, ve o zaman, yaşlı olmasına karşın, yalnızca olayların gidişini görmenin kızgınlığının ve acısının onu mezara götürdüğünü düşünüyorum." (c. II. s. 321-322.)

Bu zavallı Nurembergli darkafalı burjuva, ölmek yerine, eski okul kitaplarından ve dışarıya kitap veren kitaplık için yazılmış yeni yapıtlardan Schiller ve Gœthe'nin *Correspondent von und für Deutschland*'ından [*Almanya Muhabiri, ve Almanya İçin Muhabir*] alınmış düşünce kırıntıları toplamaya koyulsaydı, kendini ölmekten ve bay Daumer'i de yorucu bir çalışmanın ürünleri olan birleşme ve özdeyiş üzerine temel denemenin üç cildinden kurtarmış olacaktı. Ne var ki, o

zaman da yeniçağın diniyle ve onun ilk kurbanıyla böyle öğretici biçimde tanışma olanağı bulamayacaktık.

Bay Daumer'in kitabı iki bölümmüş, bir "başlangıç" bölümü ve bir de "asıl bölüm". Başlangıç bölümünde, Alman felsefesinin sadık Eckart'ı iki yıldır düşünen ve kültürlü Almanların kendilerini düşüncenin değer biçilmez fetihlerini salt "dış" olan devrimci eylem çıkarına harcamaya bırakmış olmalarını görmenin derin acısını anlatıyor. Bu anın, bir kez daha, ulusun daha yüksek duygularına çağrı yapmak için seçilmiş olduğunu düşünüyor; Alman yurttaşlığını tek başına hala bir şey yapan tüm Alman kültürünün, düşünülmeden terkedilmesinin ne anlama geldiğini gösteriyor. O, Alman kültürünün tüm içeriğini, kendisine okuma hazinesi sunan en güçlü özdeyişlerde topluyor, ve şurda burda bu kültürün saygınlığını, Alman felsefesinden daha az gözden düşürmüyor. Alman zihninin en yüce ürünlerinden oluşturduğu şiir derlemesi, bayağılıkta ve yavanlıkta, iyi aile kızları için yazılmış en adi okuma kitabını bile geride bırakıyor. Gœthe ve Schiller'in ilk Fransız devrimine karşı darkafalı burjuva saldırılarından, ("aslanı uyandırmak tehlikelidir" klasiğinden)[60] en yeni edebiyata kadar, yeni dinin büyük papazı, gayretle, eski somurtkan ve uykulu Alman sakallarının kendilerini iğrendiren bir tarihsel evrim karşısında öfkelendiği her pasajı arıyor. Friedrich Raumer çapında yetkililer, Berthold Auerbach, Lochner, Maurice Carrière, Alfred Meissner, Krug, Dingelstedt, Ronge, *Nürnberger Bote*, Max Waldau, Sternberg, Hermann Mäurer, Louise Aston, Eckermann, Noack, *Blätter für literarische Unterhaltung*, August Kunze, Ghillany, Thédore Mundt, Saphir, Gutzkow, "Gatterer olarak doğmuş" bir hanım vb., yeni dinin üzerine dayandığı direklerdir. Burada bu kadar sesin aforoz ettiği devrimci hareket, bay Daumer için, bir yandan, *Almanya Muhabiri ve Almanya İçin Muhabir*in himayesinde yapıldığı gibi en bayağı ticaret kahvehanesi politikasıyla, ve öte yandan da, bay Daumer'in hakkında en inanılmaz düşünceye sahip olduğu avam takımının aşırılıklarıyla onurlanıyor. Burada yararlandığı

kaynaklar daha öncekiler kadar iyi görünüyorlar: daha önce belirtilmiş olan Nuremberg'in *Correspondent*'ı yanında Münih'in *Bamberger Zeitung*'u, *Augsburg*'un *Allgemeine Zeitung*'u vb. yeralıyor. Her zaman proleterlerde yalnızca sefih ve ahlakı bozuk kopuklar görmek isteyen, ve bu "kopuklar"dan 3.000'den fazlasının katledildiği Paris'teki 1848 Haziran katliamları haberi karşısında hoşnutlukla ellerini ovuşturan aynı darkafalı burjuva bayağılığı, bu aynı bayağılık, hayvanları koruma derneklerine karşı yapılanlara sinirleniyor.

"İnsanın zorba ve zalim eli altında zavallı hayvanın çektiği korkunç acılarla, diye bağırıyor bay Daumer (c. I, s. 293), bu barbarlar 'ilgilenmiyorlar' ve onlara bakılırsa, hiç kimse de bunu kendine tasa etmemeliymiş!"

Zamanımızın her sınıf savaşımı, bay Daumer'in gözüne ancak "barbarlığın" "kültüre" karşı savaşımı olarak görünüyor. Bunu, bu sınıfların tarihsel koşullarıyla açıklayacağı yerde, bunun nedenini, avam takımının aşağı açgözlülüklerini kültürlü sınıflara karşı kışkırtan birkaç külhaninin bozguncu düzeninde buluyor.

"Bu demokratik reform hastalığı ... toplumun aşağı sınıflarının kıskançlığını, kızgınlığını, açgözlülüğünü üst sınıflara karşı kışkırtıyor; insanı daha soylu ve daha iyi yapmanın ve yeni ve daha yüksek bir kültür yaratmanın güzel yolu doğrusu." (c. I, s. 288-289.)

Bay Daumer, Nuremberg kültürü de olsa bir "kültür"ü kabul etmek ve Daumer tipinde bir Moloch avcısı[61] yaratmak için "toplumun alt sınıflarının üst sınıflara karşı" hangi savaşları vermek zorunda olduğunu bile bilmiyor.

İkinci "asıl" bölüm, yeni dinin olumlu yanını ortaya koyuyor. Burada, bir Alman filozofunun, hıristiyanlığa karşı savaşımların unutulduğunu görmesinin, felsefenin dikkate almaya değer tek konu olan din karşısında halkın ilgisizliğini görmesinin bütün kızgınlığı dile geliyor. Rekabetin ortadan kaldırdığı mesleğine yeniden saygı kazandırmak için, bizim evrensel bilgemize, eski dine karşı dilediği kadar yaygara kopardıktan sonra bir yenisini uydurmaktan başka bir çözüm

kalmıyor. Ama bu yeni din, ağırbaşlılıkla sürdürdüğü birinci bölümün şiir derlemesinin bir devamından başka bir şey değildir. Orada, hikmetler, aile albümleri için şiirler ve Alman darkafalı burjuva kültürünün *versus memoriales*'i* toplanmış bulunuyor. Yeni Kuran'ın sureleri[62] bir boş tümceler dizesinden başka bir şey değildir, ve bu surelerde, Almanya'daki mevcut düzen manen güzelleştirilmekte ve şiirleştirilmektedir. Bu boş tümceler de, doğrudan dinsel biçimleri soyulsa da, dine daha az içten bağlı değillerdir.

"Tümüyle yeni bir dünyasal yapı ve yeni dünya koşulları, ancak yeni dinlerle doğabilir. Hıristiyanlık ve islam dini, dinlerin iktidarının örnekleri ve kanıtları olarak görülebilirler; soyut politikanın, herkese açık olmayan politikanın güçsüzlüğünün ve etkisizliğinin çok canlı ve inandırıcı kanıtını 1848'de gerçekleşen olaylar ortaya koymaktadır." (c. I, s. 313.)

Bu anlamı zengin tümceler, bize, hemen, Almanya'daki, ve özellikle Bavyera'daki küçük "mart başarılarını", Avrupa'daki tüm 1848 ve 1849 hareketinin tamamı olarak kabul eden, ve giderek gelişen ve yoğunlaşan bir büyük devrim hareketinin henüz çok yüzeysel olan kendiliğinden ilk patlamalarının hemen "tümüyle yeni bir dünya yapısı ve dünya koşulları" yaratmalarını talep eden bu Alman "düşünür"ünün bayağılığını ve bilgisizliğini gösteriyor. Son iki yıl boyunca Paris ve Debreczin, Berlin ve Palermo arasında bilinen ilk çarpışmaları ortaya çıkmış olan karmaşık toplumsal savaşımlar, evrensel bilge Daumer için, "Erlangen'in anayasal toplumlarının umutlarının, 1849 Ocağında belirsiz bir tarihe ertelenmesi" (c. I, s. 312) olgusuna ve Hafız, Muhammed ve Berthold Auerbach'la meşgul olan bay Daumer'i bir kez daha hoş olmayan bir biçimde rahatsız edebilecek yeni bir savaşım korkusuna indirgenmiştir.

Aynı utanmaz budalalık, bay Daumer'e, hıristiyanlığın, antikçağın "dünysal yapısı"nın tümden yıkılmasından, hıristiyanlığın açıkça dışavurum olan çöküşten sonra geldiğini; "tümüyle yeni bir yapının", bir iç evrim sayesinde hıristiyan-

* Manzum hikmetler. –ç.

lığın sonucu değil de, yalnızca Hunların ve Cermenlerin "Roma İmparatorluğu cesedinin üstüne dışarıdan atıldıkları" zaman doğmuş olduğunu; Cermen istilasından sonra hıristiyanlığa göre "yeni yapı"nın değil, bu yeni koşulların her yeni aşamasında değişen biçimlenmenin, hıristiyanlık olduğunu tümüyle bilmezlikten gelmeye izin veriyor. Bay Daumer'in, ayrıca, bize, en yeğin biçimde "dış ve soyut olarak siyasal" sarsıntılarla birarada olmaksızın, eski dünya koşullarının yeni bir din ile değiştirildiğinin bir örneğini vermesini isterdik.

Toplumsal koşulların her büyük tarihsel altüst oluşunun, aynı zamanda insanların kavramlarında ve düşüncelerinde ve dolayısıyla onların dinsel düşüncelerinde bir altüst oluşu harekete getirdiği açıktır. Ama bugünkü devrimle bütün öncekiler arasındaki fark, bu tarihsel altüst oluş sürecinin gizinin sonunda aydınlanmış olmasında ve sonuç olarak bu "dış", pratik süreci yeni bir dinin üstün biçimi altında bir kez daha yüceleştirme yerine her türlü dinin reddedilmesinde yatmaktadır.

Yalmzca insanlarla ilişkiler üzerine değil de aynı zamanda hayvanlarla ilişkiler üzerine de bilinmesi gerekeni kapsadıkları ölçüde Knigge'yi[63] aşan yeni evrensel bilgeliğin hoş ahlaki öğretilerinden sonra, Süleyman'ın bilge sözlerinden sonra, işte yeni Süleyman'ın ilahisi:

"*Doğa* ve *kadın, insana* ve *erkeğe* karşıt olarak gerçekten tanrısal olandır ... İnsan kendini doğaya, erkek kendini kadına adamalıdır, işte gerçek, tek gerçek alçakgönüllülük, kendini adama, erdem, en üst ve hatta olabilen tek dindarlık budur." (c. II, s. 257.)

Burada bir dinin spekülasyon yapan kurucusunun yüzeyselliğinin ve bilgisizliğinin belirgin bir korkaklığa dönüştüğünü görüyoruz. Bay Daumer kendisini çok yakından tehdit eden tarihsel trajedi önünde sözde doğaya, yani saf köylü sevgisine sığınıyor; kendi, kadınsı boyun eğmesini gizlemek için kadına tapmayı öğütlüyor.

Zaten bay Daumer'in doğaya tapması özel bir türdendir. Bay Daumer hıristiyanlığa göre bile gerici bir durum almayı

başarmıştır. Hıristiyanlık-öncesi eski doğal dini uygarlaştırılmış bir biçim altında yeniden kurmayı deniyor. Böylelikle, doğa üzerine hıristiyan-cermen-patrik saçmalamasından başka bir yere varamıyor; işte bunun bir örneği:

> Tatlı, kutsal doğa
> İzinde yürümeme izin ver
> Elimden tut ve beni
> Bir çocuğu yürütür gibi götür.

"Böyle düşüncelerin modası geçmiştir; ama kültür, ilerleme ve insan mutluluğu bundan hiçbir şey kazanmadılar." (c. II, s. 157.)

Görülüyor ki, doğaya tapma, guguk kuşunun yabancı yuvalara yumurtladığını görmenin (c. II, s. 40), gözyaşlarının işlevinin gözün yüzeyini ıslatmak olduğunu kaydetmenin (c. II, s. 73) vb. çocuksu şaşkınlığını belirten ve çocuklarına kutsal titremelerle Klopstock'un "İlkyaza Şiir"ini söyleyen (c. II, s. 23 ve devamı) bir taşralının pazar gezintileriyle sınırlanıyor. Modern sanayiyle bağlantılı olarak tüm doğayı altüst eden ve insanın doğa karşısındaki çocukça tutumuna ve aynı zamanda başka çocukluklara da bir son veren modern doğa bilimleri, bütün bunlar, kuşkusuz sözkonusu edilmiyor. Bunun yerine, bize, gizemli imalar, Nostradamus'un geleceği söyleyen yalvaçlıkları üzerine darkafalı burjuvaların şaşkın önsezileri, İskoçyalıların ikinci görüşleri ve hayvan manyetizmi sunuluyor. Öte yandan, bu Bavyeralı köylü ekonomisinin —bu alanda Daumer'ler ve papazlar yetişiyor— ataletinin, en sonunda artık kesin olarak modern tarım yöntemleri ve modern makinelerle sarsılması ve altüst olması istenecekti.

Kadına tapma da aynı doğaya tapma gibi ele alınıyor. Kuşkusuz ki, bay Daumer, kadınların bugünkü toplumsal durumları üzerine bir şey söylemiyor, tersine sözkonusu ettiği salt kadındır. Kadınları onların acınacak toplumsal durumlarından dolayı, onlara boş olduğu kadar yalancı bir biçimde gizemli boş tümcelere tapmayı göstererek avutmaya uğraşıyor. Onlara, yetenekleri evlilikle duruyorsa, bu daha sonra çocuklarla uğraşmalarından geldiğini (c. II, s. 237),

altmış yaşına kadar bile çocukları besleme gücüne sahip olduklarını (c. II, s. 244) vb. söyleyerek onları yatıştırıyor. Bay Daumer, bunu, "erkeğe ait olanın kendini kadına ait olana adaması" diye adlandırıyor. Kendini kadına ait olana adamak için gereksinimi olduğu ideal kadın karakterleri kendi ülkesinde bulmak için, son yüzyıl aristokrasisinin birçok hanımına sığınmak zorundadır. Kadına tapma bir kez daha, — Wilhelm Meister[64] gibi— güçten düşmüş edebiyatçıların saygın, iyiliksever bayanlarla ilişkilerine indirgeniyor.

Bay Daumer'in, gerileyişi üzerine can sıkıcı şikayetlerini sıraladığı kültür, imparatorluğun serbest kenti Nuremberg'in serpilme döneminde olduğu ve Nuremberg sanayisinin, yani sanat ve zanaat arasındaki şu melez şeyin, önemli bir rol oynadığı dönemin kültürüdür, Alman küçük-burjuvazisinin kültürüdür ve bu kültür, bu küçük-burjuvaziyle birlikte ortadan kalkmaktadır. Şövalyelik gibi başka sınıfların gerilemesi büyük ve trajik sanat yapıtlarına konu sağlayabildiyse, fanatik bir kötülüğün güçsüz gösterilerinden ve Sançe Panza'ya layık bir sözler ve kurallar derlemesinden başka bir şey üretmemek darkafalı küçük-burjuvaya bütünüyle uygun bir şeydir. Bay Daumer, Hans Sachs'ın, ama kuru ve nüktesiz bir Hans Sachs'ın devamıdır. Alman felsefesi, sütanası Alman darkafalı küçük-burjuvazisinin ölüm döşeğinde ellerini kavuşturmuş ağlayıp sızlanıyor; işte yeniçağın dininin gözlerimiz önüne serdiği acıklı tablo budur.

[ON]

KÖYLÜLER SAVAŞI[65]

(II. BÖLÜM)

FRİEDRİCH ENGELS

O SIRALARDA sayısı o kadar çok olan zümrelerin, daha önemli birimler biçiminde biraraya gelmeleri, yerel ve eyaletsel merkezcilik-yokluğu ve birbirinden bağımsız olması, çeşitli eyaletlerin kendi aralarında tecimsel ve sınai yalıtıklık ve ulaştırma yollarının kötü durumu nedeniyle, aşağıyukarı tamamen engellenmiş bulunuyordu. Bu biraraya geliş, ancak Reformla, dinsel ve siyasal devrimci fikirlerin yayılması ile gerçekleşir. Bu fikirlere katılan ya da onları iteleyen çeşitli sınıflar, ulusu, doğrusunu söylemek gerekirse tamamen eğreti ve yaklaşık bir biçimde, üç büyük kamp içinde toplar: katolik ya da gerici kamp, burjuva-reformcu Luther'ci kamp ve devrimci kamp. Ulusun bu büyük parçalanmasında pek bir mantık görülmezse, bazan ilk iki kampta da aynı öğelere rastlanırsa, bu durum, ortaçağdan kalma resmî zümrelerden çoğunun, o çağda içinde bulundukları ayrışma durumu ve, çeşitli bölgelerde, aynı zümreleri bir an için karşıt yönlerde geliştiren merkezcilik-yokluğu ile açıklanır. Şu son

yıllarda, Almanya'da buna benzer olayları saptama fırsatını o kadar sık bulduk ki, 16. yüzyılın çok daha karmaşık koşulları içinde, zümrelerin ve sınıfların böyle görünür karmakarışıklığı bizi şaşırtamaz.

Şu son yıllardaki bunca deneyime karşın, Alman ideolojisi, ortaçağ savaşımları içinde, zorlu tanrıbilimsel çekişmelerden başka bir şey görmemeye devam ediyor. Eğer o çağın insanları yalnızca göksel işler konusunda anlaşabilselerdi, bizim tarihçilerimizin ve devlet adamlarımızın fikrince, dünya işleri üzerinde hiçbir tartışma nedenleri olmazdı. Bu ideologlar, bir çağın kendi üzerine, ya da bir çağ ideologlarımn o çağ üzerine beslediği tüm kuruntulara, bel bağlayacak kadar saftırlar. Böyle insanlar, örneğin 1789 devriminde, anayasal krallığın, mutlak krallığa göre üstünlükleri üzerine pratik bir tartışmadan ya da Şubat devriminde, cumhuriyet mi krallık mı sorununu çözme girişiminden başka bir şey görmezler. Bütün bu altüst oluşlar içinde kendi yolunu izleyen, ve savaşım durumundaki partilerin bayrakları üzerinde yazılı siyasal lakırdılar kendisinin ifadesinden başka bir şey olmayan *sınıf savaşımları*, o sınıflar arasındaki savaşımlar, haberleri yalnızca dış ülkelerden yeterince belirgin bir biçimde onlara kadar gelmekle kalmayıp, ülkemizdeki binlerce proleterin gürleme ve öfkesinde de yankılandığı halde, bizim ideologlarımızm, bugün bile, pek akıllarına gelmez.

Hatta 16. yüzyılın din savaşları adı verilen şeylerde bile, herşeyden önce, çok olumlu maddi sınıf çıkarları sözkonusuydu, ve bu savaşlar da, daha sonra İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan iç çatışmalar kadar, sınıf savaşımlarıydı. Bu sınıf savaşımları, o çağda, dinsel bir nitelik taşıyorsa, çeşitli sınıfların çıkar, gereksinim ve istemleri din maskesi altında gizleniyorsa, bu, hiçbir şeyi değiştirmez ve çağın koşulları ile kolayca açıklanır.

Ortaçağ, yola en ilk öğelerden çıkmıştır. Herşeye yeni baştan başlamak için, eski uygarlık, eski felsefe, eski politika, eski hukuk biliminden herşeyi silip süpürmüştü. Yitip giden eski dünyadan, hıristiyanlık ile, tüm uygarlıklarından

yoksunlaşmış, yarı yarıya yıkık birkaç kentten başka bir şey kalmamıştı. Sonuç şu oldu ki, gelişmenin tüm ilkel evrelerindeki gibi, rahipler, entelektüel kültür tekelini ellerine aldılar, ve kültürün kendisi de herşeyden önce dinbilimsel bir nitelik kazandı. Rahiplerin elleri arasında, politika ve hukuk bilimi, tüm öbür bilimler gibi, yalınç tanrıbilim kolları olarak kaldılar, ve tanrıbilimde yürürlükte olan ilkelere göre incelendiler. Kilise dogmaları, aynı zamanda, siyasal belitler idiler, ve Kutsal Kitap tümceleri de, tüm mahkemelerde yasa gücüne sahipti. Hatta bağımsız bir hukukçular sınıfı oluştuktan sonra bile, hukuk bilimi daha uzun süre tanrıbilimin egemenliği altında kaldı. Ve tüm entelektüel çalışım alanında tanrıbilimin bu egemenliği, aynı zamanda, feodal egemenliğin en genel bireşimi ve onaylaması olan kilisenin zorunlu sonucuydu.

Buna göre, genellikle feodalizme karşı yöneltilen tüm saldırıların, herşeyden önce kiliseye karşı saldırılar olacağı, toplumsal ve siyasal tüm devrimci öğretilerin, aynı zamanda ve herşeyden önce, tanrıbilimsel sapkınlıklar olacağı açıktır. Varolan toplumsal koşullara dokunabilmek için onların kutsal niteliklerini kaldırmak gerekiyordu.

Feodalizme karşı devrimci muhalefet, tüm ortaçağ boyunca devam etti. Bu muhalefet, kendini, koşullara göre kimi zaman mistik, kimi zaman açık mezhep sapkınlığı, kimi zaman da silahlı ayaklanma biçimi altında gösteriyordu. Mistiğe ilişkin olarak, 16. yüzyıl reformlarının ona ne kadar bağlı oldukları bilinir. Münzer de ona çok şey borçludur. Mezhep sapkınlıkları, ya Alp dağları çobanlarının, ataerkil görüşlere, kendilerine kadar sokulan feodaliteye karşı tepkilerinin (*Vaudois*'lar[66]), ya kentlerin feodalizme karşı muhalefetinin (*Albigeois*'lar[67], Arnold de Brescia, vb.) ya da yalınç köylü ayaklanmalarının (John Ball, Pikardiya'daki Macar usta[68], vb.) ifadeleriydiler. Biçim ve içerik bakımından, tarihin hareketine karşıt gerici girişimler oldukları, ve yalnızca yerel bir öneme sahip bulundukları için, Vaudois'ların ataerkil mezhep sapkınlıkları ile İsviçrelilerin ayaklanmasını bu-

rada bir yana bırakabiliriz. Öbür iki ortaçağsal mezhep sapkınlığı biçiminde, 12. yüzyılda, kentli muhalefet ile köylü-halk takımı muhalefeti arasındaki, Köylüler Savaşının başlıca başarısızlık nedeni olan büyük bağdaşmazlığın habercilerini görüyoruz. Bu bağdaşmazlık, tüm ortaçağ boyunca sürüp gider.

Kentlerin mezhep sapkınlığı, —ve uyarınca söylemek gerekirse, bu, ortaçağın resmî mezhep sapkınlığıdır—, esas olarak rahiplere karşı yöneliyor, yani zenginliklere ve siyasal konuma saldırıyordu. Tıpkı burjuvazinin şimdi bir *gouvernement à bon marché** istediği gibi, ortaçağ kentlileri de "ucuz bir kilise" istiyorlardı. Biçimi bakımından gerici olarak, kilisenin ve dogmaların gelişmesinde bir yozlaşmadan başka bir şey görmeyen her mezhep sapkınlığı gibi, burjuva mezhep sapkınlığı da, kilisenin ilk düzeninin yeniden kurulmasını, ve salt din adamları zümresinin ortadan kaldırılmasını istiyordu. Bu ucuz kurumun sonucu, keşişleri, yüksek din görevlilerini, Roma sarayını, kısacası, kilisede pahalıya malolan herşeyi ortadan kaldırmak olacaktı. Kralların korunumu altında bulunmakla birlikte, aslında kendileri birer cumhuriyet oldukları için, kentler, papalığa karşı saldırıları ile, ilk kez olarak, genel bir biçim altında, o burjuva egemenliğinin normal biçiminin cumhuriyet olduğu gerçeğini ifade ediyorlardı. Kentlerin bir dizi kilise dogma ve yasalarına muhalefetleri, kısmen bundan önce söylenenlerle, kısmen de öbür yaşam koşulları ile açıklanır. Örneğin, kentlerin, rahiplerin bekarlığına karşı neden o kadar zorlu bir biçimde karşı çıktıklarını, hiç kimse Boccaccio'dan daha iyi açıklayamaz. İtalya ve Almanya'da Arnold de Brescia, Fransa'nın güneyinde Albililer, İngiltere'de John Wiclef,[69] Bohemya'da Huss ve kalikstenler,[70] bu eğilimin başlıca temsilcileri oldular. Feodalizme karşı muhalefet, kendini, burada yalnızca *kilise* feodalitesine karşı muhalefet olarak gösteriyorsa, bunun nedeni, yalnızca, her yerde, kentlerin daha şimdiden tanınmış bir zümre oluşturmaları, ve ayrıcalıkları, silahları ya da zümre-

* Ucuz hükümet. –ç.

ler meclislerinde, laik feodaliteye karşı savaşım vermek için yeterli araçlara sahip bulunmalarıdır.

Küçük soyluluğun en büyük bölümünün, rahiplere karşı savaşımda ve mezhep sapkınlığında kentlerle bağlaştığını, Fransa'nın güneyinde, İngiltere'de ve Bohemya'da olduğu kadar, daha şimdiden, burada da görüyoruz — küçük soyluluğun kentler karşısındaki bağımlılığı ve prensler ve yüksek din görevlilerine karşı kentlerle olan çıkar dayanışması ile açıklanan olay; Köylüler Savaşında bunu gene göreceğiz.

Köylü ve halk takımı gereksinimlerinin doğrudan anlatımı olan ve hemen her zaman bir ayaklanmaya bağlı bulunan mezhep sapkınlığının niteliği ise bambaşkaydı. Bu mezhep sapkınlığı, aslında, burjuva mezhep sapkınlığının, rahiplere, papalığa ve ilkel kilise düzeninin yeniden kurulmasına ilişkin tüm istemlerini içeriyordu, ama ondan sonsuz derecede ileriye de gidiyordu. İlkel hıristiyanlığın eşitlik koşullarının topluluk üyeleri arasında yeniden kurulmasını ve uygar toplum için kural olarak tanınmalarını da istiyordu. "İnsanların tanrı karşısındaki eşitliği"nden, uygar eşitliği ve hatta kısmen daha şimdiden, servet eşitliğini çıkartıyordu. Soyluluk ile köylülerin, ayrıcalıklıların, ayrıcalıklı burjuvalar ve halktan kimselerin eşitliğini gerçekleştirmek, feodal angaryaları, efendi hakkını, vergileri, ayrıcalıkları ve, eninde sonunda, göze çok batan zenginlik farklılıklarını ortadan kaldırmak: ilkel hıristiyan öğretiden zorunlu olarak çıkan, az çok açık bir biçimde ortaya konan ve desteklenen istemler, işte bunlardı. Feodalizmin doruğuna vardığı bir çağda, örneğin Albililerde olduğu gibi, burjuva mezhep sapkınlığından ayırdedilmesi henüz güç olan bu köylü-halk takımı mezhep sapkınlığı, 14. ve 15. yüzyıllarda, açıkça ayrı bir parti programı durumuna dönüşür, ve burjuva mezhep sapkınlığı yanında çoğu kez tamamen bağımsız bir biçimde görünür: İngiltere'de, Wyclef hareketi yanında, Wat Tyler ayaklanmasının[71] vaizi John Ball gibi, Bohemya'da kalisktenler yanında, Taboritler[72] gibi. Almanya'da halk takımı temsilcileri tarafından 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında yetkinleştirilen cumhuri-

yetçi eğilim, Taboritlerde, tanrıbilimsel süsler altında, daha o zaman ortaya çıkıyordu.

Gericilik dönemlerinde de devrimci gelenekleri sürdüren *flagellant*'ların[73], *lollard*'ların[74] vb. mistik mezheplerin aşırı etkinliği, bu mezhep sapkınlığı biçimine bağlanır.

Halk takımından kişiler, o çağda, tamamen resmî toplum dışında yeralmış tek sınıfı oluşturuyorlardı. Burjuva topluluğunun dışında oldukları gibi feodal topluluğun da dışındaydılar. Ne ayrıcalıkları vardı, ne de mülkleri, hatta köylüler ve küçük-burjuvalar gibi ağır yükümlülükler altına konmuş bir mülkleri bile yoktu. Nerden bakılırsa bakılsın, malsız mülksüz ve her türlü haktan yoksundular. Yaşama koşulları, onları o günün kendilerinden hiçbir haberleri olmayan kurumlar ile hiçbir zaman doğrudan bir buluşukluk durumuna getirmiyordu. Bunlar, feodal toplum ile burjuva loncanın dağılmasının canlı simgesi ve, aynı zamanda, modern burjuva toplumun ilk habercileriydiler.

Daha o çağda, halkçı bölüntünün, kendini neden yalnızca feodalizme ve ayrıcalıklı burjuvaziye karşı savaşım ile sınırlayamayacağını işte bu durum açıklar; bu bölüntü, en azından imgeleme yetisi alanında, henüz doğmakta olan modern burjuva toplumu aşmalıydı. Bu durum, her türlü mülkten dışlanmış bu bölüntünün, sınıf bağdaşmazlıkları üzerine dayanan tüm toplum biçimlerinde ortak olan kurumları, görüşleri ve fikirleri, neden daha şimdiden tartışma konusu yapacağım açıklar. İlkel hıristiyanlığın *chiliastique*[75] düşleri, bunun için elverişli bir hareket noktası sunuyordu. Ama, aynı zamanda, sadece bugünü değil, hatta geleceği de aşan bu önceleme, ancak zorlu, fantastik bir niteliğe sahip olabilirdi ve, ilk gerçekleştirme girişiminde, gene çağın koşulları tarafından belirlenen dar sınırlar içine düşecekti. Özel mülkiyete karşı saldırılar, mallarda ortaklık istemi, kaba bir iyilik severlik örgütü biçiminde dağılıp gideceklerdi. Belirsiz hıristiyan eşitliği, olsa olsa, yasa karşısında uygar eşitliğe varabiliyordu; her türlü yetkenin ortadan kaldırılması, sonunda, halk tarafından seçilmiş cumhuriyetçi hükümetlerin kurul-

masına yolaçtı. Komünizmi imgeleme yetisinde öncelemek, gerçeklikte, modern burjuva koşulların bir öncelenmesiydi.

Gelecekteki tarihin bu zorlu, ama halk takımı bölüntüsünün yaşama koşulları gözönünde tutulursa çok anlaşılır öncelemesine, ilkin *Almanya'da, Thomas Münzer* ve yandaşlarında rastlıyoruz. Daha önce Taboritlerde, ama yalnızca salt askerî düzeyde bir önlem olarak, bir tür *chiliastique* mal ortaklığı vardı. Bu komünist çınlamalar, ancak Münzer'dedir ki, gerçek bir toplum bölüntüsünün özlemlerinin ifadesi durumuna gelirler. Ancak ondadır ki, bu komünist çınlamalar belirli bir açıklıkla formüle edilmişlerdir, ve ondan sonra bu çınlamaları modern işçi hareketi ile kaynaşmalarına kadar, her büyük halk ayaklanmasında bir kez daha duyarız; tıpkı ortaçağda, özgür köylülerin, kendilerini gitgide ağları içine alan feodaliteye karşı yürüttükleri savaşımların, serfler ve angaryacıların, feodal egemenliği dipten doruğa yıkmak için yürüttükleri savaşımlar ile kaynaşması gibi.

Ulusun bölünmüş bulunduğu üç büyük kamptan birincisi, tutucu-katolik kamp, kurulu düzenin sürdürülmesinde çıkarı bulunan tüm öğeleri: imparatorluk iktidarı, papaz sınıfı ve laik prenslerin bir bölümünü, zengin soyluluğu, büyük din görevlileri ve kentler ayrıcalıklarını biraraya getirirken, *Luther'ci-ılıman burjuva* reform partisi, varlıklı muhalefet öğelerini, küçük soyluluk yığınını, burjuvaziyi, ve hatta, laik prenslerin, kilise mallarının zoralımı ile zenginleşmeyi uman ve imparatorluk karşısında daha büyük bir bağımsızlık kazanmak için fırsattan yararlanmak isteyen bir bölümünü biraraya getiriyordu. Son olarak, köylüler ve halktan kimseler de, istemleri ve öğretileri en açık bir biçimde Thomas Münzer tarafından dile getirilen *devrimci* bir parti oluşturuyorlardı.

Luther ve Münzer, öğretileri ile olduğu kadar, karakter ve eylemleri ile de, yönettikleri partileri hayranlık uyandıracak bir biçimde temsil ederler.

Luther, 1517'den 1525'e, modern Alman anayasacılarının 1846'dan 1849'a geçirdikleri evrimin tıpkısını geçirdi; bir an

hareketin başında bulunduktan sonra, bu hareket içinde, o zamana kadar kendisini destekleyen halkçı ya da proleter parti tarafından geride bırakıldığını gören her burjuva partisinin geçirdiği evrimin tıpkısını geçirdi.

Luther, 1517'de, ilkin Katolik Kilisesinin dogmalarına ve kuruluşuna saldırdığı zaman, muhalefeti henüz belirli bir nitelik taşımıyordu. Bu muhalefet, eski burjuva mezhep sapkınlığının istemlerini aşmaksızın, daha radikal hiçbir eğilimi dışlamıyordu, ve zaten dışlayamazdı da. Çünkü, başlangıçta, tüm muhalefet öğelerini biraraya getirmek, en kararlı devrimci erkeyi göstermek ve katolik ortodoksluk karşısında daha önceki sapkın doktrinlerin tümünü temsil etmek gerekiyordu. Sosyalist ve komünist olduklarını söyleyen ve işçi sınıfının kurtuluşunu düşleyen bizim burjuva liberallerimiz, 1847'de, işte tam da bu anlamda henüz devrimciydiler. Luther'in güçlü köylü özlüğü, kendini en coşkun bir biçimde, çalışımının bu birinci dönemi içinde gösterdi. "Saldırılarının kudurganlığı devam edecekse, diye yazıyordu Roma kilisesi rahiplerinden sözederken, bu kudurganlığı durdurmak için, sanırım kralların ve prenslerin zora başvurduklarını, dünyayı zehirleyen bu uğursuz hayvan soyuna saldırdıklarını, ve girişimlerine, *sözle değil, silahlarla* bir son verdiklerini görmekten daha iyi bir yol ve daha iyi bir çare herhalde olmayacak. Tıpkı hırsızları ip, katilleri kılıç, sapıkları ateş ile cezalandırdığımız gibi, bu uğursuz yıkım öğretmenlerine, papalara, kardinallere, piskoposlara, ve tüm Roma Sodom'u sürüsüne, neden *elimizde olan bütün silahlar ile* saldırmıyor, ve neden *ellerimizi onların kanlarında yıkamıyoruz?*"[76]

Ama bu ilk devrimci ateş, uzun sürmedi. Luther'in indirdiği yıldırım, yapacağını yaptı. Tüm Alman halkı harekete geçti. Bir yandan, köylüler ve halktan kimseler, onun rahiplere karşı savaşım çağrılarında, hıristiyan özgürlüğü üzerindeki vaazlarında, ayaklanma işaretini gördüler; öte yandan ılıman burjuvalar ile küçük soyluluğun büyük bir bölümü, hatta kendileri ile birlikte bazı prensleri de sürükleyerek, onun yöresinde toplandılar. Birileri, tüm zorbaların hesabını

görmek için zamanın geldiğini sandılar; öbürleri ise yalnızca rahiplerin egemenliğine, Roma karşısındaki bağımsızlığa ve katolik hiyerarşiye bir son vermek, ve kilise mallarının zoralımı sayesinde zenginleşmek istiyorlardı. Partiler birbirlerinden ayrıldılar ve kendi sözcülerini buldular. Luther, bu partiler arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. Saksonya seçici prensinin korunuğu, Wittenberg Üniversitesinin üstün profesörü, bir günden öbürüne ün ve güç kazanan, kendisine canla başla bağlı bir insan ve dalkavuk sürüsü ile çevrili bu büyük adam, bir an bile duraksamadı. Hareketin halk öğelerine ihanet etti ve soyluluğun, burjuvazinin ve prenslerin partisine katıldı. Roma'ya karşı kökünü-kazıma savaşı çağrıları yavaş yavaş söndü. Luther, şimdi, barışçı *evrimi* ve pasif *direnmeyi* salık veriyordu (örneğin bkz: *Alman Soyluluğuna Çağrı*,1520, vb.) Ulrich von Hutten tarafından kendi yanına, ve Sickingen'den, soyluluğun din adamları ve prenslere karşı hazırladıkları ayaklanmanın merkezi olan Ederburg'a gelmesi için yapılan çağrıyı, Luther şöyle yanıtladı:

"İncil davasının *zorla ve kan dökerek* kazanılmasından yana değilim. Dünya söz ile yenildi, kilise söz ile kuruldu, o, eski haline söz ile getirilecektir, ve Deccal onu, zor kullanmadan eline geçirdiği gibi, zora başvurulmaksızın yıkılıp gidecektir."[77]

Korunacak ya da reforma uğratılacak kurumlar ve dogmalar yöresindeki o pazarlık, Augsburg itirafı[78] ile sonuçlanan o çirkin diplomasi, ödünler, entrikalar ve uzlaşmalar oyunu, reforme edilmiş burjuva kilisesinin, sonunda alçakça anlaşmalar pahasına sağlanmış kuruluşu, işte Luther'in eğilimi bu biçimi aldığı, ya da daha doğrusu bu belgin biçimde saptandığı gün başlar. Alman ulusal meclislerinde, uyuşma kurullarında, gözden geçirme dairelerinde ve Erfurt parlamentolarında,[79] siyasal biçim altında, daha bir süre önce, mide bulandırıncaya kadar yinelenen şey, işte aynı sefil madrabazlığın ta kendisidir. Resmî reformun küçük-burjuva niteliği, kendini en açık bir biçimde, işte bu görüşmeler boyunca göstermiştir.

Bundan böyle burjuva reformun temsilcisi olarak tanınan Luther'in, yasa çerçevesinde ilerlemeyi salık vermesinin sağlam nedenleri vardı. Kentlerin çoğu, ılıman reformdan yana çıkmışlardı, küçük soyluluk, giderek bu tutuma katılıyordu. Bazı prensler de bu tutuma katılmışlardı, öbürleri duraksama içindeydiler. Bu işin başarısı, Almanya'nın hiç değilse büyük bir bölümünde sağlanmış demekti. İşler barışçı bir biçimde gelişmeye devam ederse, öbür bölgeler, uzun erimde, ılıman muhalefetin itişine direnemezlerdi. Ama her zorlu sarsıntı, ılıman partiyi, halk takımı ve köylülerin aşırı partisi ile çatışma durumuna düşürecek, prensleri, soyluluğu ve bazı kentleri hareketten uzaklaştıracak, ve sonunda, ya burjuva partisinin, köylü ve halk takımı partisi tarafından geride bırakılması, ya da hareketin tüm partilerinin, Katolik restorasyon tarafından ezilmesinden başka bir seçenek bırakmayacaktı. Ve burjuva partilerin, en küçük bir başarı kazanır kazanmaz, yasa çerçevesinde ilerleme aracıyla, devrimin Scylla'sı ve restorasyonun Charybde'i arasında nasıl volta vurduğunu, son yılların olayları bize yeterince göstermiştir.

Çağın, toplumsal ve siyasal genel koşulları gereği, her türlü dönüşüm sonuçları, zorunlu olarak prensler yararına olacağı için, burjuva reform, halk ve köylü öğelerden daha açık bir biçimde ayrıldıkça, gitgide reforma uğramış prenslerin denetimi altına düşecekti. Luther'in kendisi de gitgide onların hizmetkârı oldu ve halk, onu da, öbürleri gibi prenslerin uşağı durumuna gelmiş olmakla suçladığı, ve Orlamünde'de olduğu gibi, taşlayarak kovduğu zaman, ne yaptığını çok iyi biliyordu.

Köylüler Savaşı patlak verdiği, ve gerçekte prensler ile soyluluğun katolik çoğunluk durumunda bulundukları bölgelerde patlak verdiği zaman, Luther arabulucu rolü oynamaya çalıştı. Hükümetlere korkusuzca saldırdı. Haksız vergi ödetmeleri ile, ayaklanmadan sorumlu olduklarını bildirdi. Onlara karşı ayaklananlar köylüler değildi, tanrının ta kendisiydi. Ama, öte yanda, ayaklanmanın dine aykırı ve İncilin

kurallarına karşı olduğunu da söylüyordu. Sonunda, iki karşıt partiye savaşmaktan vazgeçmelerini ve dostça bir anlaşmaya varmalarını öğütledi.

Ama, bu iyi dilekli aracılık önerilerine karşın, ayaklanma hızla yayıldı, hatta prensler, soylular ve Luther yandaşı kentlerin yetkesi altında bulunan bölgelere bile yayıldı ve "ölçülü" burjuva reform sınırlarını hızla aştı. Ayaklanmaların en kararlı bölüntüsü, Münzer'in yönetimi altında, karargâhını Thüringen'de Luther'in çok yakınlarında kurdu. Birkaç başarı daha kazandılar mı, tüm Almanya alevler içinde kalmış, Luther kuşatılmış, belki de hain olarak kılıçtan geçirilmiş, ve burjuva reform, halk ve köylü devriminin kabarması tarafından süpürülüp götürülmüş olacaktı. Yani duraksamanın zamanı değildi. Devrim karşısında, tüm eski anlaşmazlıklar unutuldu. Roma Sodom'unun uşakları, köylü çeteleri karşısında, tanrının suçsuz kuzuları, tatlı çocuklarıydılar. Burjuvalar ve prensler, soyluluk ve papazlar sınıfı, Luther ve papa, "yağmacı ve kıyıcı köylü çeteleri"ne karşı birleştiler.

"*Kudurmuş köpekleri gebertir gibi, gizlice* ve *açıktan açığa*, bunları *parçalamak*, bunları *boğmak*, bunları *boğazlamak* gerek! diye haykırır Luther. Bu nedenle, benim aziz beylerim, bunları boğazlayın, bunları gebertin, bunları boğun, burasını, şurasını kurtarın! Eğer bu savaşta ölürseniz, bundan daha kutsal bir ölüm olmaz!"

Köylülere acıma yok! Tanrının acımadığı, tersine, cezalandırmak ve yoketmek istediği kimseleri bağışlayanlar da isyancılara katılmışlar demektir. Sonra, köylüler, eğer öbürünü dinginlik içinde koruyabilmek için, ineklerinin birinden vazgeçme zorunda kalırlarsa, tanrıya şükretmesini öğreneceklerdir; ve ayaklanma da, prenslere, halkın ne kafada olduğunu, ancak zor kullanarak hükümet edilebileceğini gösterecektir.

"Bilge der ki: *Cibus, onus et virgam asino.* Köylülerin kafası yulaf samanı dolu; onlar tanrının sözlerini duymaz, onlar budaladırlar; bu nedenle, onlara kamçıyı, arkebüzü du-

yurmak gerek; bu onlara iyi gelecek. Boyun eğmeleri için dua edelim. Yoksa, acıma yok! *Arkebüzleri konuşturun*, yoksa daha kötü olacak."[80]

Proletarya, Mart günleri ertesinde, zafer meyvelerinden payını istediği zaman, bizim sosyalist ve insansever burjuvalarımız da işte tastamam böyle konuşuyorlardı.

Luther, Kutsal Kitap çevirisi ile, halkçı harekete güçlü bir silah vermişti. Kutsal Kitapta, çağın feodalleşmiş hıristiyanlığının karşısına, ilk yüzyılların gösterişsiz hıristiyanlığını; ayrışma durumundaki feodal toplumun karşısına, geniş ve ustalıklı feodal hiyerarşiyi bilmeyen bir toplum tablosunu çıkarmıştı. Köylüler, prenslere, soyluluğa ve papazlara karşı, bu silahtan her anlamda yararlanmışlardı. Şimdi, Luther onlara karşı dönüyor, ve Kutsal Kitaptan tanrı tarafından kurulmuş yetkeler için, o zamana kadar hiçbir mutlak krallık çanak-yalayıcısının yapamadığı biçimde gerçek bir övgü çıkartıyordu! Prenslerin tanrısal hukuka dayanan iktidarı, pasif itaat, hatta serflik, onun tarafından, Kutsal Kitap adına onaylandı. Böylece, yalnızca köylülerin ayaklanması değil, ama Luther'in tinsel ve cismani yetkelere karşı tüm başkaldırması da yadsınmış bulunuyordu. Böylece, yalnızca halk hareketi değil, ama burjuva hareket de, prensler yararına, ihanete uğruyordu.

Şu son yıllarda, bu kendi özgeçmişlerini yadsıma örneklerini bir kez daha vermiş bulunan burjuvaların da adını anmak gerekir mi?

Şimdi burjuva reformcusu Luther'in karşısına, halk devrimcisi *Münzer*'i koyalım.

Thomas Münzer, 1498 yılına doğru, Harz'da, *Stolberg*'de doğmuştu. Stolberg kontunun keyfî yönetimine kurban giden babası, asılarak öldürülmüştü. Münzer, daha onbeşinde iken, okulda, Halle'de Magdebourg başpiskoposu ve Roma kilisesine karşı gizli bir dernek kurdu. Çağın tanrıbilimindeki derin bilgisi, genç yaşta doktorluk aşaması ve Halle'deki kadınlar manastırının birinde, bir kilise papazlığı elde etmesini sağladı. Bu görevde kilise dogma ve ayinlerine karşı bü-

yük bir küçümseme ile davranıyor, baş ayinden (*messe*), kudas töreninde ekmekle şarabın isa peygamberin eti ile kanına dönüşmesi (*transsubstantion*) sözlerini tamamen çıkartıyor ve, Luther'in anlattığına göre, ayin sırasında dağıttığı ekmekleri kutsamadan yutuyordu. Herşeyden önce ortaçağ mistiklerini, özellikle de Kalabriyalı Joachim'in *chiliastique* yazılarını irdeliyordu. Bu yazarın haber verip betimlediği bin yıllık krallık, yozlaşmış kilise ve bozulmuş dünyamn mahkumiyeti zamanı, reform ve çağın genel kaynaşması ile birlikte, Münzer'e gelmiş gibi göründü. Bölgede başarılı vaazlar verdi. 1520'de, birincil İncil vaizi olarak Zwickau'ya gitti. Orada, birçok bölgede sessiz sedasız yaşamaya devam eden, ve alçakgönüllülük ve geçici sakınmalarının arkasında, aşağı toplumsal katmanların, kurulu düzene karşı büyüyen muhalefetlerinin gizlendiği o coşkun *chiliastique* tarikatlardan birini buldu; şimdi, büyüyen çalkantı ile birlikte, bu tarikatlar, gitgide daha açık ve daha direngen bir çalışım gösteriyorlardı. Bu tarikat, başında Nicolas *Storch*'un bulunduğu anabaptistler tarikatı idi. Anabaptistler, kıyamet günü ile bin yıllık krallığın yaklaştığını vaazediyorlardı; onların "keşifleri (*visions*), esrimeleri ve ermişlik"leri vardı. Az zamanda Zwickau Konseyi ile çatışmaya girdiler. Münzer, onlara hiçbir zaman tamamen katılmadan, ama onları gitgide kendi etkisi altına alarak, bunları savundu. Konsey, var gücüyle bunlara karşı çıktı; kentten ayrılmak zorunda kaldılar — Münzer de onlarla birlikteydi. Bu iş, 1521 sonunda olmuştu.

Münzer Prag'a gitti, ve Huss hareketinden artakalanlar ile ilişki kurarak orada tutunmaya çalıştı, ama konuşmaları, onu Bohemya'dan kaçmak zorunda bırakmaktan başka bir işe yaramadı. 1522'de, Thüringen'de Allstedt'e vaiz atandı. Orada, tapınışı reformdan geçirmeye başladı. Luther'in, işi araya vardırmayı göze almasından önce, Latince kullanılmasını tamamen kaldırdı, ve pazar ayinlerinde sadece İncilleri ve havarilerin mektuplarını değil, tüm Kutsal Kitabı okuttu. Aynı zamanda, bölgedeki propagandayı örgütledi. Halk,

dörtbir yandan ona koştu, ve az zamanda, Allstedt, tüm Thüringen'deki rahip düşmanı halk hareketinin merkezi durumuna geldi.

O sırada, Münzer, henüz herşeyden önce bir tanrıbilimciydi; saldırıları, henüz yalnızca rahiplere karşı yöneltilmişti. Ama, Luther'in daha o zaman yapmaya başladığı gibi, gürültüsüz patırtısız tartışmalar ve barışçı evrim vaazetmiyordu. Luther'in eski zorlu vaazlarını sürdürüyor ve Saksonya prensleri ile halkı, Roma rahiplerine karşı silahlı savaşıma çağırıyordu.

"İsa: ben size barış değil, kılıç getirmeye geldim, demez mi? Ama siz, [Saksonya prensleri] bu kılıçla ne yapacaksınız? Eğer tanrının iyi kulları olmak istiyorsanız, onu İncil yoluna çıkan kötüleri ortadan kaldırmak ve yoketmek için kullanınız. İsa, büyük bir ihtişamla şöyle buyurmuştur: ama üzerlerine kral olmamı istemeyen o düşmanlarımı buraya getirin, ve önümde boğun (*İncil*, Luka, 19, 27) ... Tanrının kudretinin, bu işi sizin kılıcınızın yardımı olmaksızın da yapacağı yolundaki o yavan saçmalıklarla bize karşı koymayın; yoksa o kılıç kınında paslanabilir. Çünkü tanrının esinine karşı gelen kimseleri, tıpkı Ezekiyas Keyhus, Yeşu, Daniel ve Elya'nın, Baal rahiplerini yokettikleri gibi, acımadan yok etmek gerekir. Başka türlü, hıristiyan kilisesini kaynağına döndürmek olanaklı değildir. Hasat zamanı, tanrı bağlarının kötü otlarını yolmak gerekir. Tanrı şöyle dedi (Musa, 5, 7): "Puta tapanlara acımayacaksınız. Gazabıma uğramak istemiyorsanız, onların mezbahalarını yıkacak, kutsal resimlerini parçalayıp yakacaksınız!"[81]

Ne var ki, halk arasındaki devrimci kaynaşmanın günden güne artmasına karşın, prenslere yapılan bu çağrılar hiçbir sonuç vermedi. Gitgide daha açık bir biçimde dile getirilen fikirleri her gün daha atılgan bir duruma gelen Münzer, o zaman burjuva reformdan kesinlikle ayrıldı ve bundan sonra siyasal bir ajitatör rolünü oynadı.

Tanrıbilimsel ve felsefi öğretisi, kısacası, yalnızca katolikliğin değil, ama hıristiyanlığın da tüm temel noktalarına

saldırıyordu. Münzer, hıristiyan biçimler altında, modern spekülatif görüşlerle[82] olağanüstü bir benzerlik gösteren, ve hatta zaman zaman, tanrıtammazcılığa yaklaşan bir kamutanrıcılık (*panthéisme*) öğretiyordu. Kutsal Kitabı, biricik ve yanılmaz esin (*révélation*) olarak reddediyordu. Gerçek yaşayan esin, diyordu Münzer, her zaman ve bütün halklarda varolmuş bulunan ve bugün de varolan akıl-esindir. Akla karşı Kutsal Kitabı çıkarmak demek, özü sözle öldürmek demektir. Çünkü, Kutsal Kitabın sözünü ettiği Kutsal-Ruh, bizim dışımızda yoktur. Kutsal-Ruh, aklın ta kendisidir. İman, aklın insanda ete kemiğe bürünmesinden başka bir şey değildir, ve bu nedenle, hıristiyan olmayanlar (payenler) de iman sahibi olabilirler. Bu iman, canlı duruma gelmiş bu akıl sayesinde, insan tanrısallaşıp kutsallaşır. Bu nedenle, cennet öbür dünyada olan bir şey değildir, onu kendi yaşamımızda aramak gerekir; ve iman sahiplerinin görevi de, bu cenneti, tanrının bu krallığını, yeryüzünde kurmaktan başka bir şey değildir. Nasıl ki, öbür dünyada cennet yoksa, tıpkı öyle, cehennem ve sürekli cehennem azabı da yoktur. Aynı biçimde, insanların kötü içgüdü ve kötü isteklerinden başka bir şeytan yoktur. İsa, öbür insanlar gibi bir insan, bir yalvaç ve bir öğretmendi, ve havarilerle birlikte yediği son yemek de (*la céne*), ekmek ve şarabın, bu yemeğe mistik hiçbir şey katmaksızın yenip içildikleri basit bir anma yemeği.

Münzer bu öğretiyi, çoğu kez yeni felsefenin belirli bir süre gizlenmek zorunda kaldığı hıristiyan tümce kuruluşları altında saklayarak öğretiyordu. Ama iyiden iyiye *hérétique* (sapkın mezhepli) bir nitelik taşıyan düşünce, yazılarının her yamından fışkırır, ve Kutsal Kitap maskesini, bugünün bir çok Hegel çömezinden çok daha az ciddiye aldığı görülür. Gene de, Münzer'i modern felsefeden üç yüzyıl ayırır.

Siyasal öğretisi tamamen bu devrimci dinsel görüşe denk düşüyor, ve tanrıbilimi çağın dinsel görüşlerini ne kadar aşıyorduysa, o da varolan toplumsal ve siyasal ilişkileri o kadar aşıyordu. Münzer'in tanrıbiliminin tanrıtanımazcılığa yaklaşması gibi, siyasal programı da komünizme yaklaşıyordu,

ve bir tek modern komünist tarikat, daha devrimin öngününde bile, 16. yüzyılın "münzerci" tarikatlarının teorik cephaneliğinden daha zengin bir teorik cephaneliğe sahip bulunmuyordu. Çağın halktan kimselerinin istemlerinin bir sentezi olmaktan çok, bu halktan kimseler arasında tohum halinde bulunan proleter öğelerin kurtuluş koşullarının dahice bir öncelemesi olan bu program, tanrı krallığının, yalvaçların bin yıllık krallığının, kilisenin kaynağına dönmesi, ve sözde ilkel ama, gerçeklikte, yepyeni olan bu kilise ile çelişik durumda bulunan tüm kurumların ortadan kaldırılarak, yeryüzünde hemen kurulmasını istiyordu. Münzer'e göre, tanrı krallığı, orada artık hiçbir sınıf ayrılığı, hiçbir özel mülk, toplum üyelerine karşı çıkan hiçbir yabancı, özerkli devlet iktidarının bulunmadığı bir toplumdan başka bir şey değildi. Varolan tüm yetkeler, eğer devrime boyun eğmeyi ve ona katılmayı reddederlerse, ortadan kaldırılmalıydı; tüm çalışmalar ve tüm mallar ortaklaşa olmalı, ve en tam bir eşitlik hüküm sürmeliydi. Bu programı gerçekleştirmek için yalnızca tüm Almanya'da değil, ama hıristiyanlık dünyasının tümünde bir dernek kurulmalıydı. Prensler ve soylular, bu derneğe katılmaya çağrılacaklardı. Katılmayı reddederlerse, dernek, ilk fırsatta, elde silah, ya onları devirecek ya da öldürecekti.

Münzer, bu derneği örgütlemek için, hemen işe koyuldu. Vaazları daha da zorunlu bir devrimci niteliğe büründü. Artık yalnızca rahiplere saldırmakla yetinmeyerek, prenslere, soyluluğa, ayrıcalıklılara karşı da aynı atılganlıkla gürlüyordu. Varolan baskıyı en ateşli renklerle betimliyor, ve bunun karşısına, toplumsal ve cumhuriyetçi eşitliğin bin yıllık krallığı düşsel tablosunu çıkarıyordu. Aynı zamanda, birbiri ardından devrimci yergi yazıları yayınlıyor, ve kendisi, derneği Allstedt ve yörelerinde örgütlerken, dört bir yana özel görevliler gönderiyordu.

Bu propagandanın ilk sonucu, Allstedt yakınlarında, Melerbach'taki Bakire Meryem kilisesinin: "ama onlara şöyle yapacaksınız: mezbahalarını yıkacaksınız, ve dikili taşları

parçalayacaksınız, ve onların Aşerlerini balta ile keseceksiniz, ve onların oyma putlarını ateşte yakacaksınız. Çünkü sen Allahın RABBE kutsal bir kavmisin (Tesniye, 7, 6)" buyruğuna göre yıkılması oldu. Saksonya prensleri, ayaklanmayı yatıştırmak için, Allstedt'e geldiler ve Münzer'i şatolarına çağırdılar. Gitti, ve orada onlara, Luther'in Münzer'in ona verdiği adla "yumuşak Wittenberg eti"nin ağzından o zamana kadar benzerini hiç duymadıkları bir vaaz verdi. İncile dayanarak, dinsiz hükümdarları, özellikle incile bir sapkınlık olarak bakan rahip ve keşişleri öldürmek gerektiğini söyledi. Çünkü dinsizlerin hiçbir yaşama hakları yoktur, ve ancak seçilmişlerin kayrası ile yaşarlar. Eğer prensler dinsizleri ortadan kaldırmayı reddederlerse, tanrı onlardan kılıcı geri alacaktır, *çünkü kılıcın kudreti topluluğa aittir*. Tefeciliğin, hırsızlığın ve eşkiyalığın batağı, tüm canlı varlıkları: sudaki balıkları, gökteki kuşları, toprak üzerindeki bitkileri kendi mülkleri yapan prensler ve beylerdir. Sonra da, yoksullara: çalmayacaksın! buyruğunu vaazederler, ama kendileri, ellerine düşen herşeyi kapar, köylü ve zanaatçının iliğini sömürürler; ama bir yoksul, neye olursa olsun, karşı çıkar çıkmaz, asılır, ve bütün bunlara, doktor "*Lügner*": Amin! der.

"Yoksulların kendilerine düşman kesilmelerinden sorumlu olanlar, beylerin kendileridir. Ayaklanma nedenini ortadan kaldırmayı reddederlerse, ayaklanmanın kendisini ortadan kaldırmayı nasıl isterler? Ah! benim aziz beylerim, tanrı demir bir çubukla eski kapların arasına ne de güzel vuracak! Eğer bana bu nedenle, asi olduğumu söylüyorsanız, ne yapalım, öyle olsun, ben bir asiyim!"[83]

Münzer vaazını bastırdı. Bu yüzden Allstedt'li basımcısı, Saksonya dükası Jean tarafından, ülkeden ayrılmaya zorlandı; Münzer'in kendisine gelince, yazıları bundan böyle zorunlu olarak Weimar hükümetinin sansüründen geçeceklerdi. Ama o, bu buyruğa hiçbir önem vermedi. Bundan hemen sonra, imparatorluk kenti Mulhausen'de, son derece sert bir bildiri bastırdı. Bu bildiride, halkın, "tanrıyı boyalı bir kukla durumuna getirmek için ona yeterince söven kodaman-

larımızın kimler olduğunu herkesin anlayabilmesi için gözünü adamakıllı açma"sını istiyor, ve bildiriyi şu sözlerle bitiriyordu: "Bütün dünya büyük bir sarsıntıya hazır olmalı. Öyle bir sarsıntı olacak ki, dinsizler devrilecek ve yoksullar yükseleceklerdir." "Çekiçli Thomas Münzer" adlı bildirisinin en sonunda şöyle yazıyordu:

"Dinle, söküp atasın, paramparça edesin, kırıp geçiresin diye, yapasın ve dikesin diye, kendi sözlerimi senin ağzına koydum. Krallar, prensler, rahipler ile halk arasında demirden bir duvar çekildi. Dövüşsünler! Güçlü dinsiz zorbaların yıkımı için, zafer kesindir."[84]

Münzer'in Luther partisinden kopması, çoktanberi olup bitmiş bir işti. Luther, Münzer'in kendisine danışmadan, kendi başına yapmış bulunduğu bazı tapınma reformlarını kabul etmek zorunda kalmıştı. Münzer'in çalışımına, çok ileri giden daha enerjik bir devrimci parti karşısındaki ılıman reformcunun kuşkulu güvencesi ile bakıyordu. Daha 1524 ilkyazında, Münzer, Mélanchton'a, o evde oturmasını seven darkafalı adam örneğine, onun da, Luther'in de, hareketten bir şey anlamadıklarını, hareketi, Kutsal Kitabın lafzına olan inanç içinde boğmaya çalıştıklarını yazmıştı. Tüm öğretileri çürüktü.

"Aziz kardeşler, bekleme ve duraksama yeter. Zamanı geldi. Yaz kapılarımıza vuruyor. Dinsizlerle dostluğunuzu kesin, onlar tanrı kelamının, tüm gücü ile etkili olmasını engelliyorlar. Prenslerinizi pohpohlamayın, yoksa onlarla birlikte kendinizi de yıkıma mahkum edersiniz. Tatlı bilginler, bana kızmayın, başka türlü konuşmak elimden gelmiyor."[85]

Luther, Münzer'i, birçok kez sözlü tartışmaya zorladı, ama, ne zaman olursa olsun, halk önünde savaşım vermeye hazır olan Münzer, kendini, Wittenberg Üniversitesinin yan tutan dinleyicileri önündeki dinbilimsel bir tartışmaya kaptırmak için en küçük bir istek duymuyordu. "Kutsal-Ruha yalnızca üniversite önünde tanıklık etmek" istemiyordu.[86] Eğer Luther içten olsaydı, savaşım basında özgürce devam edebilsin diye, Münzer'in basımcılarına karşı hileli davaları

durdurmak, ve yazıları üzerine çöken sansüre son vermek için, sahip bulunduğu etkiyi kullanmaktan başka bir şey yapmazdı.

Bu kez, Münzer'in yukarda sözünü etmiş bulunduğumuz devrimci yergisinin yayınlanmasından sonra, Luther onu açıkça suçladı. *Asi Zihniyete Karşı Saksonya Prenslerine Mektup*'unda[87], Münzer'in, şeytanın bir aleti olduğunu ilan etti, ve ayaklanma kışkırtıcıları kendi kötü öğretilerini yaymakla yetinmediklerine, ama yetkelere karşı ayaklanma ve silahlı dirence çağırdıklarına göre, prenslerden, işe karışıp bu kışkırtıcıları ülkeden kovmalarını istedi.

Münzer, 1 Ağustos günü, prensler önünde ayaklanma suçlamasını yanıtlamak için Weimer şatosuna çağrıldı.[88] Aleyhinde son derece suçlandırıcı bazı olaylar vardı. Gizli derneği bulunmuş, madencilerin ve köylülerin derneklerindeki çalışması meydana çıkarılmıştı. Onu ülkeden kovmakla tehdit ettiler. Allstedt'e döner dönmez, Saksonya dükası Georges'un onun kendisine teslim edilmesini istediğini öğrendi. Kendi eliyle yazdığı dernek mektupları, içinde Georges'un uyruklarını, incil düşmanlarına karşı silahlı dirence çağırdığı mektuplar, ele geçirilmişti.[89] Kentten zamanında ayrılmasaydı, konsey onu teslim ederdi.

Bu arada, halk yığınları ve köylüler arasındaki artan kaynaşma, Münzer'in bu iş için anabaptistler içinde çok değerli yardımcılar bulduğu propagandasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştı. Belirli dogmaları olmayan, törelerinde çileci, yorulmak bilmez, bağnaz; ajitasyonu gözünü kırpmaksızın yürüten, yalnızca tüm egemen sınıflara ortak düşmanlık ile ikinci vaftiz ortak simgesinin biraraya getirdiği bu müritler topluluğu, gitgide Münzer çevresinde toplanmıştı. Kovuşturmalar yüzünden belirli bir yerde oturmayan anabaptistler, bütün Almanya'yı dolaşıyor, ve Münzer'in kendilerine gereksinim ve özlemlerinin bilincini vermiş bulunan yeni öğretisini her yerde yayıyorlardı. Aralarında çoğu işkenceye uğradı, odunlar üzerinde yakıldı, türlü biçimde öldürüldü, ama cesaret ve dayanıklılıkları sarsılmadı, ve çalışmalarının başarısı,

halkın artan kaynaşması nedeniyle, görülmemiş bir başarı oldu. Thüringen'den kaçtığı anda, Münzer'in, alanı her yerde hazır bulmasını, işte bu durum açıklar. Münzer, bundan artık canının istediği yere gidebilirdi.

İlkin gittiği Nuremberg yakınlarında, daha bir ay kadar önce, bir köylü ayaklanması, tohum halinde iken bastırılmış bulunuyordu. Münzer burada gizli ajitasyon yaptı. Az sonra, onun, Kutsal Kitabın zorunlu olmayan niteliği ve kutsallaştırma eylemlerinin hükümsüzlüğü üzerindeki en cüretkâr tanrıbilimsel düşüncelerini savunan, ve İsa'nın bir insandan başka bir şey olmadığını söyleyen, cismani iktidarı dine aykırı ilan eden adamlar çıktı ortaya. "Bu işte şeytanın, Allstedt iblisinin marifeti belli oluyor!" diye haykırdı Luther. Münzer, Luther'e yanıtını Nuremberg'de bastırdı. Onu doğrudan, prenslere dalkavukluk etmek ve, duraksamaları ile, aslında, gerici partiyi desteklemekle suçluyordu. "Ama, diye ekliyordu, halk gene de kurtulacak ve, işte o zaman da, doktor Luther kapana yakalanmış bir tilki gibi olacak." Konseyin buyruğu ile, bu yazıya elkondu, ve Münzer de Nuremberg'den ayrılmak zorunda kaldı.

Suab'dan geçen Münzer, Alsas'a, sonra İsviçre'ya uğradı ve, büyük ölçüde kendi anabaptist görevlileri tarafından çabuklaştırılan ayaklanmanın daha aylarca önce patlak vermiş bulunduğu Karaorman'ın güneyine döndü. Münzer'in bu propaganda gezisi, halkçı partinin örgütlenmesine, istemlerinin açıkça saptanmasına ve son olarak da Nisan 1525 genel ayaklanmasına büyük bir katkıda bulundu. Münzer'in, bir yandan, kendisine o çağda anlaşılabilecek tek dil olan dinsel yalvaçlık dili ile yöneldiği halk için ve, öte yandan, kendileri ile gerçek erekleri konusunda açıkça konuşabildiği öğretililer (*initiés*) için iki ayrı çalışması, kendini burada açıkça gösterir. Nasıl daha önce Thüringen'de, yalnızca halktan değil ama alt din adamları sınıfı içinden de çıkmış bulunan en gözüpeklerinden bir grup adamı çevresinde toplamış ve onların gizli derneğinin başına geçmiş ise, Karaorman'da da, güneybatı Almanya'nın tüm devrimci hareketinin merkezi

oldu. Frankonya ve Suab aracıyla, Alsas'a ve İsviçre sınırına kadar, Saksonya ile Thüringen arasında bağ kurdu, ve Waldshut'ta Hubmayer, Zürih'te Conrad Grebel, Griessen'de Franz Rabmann, Memmingen'de Schappeler, Leipheim'da Jacob Wehe, Stuttgart'ta doktor Mantel gibi, çoğu devrimci din adamı olan kimseleri, çömezleri ve güney Almanya ajitatörler derneği önderleri arasında topladı. Kendisi ise, genellikle Schaffhouse kantonu sınırındaki Griessen'de eğleşiyor, buradan, Hegan, Klettgau vb. gibi yerlere devrimci uğraş gezilerine çıkıyordu. Tedirgin prens ve beylerin, halkın bu yeni mezhep sapkınlığına karşı her yerde giriştikleri kanlı kovuşturmalar, ayaklanma ruhunun alevlenmesi ve derneğin güçlenmesine adamakıllı katkıda bulundu. Böylece, Münzer, güney Almanya'da, beş ay kadar bir süre boyunca, ajitasyon yaptı. Ayaklanma patlamadan bir süre önce, ayaklanmayı yönetmek istediği, ve daha sonra onu gene orada göreceğimiz Thüringen'e döndü.

İki parti önderinin nitelik ve davranışının, partilerinin davranışını tam olarak ne ölçüde yansıttığını; Luther'in kararsızlığının hareketin ciddileşmesi karşısındaki korkusunun, prensler karşısındaki gevşek köle ruhunun, burjuvazinin duraksamalı, ikircil siyasasına tam olarak nasıl uygun düştüğünü; ve Münzer'in devrimci erke ve sarsılmazlığının, nasıl halk takımı ve köylülerin en ileri bölüntüsünün iktidar ve sarsılmazlığı olduğunu göreceğiz. Tek ayrım şu idi ki, Luther, kendi sınıfının çoğunluğunun görüş ve özlemlerini dile getirmekle yetinir, ve böylece ucuz bir sevgi kazanırken, Münzer, tersine, köylüler ve halktan kimselerin düşünce ve ivedi istemlerini çok aşıyordu. Zaten devrimci öğelerin seçkin topluluğu ile, onun düşüncelerini paylaştığı ve onun erkesine sahip olduğu ölçüde, ayaklananlar yığını içinde ancak küçük bir azınlığı temsil eden bir parti oluşturdu.

Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*
Sol Yayınları, Ankara 1999, s. 45-64

[ONBİR]

YAZIŞMALARDAN PARÇALAR[90]

KARL MARX VE FRİEDRİCH ENGELS

ENGELS'TEN LONDRA'DAKİ MARX'A
[MANCHESTER, ~26 MAYIS 1853]

... Sana sözünü ettiğim Arap yazıtları hakkındaki kitabı* dün okudum. İlginç değil diyemem, ama başından sonuna, bezginlik verecek kadar rahip ve İncil savunusuyla dolup taşıyor. En büyük başarısı, *Gibbon*'un eski coğrafya konusunda bazı gaflar yaptığını kanıtlaması; bundan Gibbon'un tanrıbiliminin de itiraz edilir türden olduğu sonucunu çıkarması. Kitabı muhterem rahip Charles Forster yazmış; başlığı *Arabistan'ın Tarihsel Coğrafyası*. Kitabın içeriği şöyle özetlenebilir:

1. Tekvin'de[91] verilen Nuh'a, İbrahim'e vb. ilişkin soykütük, o tarihlerdeki Bedevi kabilelerinin, derece derece lehçe akrabalıklarına göre, oldukça doğru biçimde sıralanışlarıdır. Bildiğimiz gibi Bedevi kabileleri, bugüne kadar kendilerini Beni Salid, Beni Yusuf, yani falanın filanın oğlu diye ad-

* Charles Foster, *The Historical Geography of Arabia; or, The Patriarchal Evidences of Revealed Religion*, vol. 1 and 2, London, 1844 –*Ed.*

landıragelmişlerdir. Eski ataerkil yaşama tarzından gelen bu tür adlandırma, sonunda böyle bir soykütüğe yolaçmıştır. Tekvindeki soykütük sıralamasını eski coğrafyacılar aşağı yukarı doğrulamışlardır; daha yakın zamanlardaki gezginler de şiveye ilişkin değişikliklerle eski adların büyük çoğunlukla süregeldiğini kanıtlamışlardır. Bundan çıkan sonuç şu: Yahudiler de, yerel koşulların, tarımın vb. öteki Bedevi kabilelerinin karşısına koyduğu, küçük bir Bedevi kabilesinden başka bir şey değildir.

2. Daha önce konuştuğumuz büyük Arap istilasına, Bedevilerin, Moğollar gibi, dönem dönem istila hareketlerine giriştikleri konusuna gelince, Asur İmparatorluğu —ve Babil İmparatorluğu— daha sonraları Bağdat halifesinin ortaya çıktığı yerde kurulmuştur. Babil İmparatorluğunun kurucuları, Kaldeliler, aynı yerde bugün bile aynı ad altında, Beni Halid adı altında yaşamaktadırlar. Nineve ve Babil gibi büyük kentlerin hızlıca kuruluşu, yalnızca 300 yıl kadar önce doğu Hindistan'da Afgan ve Tatar istilalarıyla Agra, Delhi, Lahor ve Mutan gibi kentlerin kurulması türündendir. Demek ki, Muhammed'in giriştiği istilaların kendine özgü bir karakteri sözkonusu değildir.

3. Öyle görünüyor ki, kurdukları yapılardan anlaşıldığına göre, Araplar, güneybatıda yerleştikleri bölgede, Mısırlılar ve Asurlular kadar uygar bir halktılar. Bu, Muhammed'in istilalarındaki birçok şeyi de kanıtlamaktadır. Dinsel yalanlarla ilgili olarak şu söylenebilir: *küçük bir parçasını* İbrani geleneğinin oluşturduğu eski geleneksel Arap tektanrıcılığının (Amerika'daki kızılderili kabilelerinde olduğu gibi) egemen olduğu güneydeki eski yazıtlardan anlaşıldığına göre, Muhammed'in dinsel devrimi, *her* dinsel hareket gibi, eski basit geleneklere dönme iddiası, *biçimsel bir tepkidir.*

Yahudilerin Kitab-ı Mukaddes denen kitaplarının eski Arap din ve kabile geleneğinin kaydedilmesinden başka bir şey olmadığı, aynı kökenden gelen ama göçebe olan komşularından erkenden ayrılan Yahudiler tarafından değiştirilmiş olduğu anlaşılıyor. Bu nokta, şimdi bana çok açık görünüyor.

Yahudilerin farklı gelişmesini, Filistin'in Arabistan tarafının Bedevi toprağı olan çölle çevrilmiş olması çok iyi açıklıyor. Ama eski Arap yazıtların, geleneklerin ve Kuran'ın ve bütün soykütüklerin vb. artık kolaylıkla çözülebilmesi, esas özün Arap ya da daha çok Sami olduğunu gösteriyor. Buradaki durum, Edda ve Alman kahramanlık destanına oldukça benzerlik göstermektedir.

Sevgiler
F. E.

MARX'TAN MANCHESTER'DEKİ ENGELS'E
[LONDRA] 2 HAZİRAN 1853

... İbranilerle Araplara ilişkin mektubun bana çok ilginç geldi. Konuyla ilgili olarak: 1) Tüm doğu kabileleri arasında, kabilelerin bir kısmının yerleşik konuma geçmesiyle, bu sürecin başlamasından sonra, bunlarla göçebe yaşamını sürdürenler arasında *genel* bir ilişki olduğu kanıtlanabilir. 2) Muhammed zamanında Avrupa'dan Asya'ya uzanan ticaret yolu önemli ölçüde değiştirilmiştir; Hindistan'la ticaretteki payı önemli olan Arap kentleri ticari bir çöküntü içindeydi, bu da değişimi hızlandırmıştır. 3) Dine gelince, soru, genel ve dolayısıyla kolaylıkla yanıtlanan bir noktada odaklaşıyor: doğunun tarihi neden dinler tarihi olarak *görünüyor*?

Doğu kentlerinin kuruluşuna gelince, (Aurung-Zebe'de dokuz yıl doktorluk yapan) François Bernier'nin *Büyük Moğol'un Dominyonlarının Tanımını İçeren Geziler*, vb.'den* daha parlak, daha canlı, daha çarpıcı olanını bulmak zordur. Askeri sistemi, bu büyük orduların beslenmesini vb. çok iyi anlatır. Bu iki noktada şöyle yazar:

"Süvari ordunun ana bölümüdür; hizmetkârlar ve pazardan ya da çarşıdan orduyu izleyen halkla askerler birbirine karıştırılmazsa, piyade, genel olarak söylenenin tersine, sü-

* F. Bernier, *Voyages contenant la description des étates du grand Mogol, de l'Indoustan, du Royaume de Cachemire, etc.*, tomes I-II, Paris 1830 –*Ed.*

vari kadar büyük değildir. Örneğin hükümdarın, başkentten uzun bir süre uzak kalacağının kesin olduğu durumlarda, ona eşlik eden ordunun 200.000 ya da 300.000 kişiden ve bazan daha çoğundan oluştuğunu belirtenlerin haklı olduğu, ancak ordu ve eşlik edenler birlikte düşünülünce kabul edilebilir. Çadırlar, mutfaklar, giysiler, mobilya ve çoğu zaman kadınlar ve kuşkusuz bu kadar yükün doğal sonucu olarak filler, develer, öküzler, atlar, hayvan yemi tedarikçileri, levazımcılar, her türden tüccar hizmetkârlar — işte ordunun ardından götürdüğü bütün bu yükü ve insanları bilenler için, orduların büyüklüğüne ilişkin rakamlar şaşırtıcı değildir. Bir *ülkede tüm toprağın tek sahibi hükümdar* ise, bunun zorunlu sonucu olarak Delhi ya da Agra gibi bir *başkent*, neredeyse tümüyle yaşamını orduya borçluysa ve bu yüzden de hükümdar uzunca bir süre savaş alanlarına gittiği zaman onu izlemek zorundaysa, böyle bir ülkenin koşullarını ve yönetimini bilenler için, ordunun asker sayısına ilişkin yüksek rakamlar şaşırtıcı değildir. Bu kentler, açık arazide kurulanlardan biraz daha iyi ve rahat olmaları dışında, gerçekte askeri kamplardan başka bir şey olmadıkları için Paris vb. gibi birer kent değildirler ve öyle de olamazlar."

Büyük Moğol'un 400.000 kişilik bir orduyla Keşmir'e yürüyüşü üzerine de Bernier şöyle diyor:

"Güçlük, böyle büyük bir ordunun, böyle çok sayıda insanın ve hayvanın arazide nasıl ve nereden beslenebileceğidir. Doğru olan şudur: Hintliler gıda yönünden azla yetinebilen insanlardır. Bunların çoğu süvaridir; yirmide-biri bile yürüyüş sırasında et yemez. Gıdaları pirinç ve sebze karışımıdır. Pişirildiği zaman üstüne eritilmiş tereyağı dökerler. Bununla yetinirler. Ayrıca develerin büyük bir dayanma gücü vardır; açlığa ve susuzluğa direnebilirler; çok az gıdayla yaşayabilirler ve herşeyi yiyebilirler. Ordu menziline varınca deve sürücüleri, hayvanları çayırlara salarlar; hayvanlar bulabildiği herşeyi yer. Ayrıca, Delhi'deki pazarda iş yapan ticaret erbabı, harekat sırasında da ordunun yanında aynı işi yapmak zorundadır. Hayvan yemine gelince, tüm bu

yoksul insanlar ülkenin her yanını dolaşıp ne bulurlarsa satın alırlar ve böylece az bir kazanç sağlarlar. Ama daha çok yaptıkları şey, ellerinde malaya benzeyen ufak küreklerle araziyi dolaşmak, buldukları yenebilir bitkileri toplamak, yıkayıp temizleyerek orduya satmaktır..."[92]

Bernier haklı olarak, doğudaki tüm fenomenlerin temelinde *toprakta özel mülkiyet* olmayışını görür ve Türkiye, İran ve Hindistan'a atıfta bulunur. Gerçek anahtar, hatta doğu cennetinin anahtarı da budur.

ENGELS'TEN LONDRA'DAKİ MARX'A
MANCHESTER, 6 HAZİRAN [1853]

... Toprak mülkiyetinin olmayışı, gerçekten de Doğunun tümü için anahtar. Doğunun siyasal ve dinsel tarihi de bu noktaya dayanıyor. Ama nasıl oldu da doğulular, feodal biçiminde de olsa toprak mülkiyetine varmadılar? Bu, sanırım iklimle ve onunla bağlantılı olarak, özellikle Sahra'dan Arabistan'ı, İran'ı, Hindistan'ı ve Tatarya'yı [Orta Asya ve Türkistan'ın bazı bölümleri,Tatari] geçerek yüksek Asya platosuna ulaşan büyük çöl parçalarıyla kaplı toprağın yapısıyla ilgili. Burada yapay sulama tarımın ilk koşulu; bu da ya komünlerin, illerin ya da merkezi hükümetin işi. Bir doğu hükümetinin hiçbir zaman üçten fazla dairesi olmadı: maliye (ülke içi yağma), savaş (ülke içi ve dışı yağma) ve bayındırlık (yeniden üretim için hazırlık). İngiltere hükümeti Hindistan'da 1 ve 2 numaralı işleri çok darkafalı bir biçimde yürüttü, 3 numaralı işi ise tümden bir kıyıya koydu. Hindistan tarımı da bu yüzden haraboluyor. Serbest rekabet, orada kendi kendini tamamen itibardan düşürüyor. Sulama sistemi çürümeye terkedilince toprağın gübrelenmesinden hemen vazgeçilmesi, başka türlü çok garip görünen bir gerçeği, bir zamanlar, şahane biçimde ekilip biçilen bölgelerin şimdi nasıl birer çorak arazi parçası (Palmira, Petra, Yemen'deki harap yerler, Mısır, İran ve Hindistan'daki sayısız topraklar) duru-

muna geldiğini açıklıyor. Yıkıcı tek savaşın, bir ülkenin nüfusunu boşaltabileceğini ve uygarlıktan yüzyıllarca yoksunlaştırabileceğini gösteriyor. Sanırım senin çok doğru olarak Muhammed devriminin temel öğelerinden biri olarak gördüğün bir gerçeği, Muhammed'den önce güney Arabistan ticaretinin mahvoluşu gerçeğini de belirttiğim bağlamda düşünmek gerekiyor. İsa'dan sonraki altı yüzyılın ticaret tarihini iyi bilmiyorum. Bu nedenle de İran'dan Karadenize ve İran körfezinden Suriye ve Küçük Asya'ya uzanan ticaret yolunun, Kızıl Deniz yoluyla yapılan ticarete yeğ tutulmasına neden olan genel maddi durumu değerlendirecek durumda değilim. Ama, Sasaniler döneminde asayişi iyi olan İran İmparatorluğunda göreceli bir kervan güvenliği oluşunun etkileri herhalde yabana atılır gibi değildir. Buna karşılık İS 200-600 yılları arasında Habeşler tarafından sürekli işgal edilmiş, yağmalanmış, boyun eğdirilmiştir. Romalılar zamanında gelişip serpilen güney Arabistan kentleri, yedinci yüzyılda çoraklaşmış ve harabeye dönüşmüştü: beşyüz yılın içinde komşu Bedeviler tamamen efsanevi, pek güzel gelenekler benimsediler (Kuran'a ve Arap tarihçi Novairi'ye bak), o bölgedeki yazıtların yazıldığı abeceyi bilmiyorlardı; gerçekte *başka abece de yoktu* ve *yazı* tamamen unutulmuştu. Genel ticari durumun neden olduğu bu çöküntünün yanısıra, doğrudan ve şiddetli ölçüde yıkıcı bir başka hareketin daha bulunmuş olması gerekir ki, bunun da ancak Etyopyalılar tarafından girişilen istila hareketleri olduğu düşünülebilir. Habeşlerin yöreden çıkarılıp atılması Muhammed'den kırk yıl önce olmuştur; anlaşılıyor ki, Arap ulusal bilincinin uyanışının ilk eylemi budur. Arap ulusal bilincini, kuzeyden gelen ve neredeyse Mekke'ye kadar uzanan Pers istilası da kamçılamıştır. Bizzat Muhammed'in yaşamıyla ilgili tarihi, gelecek birkaç gün içinde okuyacağım. Ama şimdiye değin okuduklarımdan çıkan sonuca göre, olay, bozuk bir judaizm ve bozuk bir hıristiyanlık anlayışı ile bozuk bir doğaya tapınma yaklaşımının karması olan dinleri de çözülme çığrına girmiş olan, ahlaken iflas etmiş kentli fellahlara karşı bir

Bedevi tepkisi niteliğini taşımaktadır.

Bernier'nin materyali* gerçekten çok iyi. Uyanık, açık kafalı, çekici her zaman çivinin tam başına isabet ettiren, ama bundan haberdar değilmiş gibi görünen bir Fransızdan birşeyler okumak büyük zevk.

* Engels, Bernier'nin *Voyages contenant la description desétats du Grand Mogol...* kitabını imliyor. *–Ed.*

[ONİKİ]

KİLİSE ALEYHTARI HAREKET HYDE PARK'TA BİR GÖSTERİ[93]

KARL MARX

LONDRA, 25 HAZİRAN 1855

TARİHİN eski bir dersidir: ayaklarının altında varlıklarının temelleri uzun zamandan beri oyulmuş olmasına karşın, iktidarın bütün niteliklerine sözde hâlâ sahip olan —ve ölüm ilanı asılmadan ve vasiyetname açılmadan mirastan yararlanmanın başlangıcı üzerinde varisler arasında daha şimdiden ayrılıklar baş gösterdiği için bitkisel bir yaşam sürmeye devam eden— egemenliklerini yitirmiş toplumsal güçler, can çekişin son kavgasından önce bir kez daha yeniden kendilerini toparlıyor; savunmadan saldırıya geçiyor, geri çekilecekleri yerde kışkırtıyor, ve yalnızca tartışılan değil, ama şimdiden mahkum edilmiş öncüllerden aşırı sonuçlar çıkarmaya çalışıyorlar. Bugün İngiliz oligarşisi için durum böyledir. İkiz kardeşi *Kilise* için de böyle. Resmi kilisenin bağrında, yukarı ve aşağı kilisede[94] resmi kiliseden olmayanlarla bir anlaşma zemini bulmak ve, böylece ulusun dindar olmayan kitlesinin karşısında bir bütün oluşturmak için, sayısız yeni-

den örgütleme girişimleri oldu; dinsel zorlayıcı önlemler hızla birbiri ardına geldi — eskiden lord Askley adı altında tanınan dindar kont Shaftesbury, yalnızca İngiltere'de 5 milyon kişinin yalnız kiliseye değil aynı zamanda hıristiyanlığa yabancı duruma geldiğini, sızlanarak yüce mecliste kaydetti. Resmi kilise şöyle yanıt veriyor: "*Compelle intrare.*"* Yemeyi tasarladığı kestaneleri ateşten çıkartma işini, lord Askley'e ve başkaldırmış, darkafalı, gözüdönmüş softalara bırakıyor.

Dinsel zorlayıcı önlemin ilk aracı, tüm halk eğlence yerlerini, pazar günü, akşam saat 6-10 arası dışında kapatan *Beerbill*** oldu. Bu yasa, kaçak olarak, oturum sonunda mecliste kalabalık olmadığı bir sırada, yasa yanlılarının Londra'nın büyük bira satıcılarına yıllık kazanç vergisi sisteminin, yani büyük sermayeler tekelinin korunacağına ilişkin güvence vererek onların desteğini almasından sonra çıkarıldı. Sonra da *Sunday Trading Bill*'in*** sırası geldi; bu yasa, yakınlarda, Avam Kamarasının üçüncü müzakeresinde çıktı ve bu yasanın değişik koşulları parlamento komitesinde tartışma konusu oldu. Bu yeni dinsel zorlayıcı önlem için de büyük sermayenin oyu sağlanmıştı, çünkü pazar günleri dükkanlarını açanlar yalnız küçük esnaftır ve büyük mağazalar, pazar günleri, küçük dükkancıların rekabetini parlamenter yoldan kaldırmaya tamamen hazırdılar. Her iki durumda da kilisenin tekelci sermaye ile ortak komplosu var, ama her iki durumda da ayrıcalıklı sınıfların vicdanlarını rahatsız etmemek için alt sınıflara karşı dinsel ceza yasaları var. *Beerbill* aristokrat kulüplerine nasıl dokunmuyorsa, *Sunday Trading Bill* de seçkinlerin pazar uğraşlarına dokunmuyor. İşçi sınıfı ücretini cumartesi akşamı geç saatte alır; öyleyse pazar günkü alış-veriş yalnızca onun için sözkonusudur. Yalnızca o, küçük ahş-verişlerini pazar günü yapmak zorundadır. Demek ki, yeni yasa, yalnızca ona karşı yöneltilmiştir. 18. yüzyılda Fransız aristokrasisi şöyle diyordu: bi-

* Onları girmeye zorla. –ç.
** Bira üzerine yasa. –ç.
*** Pazar ticareti üzerine yasa. –ç.

zim için Voltaire, halk için ayin ve aşar. 19. yüzyılda İngiliz aristokrasisi şöyle diyor: bizim için sofu sözleri, halk için hıristiyan pratik. Hıristiyanlığın klasik azizleri kitlenin ruhunun kurtulması için *kendi* bedenlerine eziyet ederlerdi; modern, kültürlü azizler, kendi ruhlarının kurtuluşu için *kitlenin bedenine* eziyet ediyorlar.

Büyük bira sanayicilerinin ve tekelci büyük tüccarların iğrenç hesaplarıyla desteklenen kokuşmuş, düşkün ve zevk düşkünü bir aristokrasiyle kilisenin bu ittifakı, dün Hyde Park'ta, "Avrupa'nın ilk centilmeni" Georges IV'ün ölümünden beri Londra'nın görmediği bir *kitle gösterisine* neden oldu. Biz başından sonuna kadar seyirciydik, ve *dün Hyde Park'ta İngiliz devriminin başladığına* güvence verirken abartmadığımızı sanıyoruz. Kırım'dan gelen son haberler bu "*parlamenter olmayan*", "*parlamento-dışı*" ve "*parlamentoya karşı*" gösterinin başlıca bir öğesini oluşturdular.

Pazar ticareti üzerindeki yasanın öncüsü olan lord *Robert Grosvenor*, yasasının zengin sınıflara karşı değil, yalnızca yoksul sınıflara karşı yöneltildiği itirazına şöyle yanıt vermişti:

"Aristokrasi hizmetçilerini ve atlarını pazar günleri çalıştırmaktan büyük ölçüde sakınıyor."

Geçen haftanın son günlerinde Londra'nın bütün duvarlarında, büyük harflerle basılmış ve kaynağını *çartistlerden*[95] alan aşağıdaki afişi görmek olanaklıydı:

"*Yoksul halkın* şimdilik hâlâ yararlanabildiği gazeteleri, berberi, tütünü, içkileri ve yemekleri ve vücudun ya da aklın her çeşit besinlerini ve eğlencelerini pazar günleri ortadan kaldırmak amacıyla *yeni pazar yasası* çıkarılıyor. Başkentin zanaatçılarının, işçilerinin ve "*aşağı sınıflarının*" *katılacağı bir açık hava mitingi* pazar günü öğleden sonra Hyde Park'ta yapılacaktır; miting aristokrasinin hangi dinsel kafayla dua ve dinlenme gününe riayet ettiğini ve bugün hizmetçilerini ve atlarını çalıştırmama konusunda ne kadar titiz olduğunu görmek için, lord Robert Grosvenor'un söylevindeki iddiaları da görmek için yapılacaktır. Miting saat 3'te Kensington bahçelerinin yanında Serpentine'in (Hyde Park'ta küçük bir çay) sağ yakasında olacaktır. Gelin! Ve karılarınızı ve ailelerinizi de bir-

likte getirin! Gelsinler ki "*üstlerinin*" kendilerine verdikleri örnekten yararlansınlar!"

Longchamp Paris sosyetesi için ne ise, Hyde Park'ın Serpentine'i izleyen yolu, İngiliz *haute volée*'si* için odur, — üyelerinin öğleden sonra özellikle pazar günleri, lüks arabalarını ve tuvaletlerini gösterdikleri, uşak sürüleri tarafından izlenen süslü koşum takımlı görkemli atlarını ve arabalarını gösterdikleri yerdir. Yukardaki afişin metninden papaz egemenliğine karşı savaşımın İngiltere'deki bütün ciddi savaşımlarının niteliğini, yoksulun zengine karşı, halkın aristokrasiye karşı, "aşağı" durumdaki insanların "yukarı" durumdakilere karşı bir *sınıf savaşımı* niteliği aldığı görülüyor.

Saat 3'te, yaklaşık 50.000 kişi belirtilen yerde, Serpentine'in sağ yakasında, Hyde Park'ın geniş çimleri üzerinde toplanmışlardı, ve sol yakadan da insanlar gelince, bu 50.000, yavaş yavaş en az 200.000 oldu. Bir noktadan bir başka noktaya itilen küçük kümelenmeler görülüyordu. Oraya gönderilmiş çok sayıda polis memuru, açıkça, mitingin düzenleyicilerinin ellerinden, Arşimet'in dünyayı kaldırmak için istediği, sağlam bir dayanak noktası olmaya çalışıyorlardı. Sonunda daha önemli bir grup yerini aldı, ve grubun ortasında yüksekçe bir yerde *çartist Bligh* başkanlığa yerleşti. Söylevine henüz başlamıştı ki, havada coplar sallayan 40 polis memurunun başındaki polis müfettişi Banks, ona, parkın, *krallığın* özel mülkü olduğunu ve burada bir miting yapma hakkı bulunmadığını bildirdi. Bligh parkların kamu mülkiyetinde olduğunu kanıtlamaya çalıştı ve Banks, Bligh'e kararında diretirse onu tutuklama emri bulunduğu yanıtını verdi; karşılıklı birkaç konuşmadan sonra, çevredeki kalabalığın korkunç bağrışmaları arasında Bligh şöyle bağırdı:

"Majestenin polisi, Hyde Park'ın krallığın bir özel mülkü olduğunu ve majestenin arazisini, mitinglerini yapsın diye halka ödünç vermek istemediğini bildiriyor. Öyleyse biz de Oxford Market'e gidelim".

Ve alaycı "*God save the Queen!*"** çığlığıyla grup Oxford

* Yüksek sosyete. –*ç.*

Market yönünde dağıldı. Ama bu sırada, çartist merkez komitesi üyesi *Finlen* uzakta bulunan bir ağaca doğru koşmuştu, kitleler onu izledi, göz açıp kapayıncaya kadar çevresini o kadar sık ve o kadar yoğun bir biçimde sardılar ki, polis ona ulaşma girişiminden vazgeçti.

"Haftanın altı günü eziliyoruz, parlamento da yedinci gün sahip olduğumuz birazcık özgürlüğü bizden çalmak istiyor. İkiyüzlülükle gözlerini sağa sola çeviren papazlarla birleşen oligarşinin bu adamları ve bu kapitalistler, Kırım'da kurban edilen halk çocuklarının dine aykırı cinayetinin kefaretini ödemek için kendilerine değil de bize *ceza* vermek istiyorlar."

Bu gruptan, bir başka bir gruba gitmek için ayrıldık; diğerinde bir konuşmacı, boylu boyunca yere uzanmıştı ve kendini dinleyenlere bu yatay durumda söylev veriyordu. Birden her yandan "Yola, arabalara!" çığlığı duyuldu. Bu arada ekiplere ve binicilere küfürler yağmaya başlamıştı bile. Kentten durmadan takviye alan polisler gezinenleri yoldan kovdular. Böylelikle Apsleyhouse Rotten Row'dan başlayıp, Serpentine'in aktığı yönün tersine giderek, Kensington Gardens'a kadar, yolun iki yanında insanlardan meydana gelmiş çeyrek fersahtan daha uzun iki yoğun çitin oluşmasına katkıda bulundular. Seyircilerin yaklaşık üçte-ikisi işçilerden, üçte-biri orta sınıftan oluşuyordu, ve her iki kesim de kadınlı çocukluydu. Zoraki aktörler, yakışıklı baylar ve zarif bayanlar, "Avam ve Lordlar kamaraları milletvekilleri", şurada burada, Porto şarabıyla ısınmış, atlar üzerinde belli yaştaki beyler, bu kez resmi geçitten geçmiyorlardı. Dayaktan geçiriliyorlardı. Kısa bir süre sonra bütün alaycı, kışkırtıcı ve kulağa hoş gelmeyen bir çığlıklar kasırgasının altında kaldılar; üstelik İngilizce, bu terbiyesiz sözler bakımından, bütün dillerden daha zengindir. Konser irticalen ortaya çıktığı için müzik enstrümansızdı. Dolayısıyla koro kendi organlarından yararlanmak ve vokal müzikle yetinmek zorundaydı. Ve konser, bir homurdanmalar, tıslamalar, ıslıklar, gürlemeler, mırıldanmalar, sızıldanmalar, cıvıltılar, havlamalar, inlemeler, gıcırdamalar konseriydi. İn-

** Tanrı kraliçeyi korusun! –ç.*

sanları deli edecek, ölüleri uyandıracak bir müzik. Buna garip bir biçimde, gerçek eski-İngiliz nüktesinin ve uzun süre devamlı kaynayan kızgınlığının patlamaları karışıyordu. "*Go to the church!*" ("kiliseye gidin!") sesi, ayırdedilebilen tek sözdü. Bir leydi, yatıştırma imi olarak, arabanın kapısından dinsel esaslara uygun bir biçimde ciltlenmiş bir *Prayer Book* (Dua Kitabı) uzattı. "*Give it to read to your horses!*"("onu okumak için atlarınıza verin!"), bin ağızdan hep birden yıldırım gibi gürleyen yanıt oldu. Atlar ürkünce, şaha kalkıyorlar, ölümcül bir tehlike zarif yüklerini tehdit edince gemi azıya alıyorlardı, şakalar daha gürültülü, daha tehdit edici, daha acımasız oluyordu. Aralarında özel konsey bakanının ve başkanının eşi kontes Granville de bulunan soylu lordlar ve leydiler arabalarından inmek ve kendi ayaklarını kullanmak zorunda kaldılar. Kostümleri, özellikle geniş kenarlı şapkaları, inancını açıkça belirtmeye özgü duruşlarıyla açığa vuran belirli yaştaki centilmenler atları üzerinde geçtiğinde, bütün öfkeli bağırtılar, buyrukla yatıştırılamayan bir kahkahaya boğuluyordu. Bu centilmenlerden biri, sabrını yitirdi. Mefistofeles gibi uygun olmayan bir hareket yaptı, düşmana dilini çıkardı. "*He is a wordcatcher! A parliamentary man! He fights with his own weapons!*" ("Bu bir geveze! Bir parlamenter! Kendi silahlarıyla savaşıyor!"), bu çığlık yolun bir yanından yükseldi. "*He is a saint! he is salm singing!*" ("Bu bir aziz! Mezamir[96] okuyor!"), karşı yanın karşılığı da böyle oldu.

Bu arada başkentin elektrikli telgrafı bütün polis karakollarına Hyde Park'ta bir karışıklığın hazırlandığını duyurmuş ve onlara olay yerine gitmeleri emrini vermişti. Bu yüzden, Apsleyhouse'dan Kensington Gardens'a iki insan çiti arasından sırayla geçen polis takımları kısa aralıklarla birbirlerini izliyorlar, her seferinde şu halk şarkısıyla karşılanıyorlardı:

Where are gone the geese?
Ask the police!
("Kazlar nereye gitti?
Onu polise sorun siz!")

Bu da, yakınlarda, Clerkerwell'de bir polis memuru tarafından işlenmiş herkesçe bilinen bir kaz hırsızlığını ima ediyordu. Bu skandal üç saat sürdü. Yalnızca İngiliz ciğerleri böyle bir güç gösterisi yapabilirler. Gösteri sırasında değişik gruplardan şöyle sözler duyuluyordu: "Bu daha yalnızca başlangıç!", "Bu ilk adımdır!", "Onlardan nefret ediyoruz!", vb.. İşçilerin yüzlerinde kızgınlık okunabilirken, orta sınıftan insanların yüzlerinde daha önce hiçbir zaman bu kadar hoşnut, bu kadar tatmin olmuş gülüş görmemiştik. Sondan biraz önce gösterinin şiddeti arttı. Arabalar yönünde sopalar sallandı ve uyumsuz sesler "*You rascals!*" ("Alçaklar!") ünlemi biçimine dönüştü. Üç saat süresince erkekli kadınlı çartistler, kalabalığı dolaşıp bildiriler dağıttılar; bildiride büyük harflerle şunlar yazılıydı:

"*Çartizmin yeniden örgütlendirilmesi!* Başkentte çartizmin yeniden örgütlendirilmesi için yapılacak bir konferansa delegeler seçmek üzere, gelecek sah günü 26 Haziranda, Friar Street'te, Doktor Common'un edebi ve bilimsel enstitüsünde büyük bir halk mitingi yapılacaktır. Giriş serbesttir."

Londra basını bugün genellikle Hyde Park olaylarının ancak kısa bir raporunu veriyor. Lord Polmeston'un *Morning Post*'u dışında henüz başyazı yok.

"Son derece utanç verici ve tehlikeli bir temsil, *diyor*, Hyde Park'ta geçti, yasanın ve geleneklerin açık bir ihlali — yasama gücünün serbest işlemesine fiziki gücü müdahale ettirmek için yasadışı bir girişimdi. Tehdidi yapıldığı gibi, aynı sahne gelecek Pazar yinelenmemelidir."

Ama aynı zamanda şu lord Grosvenor "fanatiğini" karışıklığın tek "sorumlusu" olarak niteliyor ve "halkın haklı öfkesine" neden olduğunu belirtiyor. Sanki parlamento, lord Grosvenor'un yasasını üç müzakerede kabul etmemiş gibi! Yoksa o da mı "yasama gücünün serbest işleyişi üzerine baskı yapmak için fiziki güç" kullanmış?

KAPİTAL

KARL MARX

DİN dünyası, gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir. Üreticilerin, genel olarak, ürünlerini meta ve değer olarak ele alarak birbirleriyle toplumsal ilişkilere girdikleri ve böylece kendi bireysel özel emeklerini türdeş insan emeği ölçütüne indirgedikleri meta üretimine dayanan bir toplum için —böyle bir toplum için— soyut insan *cultus*'u ile hıristiyanlık, ve hele onun burjuva gelişimleri olan protestanlık, deizm vb. en uygun din biçimiydi. Eski Asyatik ve öteki antikçağ üretim biçimlerinde, ürünlerin metalara dönüştürülmesi ve bu nedenle de insanların metalar üreticilerine dönüşmeleri ikincil bir yer tutar; ne var ki, bu ilkel topluluklar dağılmaya yüz tuttukça bunun önemi de artar. Gerçek tüccar kavimler, Epiküros'un tanrılarının küreler arasında ya da yahudilerin Polonya toplumunun gözeneklerinde yaşaması gibi, eski dünyanın ancak çatlaklarında yaşarlardı. Bu eski toplumsal üretim organizmaları, bur-

juva toplumuyla karşılaştırıldığında, son derece basit ve saydamdı. Ama bunlar, ya ilkel kabile topluluğu içersinde birlikte yaşadığı kimselerle göbekbağını henüz kesip atamamış olan insanın birey olarak henüz olgunluğa ulaşmamış gelişmesi üzerine, ya da doğrudan zorbalık ve kölelik ilişkileri üzerine kurulur. Ancak bunlar, emeğin üretkenlik gücünün gelişmesi düşük bir düzeyin üstüne çıkmadığı ve bu nedenle de maddi yaşam alanında insanla insan ve insanla doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin karşılıklı olarak sınırlı olduğu zamanlarda ortaya çıkabilir ve varolabilir. Bu sınırlılık, eskinin doğaya tapınmasında ve halk arasında yaygın dinlerin öteki unsurlarında yansır. Gerçek dünyanın, dinsel yansıması, kaçınılmaz olarak, günlük yaşamın pratik ilişkilerinin insana, onun öteki insanlar ve doğa ile ilişkilerini tam anlamıyla anlaşılır ve akla-uygun bir ilişki olmaktan öte bir şey sunmadığı zaman, ancak o zaman yitip gider.

Maddi üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci, kendisini saran mistik tülü, üretimin, serbestçe biraraya gelen insanlar tarafından ve saptanmış bir plana uygun olarak bilinçli bir biçimde düzenlenmesi sağlanmadıkça, soyulup atılamaz. Bu da toplum için, belli bir maddi temeli, ya da kendileri de uzun ve zahmetli bir gelişme sürecinin kendiliğinden oluşmuş ürünleri olan bir dizi varoluş koşulunun varlığını gerektirir.

Ekonomi politik ne denli eksik olursa olsun, değer ve değer büyüklüğünü gerçekten tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında yatan şeyi açığa çıkarmıştır. Ama bir kez olsun, emeğin, niçin onun ürün değeri ile ve emek-zamanımn bu değerin büyüklüğü ile temsil edildiği sorusunu sormamıştır. Üretim sürecinin insan tarafından denetimi yerine insana egemen olduğu bir toplum durumuna ait bulundukları üzerlerine silinmez harflerle damgalanmış bulunan bu formüller burjuva anlayışına, tıpkı üretken emek olarak, doğanın yüklediği apaçık zorunluluk olarak görünür. Bu nedenle, burjuva-öncesi toplumsal üretim biçimleri, burjuvalarca, kilise ba-

balarının, hıristiyanlık-öncesi dinleri ele aldıkları gibi incelenir.

[s. 88-90]*

... Eleştirici bir teknoloji tarihi, 18. yüzyılın buluşlarından ne kadar azının, tek bir kimsenin eseri olduğunu ortaya koyabilir. Bugüne değin böyle bir kitap yazılmamıştır. Darwin, bizim ilgimizi, *doğal teknoloji* tarihine çekmiştir; yani, yaşamın sürdürülmesi için, üretim aracı olarak hizmet eden, bitki ve hayvan organlarının oluşumuna dikkatimizi çekmiştir. İnsanın üretici organlarının, bütün toplumsal örgütün maddi temeli olan bu organların tarihi, aynı türden dikkate layık değil midir? Ve Vico'nun dediği gibi, insanlığın tarihini doğa tarihinden ayıran şey, ilkini bizim yapmamız ve ama ikincisini yapmamamız olduğuna göre, böyle bir tarihin derlenmesi daha kolay olmaz mı? Teknoloji, insanın doğayı ele alış biçimini, hayatını sürdürmek için başvurduğu üretim sürecini açıklayarak, toplumsal ilişkilerinin oluşum biçimini ve bu ilişkilerden doğan kavramları ve düşünce biçimlerini ortaya koyuyor. Bu maddi temeli hesaba katmayan din tarihleri bile, eleştirici bir tarih sayılamaz. Dinin hayalî yaratıklarının bu dünyadaki özlerini inceleyerek bulmak, aslında, tersinden giderek, hayatın gerçek ilişkilerinden hareket ederek, bu ilişkilerin kutsallaştırılmış şekillerini bulmaktan çok daha kolaydır. Bu sonuncu yöntem, biricik materyalist ve dolayısıyla biricik bilimsel yöntemdir. Tarih ile tarihsel süreçleri dışarda bırakan, soyut doğal bilimsel materyalizmin zayıf noktaları, bunun sözcülerinin, kendi uzmanlık alanlarının dışına çıkar çıkmaz ortaya koydukları soyut ve ideolojik kavramlardan derhal belli olur.

[s. 360-361 not]

Eğer okur, bana, 1798'de yayınlanmış olan "Essay of Population" adlı yazımn yazarı Malthus'u anımsatırsa, ben de,

* Köşeli ayraç içindeki sayfa numaraları için bkz: Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 2000. *–Ed.*

ona, bu yapıtın ilk şeklinin De Foe'dan, Sir James Steuart'tan, Townsend'dan, Franklin'den Wallace'dan vb. yapılmış çocukça ve üstünkörü bir aşırmadan başka bir şey olmadığını ve kendisine ait tek bir tümceyi bile içermediğini anımsatırım. Bu broşürün neden olduğu büyük sansasyon, sadece parti çıkarları ile ilgilidir. Fransız devrimi, Birleşik Krallık'ta ateşli savunucular buldu; 18. yüzyıl boyunca yavaş yavaş işlenen ve ardından büyük toplumsal bunalım sırasında, Condorcet'nin öğretilerine karşı şaşmaz bir panzehir olarak davul zurnayla ilan edilen "nüfus ilkesi", insanlığın ilerlemesi ve gelişmesi özlemlerini toptan yokedecek bir silah olarak İngiliz oligarşisi tarafından sevinçle karşılanmıştı. Bu başarısına pek şaşıran Malthus, kendisini, gelişigüzel topladığı malzemeyi kitabına doldurmaya, kendisi tarafından bulunmayıp sadece aşırılan yeni konuları eklemeye verdi. Şurasını da belirtelim: Malthus İngiliz devlet kilisesine bağlı bir papaz olduğu halde, protestan Cambridge Üniversitesine akademi üyesi (*fellow*) olmanın koşullarından birisi olan evlenmeme yeminini etmişti:"*Socios collegiorum maritos esse non Permittimus, ded otatim postquam quis uxorem duxerit, socius collegii desinat esse.*"* Bu durum Malthus'u diğer protestan papazlarından, onun lehine olmak üzere ayırır; bunlar rahipliğin evlenme yasağı emrini bir yana iterek, "birleşiniz ve çoğalınız" sözünü İncilin kendilerine verdiği özel bir görev diye kabullenmeyi o derece ileri götürmüşlerdir ki, bir yandan işçilere "nüfus ilkesini" vaazederken öte yandan da, nüfusun artışına gerçekten yakışıksız ölçülere varan genel bir katkıda bulunmuşlardır. Öğretinin bu hassas noktasını, ilk günahın bu ekonomik kılıfını, bu Adem babanın elmasını, "saygıdeğer" Townsend'in şakacı bir ifadeyle söylediği gibi, "şiddetli arzuyu" ve "Cupidon'un oklarını körleten engelleri" ("*the checks wich tend to blunt the shafts of Cupid*"), saygıdeğer protestan teolojisinin ya da daha doğrusu protestan kilisesinin, dün de, bugün de, tekelin-

* "Kolejlerin öğretim üyelerinin [*fellows*] evlenmesine izin vermiyoruz, ama biri evlenir evlenmez kolej öğretim üyesi olmaktan çıkar." –*ç.*

de bulundurması çok ilgi çekicidir. Orijinal ve akıllı bir yazar olan Venedikli rahip Ortes dışında, nüfus teorisyenlerinin çoğu protestan papazlarıdır. Örneğin modern nüfus teorilerinin baştan sona incelendiği ve Quesnay ile öğrencisi Mirabeau arasındaki geçici kavgaya, aynı konu üzerinde fikirler sağlamış bulunan Bruckner'ın *Théorie du Systéme Animal*, Leyde 1767, adlı kitabı; sonra, papaz Wallace, papaz Townsend, papaz Malthus ve öğrencisi başpapaz Thomas Chalmers ile, bu konuda kalem oynatan daha küçük rütbede bir yığın saygıdeğer din adamı. Başlangıçta, ekonomi politik, Hobbes, Locke, Hume gibi filozoflar, Thomas More, Temple, Sully, De Witt, North, Law, Vanderlint, Cantillon, Franklin gibi iş ve devlet adamları, özellikle ve büyük bir başarıyla da Petty, Barbon, Mandeville, Quesnay gibi tıp adamlarınca incelenmiştir. Daha 18. yüzyılın ortasında zamanının dikkate değer iktisatçılarından rahip Tucker, hâlâ kendisini, kendi kutsal meleğinden bir adamın, Mammon'un[97] işlerine karıştığı için, özür dilemek zorunda sanıyor. Daha sonra, işte bu "nüfus ilkesi" ile protestan papazlarının günü gelmiş oldu. Nüfusa servetin temeli gözüyle bakan ve Adam Smith gibi papazların açık sözlü düşmanı olan Petty, sanki bunların beceriksizce müdahalelerini sezmiş gibi şöyle der: "Hukukun en iyi gerçekleştiği yer, nasıl ki, avukatların yapacak iş bulamadıkları yer ise, dinin de en iyi serpilip geliştiği yer, papazların nefislerine en çok çile çektirdikleri yerdir." Bunun için, protestan papazlarına, bundan böyle Aziz Paul'ün yolunda gidip, evlenmeyerek "nefislerine eza" çektirmediklerine göre, "kilise vakıflarının geçimlerini sağlayabileceğinden fazla papaz üretmemelerini" salık verir, "yani bugün eğer İngiltere ve Gal'de onikibin kişiye yetecek kadar yer varsa, 24.000 papaz üretmek doğru olmaz, çünkü sonra bu açıkta kalan oniki bin kişi kendilerine bir geçim yolu arayacaklar ve bunu en kolay şekilde de, görevli onikibin papazın, halkın ruhlarını zehirlediklerini ya da açlıktan öldürdüklerini, cennete giden yolda onlara yanlış öncülük ettiklerini etrafa yayarak yapacaklardır." (Petty, *A Treatise of Taxes and Contributions*,

London 1667, s. 57.) Adam Smith'in zamanının protestan rahipleri ile ilişkisini aşağıdaki yazı göstermektedir. Norwich piskoposu Dr. Horne, *A Letter to A. Smith, L. L. D. On the Life, Death, and Philosophy of his Friend, David Hume, by one of the People called Christians*, 4. baskı, Oxford 1784, başlıklı yazısında Adam Smith'i, Mr. Strahan'a yazdığı bir açık mektupta, "dostu David'i [yani Hume'ü] nasıl mumyaladığını, ölüm yatağında Hume'ün iskambil ve briç oynayarak kendisini nasıl eğlendirdiğini bütün dünyaya yaydığı" ve hatta Hume hakkında şunları yazacak kadar saygısızlık ettiği için azarlamaktadır: "Ben, onu, gerek sağlığında ve gerek ölümünden sonra, insan tabiatındaki zaafın izin verdiği ölçüde, kusursuz bir bilgelik ve erdem idealine yaklaşan bir insan olarak gördüm." Piskopos öfkeyle haykırır: "Din denilen ne varsa herşeye şifa bulmaz bir antipatinin tutsağı olmuş, elinden gelse o ruhu insanların belleklerinden silmek için vargücüyle çalışmış olan bir insanın kişiliğini ve tutumunu 'kusursuz bir bilgelik ve erdem' örneği diye bize sunmaya ne hakkınız var efendim?" (*l.c., s. 8.*) "Ama hakikat aşıkları yılmasınlar. Dinsizliğin ömrü uzun olamaz." (s. 17.) Adam Smith, "Dinsizliği ülkeye yaymak için korkunç bir ahlaksızlık gösterdi (yani, *Theory of Moral Sentiments* ile). Niyetinizin iyi olduğu anlaşılıyor Doktor, ama bu sefer sanırım başaramayacaksınız. David Hume örneğiyle, bizi, dinsizliğin alçak ruhlar için biricik ferahlatıcı, ölüm korkusuna karşı en iyi panzehir olduğuna inandırmak istiyorsunuz. ... Harabeye dönen Babil'e gülüyor, taş kesilip Kızıldenize yuvarlanan Firavun'u kutluyor olmalısınız." (*l.c., s. 8, 17, 21, 22.*) Adam Smith'in kolej arkadaşlarından ortodoks birisi, ölümünden sonra şöyle yazıyor: "Smith'in Hume'e duyduğu hayranlık ... onun hıristiyan olmasını engelledi. ... Sevdiği dürüst insanlarla karşılaştığında bunların her söylediğine inanırdı. Değerli ve saf bir dost olarak, ayın, bazan berrak bir gökyüzünde araya bulut girmeden de kaybolacağına bile inanabilirdi. Politik ilkelerinde cumhuriyetçiliğe yaklaşırdı." (*The Bee*, by James Anderson, 18. cilt, c. 3, s. 166, 165, Edin-

burgh 1791-93.) Papaz Thomas Chalmers, Adam Smith'in "üretken olmayan işçiler" kategorisini, tanrının bahçelerindeki kutsal çalışmalarına karşın, sırf protestan papazları için icat ettiği konusunda içinde bir şüphe taşır.

[s. 588-589 not]

[ONDÖRT]

GÖÇMEN YAZINI[98]

[İKİNCİ MAKALEDEN PARÇA]

FRİEDRİCH ENGELS

... BİZİM blankicilerimizin[99] bakunincilerle[100] ortak yanları, onların en köklü eğilimi, hepsinden en uzağa giden eğilimi temsil etmek istemeleridir. Bu nedenledir ki, blankiciler, amaçlarla ilgili olarak bakunincilere karşı çıkmakla birlikte, araçlar konusunda onların görüşlerine sık sık katılıyorlar. Dolayısıyla, tanrıtanımazlık için de, bütün öteki eğilimlerden daha radikal olmak sözkonusudur. Neyse ki, bugün tanrıtanımaz olmak pek zor bir şey değil. Kimi Avrupa ülkelerinde, tanrıya inanmanın anti-sosyalist bir tutum olduğunu, ama Bakire Meryem'e inanmanın bambaşka bir şey olup her iyi sosyalistin doğal olarak buna inanması gerektiğini düşünen şu İspanyol bakunincisinin tanrıtanımazlığına benzer görüşlere karşın, tanrıtanımazlık, Avrupa işçi partilerinde hemen hemen kendiliğinden anlaşılıyor. Dahası, sosyal-demokrat Alman işçilerin büyük çoğunluğu için, tanrıtanımazlığın zamanını doldurduğu söylenebilir; salt

yadsıma artık onlara uygulanmıyor, çünkü onlar artık tanrıya her türlü inançla teorik karşıtlık içinde değil, yalnızca pratik karşıtlık içindedirler; onlar, *yalnızca tanrıyı başlarından savdılar*, gerçek dünya içinde yaşıyor ve düşünüyorlar ve dolayısıyla materyalisttirler. Kuşkusuz Fransa'da da durum aynı. Ama durum böyle olmasaydı, o zaman durumun değişmesi için, son yüzyılın şahane Fransız materyalist yazınının işçiler arasında geniş ölçüde yayılmasına özen göstermekten daha kolay bir yol olmazdı; bu yazın öz ve biçim açısından Fransız tininin zirvelerinden birini temsil etmekte ve —o zamanın biliminin durumu gözönünde bulundurulursa— bugün bile, öz açısından, hâlâ son derece yüksekte bulunmaktadır, biçim açısından ise o zamandan beri hiçbir zaman böyle bir yetkinliğe ulaşılmadı. Ama bu bizim blankicilerimizin işine gelemez. Herkesten daha çok radikal olduklarını kanıtlamak için, 1793'teki gibi tanrıyı yasayla ortadan kaldırıyorlar:

"Komün, insanlığı artık kendi geçmiş yoksulluğunun hayaletinden (tanrı), "bu nedenden" (varolmayan tanrı, bir neden oluyor!), şimdiki yoksulluğundan sonsuza dek kurtaracak. Komünde papazlara yer yok; her dinsel gösteri, her dinsel örgütlenme yasaklanmalıdır."

Ve insanları *par ordre du moufti*'yle* tanrıtanımaz hale getirmek iddiası komünün iki üyesi tarafından imzalanmıştır; bununla birlikte bu iki üyenin, ilk olarak, kağıt üstünde yığınla emir verilebildiğini, ama böyle oldu diye bunların uygulanmasının gerekmediğini, ve ikinci olarak, zulmün halkın tutmadığı inançlara güç vermenin en iyi yolu olduğunu öğrenmeleri için gerçekten yeterince fırsatları oldu! Kuşku götürmeyen bir şey varsa, o da, hâlâ tanrıya yapılacak tek hizmetin, tanrıtanımazlığı dinin zorunlu ilkesi yapmak ve Bismarck'ın anti-katolik yasalarına,[101] *Kulturkampf*'ına, genel olarak dini yasaklayarak yeni şeyler eklemektir...

* Müftünün fetvasıyla; yukardan emirle. –ç.

ALMAN İŞÇİ PARTİSİ PROGRAMINA KENAR NOTLAR[102]

KARL MARX

"*İNANÇ özgürlüğü*!" Eğer *Kulturkampf*ın[103] şu anında, liberalizme kendi eski sloganları anımsatılmak isteniyorsa, bu, ancak şöyle yapılabilirdi: "Herkes, polis burnunu sokmadan, dinsel ve bedensel gereksinimlerini yerine getirebilmelidir." Ama işçi partisi, burada, burjuva "inanç özgürlüğü"nün, akla gelebilecek her türden *dinsel inanç özgürlüğünün* hoşgörüyle karşılanmasından başka bir şey olmadığının farkında olduğunu ve partinin, kendi payına, inancı, dinin afsunundan kurtarma çabasında olduğunu ifade edebilirdi. Ama, "burjuva" düzeyin ötesine geçmemek yeğlenmiştir.[104]

[*s. 42*]*

* Köşeli ayraç içindeki sayfa numarası için bkz: K. Marx, F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi,* Sol Yayınları, Ankara 2002.

[ONALTI]

ANTİ-DÜHRİNG[105]

FRİEDRİCH ENGELS

HIRİSTİYANLIK, bütün insanlar arasında yalnızca *bir* eşitlikten, kendi köleler ve ezilenler dini olma niteliğine tastamam uygun düşen eşit ilk günah eşitliğinden başka bir eşitlik tanımadı. Bunun yanısıra her ne denli en çok seçkinlerin eşitliği kabul ediliyorduysa da, bu eşitlik ancak ilk başlarda uygulandı. Gene yeni dinin ilk zamanlarında görülen mal ortaklığı izleri, gerçek eşitlik fikrinden çok, ezilenler arasındaki dayamşmaya bağlanabilir. Kısa sürede din adamları ile laikler arasında bir karşıtlığın saptanması, bu hıristiyan eşitliğinin ilk izlerine bile son verdi. — Batı Avrupa'nın Germenler tarafından istilası, toplumsal ve politik bir hiyerarşinin, adım adım, o zamana değin benzeri görülmemiş bir çapraşıklıkta kurulması yoluyla, bütün eşitlikçi görüşleri yüzyıllar boyu bertaraf etti; ama aynı zamanda, bu istila Batı ve Orta Avrupa'yı tarih hareketi içine çekti, ilk kez olarak yoğun bir uygarlık bölgesi ve bu bölge içinde ilk kez olarak birbirlerini etkileyen ve başarısızlıkta birbirlerine dayanan ve her şeyden önce ulusal nitelikte bir devletler sistemi yarattı. Böylece bu istila, üzerinde daha sonraki çağlarda in-

sanal eşitlikten, insan haklarından sözedilebildiği tek alanı hazırlıyordu.

[s. 172]*

Oysa birey egemenliği, özsel olarak şuna dayanır ki "devlet karşısında birey, *mutlak bir baskı durumu* içinde bulunur", ama bu baskı, ancak "doğal adalete gerçekten hizmet ettiği" ölçüde haklı gösterilebilir. Bu amaçla, "yasama ve yargı" olacak ama bunlar "topluluk ile birlikte kalacak"lardır; ayrıca kendini "orduda ya da iç güvenlik bakımından gerekli, yürüme kesimindeki dayanışma ile" gösteren bir savunma birliği, yani ordu, polis ve jandarma da olacaktır. Gerçekte bay Dühring, şimdiye değin ne yiğit bir Prusyalı olduğunu çok gösterdi! Burada da müteveffa bakan von Rochow'un o "jandarmasını kalbinde taşıyan" örnek Prusyalısının ta kendisi olarak görünür. Ama geleceğin bu jandarması, bugünün "geriyecileri"** denli tehlikeli olmayacaktır. O, egemen bireye karşı ne türlü zor kullanırsa kullansın, egemen bireyin her zaman *bir avuntusu* var: "Özgür toplum tarafından koşullara göre uğratıldığı haklılık ya da haksızlık, hiçbir zaman *doğal durumun* uğratacağından *daha kötü bir şey* olamaz!"

Ve gene o kaçınılmaz telif hakları üzerinde bizi bir kez daha sendelettikten sonra bay Dühring, kendi gelecekteki dünyasında "baroya, kendiliğinden anlaşıldığı üzere, tamamen özgür ve genel olacak bir giriş hakkı" bulunacağı konusunda bize güvence verir. "Bugün tasarlanmış bulunan özgür toplum", gitgide daha karışık bir durum alır: mimarlar, niteliksiz işçiler, kalem-adamları, jandarmalar ve üstüne üstlük, bir de avukatlar! Bu "sağlam ve eleştirel entelektüel krallık", çeşitli dinlerin, iman sahibinin dünyasal yaşamını kendisine tatlı kılan şeyi orada her zaman biçim değiştirmiş bir durumda bulduğu çeşitli göksel krallıklarına tıpatıp benzer. Ve

* Köşeli ayraç içindeki sayfa numarası için bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1995.

** Almanca "Zarucker", yığınla çatışmaya giren güvenlik güçlerinin ağzından sık sık duyulan "zurück" (geriye!) sözcüğünden türetilmiş bir sözcük. *–Ed.*

bay Dühring de, "herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği"* devlete uyruk değil mi? Başka ne istenebilir?

Ayrıca bizim isteyebildiğimiz şeyin önemi de yok. Önemli olan, bay Dühring'in istediği. Ve bay Dühring; Friedrich II'den şu bakımdan ayrılır ki onun gelecekteki devletinde, herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği hiç de doğru değildir. Bu gelecekteki devletin anayasası şöyle der:

"Özgür toplumda tapmış (*culte*) olamaz; *çünkü* üyelerinin her biri, doğamn arkasında ya da üstünde, kurban ya da dua yoluyla etkili olunabilecek varlıklar bulunduğu ilkel ve çocuksu kuruntusunu aşmıştır. Öyleyse, doğru olarak anlaşılmış [bir] sosyalite sisteminin ... kiliseye değin tüm gözbağcılık aygıtını ve bunun sonucu bellibaşlı bütün din öğelerini *ortadan kaldırması gerekir.*"[106]

Din, yasaklanır.

Nedir ki her din, insanların günlük yaşayışını egemenlik altında bulunduran dış güçlerin, onların kafalarındaki düşlemsel yansımalarından, dünyasal güçlerin içinde dünyaüstü güçler biçimine büründükleri bir yansımadan başka bir şey değildir. Tarihin başlangıçlarında bu yansımaya uğrayan ve gelişmenin devamında çeşitli halklar arasında çok çeşitli ve çok değişik kişileştirmelere bürünen güçler, önce doğa güçleridir. Bu ilk sürecin, karşılaştırmalı mitologya aracıyla Hint Veda'larında, hiç olmazsa Hintli-Avrupalı halklar için kaynağına değin çıkılmış ve Hintler, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar ve Germenlerde ve yeterince belgeye sahip bulunduğumuz ölçüde de Keltler, Litvanyalılar ve Slavlarda bu süreç, ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Ama az sonra, doğal güçlerin yanı sıra bir o denli yabancı ve başlangıçta bir o denli açıklanmaz bir biçimde insanların karşısına dikilen güçler olan toplumsal güçler de işe karışır ve onları doğa güçlerinin doğal zorunluluk görünüşlerinin tıpkısı bir doğal zorunluluk görünüşü ile egemenlikleri altına alırlar. Başlangıçta içlerinde yalnızca doğamn gizemli güçlerinin yansıdık-

* Prusya'da kilise okulları sorunu üzerine yazılmış bir rapor konusunda Friedrich II'nin düştüğü ünlü not. –*Ed.*

ları düşlemsel kişilikler, böylece toplumsal öznitelikler kazanır, tarihsel güçlerin simgeleri durumuna gelirler.*[107] Evrimin daha da gelişmiş bir aşamasında, çok sayıdaki tanrıların tüm doğal ve toplumsal öznitelikleri, bu kez soyut insanın yansımasından başka bir şey olmayan her şeye yetenekli tek bir tanrıya geçirilir. Tarihte, çöküş durumundaki bayağı Yunan felsefesinin son ürünü olan ve dörtbaşı bayındır cisimleşmesini Yahudilerin kendilerine özgü ulusal tanrısı Yahova'da bulan tektanrıcılık, işte böyle doğmuştur. Bu elverişli, kullanılabilir ve her şeye uyarlanmaya yetenekli biçim altında din, insanlar o güçlerin egemenliği altında kaldıkları sürece onları yöneten yabancı, doğal ve toplumsal güçlere göre dolaysız, yani duygusal biçim olarak varlığını sürdürebilir. Oysa bugünkü burjuva toplumda insanların, gene kendileri tarafından yaratılmış ekonomik ilişkiler, gene kendileri tarafından üretilmiş üretim araçları aracıyla, sanki yabancı bir güç aracıyla yönetilir gibi yönetildiklerini birçok kez görmüş bulunuyoruz. O halde dinsel yansımanın gerçek temeli ve onunla birlikte dinsel yansının kendisi de varlığını sürdürür. Ve burjuva iktisadı, bu yabancı egemenliğinin nedensel bağlantısına bir göz atmaya izin verse bile, bu hiçbir şeyi değiştirmez. Burjuva iktisadı ne genel olarak bunalımları önleyebilir, ne bireysel kapitalisti yitiklerden, karşılıksız borçlardan ve batkıdan, ne de işçiyi işsizlik ve sefaletten esirgeyebilir. Atasözü hep haklı: İnsan önerir, tanrı düzenler (tanrı, yani kapitalist üretim biçiminin yabancı egemenliği). Yalın bilgi, burjuva iktisadı bilgisinden daha ileri ve daha derine de gitse, toplumsal güçleri toplumun egemenliği altına almaya yetmez. Bunun için her şeyden önce toplumsal bir *eylem* gerekir. Ve bu eylem yerine getirildiği, toplum tüm

* Tanrısal kişiliklerin bu daha sonraki ikili niteliği, zamanla mitologyalara giren karışıklığın, tanrıların niteliğini yalnızca doğal güçlerin yansımaları olarak kabul eden karşılaştırmalı mitologyanın göremediği bir nedenidir. Böylece bazı Germen aşiretlerinde savaş tanrısı, İskandinavların eski dilinde *Tyr*, eski Almancada *Zio* adını taşır ve Yunanca *Zeus* ile Latince *Diu piter* yerine *Jupiter*'e karşılık düşer; başka bazılarında *Er*, *Eor* adını taşır ve Yunanca *Ares* ile Latince *Mars*'a karşılık düşer. *–Engels'in Notu.*

üretim araçları üzerine elkonması ve planlı bir biçimde kullanılması aracıyla, kendini ve bütün üyelerini şimdilik kendileri tarafından üretilmiş ama karşılarına ezici bir yabancı güç olarak dikilen bu üretim araçlarının onları egemenliği altında tuttuğu kölelikten kurtardığı zaman; yani insan yalnızca önerir olmaktan çıktığı ama düzenleyici de olduğu zaman, — işte ancak o zaman dinde yansıyan son yabancı güç ortadan kalkacak ve böylece artık yansıtacak hiçbir şey bulunmaması yalın nedeniyle, dinsel yansının kendisi de ortadan kalkacaktır. Tersine bay Dühring, dinin bu kendisine vaat edilmiş bulunan doğal ölümle ölmesini bekleyemez. Daha köktenci bir biçimde davranır. O, Bismarck'tan daha bismarkçıdır; yalnızca katolikliğe karşı değil, ama genel olarak tüm dine karşı ağırlaştırılmış mayıs yasaları çıkarır,* gelecekteki jandarmalarını dinin izlenmesine gönderir ve böylece onun şehitlik mertebesine yükselmesine yardım eder ve ömrünü uzatır. Nereye bakarsak bakalım, her yerde o özgül Prusya sosyalizmi!

[s. 442-446]

Eşitlik. Adalet. Eşitliğin, adaletin dışavurumu, yetkin siyasal ve toplumsal düzen ilkesi olduğu fikri, tamamen tarihsel biçimde doğmuştur. Doğal topluluklarda eşitlik yoktu ya da hiç değilse tikel bir topluluğun tüm haklarından yararlanan üyesi için çok sınırlı bir biçimde vardı; kölelik ile lekelenmiş idi. Antik demokraside *idem***. Yunanlı, Romalı ve Barbar, özgür insanlar ve köleler, ulusallar ve yabancılar, yurttaşlar ve korunuklar vb., tüm insanların eşitliği, antik kafası için yalnızca bir çılgınlık değil ama hatta bir suç idi ve bunun ilk başlangıcı hıristiyanlıkta mantıksal olarak zulme uğradı. Katoliklikte, ilkin *tüm insanların tanrı karşısında günahkârlar olarak olumsuz eşitliği* ve daha dar bir anlayış içinde de İsa'nın kayrası ve kanı aracıyla günahları bağışlanmış tanrı çocuklarının eşitliği. Kölelerin, yurdundan sü-

* 1873 Mayıs yasaları, Bismarck'ın katoliklere karşı "*Kulturkampf*" adı altında tanınmış savaşımında çıkardığı ilk yasalardır. –*Ed.*

** de öyle idi. –*ç.*

rülmüşlerin, toplumdan kovulmuşların, mazlumların, ezilenlerin dini olarak hıristiyanlık rolünde, haklı iki anlayış. Hıristiyanlığın utkusu ile bu konu ikinci plana geçti ve inanan ile hıristiyan olmayan, doğru yolda olan ile sapkın arasındaki karşıtlık, her şeyden önce gelen yön oldu. Kentlerin ve dolayısıyla burjuvazi ve proletaryanın azçok gelişmiş öğelerinin ortaya çıkması ile birlikte eşitlik istemi, burjuva yaşam koşulu olarak yavaş yavaş yeniden doğmaya başlayacak ve siyasal eşitlikten, mantıksal olarak toplumsal eşitlik sonucunu çıkartan proleter anlayış bu isteme bağlanacaktır. Bu, elbette dinsel biçim altında, kendini ilk kez olarak Köylüler Savaşında açıkça dışavurdu. — Rousseau sayesinde ilk kez olarak kesinlikle ama henüz evrensel olarak insanal bir biçimde formüllendirilen burjuva yön. Burjuvazinin tüm istemlerinde olduğu gibi proletarya burada da uğursuz bir gölge gibi dikilir ve kendi sonuçlarını çıkartır (Babeuf). Burjuva eşitlik ile bundan mantıksal sonuçlar çıkarma proleter biçimi arasındaki bu zincirlenişi açıklamalı.

[s. 465-466]

Daha şimdiden, *doğa*nın son derece güç gerçek yansıması, uzun bir deney tarihi ürünü. Doğa güçleri, ilkel insan için yabancı, gizemli, üstün bir şey. *Tüm* uygar halkların geçtikleri belli bir aşamada, o onları kişileştirerek, kendine benzeştirir. Tanrıları her yerde bu kişileştirme içgüdüsü yaratmıştır ve tanrının varoluşu ile ilgili *consensus gentium** yalnızca ve yalnızca bu kişileştirme içgüdüsünün zorunlu geçiş aşaması olarak evrenselliğini, öyleyse dinin de evrenselliğini tanıtlar. Ancak doğa güçlerinin gerçek bilgisi tanrıları ya da tanrıyı, bir konumdan sonra bir başkasından kovar (Secchi ve onun güneş sistemi). Bu süreç, şimdi öylesine ilerlemiştir ki teorik bakımdan bitmiş olarak düşünülebilir.

Toplumsal olaylarda, yansı daha da güç. Toplum, ekonomik ilişkiler, üretim ve değişim tarafından ve daha önceki tarihsel koşullar tarafından belirlenmiştir.

[s. 470-471]

* Genel uzlaşma. –ç.

[ONYEDİ]

DOĞANIN DİYALEKTİĞİ

FRİEDRİCH ENGELS

GİRİŞ

Antikitenin parlak doğal-felsefi sezgilerinin ve çok yanı ile sonuç alınmadan yitip giden ve son derece önemli ama dağınık Arap buluşlarının tersine, tek başına, bilimsel, sistemli ve çok yanlı bir gelişmeyi gerçekleştiren doğadaki modern araştırma — doğadaki bu modern araştırma, bütün yakın tarih gibi, ulusal talihsizliğin üzerimize çöktüğü bir zamanda, biz Almanların Reformasyon diye adlandırdığımız, Fransızların Rönesans, İtalyanların *Cinquecento* diye adlandırdığı ama bu terimlerin hiçbirinin de yeterince ifade etmediği büyük bir çağda başlar. Bu, 15. yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başlamış olan bir çağdır. Krallık, kentli burjuvaların da desteğiyle, feodal soyluluğun gücünü kırmış, temelde ulusçuluğa dayanan, içinde modern Avrupa uluslarının ve modern burjuva toplumun gelişmeye başladığı büyük monarşileri kurmuştur. Henüz kentlilerle soylular birbirleriyle sa-

vaşırken, Alman Köylü Savaşı, sahneye, yalnızca isyan halindeki köylüyü —artık bunun yeni bir yanı yoktu— değil, ama onların ardından, ellerinde kızıl bayraklar, dudaklarında malların ortak sahipliği isteği olan modern proletaryanın ilk örneklerini çıkararak, bir kahin gibi, gelecekteki sınıf savaşını işaret etmiştir. Bizans'ın düşüşünden kalan elyazmaları ve Roma harabelerinden çıkarılan heykeller, şaşırmış Batıya eski Yunan'ın yepyeni bir dünyasını açtı; bu dünyanın parlak biçimleri önünde, ortaçağın hayaletleri ortadan silinip gitmişti; İtalya'da klasik antikitenin yansımasını andıran ve bir daha ulaşılmamış olan hayal edilemeyecek bir sanat doğdu. İtalya'da, Fransa'da ve Almanya'da yepyeni bir edebiyat, ilk modern edebiyat ortaya çıktı; bundan kısa bir süre sonra, İngiliz ve İspanyol edebiyatının klasik dönemi sökün etti. Eski *orbis terrarum*'un* sınırları aşıldı, dünya, gerçekten ilk kez olarak keşfedildi ve daha sonraki dünya ticareti ile el zanaatlarından manüfaktüre geçişin temelleri atıldı, manüfaktür de, büyük-ölçekli modern sanayinin başlangıcı oldu. Kilisenin, insanların düşünceleri üzerinde kurduğu diktatörlük yıkıldı; bu diktatörlük, protestanlığı kabul eden Alman halkının çoğunluğu tarafından doğrudan kaldırılıp atılırken, Latinler arasında Araplardan devralınan ve yeni yeni keşfedilen Yunan felsefesiyle beslenen özgür düşüncenin neşe saçan havası giderek daha çok kök salmaya başladı ve 18. yüzyıl materyalizminin yolunu hazırladı.

Bu, o zamana kadar insanlığın geçirdiği en büyük ilerletici devrimdi; öyle bir dönem ki, devler istiyordu ve bu devleri yarattı — düşünce, tutku ve karakter gücünde, evrensellikte ve öğrenmede devler. Burjuvazinin modern egemenliğini kuranlar, burjuva sınırlamalarının dışında herhangi bir sınırlama tanımıyorlardı. Tam tersine, zamanın serüvenci niteliği, onları az ya da çok etkiliyordu. O zamanın önemli kişileri arasında geniş ölçüde seyahat etmemiş, dört ya da beş dilden azını bilen, birçok alanda ün yapmamış olanını bulmak pek mümkün değildir. Leonardo da Vinci yalnızca

* Dünya çevresi. –ç.

büyük bir ressam değil, aynı zamanda büyük bir matematikçi, fiziğin değişik dallarının önemli buluşlarını ona borçlu olduğu bir mekanikçi ve mühendisti. Albrecht Dürer, ressam, oymacı, heykeltraş ve mimardı, ve ayrıca da çok sonraları Montalembert ve modern Alman istihkam bilimi tarafından tekrar ele alınan pek çok fikirleri içeren bir istihkam sistemi yaratmıştı. Machiavelli, bir devlet adamı, tarihçi, ozan ve aynı zamanda, modern zamanların dikkate değer ilk askerî yazarıydı. Luther, yalnızca kilisedeki Augeas ahırlarını temizlemekle kalmamış, Alman dilindeki Augeas ahırlarını da silip süpürmüştü; modern Alman nesrini yaratmış, 16. yüzyılın Marseillaise'i haline gelen ve zafere duyulan güvenle dolup taşan ilahinin sözlerini yazmış, müziğini bestelemişti. O zamanın kahramanları, henüz, ardıllarında tekyanlılığa yolaçan sınırlayıcı etkilerini sık sık gördüğümüz işbölümünün tutsağı olmamışlardı. Ama onların karakteristiği, özellikle hemen hepsinin yaşadığı süre içinde eylemlerini çağdaş hareketler içinde pratik savaşımda sürdürmüş olmalarıdır; cephelerini belli etmişler, kimi konuşarak ve yazarak, kimi kılıçla, çoğu da her ikisiyle birlikte savaşa girmişlerdir. Onları eksiksiz adam yapan bu karakter gücü ve bu bütünlüktür. Gerçek yaşamdan kopuk bilginler enderdir — ikinci ya da üçüncü sıradan kişiler, ya da suya sabuna dokunmayan, darkafalı, temkinli kişiler.

O sıralarda doğabilim de, genel bir devrimin içinde gelişmiş ve bilimin kendisi de gitgide devrimcileşmiştir; gerçekten bu bilim, kendi yaşama hakkını savaşım içinde kazanmak zorundaydı. Modern felsefenin kendileriyle birlikte başladığı büyük İtalyanlarla yanyana, doğabilim de, Engizisyonun zindanlarında ve kazıklarında kendi şehitlerini vermiştir. Ve doğanın serbestçe incelenmesini cezalandırmakta, protestanların, katoliklere bakarak, kraldan çok kralcı kesilmeleri ilginçtir. Calvin, Servetus'un kandolaşımını bulma noktasına geldiğini anlayınca, onu, iki saat canlı canlı ateşte kızartmış, yaktırmıştı; bununla birlikte, Engizisyon, Giordano Bruno'yu, yalmzca yakmakla yetinmişti.

Copernicus, ürkek de olsa, doğa sorunlarında, kilise otoritesine, ölüm yatağında iken yayınlanan ölümsüz yapıtıyla kafa tutmuş, doğabilimin bağımsızlığını ilan eden bu devrimci hareket ile, Luther'in Papalık Buyruğunu yakması sanki yinelenmiştir.[108] Doğabilimin tanrıbilimden kurtuluşu bu tarihten başlar, buna karşın, bazı karşılıklı iddialar günümüze kadar süregelmiştir ve birçok kafa hâlâ tam bir açıklığa kavuşmuş değildir. Ne var ki, o zamandan beri, bilimlerin gelişmesi dev adımlarla olmuştur ve denebilir ki, hareket noktasından itibaren (zaman içindeki) uzaklığın karesi oranında güç kazanmıştır. Bundan sonra, organik maddenin en yüce ürünü olan insan beyni için, hareket yasasının, değişen koşullar altında değerini yitirmediği, inorganik madde için ise bunun tersi olduğu, sanki dünyaya gösterilecekti.

Şimdi artık kapıları açılmış olan doğabilimin bu ilk döneminde, temel sorun, o anda elde bulunan malzemeyi iyice öğrenmekti. Birçok alanda, işe, en baştan başlanması zorunluydu. Antikite, Eukleides'i[109] ve Ptolemaios'un[110] güneş sistemini; Araplar, ondalık sistemini, ilk cebir bilgilerini, modern sayıları ve simyayı miras bırakmışlardı; hıristiyan ortaçağ ise, hiçbir şey. Bu durumda, en temel doğabilimi olan yer ve gök cisimleri mekaniği, ve onunla birlikte, bu bilimin yardımcısı olan matematik yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi, zorunlu olarak ilk sırayı aldı. Bu alanda büyük işler başarıldı. Newton'la Linnaeus'un kişilikleriyle karakterize ettikleri bu dönemin sonunda, bu bilim dallarının belli bir yetkinliğe kavuşturulduğunu görüyoruz. Bellibaşh matematik yöntemlerin, özellikle Descartes ile analitik geometrinin, Napier ile logaritmanın, Leibniz ve belki de Newton ile diferansiyel ve entegral hesapların temel özellikleri ortaya kondu. Aynı şey, temel yasaları kesin olarak açıklamış olan katı cisimler mekaniği için de geçerlidir. Ensonu güneş sistemi gökbiliminde Kepler, gezegen hareketi yasalarım buldu ve Newton, maddenin hareketi genel yasaları açısından, bunları formüle etti. Doğabilimin öteki dalları, bu ön

yetkinlikten bile uzak kalmıştı. Ancak dönemin sonlarına doğru, akışkan ve gaz cisimler mekaniği tekrar ele alınmıştı.* Fizik, henüz ilk adımlarının ötesine geçmiş değildir. Optik, bunun dışındaydı. Optiğin istisnai gelişimi, gökbilimin pratik gereksinmelerinden ileri gelmekteydi. Kimya, filojistik teori sayesinde,[111] ilk defa olarak simyadan kurtulmaktaydı. Yerbilim, henüz gelişiminin başlangıcında olan mineralbilimin ötesine geçememişti; bu durumda henüz paleontoloji diye bir şey varolamazdı. Ensonu, biyoloji alanında, esaslı zihin çalışması, henüz, yalnızca bitkibilimsel ve hayvanbilimsel değil, ama aynı zamanda anatomik ve fizyolojik geniş bilgileri toplama ve onları ilk ayıklama noktasındaydı. Çeşitli yaşam biçimlerinin kıyaslanmalarından, bunların coğrafi dağılımları ve iklimsel vb. varoluş koşullarının araştırılmasından henüz sözedilemezdi. Bu alanda, yalnızca bitkibilim ve hayvanbilim aşağı yukarı bir tamlığa ulaşmıştı ve bunu, Linnaeus'a borçluydu.

Ama bu dönemi özellikle belirleyen şey, kendine özgü bir genel görüşü geliştirmesidir. Bu genel görüşün temel noktası *doğanın mutlak değişmezliği* anlayışı idi. Doğa, varlığa hangi şekilde kavuşmuş olursa olsun, bir kez varolduktan sonra, varlığı devam ettikçe, olduğu gibi kalmıştır. Başlıngıçta gizemli bir "ilk itiş"le harekete geçirilen gezegenler ve onların uyduları, sonsuza dek, ya da hiç değilse her şey sona erinceye dek, önceden kararlaştırılmış elipsleri [yörünge —ç.] üzerinde dönmeye devam ederler. Yıldızlar, "evrensel bir gravitasyon"un etkisi nedeniyle, bir ötekini tutarak, bulundukları yerde sabit ve hareketsiz olarak sonsuza dek kalırlar. Dünya ezelden beri, ya da yaratılışının ilk gününden bu yana (duruma göre) değişmeksizin aynı kalmıştır. İnsan eliyle yapılan değişiklik ve nakiller dışında, bugünün "beş kıta"sı her zaman varolmuştu, bu kıtalar aynı dağlara, aynı vadilere, aynı ırmaklara, aynı iklime, aynı bitki ve hayvanlara, her zaman sahip olmuştu. Bitki ve hayvan türleri, başlangıçtan beri ke-

* Elyazmasının kenarına Engels kurşun kalemle şu notu koymuştur: "Alp nehirlerinin kontroluna ilişkin olarak Torricelli." —*Ed.*

sin olarak değişmiyorlardı; tür, sürekli olarak kendi benzerini üretmişti, ve yeni türlerin şurada ya da burada, birbirine aşılanma sonucunda ortaya çıkabileceklerini kabul etmekle Linnaeus çok ileri gitmişti. İnsanlık tarihinin zaman içinde gelişmesine karşılık, doğa tarihi için ancak uzay içinde bir açılma saptanmıştı. Doğadaki bütün değişiklikler, bütün gelişmeler görmezlikten geliniyordu. Başlıngıçta onca devrimci olan doğabilim, birdenbire, kendini, bütün bütün tutucu hale gelmiş bir doğa karşısında buluverdi. O doğada bugün bile, her şey, başlangıçta nasıl idiyse gene öyle idi ve her şey, dünyanın sonuna ya da sonsuza dek, başlangıçta nasıl idiyse öyle kalacaktı.

18. yüzyılın ilk yarısında doğabilim, bilgide ve hatta eldeki malzemenin gözden geçirilmesinde eski Yunan'dan daha üstün bir düzeydeydi, ancak bu malzeme üzerindeki teorik yetkinlik, yani genel doğa görüşü bakımından eski Yunan'ın altında bulunuyordu. Yunan filozofları için, dünya, aslında kaostan çıkmış, gelişmiş ve yaşama ulaşmış bir şeydi. Ele aldığımız dönemin doğa bilginleri için ise, dünya, kemikleşmiş, değişmez bir şeydi ve bunların çoğuna göre de bir hamlede yaratılmıştı. Bilim, henüz tanrıbilimin ağı içindeydi. Her yerde sonal nedeni, bizzat doğanın kendisi tarafından açıklanamayacak bir dış itişte arıyor, bir dış itişte buluyordu. Newton'un büyük bir azametle "evrensel gravitasyon" adını verdiği çekim, maddenin temel özelliği olarak anlaşılsa bile, o takdirde, gezegenlerin yörüngesini yaratan açıklanmamış teğetsel kuvvet nereden geliyordu? Sayısız hayvan ve bitki türleri nasıl çıkmıştı? Ve bütün bunların hepsinin üstünde, ezelden beri varolmadığı kesin olduğuna göre, insan nasıl ortaya çıkmıştı? Bütün bu tür sorulara, doğabilim, sık sık, her şeyden sorumlu bir yaratıcı ileri sürerek yanıt veriyordu. Bu dönemin başında, Copernicus tanrıbilimi kapı dışarı etmişti; Newton, bu dönemi, ilahi bir ilk itiş postulatıyla kapattı. Bu doğabilimin ulaştığı en yüksek genel fikir, doğanın belli bir amaca göre düzenlendiği fikriydi. Wolff'un bu yüzeyde kalan erekbilimine göre kediler fare yemek için, fareler kediler ta-

rafından yenmek için ve bütün doğa, yaratıcının bilgeliğine tanıklık etmek için yaratılmıştı. O zamanın felsefesinin yaptığı en saygın iş, kendisinin, çağdaş doğabilimin sınırlı durumu tarafından yanlış yola saptırılmasına izin vermemesi ve —Spinoza'dan büyük Fransız materyalistlerine kadar— dünyayı, dünyanın kendisiyle açıklamakta direnmesi ve ayrıntılı yargılara varmayı geleceğin doğabilimine bırakmasıdır.

18. yüzyılın materyalistlerini de, ben, bu dönem içinde düşünüyorum. Çünkü onların elinde, yukarda belirtilenlerin dışında kullanabilecekleri, doğaya ilişkin bilimsel malzeme bulunmuyordu. Kant'ın çağ açan çalışması, onlar için bir gizem olarak kaldı ve Laplace onlardan çok sonra geldi. Unutmamalıyız ki, bilimin gelişmesiyle yavaş yavaş elenmiş olan, bu modası geçmiş doğa görüşü, 19. yüzyılın ilk yarısında tamamen egemen olmuştu* ve aslında bugün bile bütün okullarda öğretilir.**

Bu taşlaşmış doğa görüşünde ilk gedik bir doğa bilimcisi tarafından değil, bir filozof tarafından açılmıştır. 1755'te Kant'ın *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* adlı yapıtı yayınlanmıştı. İlk itiş sorunu ortadan kaldırılmıştı; dünya ve tüm güneş sistemi zaman içinde *varlaşan* bir şey olarak ortaya çıkıyordu. Eğer doğa bilginlerinin bü-

* Elyazmasının kenarında kurşun kalemle yazılmış şöyle bir not var: "Doğa üzerindeki eski görüşün katıldığı, bütün doğabilimlerin tek bir bütün olarak anlaşılmasına yolaçan eski inancın temellerini yaratmıştır. Hâlâ salt mekanik Fransız ansiklopedistler; daha sonra, Hegel tarafından yetkinleştirilen St. Simon ve Alman doğa felsefesi." —*Ed.*

** Bilimsel başarıları, bu görüşü ortadan kaldırmak gerekirken, o bilimsel başarılarıyla hayli önemli bir malzeme sağlamış olan bir insanın hatta 1861'de bu görüşe nasıl inatla sarılabileceği, şu klasik sözlerde görülebilir: "Güneş sistemimizin düzenlenişi, anlayabildiğimiz kadarıyla, mevcut olan şeyi ve değişmez sürekliliği koruma amacına yönelmiştir. En eski zamanlardan beri yeryüzündeki hiçbir hayvanın ve hiçbir bitkinin daha yetkin ya da herhangi bir biçimde farklı olmaması gibi, bütün organizmalarda birbirini *izleyen* değil, birbirinin *yanısıra* yeralan aşamalar bulmamız gibi, kendi soyumuzun vücutça her zaman aynı kalması gibi — birarada var olan göksel cisimlerdeki en büyük farklılıklar bile bize, bu biçimlerin yalnızca gelişmenin farklı aşamaları olduğunu düşünmemiz hakkını vermez; bu, daha çok yaratılan her şeyin kendi içinde *aynı derecede* yetkin olmasıdır." (Mädler, *Populäre Astronomie*, Berlin 1861, 5. baskı, s. 316) [*Engels'in notu.*]

yük çoğunluğu, Newton'un ifade ettiği, "Fizik, metafizikten kendini koru!" uyarısı üzerinde düşünmekten biraz daha az tiksinselerdi, Kant'ın bu tek parlak buluşundan sonuçlar çıkarmaya yönelebilirlerdi ve böylece sonsuz sapmalardan ve yanlış yolda harcanmış büyük bir zaman ve emek kaybından kendilerini korurlardı. Çünkü Kant'ın buluşu, daha sonraki bütün ilerlemelerin hareket noktasını kapsamına almaktaydı. Eğer dünya varlaşmış bir şey ise, o takdirde dünyanın şimdiki yerbilimsel, coğrafi ve iklim durumu, aynı şekilde bitkileri ve hayvanları da varlaşmış bir şey olmak zorundaydı; onun yalnızca uzay içinde birarada oluşunun değil, aynı zamanda, zaman içinde sürekliliğinin de bir tarihi bulunmak zorundaydı. Eğer bir kez bu yönde daha ileri incelemelere kararlı olarak başlansaydı, şimdi doğabilim, olduğundan, dikkate değer ölçüde daha da ileri giderdi. Ama felsefeden ne yarar gelebilirdi ki? Yıllarca sonra Laplace ve Herschel onun içeriğini açıklayıp bu içeriğe daha derin bir temel, ve böylelikle "bulutsu varsayımına"[112] giderek saygınlık kazandırıncaya kadar, Kant'ın yapıtı ilk anda sonuçsuz kaldı. Daha sonraki buluşlar, bu varsayımı zafere götürdü. Bu buluşların en önemlileri şunlardı: sabit yıldızların kendine özgü hareketlerinin keşfi; evrensel uzayda bir direnç ortamı bulunduğunun ortaya konuşu; evren maddesinin kimyasal özdeşliğini ve Kant'ın postulatına göre kor halindeki bulutsunun varlığını ortaya koyan tayf ayrıştırması yoluyla desteklenmiş kanıt.*

Bir başka yerden destek alan, doğanın salt *varolmadığı*, ama *varlaştığı* ve sonra *öldüğü* yolundaki kavram ortaya çıkmasaydı, doğa bilginlerinin büyük bir kısmının, değişen bir dünyanın değişmeyen organizmalar yaratmasındaki çelişkinin bilincine, kısa bir süre içinde varıp varamayacaklarından kuşkuya düşmek gerekirdi. Yerbilim ortaya çıkmış ve yalnızca biri ötekinden sonra biçimlenmiş ve biri ötekinin üstüne gelmiş yersel katmanları göstermekle kalmamış, ay-

* El yazmasının kenarına kurşun kalemle şu not konmuştur: "Yine Kant'tan, gel-gitin dönüşü geciktirdiği ancak şimdi anlaşılmıştır." *–Ed.*

m zamanda, bu yersel katmanlar arasında artık soyu tükenmiş hayvanların iskeletleri ve kabukları ve artık varolmayan bitkilerin gövdeleri, yaprakları ve meyveleri bulunduğunu da ortaya koymuştur. Bir bütün olarak yalnızca dünyanın değil, aynı zamanda onun şimdiki yüzeyinin ve bu yüzeyde yaşayan bitki ve hayvanların da zaman içinde bir tarihi olduğunu teslim etmek üzere bir karar alınması gerekiyordu. Bu kabul, önce, hayli gönülsüz olmuştur. Cuvier'nin, dünyanın değişmeleri teorisi sözde devrimci ama özde gerici idi. Cuvier, mucizeyi doğal bir gerekli unsur durumuna getirerek, bir *tek* ilahi yaratılış yerine, birbiri ardınca gelen bir dizi yaratılış eylemini koymuştur. Lyell, yaratıcının mizacına bağlı ani değişiklik yerine, dünyanın yavaş yavaş dönüşümünün giderek artan etkilerini koyan ilk kez yerbilimi akla sokmuştur.*

Lyell'ın teorisi, kendisinden önce gelenlerden herhangi birinin teorisine göre, değişmez organik türler varsayımı ile daha çok uyuşmazlık gösteriyordu. Yeryüzeyinin ve bütün yaşam koşullarının giderek dönüşümü, organizmaların giderek dönüşümüne ve değişen çevreye uyarlanmalarına, türlerin değişebilirliğine doğrudan doğruya yolaçtı. Ama gelenek, yalnızca katolik kilisesinde değil, aynı zamanda doğabilimde de bir güçtür. Lyell, yıllarca bu çelişkiyi görmedi, öğrencileri ise farkında bile değillerdi. Bu, yalnızca, bir süreden beri, doğabilime egemen olan ve her kişiyi, azçok kendi alanı içinde sınırlayan işbölümü ile açıklanabilir. O sıralar, kapsamlı bir görüşten yoksun olanların sayısı pek azdı.

Bu arada, fizik, güçlü ilerlemeler kaydetmişti. Doğabilimin bu dalında yeni bir çığırın başlangıcı olan 1842 yılında, fiziğin vardığı sonuçlar, üç ayrı kişi tarafından, hemen hemen aynı anda toparlanıp özetlenmişti.[113] Heilbronn'da Mayer ve Manchester'da ise Joule, ısının mekanik kuvvete ve

* Lyell'ın görüşünün eksikliği —hiç değilse ilk biçiminde— dünyadaki hareket halinde olan kuvvetleri, hem nitelik, hem nicelik yönünden değişmez olarak düşünmesindedir. Onun yönünden dünya sakin değildir, dünya belli bir yönde gelişmez, belli bir sonuca götürmeyen raslansal bir yolda değişir. [*Engels'in notu.*]

mekanik kuvvetin ısıya dönüşümünü ortaya koydular. Isının mekanik eşdeğerliliğinin saptanması, bu sonucu kesinleştirdi. Meslekten doğa bilgini değil, bir avukat olan İngiliz Grove[114] da fiziğin o zamana kadar ulaştığı birbirlerinden ayrı sonuçları düzenleyerek, fizik kuvvetler denen şeylerin, mekanik kuvvetin, ısının, ışığın, elektriğin ve magnetizmin, hatta kimyasal kuvvet denen şeyin, belli koşullar altında, herhangi bir kuvvet kaybına uğramaksızın birbirine dönüştüğünü tanıtladı. Böylece, Descartes'ın dünyada mevcut hareket niceliğinin değişmez olduğu yolundaki ilkesini de fiziksel olarak tanıtladı. Bununla, özel fizik kuvvetler, fiziğin güya değişmez "türleri", maddenin belli yasalara göre birbirine geçen değişik, farklı hareket biçimlerine ayrıldı. Şu ya da bu bir dizi fizik kuvvetin varlığının raslansal olduğu, bu kuvvetlerin içbağlantısı ve birinden ötekine geçişinin tanıtlanmasıyla bilimden çıkarılıp atıldı. Kendisinden önce gökbilimde olduğu gibi, fizik, nihai karar olarak, hareket halindeki maddenin sonsuz devrine zorunlu biçimde işaret eden bir sonuca vardı.

Lavoisier'den ve özellikle Dalton'dan bu yana kimyanın olağanüstü bir hızla gelişimi, doğa hakkındaki eski görüşlere, bir başka yönden saldırdı. O zamana kadar yalnızca canlı organizma yoluyla üretilen inorganik bileşimlerin yapılması, kimya yasalarının, organik varlıklar için olduğu kadar inorganik varlıklar için de geçerli olduğunu kanıtladı ve inorganik ve organik doğa arasındaki uçuruma, Kant'ın bile aşılamaz gördüğü uçuruma, geniş ölçüde bir köprü kuruldu.

Ensonu, biyolojik araştırma alanında da, geçen yüzyılın [18. yüzyılın] ortalarından itibaren düzenlenen bilimsel geziler, Avrupa'nın dünyamn her yanındaki sömürgelerinde yaşayan uzmanların daha derin araştırması ve bütün bunların üstünde genellikle paleontoloji, anatomi ve fizyolojideki gelişmeler ve özellikle mikroskobun kullanılması ve hücrenin keşfi, karşılaştırma yönteminin uygulanmasını olanaklı kılan ve aynı zamanda vazgeçilmez hale sokan bir yığın malzemenin toplanmasını sağladı.* Bir yandan, değişik bitki ve

hayvanların yaşam koşulları karşılaştırmalı fiziki coğrafya yoluyla ortaya kondu, öte yandan homolog organlara göre, değişik organizmalar birbiriyle karşılaştırıldı ve bu, organizmaların yalnızca olgunluk koşullarında değil, ama gelişmelerinin bütün aşamalarında yapıldı. Bu araştırma, daha derin ve daha kesin bir durum aldıkça, organik yapıya sıkı sıkıya yapışmış katı değişmezlik sistemi de giderek yıkıldı. Yalnızca farklı bitki ve hayvan türleri gittikçe ayrılmaz şekilde, birbirine karışmış hale gelmekle kalmadılar, o zamana kadarki bütün sınıflamaları anlamsız hale getiren *Amphioxus*[115] ve *Lepidosiren*[116] gibi hayvanlar da bulundu** ve ensonu, bitki ya da hayvan aleminden hangisine ait olduğu belirlenemeyen organizmalara raslandı. Paleontolojideki boşluklar, bir bütün olarak organik dünyanın gelişim tarihi ile tek bir organizmanın gelişim tarihi arasında çarpıcı paralelliğin doğruluğunu, bitkibilim ve hayvanbilim içinde gittikçe kaybolacakmış gibi göründüğü labirentin çıkış yolunu gösteren Ariadne'nin ipinin*** hakkını vermeye en gönülsüzlerin bile zorlanmasıyla, gittikçe daha zorlayarak dolduruldu. Kant'ın, güneş sisteminin öncesiz ve sonrasız olduğuna saldırıya geçişiyle, hemen hemen aynı yıllarda, 1759'da, C. F. Wolff'un da türlerin sabitliğine karşı bir saldırıyı başlatmış ve soy teorisini ortaya koymuş olması dikkat çekicidir. Ama onun davasında, parlak bir umut olan şey, Oken'in, Lamarck'ın ve Baer'in elinde kesin biçimini almış ve tam 100 yıl sonra 1859'da Darwin tarafından zafere ulaştırılmıştır. Hemen hemen aynı zamanda, bütün organizmaların sonal morfolojik unsurları oldukları esasen ortaya konmuş olan protoplazma ile hücrenin, organik yaşamın en basit biçimi oldukları tanıtlanarak, bağımsız, canlı haldeki varlıkları gösterilmiştir. Bu, organik ve inorganik doğa arasındaki

* Elyazmasının kenarına "Embriyoloji" eklenmiştir. –*Ed.*

** Elyazmasının kenarına kurşun kalemle, "*Ceratodus*, keza *Archaeopteryx*, vb."[117] eklenmiştir. –*Ed.*

*** Ariadne'nin ipi Yunan mitolojisine göre, minos'un kızı Ariadne, Theseus'u labirentten kurtarmak için, ona bir ip yumağı vermiş ve Theseus'la birlikte kaçmıştır, ancak Theseus Ariadne'yi terketmiştir. –*ç.*

uçurumu asgariye indirmekle kalmamış, aynı zamanda, daha önce, organizmaların soy teorisinin karşısına çıkan güçlüklerden en temel olanlardan birini kaldırmıştır. Yeni doğa görüşü bellibaşlı özelliklerinde tamdı: bütün katılıklar giderilmişti, bütün sabitlik ortadan kaldırılmıştı, sonsuz olarak görülen bütün özgülük geçici hale gelmişti, doğanın tümünün, sonsuz akım ve çevrimsel bir gidiş içinde hareketli bir şey olduğu gösterilmişti.

BÖYLECE, Yunan felsefesinin büyük kurucularının görüş tarzına; en küçük unsurdan en büyüğüne, kum zerreciklerinden güneşlere, protistadan insana kadar, doğanın tümünün, öncesiz ve sonrasız yaşama geliş ve gidişte, kesintisiz bir akımda, bitmek bilmez bir hareket ve değişim içinde varlığa sahip olduğu görüşüne, bir kez daha dönmüş oluyoruz. Yalnızca temel bir fark var: Yunanlılarda parlak bir sezgi olan şey, bizim için, deneyle pekiştirilmiş kesin bir bilimsel araştırmanın sonucudur ve daha kesin, daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çevrimsel gidişin, görgücül kanıtının boşlukları olduğu doğrudur, ama kesinlikle ortaya konan şeylere oranla bu boşluklar önemsizdir ve her geçen yıl biraz daha doldurulmaktadır. Ve bilimin en önemli dallarının — gezegenler-ötesi gökbilimin, kimyanın, yerbilimin— yalnızca bir yüzyıllık bilimsel bir varlığa sahip olduğu, fizyolojideki karşılaştırmalı yöntemin yalnızca elli yıllık bir geçmişi bulunduğu ve hemen hemen tüm organik gelişmenin temel biçimi hücrenin keşfinden bu yana kırk yıl bile geçmediği düşünülürse, ayrıntılardaki kanıtlamada boşluklar olmasını olağan karşılamak gerekmez mi?*

SAMANYOLUNUN en dışındaki yıldız halkalarıyla çevrelenen, kor halinde dönen bir buhar kütlesinden soğuyarak ve biraraya gelerek oluşan, —ki bu oluşun hareket yasaları bel-

* Engels'in elyazmasında bu paragraf, bir üstteki ve bir alttaki paragraflardan yatay çizgilerle ayrılmış ve Engels'in başka yapıtlarında kullandığı paragraflarda yaptığı gibi çapraz bir çizgiyle çizilmiştir. *–Ed.*

ki de yüzyıllar süren gözlemlerden sonra açıklığa kavuşacaktır— bizim evren adamızdaki sayısız güneşler ve güneş sistemleri, bizim, yıldızlara özgü hareketi anlamamızı sağlamıştır. Bu gelişme, pek doğaldır ki, her yerde aynı hızda olmamıştır. Gökbilim giderek, yalnızca gezegenleri değil, bizim yıldız sistemimizdeki sönmüş güneşleri (Mädler), karanlık varlıkların mevcudiyetini bilmeye zorlanıyor; öte yandan (Secchi'ye göre), bizim yıldız sistemimizde güneşler halinde bulunan bulutsuların bir kısmı henüz tamamen biçimlenmemiştir. Mädler'in iddia ettiği gibi, bu, öteki bulutsuların uzaktaki bağımsız evren adaları olduğu olasılığını, spektroskop aracılığıyla belirlenmesi gereken gelişmenin göreli aşaması olduğu olasılığını ortadan kaldırmaz.

Bir bulutsu kütleden bir güneş sisteminin nasıl gelişeceği, Laplace tarafından, artık aşılamayacak bir biçimde ayrıntılarıyla gösterilmiştir; daha sonraki bilim, giderek bunu doğrulamıştır.

Böylece biçimlenen farklı varlıklarda —güneşlerde, gezegenlerde ve uydularda— maddenin başlangıçta egemen olan hareket biçimi, bizim ısı dediğimiz şeydir. Güneşin şimdi sahip olduğu gibi bir sıcaklıkta bile elementlerin kimyasal bileşimi sorunu olamaz: böylesine koşullar altında ısının elektriğe ya da magnetizme dönüş ölçüsünü, sürüp giden güneş gözlemleri gösterecektir; esasen güneşte oluşan mekanik hareketin, yalnızca ısı ve çekim gücü arasındaki çatışmadan doğduğu şimdiden tanıtlanmış gibidir.

Cisimler ne kadar küçük olurlarsa, o kadar çabuk soğurlar, bizim ay'ımızın uzun zamandan beri sönmüş olması gibi, uydular, yıldızsılar ve göktaşları da ilk sönen şeyler olmuşlardır. Gezegenler daha yavaş soğurlar, merkezi cisim en yavaş soğuyandır.

Soğumanın ilerlemesi ile birlikte, birbirine dönüşen fiziksel hareket biçimlerinin karşılıklı etkisi gittikçe önplana çıkar, en sonunda kimyasal eğilimin kendini göstermeye başladığı, o zamana kadar kimyasal bakımdan kayıtsız elementlerin birbiri ardından kimyasal farklılaşma gösterdiği, kim-

yasal özelliklere kavuştuğu, birbirleriyle bileşikler haline girdiği noktaya erişilir. Bu bileşikler sıcaklığın azalmasıyla birlikte durmadan değişirler. Sıcaklık yalnızca her elementi değil, aynı zamanda elementlerin her bileşiğini değişik olarak etkiler. Bileşiklerin değişmesi, buna bağlı olarak gaz biçimindeki maddenin bir kısmının önce sıvı, sonra da katı duruma geçmesi, böylece oluşan yeni koşullarla da olur.

Gezegenin kabuğu sertleşir ve yüzeyinde su toplandığı zaman, onun kendi ısısının merkezi cisimden kendisine yollanan ısıya oranla yavaş yavaş azalmaya başladığı zamana raslar. Gezegenin atmosferi, bugün anladığımız anlamda meteorolojik olaylara sahne olur, üst yüzeyinde yerbilimsel değişmeler başlar. Bu değişmelerde atmosferik yoğunlaşmaların doğurduğu yığılmalar sıvı kor halindeki iç kısmın dışa doğru olan ve yavaş yavaş zayıflayan etkilerine oranla gittikçe önem kazanır.

Sonunda, sıcaklık, hiç değilse yüzeyin önemli bir kısmında albüminin yaşama sınırlarını aşmayacak duruma gelince, öteki kimyasal önkoşullar elverişliyse, canlı protoplazma oluşur. Bu önkoşulların neler olduğunu bugün henüz bilmiyoruz. Bugüne kadar albüminin kimyasal formülünün belli olmaması, kimyasal bakımdan farklı ne kadar albüminin bulunduğunu bile henüz bilmememiz, tamamen yapısız albüminin yaşamın bütün temel işlevlerini, sindirim, boşaltım, hareket, büzülme, uyarımlara tepki, yeniden üretim gibi işlevleri yerine getirdiğinin de ancak on yıl kadar önce belli olması dolayısıyla buna şaşmamalıdır.[118]

Bir sonraki gelişmenin oluşması, bu şekilsiz albüminin çekirdek ve zarın oluşmasıyla ilk hücreyi ortaya koyduğu koşulların gerçekleşmesine kadar binlerce yıl geçmiş olabilir. Ama bu ilk hücre tüm organik dünyanın morfolojik gelişimi için gerekli temeli de sağlamıştır. Paleontolojik kayıtların tam olarak karşılaştırılması sonucu vardığımız kanıya göre, önce sayısız türde zarlı ve zarsız tekhücreliler geliştiler. Bunlardan bize kalan tek şey *Eozoon canadense*'dir.[119] Gene bunlardan birkaçı, giderek ilk bitkilere, ötekiler de ilk hay-

vanlara dönüşmüştür. İlk hayvanlardan da, temeldeki yeni farklılaşma ile, hayvanların sayısız sınıfları, takımları, familyaları, cinsleri ve türleri; en sonunda da sinir sisteminin en yüce gelişmesine eriştiği biçim, omurgalı hayvanlar ve gene en sonunda omurgalılar arasında doğanın kendi bilincine eriştiği omurgalı, yani insan gelişti.

İnsan da farklılaşma ile ortaya çıkar. Bunun, yalnızca bireysel anlamda değil, tek bir yumurta hücresinden doğanın oluşturduğu en karmaşık organizma haline geliştiği gerçektir, — bu, tarihsel bakımdan da böyledir. Binlerce yıllık savaşımdan sonra, el, ayaktan ayrıldı, sonunda dik yürüyüş sağlandı, insan maymundan farklı oldu, heceli konuşmanın gelişmesi ve beynin büyük gelişmesi için temel atıldı, ondan bu yana da insanlarla maymunlar arasındaki aşılmaz boşluk ortaya çıktı. Elin uzmanlaşması *alet* demektir, alet de özgül insan faaliyeti, insanın doğa üzerindeki dönüştürücü tepkisi; üretim demektir. Daha dar anlamda hayvanların da aletleri vardır, ama yalnızca bedenlerindeki organlar olarak: karınca, arı, kunduz; hayvanlar da üretirler, ama onların çevrelerindeki doğa üzerindeki üretici etkisi doğaya göre hiç derecesindedir. Yalnızca insan, bitkilerin ve hayvanların yerini değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda oturduğu yerin görünüşünü, iklimini, hatta bitkileri ve hayvanları, faaliyetinin sonuçlarını ancak yeryuvarlağının tamamen yokolmasıyla ortadan silinebileceği biçimde değiştirerek, doğaya damgasını vurmayı başarmıştır. Her şeyden önce ve temelde, bunu *elin* yardımı ile başarmıştır. Doğanın değiştirilmesinde bugün için insanın en güçlü aleti olan buharlı makine bile, bir alet olduğu için, eninde sonunda insan eline dayanır. Ama el ile birlikte adım adım beyin de gelişti. Ayrı pratik yararlılıktaki faaliyetler için gerekli koşulların bilinci doğdu, sonra da daha iyi durumdaki topluluklarda ve bu bilinçlilikten hareketle, onlara egemen olan doğa yasalarını kavrayış gerçekleşti. Doğa yasaları konusunda hızla gelişen bilgi ile birlikte doğa üzerinde etkide bulunma araçları da gelişti; insanın beyni, el ile birlikte ve onun yanında, kısmen onun sayesinde

aynı şekilde gelişmeseydi, tek başına el, buharlı makineyi asla ortaya koyamazdı.

İnsan ile birlikte *tarihe* gireriz. Hayvanların da bir tarihi, kökenlerinin ve bugünkü durumlarına kadar geçirdikleri evrimin tarihi vardır. Ama bu tarihi onlar yapmazlar, ve bu tarihe, bilgileri ve iradeleri dışında katılırlar. Buna karşılık insanlar, dar anlamda hayvandan uzaklaştıkları ölçüde, kendi tarihlerini, bizzat, bilinçle yaparlar, umulmayan etkenlerin, denetlenmeyen kuvvetlerin bu tarih üzerindeki etkisi o ölçüde azalır, tarihsel başarı önceden saptanmış amaca o ölçüde tam olarak uygun düşer. Ancak bu ölçüyü, insan tarihine, günümüzün en gelişmiş topluluklarının tarihine uygularsak, burada, hâlâ daha tasarlanmış amaçlarla varılan sonuçlar arasında çok büyük bir oransızlık bulunduğunu, önceden görünmeyen etkilerin üstün çıktığını, denetlenmeyen kuvvetlerin planlı olarak harekete getirilmiş kuvvetlerden çok daha güçlü olduğunu görürüz. İnsanların en önemli tarihsel faaliyeti, onları hayvanlıktan insanlığa yükselten, bütün öteki faaliyetlerinin maddi temelini oluşturan faaliyet, —yaşam gereksinmelerinin üretimi, yani bugünkü toplumsal üretim—, denetlenmeyen güçlerin tasarlanmamış etkilerinin karşılıklı hareketine bağlı bulunduğu, tasarlanmış amaca pek seyrek durumlarda ulaşıldığı, çoğunlukla bunun tam tersi gerçekleştiği sürece başka türlüsü olamaz. En gelişmiş sanayi ülkelerinde, doğa kuvvetlerini irademiz altına aldık ve insanların hizmetine verdik; böylece üretimi sınırsız olarak artırdık, öyle ki, bir çocuk, şimdi, eskiden yüz yetişkinin ürettiğinden fazla üretiyor. Sonuç ne oldu? Daima artan aşırı-çalışma ve yığınların gitgide daha fazla yoksulluğu ile her on yılda bir, büyük bir çöküntü. Darwin, serbest rekabetin, varolma savaşımının, iktisatçıların en yüce tarihsel başarı diye kutladıkları savaşımın *hayvanlar dünyasının* normal durumu olduğunu tanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle kendi yurttaşları konusunda ne kadar acıklı bir yergi yazdığını bilmiyordu. Ancak üretimin ve dağıtımın planlı olduğu bilinçli bir toplumsal üretim düzeni, bizzat üretimin

insanları yükselttiği gibi, onları, toplumsal açıdan, hayvanlar dünyasının üstüne yükseltebilir. Tarihsel evrim, böyle bir düzeni, her gün biraz daha zorunlu, biraz daha da olanaklı hale getiriyor. İnsanlığın ve onunla birlikte bütün faaliyet kollarının, özellikle de doğa biliminin, daha önceki her şeyi koyu gölgeler içinde bırakacak bir gelişme göstereceği yeni bir tarihsel çağ onunla başlayacak.

Bununla birlikte, "varlaşan her şey, yokolmaya mahkumdur".[120] Milyonlarca yıl geçmiş olabilir yüzbinlerce kuşak doğup ölmüş olabilir; ama zayıflayan güneş ışığının kutuplardan gelen buzları eritmeye artık yetmeyeceği, ekvator çevresinde durmadan toplanan insanların yaşamak için gerekli sıcaklığı artık orada da bulamayacağı, organik yaşamın son izinin de yavaş yavaş ortadan kaybolduğu ve dünyanın ay gibi ölü ve donuk bir yuvarlak halinde karanlıklar içinde ve gene kendisi gibi ölü duruma gelmiş güneş çevresinde gittikçe daralan bir yörüngede döneceği, sonunda çevresinde döndüğü güneşin içine düşeceği an, karşı konulmaz biçimde yaklaşmaktadır. Başka gezegenler ondan önce bu duruma düşecek, ötekiler de onu izleyecektir. Öğleleri uyumlu biçimde düzenlenmiş aydınlık, sıcak güneş sistemi yerine, yalnızca soğuk ve ölü bir yuvarlak uzay içinde kendi ıssız yolunu izleyecek. Güneş sistemimizin başına gelen, ergeç evren adamızın bütün öteki sistemlerinin de başına gelecek. O ışığı alacak tek bir insan bulunduğu sürece, ışığı dünyaya hiçbir zaman ulaşamayacak olan öbür sayısız evren adalarının da başına bu gelecek.

Böyle bir güneş sistemi yaşam tarihini tamamlar, bütün ölümlülerin alınyazısı olan ölüme teslim olursa, ondan sonra ne olacak? Güneşin cesedi sonsuz uzay içinde sonsuza dek yuvarlanıp gidecek mi? Vaktiyle birbirinden çok farklı olan doğa kuvvetleri tek bir hareket biçimine, çekime mi dönüşüp kalacaktır? "Yoksa", Secchi böyle soruyor (s.810), "ölü sistemi başlangıçtaki akkor halindeki bulutsuya geri getirebilecek ve yeni bir yaşam uyandırabilecek kuvvetler doğada var mı? Bilmiyoruz."[121]

Elbette bunu, 2 x 2 = 4 gibi, ya da maddenin çekiminin uzaklığın karesine göre çoğalıp azaldığını bildiğimiz gibi bilmiyoruz. Ama doğa konusundaki görüşünü olabildiğince uyumlu bir bütün halinde kuran, ve günümüzde en kafasız görgücünün bile onsuz hiçbir yere varamayacağı teorik doğabilim içinde, sık sık tam olarak bilinmeyen büyüklüklerle hesap yapmak zorundayız ve düşüncenin tutarlılığı her zaman bilgi yetersizliklerini aşmak zorundadır. Modern doğabilim, hareketin yokolmazlık ilkesini felsefeden devralmak zorundaydı; bu ilke olmaksızın daha fazla yaşayamazdı. Ancak, maddenin hareketi, salt kaba mekanik hareket değildir, salt yer değiştirme değildir; ısı ve ışıktır, elektrik ve magnetik gerilimdir, kimyasal bileşim ve ayrışımdır, yaşamdır ve son olarak bilinçtir. Maddenin, bütün sınırsız varlık süresi boyunca yalnızca bir kez, ve sonsuzluğuna oranla sonsuz derecede küçük kısa bir süre için, kendisini, hareketini farklılaştırabilecek ve dolayısıyla bu hareketin bütün zenginliğini ortaya koyabilecek bir durumda bulunduğunu ve, bundan önce ve sonra, maddenin sonsuza kadar salt yer değişikliği ile sınırlanmış olarak kaldığını söylemek, maddenin ölümlü ve hareketin geçici olduğunu savunmakla eşanlamlıdır. Hareketin yokolmazlığı, yalnızca nicel olarak değil, aynı zamanda, nitel olarak da, kavranmalıdır; salt mekanik yer değiştirme, elverişli koşullar altında, ısıya, elektriğe, kimyasal eyleme, yaşama dönüşme olanağını da kapsamakla birlikte, bu koşulları kendiliğinden yaratamayan bir madde, *hareketi yitirmiştir*; kendisine uygun düşen çeşitli biçimlere dönüşmek yeteneğini yitirmiş bir harekette, henüz *dynamis** bulunmakla birlikte, *energeia*** yoktur ve böylece kısmen yok edilmiş demektir. Ama bunların her ikisi de düşünülemez. Şurası kesindir: bir zamanlar, evren adamızın maddesi, en az 20 milyon yıldız (Mädler'e göre) kapsayan güneş sistemlerinin gelişebildiği hareketi —ne türden olduğunu henüz bilmiyoruz— ısıya çevirmişti; bu güneş sistemlerinin giderek yokol-

* Güç. –*Ed.*

** Edim. –*Ed.*

duğu da kesindir. Bu dönüşüm nasıl oldu? Güneş sistemimizin gelecekteki *caput mortuum*'unun* bir daha yeni güneş sistemlerinin hammaddesine dönüşüp dönüşmeyeceğini, biz de peder Secchi kadar az biliyoruz. Ama burada ya bir yaratıcıya yönelmek zorundayız, ya da şöyle bir sonuca varmaya zorlanıyoruz: evrenimizin güneş sistemlerinin kor halindeki hammaddesi, hareket halindeki maddenin *özünde varolan* hareket dönüşümleri ile doğal yoldan üretilmişti, bu dönüşümlerin koşulları, milyonlarca ve milyonlarca yıl sonra da olsa, azçok raslantı halinde, ama aynı zamanda da raslantıya özgü bir gereklilikle gene madde tarafından yeniden üretilmek zorundadır.

Böyle bir dönüşüm olanağı, giderek daha çok benimseniyor. Gökcisimlerinin alınyazısının birbiri içine düşmek olduğu görüşüne varılıyor, hatta böylesi çarpışmalarda ortaya çıkması gereken ısı miktarı hesaplanıyor. Gökbilimin bize verdiği bilgiye göre, yeni yıldızların ansızın parlaması, eskiden bilinenlerin de ansızın daha çok aydınlanması, böylesi çarpışmalarla en kolay yoldan açıklanıyor. Ayrıca gezegenler grubumuz, güneşin çevresinde ve güneşimiz de evren adamızın içinde hareket etmekle kalmıyor, bütün evren adamız da uzayda öteki evren adalarıyla geçici, göreli denge içinde sürekli olarak hareket ediyor. Çünkü serbestçe yüzen cisimlerin göreli dengesi bile ancak hareketin karşılıklı olarak saptandığı yerde bulunabilir. Bazı kimseler, uzayda, sıcaklığın, her yerde aynı olmadığını varsayıyorlar; sonsuz küçüklükteki bir bölümü dışta tutulursa, evren adamızın sayısız güneşlerinin ısısının uzayda kaybolduğunu ve uzayın ısısını milyonda-bir santigrad derece bile yükseltmeyi sağlayamadığını biliyoruz. Bu büyük ısı miktarı ne oluyor? Uzayı ısıtma çabası içinde sonsuz olarak boşa mı gidiyor, pratikte varlığını mı yitiriyor, bir derecenin on ya da daha çok sıfırla başlayan ondalığı ölçüsünde uzayın ısınması karşısında teorik varlığını mı sürdürüyor? Böyle bir varsayım, hareketin yokolmazlığını yadsır; gökcisimlerinin ardarda birbirlerinin içine düşme-

* Ölü kalıntıları. –*Ed.*

siyle bütün varolan mekanik hareketin ısıya dönüştüğü ve bunun uzaya yayıldığı, böylece "kuvvetin yokolmazlığı"na karşın, genellikle bütün hareketin duracağı olasılığını kabul eder. (Burada hareketin yokolmazlığı yanında, kuvvetin yokolmazlığı deyiminin ne kadar hatalı olduğu anlaşılıyor.) O halde, ilerde bilimsel araştırmanın göstermeyi amaçladığı bir yoldan, uzaya yayılan ısının, yeniden yığılıp etkin olabileceği bir başka hareket biçimine dönüşmesi olanağına sahip olması gerektiği sonucuna varırız. Bununla, ömrü bitmiş güneşlerin ateş halindeki buhara dönüşü karşısında bulunan başlıca güçlük kaybolur.

Zaten sonsuz zaman içinde dünyaların sürekli olarak yinelenen birbirini kovalaması, ancak sonsuz uzay içinde sayısız dünyaların yanyana bulunuşunun mantıksal bir tamlamasıdır — Draper'in teoriye aykırı Yankee beynine bile gerekliliğini zorla kabul ettiren bir ilke.*

İçinde maddenin hareket ettiği şey sonsuz bir çevrim, yörüngesini ancak dünyasal yılımızın uygun bir ölçü olamayacağı zaman dönemleri içinde tamamlayan bir çevrim, içinde en yüksek gelişme zamanının, organik yaşam zamanının ve daha önemlisi doğanın ve kendi kendilerinin bilincine ermiş varlıklarının zamanının, yaşam ile özbilincinin geçerli olduğu uzayın sınırlılığı kadar dar bir çevrimdir; ister güneş ya da bulutsu buhar olsun, ister bir hayvan ya da hayvan cinsi olsun, ister kimyasal birleşme ya da ayrışma olsun, eşit ölçüde geçici olan ve içinde hiçbir şeyin sonsuz olmadığı, ama sonsuz olarak değiştiği, sonsuz olarak hareket eden, hareketini ve değişimini yasalara göre yapan maddenin sonlu biçimdeki varlığını içeren bir çevrimdir. Ama bu çevrim, zaman ve uzay içinde ne kadar sık ve ne kadar amansızca tamamlanırsa tamamlansın; kaç milyonlarca güneş ve dünya doğup kaybolursa kaybolsun; yalnız bir güneş sisteminde ve yalnız *bir* gezegende organik yaşam koşulları ortaya çıkınca-

* "Sonsuz uzay içinde dünyaların çokluğu sonsuz zaman içinde dünyaların birbirini izlediği anlayışına götürür." (J. W. Draper, *History of the Intellectual Development of Europe*, Vol. II, [s. 325].) [*Engels'in notu.*]

ya dek ne kadar zaman geçerse geçsin; aralarından düşünebilen beyne sahip hayvanların gelişmesine, ve kısa bir zaman için yaşam koşullarının ortaya çıkıp sonra gene acımasızca ortadan kaldırılmasına dek ne kadar çok organik varlıklar oluşup ve daha sonra gene yokolursa olsun — maddenin bütün dönüşümleri içinde, sonsuza dek aynı kalacağı, hiçbir niteliğinin hiçbir zaman kaybedilemeyeceği ve bu yüzden aynı zamanda da aynı sarsılmaz zorunlulukla yeryüzünün en yüce yaratığı düşünen aklı yokedeceği ve başka yerde, bir başka zaman onu yeniden üreteceği konusunda kuşkumuz yoktur.

[s. 31-51]*

RUHLAR ALEMİNDE DOĞABİLİM

Halkın bilincine giren diyalektik, aşırı uçların buluştuğunu söyleyen eski bir deyimle dile gelir. Buna göre, hayalciliğin, safdilliğin ve boşinanın en yüksek derecesini, Alman doğa felsefesi gibi, nesnel dünyayı kendi öznel düşünce çerçevesine sokmaya zorlayan doğabilimsel akımda değil, salt deneyimi överek düşünceye karşı mutlak bir küçümseme ile bakan ve gerçekten düşüncesizliğin en ileri ucuna giden karşıt akımda ararsak, pek yanılmış olmayız. Bu okul, İngiltere'de egemendir. Bu okulun babası olan, pek övülmüş Francis Bacon, herşeyden önce, insan ömrünün uzatılmasını, belli bir ölçüde gençleşmeyi, insan boyunun ve çizgilerinin değişmesini, bedenin başka biçimlere dönüşmesini, yeni türlerin üretilmesini, hava üzerinde egemenliği ve fırtınalar çıkarmayı sağlamak için kendisine ait olan yeni görgücül ve tümevarım yönteminin uygulanması isteğini ileri sürmüştür. Bacon, böyle incelemelerin bırakılmış olmasından yakınır, *Doğa Tarihi* adlı yapıtında altın yapmak ve türlü mucizeler ortaya koymak için kesin reçeteler verir. Isaac Newton da, ömrünün sonuna doğru, St. John'un kutsal açıklamasının yo-

* Köşeli ayraç içindeki sayfa numaraları için bkz: F. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 2002.

rumu ile uzun uzun uğraşmıştı. O halde, son yıllarda İngiliz görgücülüğünün, onu temsil edenlerin bazılarının kişiliklerinde —bunlar, hem de onların en kötüleri değildir— Amerika'dan ithal edilmiş tinselciliğin ve büyücülüğün onmaz kurbanı durumuna düşmüş görünmesine şaşmamalıdır.

Bu alanın ilk doğabilimcisi, doğal seçme yoluyla, türlerin değişimi teorisinin Darwin'le aynı zamanda ortaya koyan, seçkin zoolog ve botanikçi Alfred Russel Wallace'dır. Wallace, *On Miracles and Modern Spiritualism* (London, Burns, 1875) adlı küçük yapıtında, doğabilimin bu dalı ile ilgili ilk deneylerinin, bay Spencer Hall'un hipnotizma ile tedavi konusundaki derslerine katıldığı ve bunun sonucu olarak öğrencileri üzerinde benzeri deneyler yaptığı 1844 yılında edinildiğini anlatır. "Konu ile çok yakından ilgileniyor ve bunu üstün çabayla izliyordum." [s. 119] Wallace, organların katılaşması olayı ve lokal duyumsuzluk yanında manyetik uyku oluşturmakla kalmıyor. Gall'ın organlarından herhangi birine dokunarak bununla ilgili etkinliği manyetize edilen hastada yarattığı ve uygun biçimde canlı kıpırdanışlarla bunları gösterdiği için Gall'ın kafatası haritasının doğruluğunu da onaylıyordu. Ayrıca, hastasının, ona sırf dokunduğu zaman, operatörün bütün duyu algılarına katıldığını saptadı. Bir bardak suyla, onu, yalnızca bunun konyak olduğunu söyler söylemez sarhoş etti. Gençlerden birini, uyanık durumda iken bile, kendi adını unutacak kadar aptallaştırabiliyordu. Ama bunu, hipnotizmaya başvurmadan da yapan ustalar vardı. Örnekler böyle sürüp gidiyor.

Sonra bir raslantı oluyor ve ben, bu bay Spencer Hall'ı 1843-1844 kışında, Manchester'da görüyorum. Kendisi, birkaç rahibin koruyuculuğu altında ülkeyi gezen, tanrının varlığını, ruhun ölümsüzlüğünü ve o günlerde Owen'cılar tarafından bütün büyük kentlerde öğütlenen materyalizmin boşluğunu tanıtlamak amacıyla genç bir bayan üzerinde manyetik-frenolojik gösteriler yapan çok bayağı bir şarlatandı. Kadın, manyetik uykuya sokuluyor, operatör onun kafatasının Gall organına tekabül eden herhangi bir bölümüne doku-

nur dokunmaz, ilgili organının etkinliğini en iyi biçimde anlatan çok gösterişli davranışlar ve pozlar takınıyordu. Örneğin, çocuk sevgisi organı ile ilgili olarak, hayaldeki bir bebeği okşuyor ve öpüyordu vb... Bu arada yaman Hall, Gall'ın kafatası coğrafyasını yeni bir Barataria[122] adası ile zenginleştirmişti; kafatasımn tepesinde sağda, dokunulduğu zaman hipnotize edilmiş genç kadının yere diz çöktüğü, dua eder gibi ellerini birleştirdiği ve şaşkınlık içinde bulunan darkafalı seyircilere kendini duanın çekiciliğine kaptırmış meleği gösteren bir tapınma organı keşfetmişti. Gösterinin sonucu ve doruk noktası burasıydı. Tanrının varlığı tanıtlanmıştı.

Benim ve bir tanıdığımın üzerindeki etkisi, bay Wallace'ın etkilenmesi gibiydi: olay bizi ilgilendirdi ve aynı şeyi hangi ölçüde yapabileceğimizi ortaya koymaya çalıştık. On iki yaşında açıkgöz bir oğlan, denek olarak kendini ortaya attı. Gözlerine yöneltilen tatlı bakışlar ve okşamalar onu kolayca hipnotize durumuna soktu. Ama daha az inançlı ve bay Wallace'tan daha az kendimizi bu işe verdiğimiz için çok değişik sonuçlara vardık. Sağlanması kolay, hafif bir kas katılığı ile duyarsızlık dışında, son derece yüksek algı duyarlığı yanında tam bir irade pasifliği durumu gördük. Denek, bir dış dürtü ile uyuşukluktan kurtulunca, uyanık durumda olduğundan çok daha fazla canlılık gösterdi. Operatörle gizemli bir ilişki bulunduğunu gösteren bir iz yoktu: uykudaki insanı, herhangi bir kişi, kolaylıkla, aynı faaliyete getirebilirdi. Gall'ın kafatası organlarını harekete geçirmek bizim için çok önemsizdi; biz, çok daha ileri gittik. Bunları birbiriyle değiştirmekle ve onları, bedenin herhangi bir yerine götürmekle kalmadık, istediğimiz çoklukta başka organlar, şarkı söyleme, ıslık çalma, boru öttürme, dansetme, boks yapma, dikiş dikme, yamama, tütün içme vb. organları ürettik ve bunları istediğimiz yere götürdük. Wallace, deneğini suyla sarhoş ediyordu, ama biz de büyük ayak başparmağında bir sarhoşluk organı keşfettik; en hoş sarhoşluk güldürüsünü oluşturmak için buna dokunmamız yetiyordu. Şurası iyice anlaşılmalı ki, kendisinden ne istendiği deneğe anlatılmcaya

kadar hiçbir organ bir etki izi göstermiyordu. Çocuk, çok geçmeden, alıştırma sayesinde kendisini o denli yetkinleştirdi ki, en uzak bir uyarı yeterli oluyordu. Böylece üretilen organlar, aynı yoldan değiştirilmedikleri sürece, daha sonraki uyutmalar için de geçerliliklerini koruyorlardı. Gerçekten deneğin iki belleği vardı; birincisi uyanıklık durumu, ikincisi de tamamen değişik bir hipnotize durum içindi. İradenin pasifliği ve üçüncü bir kişinin iradesine mutlak uyduluğu ile ilgili olarak, bütün bu durumun deneğin iradesinin, operatörün iradesine uymasıyla başladığını ve bu olmadan sağlanamayacağını akılda tutarsak, iradenin pasifliği mucize niteliğini tamamen yitirir. Deneğin yüzüne karşı gülmeye başlar başlamaz, dünyanın en yaman manyetizmacısı bile kaynaklarını yitirmiş olur.

Biz, saçma bir kuşkuculukla, manyetik-frenolojik şarlatanlığın temelinin, uyanıklık durumunun görüngülerinden çoğunlukla ancak derece bakımından farklı ve hiçbir mistik yoruma gerek göstermeyen bir dizi görüngüler bulduğumuz halde, bay Wallace'ın çabası kendisini bir dizi aldanmalara götürüyor; bunlarla o, Gall'ın kafatası haritasını bütün ayrıntılarına kadar doğruluyor ve operatörle denek arasında gizemli bir ilişkinin bulunduğunu belirtiyordu.* İçtenliği saflık ölçüsüne varan bay Wallace'ın hikayesinin her yerinde, açıkça görülüyor ki, şarlatanlığın gerçek zeminini araştırmak, her ne pahasına olursa olsun bütün görüngüleri yeniden oluşturmaktan onu çok daha az ilgilendiriyor. Başlangıçta araştırıcı olan bir kimsenin, basit ve kolay bir aldanışla kısa zamanda bir usta haline gelmesi için ancak böyle bir kafa yapısına gerek vardır. Bay Wallace, manyetik-frenolojik mucizelere iman eder, ve bir ayağını ruh alemine basar duruma geldi.

1865 yılından sonra öteki ayağını da ruh alemine çekti.

* Daha önce belirtildiği gibi, denekler, alıştırmayla kendilerini yetkinleştirirler. Bu yüzden, irade uyduluğu alışkanlık haline gelince, tarafların ilişkisinin daha içtenlikli duruma gelmesi, bazı görüngülerin yoğunlaşması ve uyanık durumda bile birazcık yansıması çok mümkündür. [*Engels'in notu.*]

Tropik ülkelerde yaptığı oniki yıllık gezilerden dönünce, masa döndürme denemeleri, onu, çeşitli "medyum" topluluklarına soktu. Ne kadar çabuk ilerlediğini, konuya ne kadar iyi egemen olduğunu, yukarda değinilen kitapçığı gösterir. O, bizden, Home'ların, Davenport kardeşlerin ve kendilerini azçok para için ileri süren, çoğu da sık sık dolandırıcı olarak yakayı ele veren daha başka "medyum"larm bütün sözde mucizelerini geçerli şeyler olarak kabul etmemiz yanında, eski zamanlardan kalma sözde doğrulanmış cin peri masallarını da kabul etmemizi bekler. Yunan kahinliğinin falcıları, ortaçağın büyücüleri hep "medyum"du: Iamblichus, *De divinatione* ["Kahinlik Üzerine"] adlı yapıtında "modern tinselciliğin en şaşırtıcı görüntülerini" [s. 229] aynen anlatır.

Bu, bay Wallace'ın sözkonusu mucizelerin bilimsel kurum ve kanıtlarını ne denli hafife aldığını gösteren örneklerden ancak biridir. Yukarda değinilen ruhların kendi fotoğraflarını çektirdiklerine inanmamız gerektiği elbette ki aşırı bir varsayımdır. Ve doğruluklarına inanmadan önce böyle fotoğrafların hiç kuşku götürmeyen bir yoldan gerçek olduklarının tanıtlanmasını istemek de bizim hakkımızdır. Bay Wallace 187. sayfada, 1872 yılı Martında kızlık adı Nicholls olan önde gelen medyumlardan bayan Guppy'nin kocası ve küçük oğlu ile birlikte Notting Hill'de bay Hudson'a kendi fotoğrafını çektirdiğini, iki ayrı fotoğrafta uzun boylu, beyaz tül elbiseye güzelce sarınmış, biraz da doğulu çizgileri taşıyan, kutsama yapma pozunda bulunan bir kadın figürünün de onun ardında durduğunu anlatır. "Burada iki şeyden bir tanesi mutlak kesindir.* Ya canlı, düşünen, ama görünmeyen bir varlık orda bulunuyordu, ya da bay ve bayan Guppy, fotoğrafçı ve dördüncü bir kişi, çirkin bir oyun tasarlamışlardı ve bu oyunu o andan beri sürdüregelmişlerdi. Oysa ben, bay ve bayan Guppy'yi çok iyi tanırım ve doğabilim alanında ciddi bir gerçek araştırıcısı gibi onun da böyle bir aldatma-

* Ruh alemi gramerden üstündür. Vaktiyle bir şakacı, gramerci Lindley Murray'in ruhunu aynen almıştı. Kendisine, orada olup olmadığı sorulunca *I am* yerine Amerikancı *I are* yanıtını vermişti. Medyum Amerikalıydı. [*Engels'in notu.*]

cayı yapamayacağına *kesinlikle inanıyorum.*" [s. 188.]

O halde ya aldatma ya da ruhun fotoğrafı sözkonusu. Kabul. Eğer aldatma ise, ya ruh daha önceden fotoğraf levhaları üzerindeydi, ya da dört kişi, 1875 Ocağında 84 yaşında iken ölen, zayıf akıllı ve ahmak, ihtiyar bay Guppy'yi bir yana bırakırsak (onu arka taraftaki paravanın ardına yollamak yeterdi), üç kişi bu işe katılmış olmalıydı. Bir fotoğrafçının ruh için bir "model"i kolayca bulabileceğini söylemenin bile gereği yok. Ama fotoğrafçı Hudson, bundan kısa bir süre sonra, ruh fotoğraflarıyla dolandırıcılığı alışkanlık haline getirdiği için mahkemeye verildi. Bu durum karşısında bay Wallace durumu kurtarmak için şöyle diyor: "Bir şey açıktır; eğer aldatma sözkonusu olsaydı, bu, bizzat ruhçular tarafından derhal keşfedilirdi." [s. 189.]

Demek ki, fotoğrafçılara pek güvenmemek gerekir. Geriye bayan Guppy kalınca, dostumuz Wallace ona olan "mutlak inancını" belirtir ve ortada başka bir sorun kalmaz. — Başka bir sorun kalmaz mı? Hiç de değil. Bayan Guppy'nin ne denli güvenilir olduğunu kendisinin şu iddiası gösteriyor: 1871 Haziranının başlarında, bir akşam, Highbury Hill Park'taki evinden 69 Lambs Conduit Street'e —kuş uçuşu üç İngiliz mili— kendisini bilinçsiz bir halde havadan götürüyorlar ve sözkonusu 69 numaralı evde, bir ruh oturumunun ortasında masanın üstüne bırakıyorlar. Odanın kapıları kapalıymış ve bayan Guppy, Londra'nın en iri-yarı kadınlarından biri olduğu halde, —bu da kuşkusuz bir şeyler demek istiyor— kendisinin ansızın içeriye girişi yüzünden ne kapılar birazcık aralanmış, ne de tavanda en ufak bir delik açılmış (Londra'da yayınlanan *Echo*'nun 8 Haziran 1871 tarihli sayısında bildiriyor). Gene de ruh fotoğrafçılığının doğruluğuna inanmayan varsa, artık onun için hiçbir şey fayda etmez.

İngiliz doğabilimcileri arasında ikinci ünlü falcı, talyum kimyasal elementini[123] ve radyometreyi (Almanya'da buna "Lichtmühle"[124] de denir) keşfeden bay William Crookes'tur. Bay Crookes, tinselcilik gösterisini incelemeye 1871 dolaylarında başladı ve bu iş için bir sürü fiziksel ve mekanik aygıt-

lar, aylı teraziler, elektrik bataryaları vb. kullandı. Bu konuda gerekli olan asıl aygıtı, yani şüpheci eleştiri yapan kafayı kullanıp kullanmadığını, ya da işin sonuna kadar bunu çalışır durumda koruyup korumadığını şimdi göreceğiz. Ama her şeye karşın bay Crookes, pek uzun olmayan bir dönem, bay Wallace kadar kaptırmıştı kendisini bu işe.

"Birkaç yıldır", diye anlatır, "genç bir kadın, bayan Florence Cook, dikkate değer bir medyum niteliğini gösteriyordu, ki bu, son zamanlarda aslı ruh olan bir şeyden tam bir kadın biçimi alma durumuna yükseldi; şöyle ki, bu kadın biçimi, siyah elbiseler giymiş, sımsıkı bağlanmış ve derin uykuya dalmış halde bir kabinede ya da bitişik odada yatarken, ruh olarak çıplak ayakla ve beyaz elbiselerle görünüyordu." [s. 181.]

Kendisine Katey diyen ve bayan Cook'a çok benzeyen bu ruhu, bir akşam ansızın bayan Guppy'nin şimdiki eşi bay Volckman, değişik kıyafette bayan Cook olup olmadığını anlamak için, belinden yakaladı. Ruh, yaman bir kadın olduğunu gösterdi, kendini adamakıllı savundu, seyirciler müdahale ettiler, lamba söndürüldü; kısa bir savaşımdan sonra sessizlik yeniden sağlamp ve oda aydınlandığında ruh kaybolmuştu. Bayan Cook ise köşesinde bağlı ve baygın olarak yatıyordu. Bay Volckman ise, bayan Cook'u yakaladığını ve bunun başkası olmadığını halen iddia ediyor. Bunu bilimsel olarak ortaya koymak için ünlü elektrikçi bay Varley, yeni bir deney dolayısıyla bir bataryanın elektrik akımını, medyum bayan Cook'tan, akımı kesmeksizin ruh rolü yapamayacağı biçimde geçirdi. Buna karşın, ruh göründü. Demek ki bu, gerçekten bayan Cook'tan değişik bir şeydi. Bunu daha da sağlamlaştırmak bay Crookes'un göreviydi. Attığı ilk adım, ruhçu kadının *güvenini* kazanmak oldu.

Bizzat kendisi, *Spiritualist*'in 5 Haziran 1874 günlü sayısında, "Bu güven" diyor, "yavaş yavaş öyle büyüdü ki, *düzenlenmesi benim tarafımdan** olmadığı takdirde bir seans yapmayı kabul etmedi. Her zaman yakınında ve kabininin biti-

* İtalikler Engels'indir. —*Ed.*

şiğinde *benim** bulunmamı istedi. Bu güveni sağladıktan ve kendisini *ona verdiğim bir sözü yerine getirmemezlik etmeyeceğime** inandırdıktan sonra görüngünün geniş ölçüde kuvvetlendiğini, başka bir yoldan elde edilemeyecek kanıtların kendiliğinden belirdiğini gördüm. Kendisi, o durumlarda bulunan kişiler ve onlara gösterilecek yerler konusunda sık sık *bana danışıyordu**, çünkü son zamanlarda ötekiler yanında, dahi bilimsel araştırma yöntemlerinin, hatta *zor** uygulanması gerektiği yolunda bazı sakat tavsiyelerde bulunulduğu için pek sinirli olmuştu."

Bu ruh bayan, lütufkar olduğu kadar bilimsel de olan bu güveni tam olarak ödüllendirdi. Hatta —bizim için artık bu bir sürpriz değildir— bay Crookes'un evinde bile göründü, onun çocukları ile oynadı, onlara "Hindistan'daki serüvenlerinden anılar" anlattı, "geçmişteki yaşamının acı deneylerinden birkaçını" da bay Crookes'a aktardı, kendisinin açık nesnelliğinden emin olsun diye kolunu tutmasına izin verdi, dakikada nabzının ne kadar attığım ve kaç kez soluk aldığım ona saydırdı, sonunda da bay Crookes'un yanıbaşında fotoğrafını çektirdi.

"Bu figür", diyor bay Wallace, "onu gördükten ona dokunduktan, fotoğrafını çektikten ve onunla konuştuktan sonra, seyirci ile dolu bitişik bir odadan başka çıkış yeri olmayan küçük bir *odadan tümüyle kayboldu.*" [s. 183.]. Bu, evinde böyle şeyler geçen bay Crookes'a seyircilerin, onun ruha gösterdiği güvenden daha az güven göstermeyecek kadar nazik olmaları koşuluyla büyük bir beceri değildi.

Ne yazık ki, bu "tamamen tanıtlanmış görüngüler" tinselciler için bile bu anda inanılacak şeyler değildir. Gerçek tinselci olan bay Volckman'ın ne denli somut bir elçabukluğuna başvurduğunu yukarda gördük. Sonra bir din adamı ve "İngiliz Tinselcileri Ulusal Derneği"nin bir üyesi de, bayan Cook'un bir oturumuna katıldı ve kapısından ruhun geldiği ve kaybolduğu odanın dış dünya ile ilişkisini sağlayan *ikinci bir kapısı* bulunduğunu kolayca saptadı. Kendisi de orada

* İtalikler Engels'indir. —*Ed.*

hazır bulunan bay Crookes'un davranışı, "bu gösterilerde bir oyunun bulunabileceği konusundaki inancıma son darbeyi vurdu" (*Mystic London*, by the Rev. C. Maurice Lavies, London, Tinsley Brothers). Bütün bunlardan başka, "Kateyler'in" nasıl "gerçekleştirildikleri" Amerika'da günyüzüne çıktı. Holmes adlı evli bir çift, gene bir "Katey'nin göründüğü ve inananlardan bol bol hediye topladığı oturumları Filadelfiya'da gerçekleştirdi. Ama şüphecinin biri yiyip içmedi, sözü geçen ve bir defa paranın azlığı yüzünden grev yapan Katey'nin peşine düştü; sonunda onu bir pansiyonda, tam anlamıyla etten ve kemikten genç bir kadın olarak, ruha verilen hediyelerle birlikte keşfetti.

Bu sırada kıta Avrupasının da kendi bilimsel ruhçuları vardı. Petersburg'da bilimsel bir kurum, —üniversite mi, yoksa akademi mi pek bilmiyorum— devlet damşmanı Aksakov ile kimyager Butlerov'u, tinselci görüngülerin esasını incelemekle görevlendirdi, ama bundan, fazla bir sonuç çıkmadığı anlaşılıyor.[125]

Öte yandan tinselcilerin gürültülü açıklamalarına inanılırsa şimdi de Almanya, Leipzig'de Profesör Zöllner'in kişiliğinde, adamını buldu.

Bilindiği gibi, bay Zöllner, yıllardır, uzayın "dördüncü boyutu" üzerinde çok çalışıyordu ve üç boyutlu bir uzayda olanaksız olan birçok şeyin dört boyutlu bir uzayda çok doğal olduklarını keşfetti. O halde dört boyutlu uzayda kapalı bir metal küre, bir yerinde delik açmaksızın eldiven gibi tersine çevrilebilir; bunun gibi uçları bulunmayan ya da iki ucu bir yere bağlı bir sicimde bir düğüm yapılabilir, hiçbirini açmadan iki kapalı halkayı birbirinin içine geçirmek mümkündür. Bunun gibi daha birçok marifetler var. Ruh dünyasından gelen son zafer raporlarına göre, şimdi Profesör Zöllner, bir ya da birkaç medyuma, onların yardımı ile dördüncü boyutun konumu konusunda daha geniş bilgiler bulmak amacıyla başvurmuş. Başarı şaşılacak gibiymiş. Elini masadan ayırmaksızın koluyla yaslandığı koltuk kenarı, durumdan sonra koluna yapışık halde kalmış, iki ucu masaya bitişik olan bir

sicime dört düğüm atılmış vb.. Kısacası, dördüncü boyutun bütün mucizeleri, ruhlar tarafından oyuncak gibi gerçekleştirilmiş. Ama şunu akıldan çıkarmamalı: *relata refero*, ruhlar bülteninin doğruluğunu garanti edemem; bunlarda yanlış bir şey varsa, kendisine bunları bildirme fırsatını verdiğim için bay Zöllner'in bana teşekkür etmesi gerekir. Ama bunlar, bay Zölner'in deneylerini aynen yansıtıyorlarsa, matematikte olduğu gibi tinselcilik biliminde de yeni bir çağın başladığını gösteriyorlar demektir. Dördüncü boyut nasıl ruhların varlığını tanıtlıyorsa, ruhlar da dördüncü boyutun varlığını tanıtlıyor. Ve bu, bir kez saptandı mı, bilim için çok yeni ve sonsuz genişlikte bir alan açılıyor demektir. Şimdiye kadarki bütün matematik ve doğabilim, dördüncü ve daha yukarı boyutların matematiği, mekanik, fizik, kimya ve bu yüksek boyutlarda oturan ruhların fizyolojisi için ancak bir hazırlık okulu oluyor. Bay Crookes, dördüncü boyuta geçerken —şimdi elbette öyle diyebiliriz— masaların ve öteki mobilyanın ne kadar ağırlık yitirdiğini bilimsel olarak ortaya koymadı mı, bay Wallace, orada, ateşin insan bedenine zarar vermediğini tanıtlamadı mı? Demek ki, ruh-bedenlerin fizyolojisi bile var! Soluk alıyorlar, nabızları var, o halde akciğerleri, kalpleri ve dolaşım organları var. Böylece, onlar da öteki bedensel organlar bakımından hiç değilse bizim kadar iyi donatılmışlar. Çünkü soluk almak için akciğerlerde yanan karbonhidratlar gerekli, bunlar da ancak dışardan sağlanabilir. O halde mide, barsaklar ve bunların öteberisi — bu kadarı olduktan sonra gerisi kolayca geliverir. Ama böyle organların bulunması, hastalanma olanağını da getirir; o zaman bay Virchow'un ruhlar dünyası ile ilgili bir hücre patolojisi yazması zorunluluğu ortaya çıkar. Sonra, bu ruhların çoğu, yeryüzü yosmalarında doğaüstü güzellik dışında hiç ama hiçbir bakımdan farkı bulunmayan çok güzel ve genç bayanlar oldukları için, çok geçmeden "aşkın sıcaklığını duyan erkeklerle"[126] ilişki kurabilirler; bay Crookes'un da "kadın kalbinin bulunuşunu" nabız atışından ortaya koyması karşısında, doğal seçme için de, kötü sosyal-demokrasi ile

karıştırılmaktan korkmasına artık gerek bulunmayan bir dördüncü boyut açılıyor demektir.[127]

YETER. Doğabilimden gizemciliğe giden en sağlam yolun hangisi olduğu apaçık anlaşılıyor. Bu, doğa felsefesinin aşırı teorikliği değil, her teoriyi küçük gören ve hiçbir düşünceye güvenmeyen en yüzeysel görgücülüktür. Ruhların varlığını tanıtlayan *a priori* bir gereklilik değil, Wallace, Crookes ve ortaklarının görgücül gözlemleridir. Crookes'un talyum metalinin keşfine götüren tayf araştırması gözlemlerine, ya da Wallace'ın Malaya adalarındaki zengin hayvanbilimsel keşiflerine inanacak olursak, bu iki araştırmacının spirituel deney ve buluşlarına da inanmamız istenecektir. İkisinin arasında küçük bir fark bulunduğunu, yani bunlardan birini doğrulayabileceğimizi, ötekinin doğrulanamayacağını söylediğimizde, tinselciler bize, bunun böyle olmadığı, ruh görüngüsünün doğrulanması fırsatını bize vermeye hazır bulundukları yanıtını veriyorlar.

Gerçekten de diyalektik, cezalandırılamadığı için, horgörülemez. Bir kimse her türlü teorik düşünceyi ne denli küçümserse küçümsesin, gene de teorik düşünce olmaksızın iki doğal olguyu birbiriyle ilişki içine sokamaz, ya da onlar arasında varolan bağı anlayamaz. Tek sorun bir kimsenin düşüncesinin doğru olup olmadığıdır ve teoriyi küçümsemenin doğalcı düşünmenin ve bu yüzden de yanlış düşünmenin en güvenilir yoludur. Ama eski ve çok iyi bilinen bir diyalektik yasaya göre, yanlış düşünce, mantıksal sonucuna dek götürüldüğünde, kaçınılmaz olarak çıkış noktasının karşıtına varır. Böylece diyalektiğin görgücül küçümsenmesi, görgücülerin en ağırbaşlılarını bile tüm boşinanların en boşuna, modern ruhçuluğa götürerek cezasını bulur.

Matematik için de aynı şey sözkonusudur. Sıradan, metafizikçi matematikçiler, bilimlerinin verdiği sonuçların mutlak reddedilemezliğinden dolayı büyük bir kibirle övünürler. Oysa bu sonuçlar arasında, ancak bu yoldan bir tür gerçeklik kazanan sanal (*imaginary*) büyüklükler de vardır. $\sqrt{-1}$'e

ya da dördüncü boyuta kafamızın dışında herhangi bir gerçeklik tanımaya alışılmışsa, bir adım daha ileri gidilmesi ve medyumların ruhlar dünyasımn kabul edilmesi pek önemsenecek bir konu değildir. Ketteler'in Döllinger için dediği gibi, "Adam yaşamı boyunca o kadar çok saçmayı savunmuştu ki, neredeyse yanılmazlığını bile pazarlık konusu yapabilirdi!"[128]

Aslında saf görgücülük, ruhçuların hakkından gelemez. Birincisi, "daha yüce" görüngüler her zaman, ilgili "araştırmacının" —bizzat Crookes'un benzeri olmayan bir saflıkla anlattığı gibi— yalnız görmesi gerekeni ya da görmek istediğini görebilecek kadar kendini kaptırdığı zaman gösterilirler. İkincisi, yüzlerce sözde gerçeğin hilecilik olduğu ve düzinelerce sözde medyumun rasgele düzenbazlar olduğunun ortaya çıkışı ruhçularca önemsenmez. *Her* sözde mucize, teker teker çürütülmediği sürece tahrif edilmiş ruh fotoğrafları dolayısıyla, Wallace'ın da açıkça söylediği gibi, onlar için yeteri kadar meydan var demektir. Tahrifatın varolması, gerçek olanların gerçekliğini tanıtlar.

Böylece görgücülük, cansıkıcı ruhçuları görgücül deneylere değil, teorik düşüncelerle çürütme ve Huxley ile birlikte şöyle demek zorunluluğunu duyar:

"Tinselciliğin gerçekliğinin gösterilmesinde benim gördüğüm tek iyi şey, intihara karşı yeni bir kanıt ortaya koyabilmesidir. Ölmekten ve oturumu bir liraya kiralanmış bir medyumun ağzından saçma-sapan konuşturulmaktansa çöpçü olarak yaşamak daha iyidir."[129]

[s. 62-73]

MAYMUNDAN İNSANA GEÇİŞTE EMEĞİN ROLÜ
[PARÇA]

Ve aslında her geçen gün bu yasaları daha doğru anlamayı öğreniyor, doğanın geleneksel akışına yaptığımız müdahalelerin yakın ve uzak etkilerinin farkına varıyoruz. Özellikle yüzyılımızda doğabilimin sağladığı büyük ilerleme-

lerden sonra hiç değilse günlük üretim faaliyetlerimizin en uzak doğal etkilerini bile öğreniyor ve onların farkına varabilecek ve dolayısıyla onları denetleyebilecek bir durumda bulunuyoruz. Ama bu ilerlemeler ölçüsünde insanlar, doğa ile olan içiçe durumlarını yalnızca sezmekle kalmıyor, daha iyi de öğreniyorlar; Avrupa'da klasik çağın bitiminden bu yana ortaya çıkan ve hıristiyanlıkta en yüce gelişme noktasına varan, düşünce ile madde, insan ile doğa, ruh ile beden arasında bir karşıtlığın, bu anlamsız ve doğaya aykırı düşüncesi bu ölçüde olanaksız duruma geliyor.

[s. 199]

[NOTLAR VE PARÇALAR]
TARİHSEL MALZEME

Modern doğabilim —Yunanlıların çok parlak sezgileri ve Arapların birbirleriyle bağlantısız araştırmaları karşısında bilim özelliğinden sözedilebilecek tek alan— feodalizmin burjuvazi tarafından ezildiği o büyük çağ ile başlar. Kentlerin burjuvazisi ile feodal soylular arasındaki savaşımın arka planında bu çağ, ayaklanma halindeki köylüleri, köylülerin ardında da ellerinde kızıl bayrak ve dudaklarında komünizm ile modern proletaryanın devrimci başlangıçlarını gösteriyordu. Bu, Avrupa'da büyük monarşileri yaratan, papanın manevi diktatörlüğünü yıkan, Yunan eskiçağını yeniden yücelten ve onunla birlikte yeni zamanların en yüce sanat gelişmesini canlandıran, eski dünyanın sınırlarını kıran ve ilk kez dünyayı gerçekten keşfeden bir çağdı.

Bu, dünyanın, o güne kadar gördüğü en büyük devrimdi. Doğabilim, o da, bu devrimin havası içinde yeşerdi ve gelişti, iliğine kadar devrimci oldu, büyük İtalyanların modern felsefesinin uyanmasıyla birlikte elele yürüdü ve zindanlara ve ölüm ocaklarına şehitler verdi. Katoliklerle protestanların onu baskı altına almak için yarışmaları ilginçtir. Protestanlar Servetus'u, katolikler Giordano Bruno'yu yaktılar. Bu, devler isteyen ve devler yaratan, bilgi, zeka ve karakter dev-

leri yaratan, Fransızların doğru olarak, rönesans, ve protestan Avrupa'nın ise tekyanlı bir önyargı ile, reformasyon dedikleri çağdı.

Her ne kadar, başlangıçta, Luther'in ilk protestan oluşundan fazla bir şey değildiyse de, doğabilim de, bu sırada bağımsızlığını ilan etmişti. Dinsel alanda Luther'in papalık fermanını yakması ne idiyse, doğabilim alanında da Kopernik'in büyük yapıtı oydu. Otuzaltı yıllık bir duraksamadan sonra ürkekçe ve örneğin, ölüm döşeğindeyken de olsa, Kopernik, bu büyük yapıtıyla, kilisenin boşinanlarına meydan okudu. O zamandan beri, doğabilim, özde dinden kurtuldu; bununla birlikte, bütün ayrıntılara kadar tam bir hesaplaşma günümüze kadar sürdü, bazı kafalarda bir sonuca varmış olmaktan bugün de uzaktır. Ama o andan itibaren bilimin gelişmesi dev adımlarla ilerledi ve hatta, organik maddenin en yüce ürününün, insan zihninin hareketi için inorganik maddenin hareketi ile ilgili yasanın tersinin geçerli olduğunu dünyaya göstermek istiyormuş gibi, çıkış noktasından zaman içinde uzaklaştığı ölçüde bunun karesi kadar artan hızla gelişti.

Modern doğabilimin ilk dönemi —inorganik alanda— Newton ile son bulur. Bu, eldeki konunun üstesinden gelindiği dönemdir; matematik, mekanik ve gökbilim, statik ve dinamik alanlarında, özellikle Kepler ve Galilei sayesinde — ki bunların çalışmalarından Newton sonuçlar çıkarmıştır— büyük işler başarılmıştır. Ama organik alanda, ilk çalışmalardan öte bir ilerleme olmadı. Tarihsel bakımdan birbirini kovalayan ve birbirinin yerini alan yaşam biçimlerinin, bunlara tekabül eden değişen yaşam koşullarının incelenmesi — paleontoloji ve yerbilim— henüz yoktu. Doğa hiç de, tarihsel olarak gelişen ve zaman içinde bir tarihe sahip olan bir şey olarak değerlendirilmiyordu; ancak uzay içinde yayılma hesaba katılıyordu; çeşitli biçimler ardarda değil, yalnızca yanyana gruplandırılmıştı; doğa tarihi, gezegenlerin çizdikleri elips yörüngeler gibi bütün dönemler için geçerliydi. Organik yapının daha yakından incelenmesi için gerekli en başta ge-

len iki temel, yani kimya ile temel organik yapı, hücre bilgisi eksikti. Başlangıçta devrimci olan doğabilim, yavaş yavaş baştan sona tutucu bir doğa ile karşı karşıya bulunuyor ve burada her şey bugüne kadar dünyanın başlangıcındaki gibi kalıyor, dünyanın sonuna kadar başlangıçta olduğu gibi kalacakmış sanılıyordu.

Dikkati çeken nokta bu tutucu doğa görüşünün gerek inorganik ve gerek organik alanda. [...]*

Gökbilim	Fizik	Yerbilim	Bitki fizyolojisi	Terapi
Mekanik	Kimya	Paleontoloji	Hayvan fizyolojisi	Diagnostik
Matematik		Mineroloji	Anatomi	

Birinci gedik: Kant ve Laplace. İkincisi: yerbilim ve paleontoloji (Lyell, yavaş gelişme). Üçüncüsü: organik cisimler üreten ve canlı cisimler için kimyasal yasaların geçerliliğini gösteren organik kimya. Dördüncüsü: 1842, ısı mekaniği [teorisi], Grove. Beşincisi: Darwin, Lamarck, hücre, vb. (savaşım, Cuvier ve *Agassiz*). Altıncısı: anatomide *karşılaştırmalı element*, klimatoloji (izotermler), hayvan ve bitki coğrafyası (18. yüzyılın ortasından bu yana bilimsel inceleme gezileri), genel olarak fiziksel coğrafya (Humboldt), malzemenin içbağlantıları içinde biraraya getirilmesi. Morfoloji (embriyoloji, Baer).

Eski teleoloji, belasını bulmuştur, ama, şimdi kesinlikle ortadadır ki, madde sonsuz döngüsü içinde, belli bir aşamada —bazen orada, bazan burada— organik varlıklarda düşünen kafayı zorunlu olarak üreten yasalara göre hareket etmektedir.

Hayvanların normal varlığı, onların içinde yaşadıkları ve kendilerini uydurdukları çağdaş koşullar içinde vardır — insanın normal varlığı da, insan dar anlamda hayvanlardan farklı duruma gelir gelmez, henüz yoktur ve ancak ilerdeki tarihsel gelişme ile ortaya çıkabilir. İnsan, salt hayvansal durumdan kendini çıkarabilen tek hayvandır — onun nor-

* Tümce tamamlanmamıştır. –*Ed.*

mal durumu, onun bilincine uygundur, *zorunlu olarak onun kendisi tarafından yaratılmıştır.*

[s. 215-217]

Tanrıya karşı en kötü davrananlar ona inanmış doğa bilginleridir. Materyalistler bu türden sözcüklere başvurmaksızın, yalnızca *olguları* açıklarlar, önce, bunu, katı inançlılar onlara tanrıyı zorla kabul ettirmeye kalkınca yaparlar ve, ya Laplace gibi kısaca şu yanıtı verirler: *Sire, je n'avais pas, etc.*;[130] ya da Alman gezginci tacirler kötü mallarını kendilerine zorla vermeye kalkınca Hollandalı tüccarların yaptığı gibi malları geri çevirirken daha kabaca söyledikleri şu sözleri yinelerler: *Ik kan die zaken niet gebruiken.** Ve sorun böylece kapanmıştır. Ama tanrı, onu savunanların elinden neler çeker! Modern doğabilim tarihinde; tanrı, kendisini savunanlar tarafından, Friedrich Wilhelm III'ün Jena seferi sırasında generallerinden ve memurlarından gördüğü muameleyi görmüştür. Ordunun tümenlerinden biri ötekinin ardından silahları bırakır, bilinin ilerlemesi karşısında kaleler birbiri ardından teslim olur, sonunda doğanın tüm sonsuz alanı fethedilir ve ondan yaratıcı için artık bir tek yer kalmaz. Newton, ona, hiç olmazsa "ilk dürtü" olma izni vermiştir, ama güneş sistemine başka bir müdahalede bulunmasını yasaklamıştır. Rahip Secchi, ona, bütün saygısıyla bütün dinsel şerefleri tanıyor, ama bu yüzden fazla ileri gidip güneş sistemine karıştırmıyor ve yalnızca ona ilk bulutsu ile ilgili olarak bir yaratıcı eylem tanıyor. Bütün alanlarda böyle. Biyolojide onun son büyük Don Kişot'u Agassiz, ona olumlu bir saçmalık bile atfediyor; onun, yalnız gerçek hayvanları değil, soyut hayvanları yaratmış olması kabul edilmektedir, balıkta olduğu gibi. Son olarak Tyndall onun doğa alanına girmesini tüm olarak yasaklıyor ve duygusal hareketler dünyasına yolluyor, yalnızca bütün bu şeyler (doğa) konusunda John Tyndall'dan ne de olsa daha çok şey bilen bir kimsenin bulunması gerektiği için ona inanıyor.[131] Eski tanrıdan —

* Bunlar benim işime yaramaz. –*Ed.*

göğün ve yerin yaratıcısı, her şeyin desteği—, onsuz, baştan tek bir saçın bile düşemeyeceği tanrıdan nasıl bir uzaklaşma!

Tyndall'ın duygusal gereksinmesi hiçbir şeyi tanıtlamıyor. Chevalier des Grieux de, kendisini ve onu tekrar tekrar satan Manon Lescaut'yu sevmek ve ona sahip olmak gibi bir duygusal gereksinme içindeydi. Onun yüzünden hilebaz ve maquereau* oldu. Eğer Tyndall onu yermek isterse, o da, ona, "duygusal gereksinmesi" ile yamt verecektir.

Tanrı = *nescio*;** ama *ignorantia non est argumentum* (Spinoza).***[132]

[s. 222-223]

* Pezevenk. –ç.
** Bilmiyorum. –ç.
*** Bilisizlik bir özür değildir. –ç.

[ONSEKİZ]

BRUNO BAUER VE İLKEL HIRİSTİYANLIK[133]

FRİEDRİCH ENGELS

13 NİSANDA, Berlin'de bir zamanlar filozof ve tanrıbilimci olarak belirli bir rol oynamış olan, ama yıllardan beri yarıyarıya unutulan, ve ancak arada sırada yazın yaşamının "orijinal" bir tipi olarak kamunun dikkatini çeken bir insan öldü. Renan dahil resmî tanrıbilimciler, onun yazılarından parçalar alıp, bu parçaları kendilerininmiş gibi gösteriyorlardı, bu yüzden de onun adını söylememekte birlik içindeydiler. Bununla birlikte, Bauer, bizi, biz sosyalistleri de ilgilendiren alanda, hıristiyanlığın tarihsel kökeni sorununda, onlardan daha değerliydi ve onlardan daha çok iş yaptı.

Ölümü, sorunun güncel durumunu ve Bauer'in sorunun çözümüne katkısını kısaca anlatmak için bir fırsat olsun. Bütün dinleri, dolayısıyla hıristiyanlığı da, sahtecilerin işi gibi gösteren, ve ortaçağın özgür düşünürlerinden 18. yüzyılın aydınlanma felsefecilerine (bu ikinciler dahil) kadar ege-

men olan görüş, Hegel felsefeye dünya tarihinde bir ussal evrim gösterme görevi yükledikten sonra artık yetersizdi.

Açıktır ki, zencilerin fetişizmi ya da Arilerin[134] ilkel dini gibi doğal dinler, bu işte, sahtecilik rol oynamadan doğuyorsa, bunların daha sonraki gelişmeleri, papazların sahteciliğini gereği gibi açıklıyor. Yapay dinlere gelince, uyandırdıkları içten dinsel coşkular yanında, hemen kuruluşlarından başlayarak tarihi çarpıtmaktan ve sahtecilikten kendilerini almazlar, ve Bauer'in Yeni Ahit'in eleştirisinde göstermiş olduğu gibi, hıristiyanlığın kendisinin de daha başlangıcından itibaren bu alanda sunacağı oldukça iyi sonuçları vardır. Ama bu, yalnızca burada sözkonusu olan özel durumu açıklamak değil, genel bir olgunun saptanmasıdır.

1800 yıl uygar insanlığın en büyük kısmını egemenliği altında tutmuş ve Roma dünyasını boyunduruğu altına almış bir dinin sahteciler tarafından dokunmuş bir saçmalıklar kumaşı olduğunu söylemek, bu dinin sona ermesine yetmedi. Bu dinin üstesinden, ancak doğduğu ve egemen din haline geldiği zaman varolan tarihsel koşullardan hareketle kökeni ve gelişimi açıklanabiliniyorsa gelinebilir. Bu, hıristiyanlıkla ilgili olarak özellikle doğrudur. Burada, ihtiraslı *Constantine*, bu usdışı dini yaymanın Roma dünyası üzerinde hüküm sürebilmesinin en iyi yolu olduğunu kavrayıncaya değin, kölelerin ve ezilmişlerin ayrıca yaydığı bu usdışılığı, Roma İmparatorluğunun halk yığınlarının bütün öteki dinlere yeğlemelerinin nedenini çözerek aydınlığa kavuşturmaktır sözkonusu olan.

Bu sorunun çözümünde Bruno Bauer'in katkısı, başka herhangi birinden çok daha önemlidir. Dilin incelenmesiyle Wilke, İncilin bölümlerinin zaman içinde birbirlerini izlediklerini ve birbirlerine bağlı olduklarını kanıtlamıştı. 1849'u izleyen gericilik dönemindeki yarı-inançlı tanrıbilimciler Bauer'in girişimine karşı çıkmak istemelerine karşın, Bruno Bauer, bu kez İncilin içeriğinden yola çıkarak, bunu çürütülemez biçimde yeniden kanıtladı. Herkese İncildeki öykülerde hoşuna giden şeyi tarihsel olarak ele alma rahatlığını

tanıyan Strauss'un söylenceler üzerindeki belirsiz teorisinin bilime karşı niteliğini açıkça gösterdi. Ve bu işte İncillerin bütün içeriğinden hemen hemen hiçbir şeyin tarihsel olarak doğrulanmasının olanaklı olmadığı ortaya çıkmışsa —o kadar ki, bir İsa'nın varlığından bile kuşku duyulabilir— Bauer bunu yaparak yalnızca şu soruyu yanıtlamak için engelleri kaldırdı: hıristiyanlıkta bir çeşit sistem olarak toplanmış olan tasarımların ve düşüncelerin kökeni nedir ve bu tasarımlar ve düşünceler dünyaya egemen olmaya nasıl erişmişlerdir?

Bauer sonuna dek bu soruyla uğraştı. Araştırmaları şu noktada doruğuna ulaştı: İS 40 yılında hâlâ yaşayan, ama o zaman çok yaşlı olan İskenderiyeli yahudi *Filon*, hıristiyanlığın gerçek babasıdır ve Romalı stoacı *Seneca* da onun, hani şöyle diyelim, amcasıdır. Bize aktarılan ve Filon'un olduğu öne sürülen çok sayıda yazı, gerçekten de rasyonalist ve allegorik bir görüş içinde yorumlanmış yahudi gelenekleriyle Yunan felsefesinin, özellikle stoacı felsefenin kaynaşmasından doğmuştur. Batı ve doğu kavramlarının bu uzlaşması, özünde, daha o zaman bütün hıristiyan düşünceleri kapsamaktadır: günahın insanda doğuştan varolduğu; tanrı ile insan arasında aracı olan, tanrıda olan, ve bizzat tanrı olan Kelam, *Logos;* hayvanların kurban edilmesiyle değil de, kendi kalbinin tanrıya sunulmasıyla elde edilen diyet; ensonu şu başlıca çizgi, dünyanın daha önceki düzenini yıkan, öğretilerini yoksullar, sefiller, köleler, paryalar arasında arayan ve zenginleri, güçlüleri, ayrıcalıklıları horgören ve buradan bütün geçici zevklerin horgörüsünü ve bedene eziyeti kural olarak koyan yeni dinsel felsefe.

Öte yandan, Augustus, yalnızca "tanrı-insan"ın değil, aynı zamanda sözde "günahsız gebeliğin"[135] devletin yararı için emredilen tümceler olmasına daha o zaman dikkat etmişti. Yalnızca Sezar'ı ve kendini tanrılar olarak onurlandırmakla kalmadı, aynı zamanda, kendisinin, Augustus Sezar Divus'un, yani tanrısalın, yeryüzündeki babasının oğlu olmadığı ve annesinin kendisine tanrı Apollon'dan gebe kaldı-

ğı masalını yaydırdı. Umalım ki, bu tanrı, Heinrich Heine'ın şarkısını söylediği Apollon'un akrabası olmamış olsun![136]

Görülüyor ki, hıristiyanlığın başlıca çizgilerinde tamamlanması için geriye yalnızca kilit taşı kalmıştır: yani, Kelamın belirli bir kişide cisimleşmesi ve günahkâr insanlığın kurtulması için bu kişinin çarmıhta günah ödeyici olarak kurban edilmesi.

Bu kilit taşı Filon'un stoacı öğretileri içine tarihsel olarak nasıl girmiştir? Bu noktada gerçekten inanılacak kaynaklar bizi yolda bırakıyor. Ama kuşku duyulmayacak bir şey varsa, bunun, Filon'un öğretilileri ya da stoacılar tarafından yapılmadığıdır. Dinler, kendileri dinsel bir gereksinim duyan ve kitlelerin dinsel gereksinimlerini anlayan insanlar tarafından kurulur ve genel kural olarak, bu, okul felsefecilerinin işi değildir. Buna karşılık, herşeyin dağıldığı dönemlerde —örneğin bugünlerde de— dinsel felsefenin ve dinsel dogmaların bütün derinliklerini yitirdiklerini, ve halka malolduklarını, ve her yere yayıldıklarını görüyoruz. Klasik Yunan felsefesi son biçimlerinde —özellikle epikürosçu okul durumunda— tanrıtanımaz materyalizme varmışsa, Yunan halk felsefesi de tek tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü öğretisine götürür. Yabancıların ve yarı-yahudilerin temasıyla ve onların etkisi altında halka yayılmış ve akılcı duruma gelmiş yahudi dininde aynı şey meydana gelmişti; yahudi dini, dinin ayinlerini ihmal etmeye, önceden yalnızca yahudi ulusal tanrısı* olan tanrıyı, göğün ve yerin yaratıcısı —tek gerçek tanrı— bir tanrıya dönüştürmeye, ve yahudi dininin yabancı kökeninde bulunan ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmeye başlamıştı. Böylelikle tektanrılı halk felsefesiyle ona hazır bir tektanrı sunan halk dini arasında bir noktada buluşma oldu. Böylelikle, Yahudiler arasında herkesin anla-

* Ewald'ın kanıtladığı gibi, Yahudiler, noktalanmış (yani sesli harfler ve noktalama imleri bulunan) elyazmalarında, telaffuzu yasak olan Jahveh adının sessiz harfleri altına, Adonay sözcüğünün sesli harflerini yazıyorlardı ve Jahveh yerine Adonay okuyorlardı. Bunu da, daha sonraki kuşaklar Yahova olarak okudu. Dolayısıyla bu sözcük bir tanrının adı değil, yalnızca kaba bir gramer yanlışıdır: İbranicede büsbütün olanaksızdır. –*Engels'in notu.*

yacağı duruma getirilmiş olan Filon'un kavramlarının, işlenmesiyle hıristiyanlığı oluşturacak zemin hazırlanmış oluyordu, din bir kez oluşunca hem Yunanlılar hem Romalılar açısından kabul edilebilir olacaktı. Hıristiyanlık doğrudan Filon'un yazılarından değil, Filon'dan alınmış ve halkın anlayacağı bir biçime sokulmuş düşüncelerinden doğmuştur; bunun kanıtı, Yeni Ahit'in, Filon'un yazılarının başlıca bölümünün, yani Eski Ahit'in öykülerinin felsefi-alegorik yorumunu, hemen tümüyle ihmal ettiği olgusudur. Bu, Bauer'in yeterince hesaba katmadığı bir yöndür.

Hıristiyanlığın ilk biçimi altında ne olduğu hakkında bir fikir edinmek için Aziz Yusuf'un Vahiy Kitabı okunabilir. Burada görülen şudur: kendinden geçmiş ve bulanık bir fanatizm; dogma olarak yalnızca tamamlanmamış şeyler; hıristiyan ahlakı denen şeyden yalnızca bedene eziyet; buna karşılık yığınla hayal ve kehanet. Dogmaların ve ahlakın kesin olarak hazırlanışı daha sonraki bir dönemin işidir; İncilin bölümleri ve Havari Mektupları denen şeyler bu dönemde yazılmıştır. Ve o zaman —hiç olmazsa ahlak için— hiç umursamadan stoacı felsefe ve özellikle Seneca'nın felsefesi kullanıldı. Bauer, mektupların, Seneca'nın felsefesini bazan sözcüğü sözcüğüne aşırdıklarını göstermiştir; bu olay, gerçekten daha önce müminlerin gözüne çarpmıştı, ama onlar Yeni Ahit'i kopya edenin Seneca olduğunu iddia ediyorlardı — ne var ki, o zaman yeni Ahit henüz yazılmamıştı. Dogmalar, bir yandan, o zaman hazırlanmakta olan İsa'nın İncildeki efsanesiyle bağıntılı olarak, öte yandan Yahudi kökenli hıristiyanlarla kökeni putatapanlar olan hıristiyanlar arasındaki savaşım içinde gelişti.

Hıristiyanlığın utkusuna ve egemenliğini dünyaya yaymasına izin veren nedenlere gelince, Bauer burada da çok değerli tarihler veriyor. Ama burada, Alman felsefesine özgü idealizmi geliyor ve Bauer'in görüşünün çok açık ve söyleminin belirgin olmasını engelliyor. Şu ya da bu kesin noktada, olayın yerini çok kez boş bir tümce alıyor. Bu yüzden Bauer'in görüşlerinin ayrıntısına girmek yerine, bu noktada,

Bauer'in çalışmalarına ve kişisel incelemelere dayanan kendi görüşümüzü sunmayı yeğliyoruz.

Roma istilasıyla, boyunduruk altına alınan bütün ülkelerde, önce doğrudan eski siyasal yapı, sonra da dolaylı olarak eski toplumsal yaşam koşulları parçalandı. İlk olarak eski kastlar bölümünün yerine (kölelik bir yana bırakılırsa) Romalı yurttaş ve yurttaş olmayan ya da uyruk arasındaki basit ayrılığı koyuyordu. İkinci olarak, ve özellikle, Roma devleti adına haraç istemeleri getiriyordu. İmparatorluk, devletin kendi çıkarı için konsül yetkisi olan valilerin kendinden geçmiş açgözlülüğüne bir son vermek üzere elinden geleni yapmışsa da, bu açgözlülüğün yerine imparatorluk hazinesi için alınan ve halk üzerinde giderek daha ağır basan vergiler konmuştu — ve bu sömürünün aşırı ve bir derecede yıkıcı bir etkisi oldu. Ensonu, üçüncü olarak, adalet, her yerde Roma hukuku gereğince Romalı yargıçlar tarafından yerine getirildi, yerli toplumsal yönetmelik bu yüzden Roma hukukunun kurallarıyla çakışmadığı ölçüde geçersiz ilan edildi. Bu üç aracın çok büyük bir düzleyici etkisi olması gerekti, özellikle de, en sağlam öğeleri, istiladan önce, onunla aynı zamanda ya da hatta istilayı izleyen savaşlar sırasında öldürülen ya da köle yapmak için götürülen topluluklara karşı birkaç yüzyıl boyunca kullanıldıkları için. Eyaletlerin toplumsal koşulları giderek başkentin ve İtalya'nın toplumsal koşullarına yaklaştılar. Halk, giderek birbiriyle uyumsuz öğelerden ve ulusal-topluluklardan oluşan üç sınıfa bölündü: aralarında çok sayıda azadedilmiş köle (*c.f.* Petronius), büyük toprak sahipleri, tefeciler ya da hıristiyanlığın amcası Seneca gibi hem toprak sahibi hem tefeci olan zenginler; Roma'da devlet tarafından beslenen ve eğlendirilen —eyaletlerde kendi kendilerine bırakılan— özgür proleterler; ve ensonu büyük kitle, köleler. İlk iki sınıf, devlet, yani imparator karşısında, nerdeyse kölelerin efendileri karşısında olduğu kadar haktan yoksundular. Özellikle Tiberius'tan Neron'a kadar, zengin Romalıları servetlerine elkoymak için ölüme mahkum etmek bir kural oldu. Hükümetin büyük dayanağı,

maddi olarak daha o zaman, köylülerden oluşan eski Roma ordusundan çok, bir paralı askerler ordusuna benzeyen ordu, ve —manevi olarak— bu durumdan çıkmak için hiçbir olanak olmadığı, şu ya da bu imparator değişse bile, askerî egemenlik üzerine kurulmuş imparatorluğun değişmez bir zorunluluk olduğu düşüncesiydi; bu ise, genellikle yaygın bir düşünceydi. Bu düşüncenin daha çok hangi maddi olgulara dayandığını incelemenin yeri burası değil.

Bu haklardan genel olarak yoksunluğa ve daha iyi bir durum yaratma umudunun yokluğuna, genel bir gevşeklik ve genel bir maneviyat bozukluğu uygun düşüyordu. Hâlâ varolan Roma soylusu tavırlı ve soylu zihniyetli az sayıdaki Romalı da sürüldü ya da azalarak tükendiler; onlar arasında en sonuncusu Tacitus'tur. Ötekiler tümüyle kamu yaşantısının dışında kalabilmekten çok hoşnuttular; zengin olmak ve bu zenginlikten yararlanmak, işte özel dedikodular ve özel entrikalarla birlikte onların yaşamlarını bu dolduruyordu. Roma'da devletin durumundan yararlanan özgür proleterlerin eyaletlerdeki durumları iyi değildi. Çalışmak zorundaydılar ve üstelik kölelerin çalışma rekabetiyle uğraşmak durumundaydılar. Ama yalnızca kentlerde bulunuyorlardı. Onların yanında eyaletlerde hâlâ köylüler, özgür toprak sahipleri (şurada burada kuşkusuz hâlâ ortak topraklar bulunuyordu) ya da Galya'da olduğu gibi büyük toprak sahiplerine borç yüzünden yarı-köle olmuş insanlar vardı. Bu sınıf, toplumsal altüst oluştan en az etkilenen sınıf oldu; aynı zamanda dinsel altüst oluşa en uzun direnci gösteren de bu sınıf oldu.* En sonunda haklardan ve özgürlüklerden yoksun kölelerin, Spartaküs'ün yenilgisinin daha önce kanıtladığı gibi, kurtulmaları olanaksızdı; ama bununla birlikte, büyük bir bölümünü meydana getirenler, eskiden özgür insanlardı ya da özgür doğmuş insanların çocuklarıydı. Dolayısıyla, yaşam koşullarına karşı büyük bir kin, canlı bir kin, dış görünüşte güçsüzlüğe dönüşmüş olmasına karşın, gene onlar arasında

* Fallmeryer'e göre, Peloponez'de 9. yüzyılda köylüler hâlâ Zeus'a kurban veriyorlardı.[137] *–Engels'in notu.*

varolmak zorundaydı.

Bu dönemin ideologlarının niteliği de bu durumla örtüşür. Filozoflar, ya bu mesleği yaşamlarını kazanmak için yapan sade öğretmenlerdi ya da zengin şenlikçilerin buyruğunda soytarılardı. Birçoğu da köleydi. Bay Seneca'nın örneği, bize, her şey iyi gittiği zaman onlara neler olduğunu gösteriyor. Erdemliliği ve perhizi savunun bu stoacı, Neron'un sarayında baş entrikacı idi, Neron'a kulluk etmeden duramazdı; kendine armağan olarak para, mal, bahçeler, saraylar sundurdu, ve yoksul insana İncil'in Lazarus'unu[138] önerdiği zaman da, gerçekte kendisi o meseldeki zengin adamdı. Ne zaman ki Neron, onun yakasına yapıştı, ancak o zaman felsefesinin kendisine yettiğini söyleyerek, imparatordan bütün armağanlarını geri alması için yalvardı. Yalnızca Persins gibi tümüyle bağlantısız filozoflar, taşlamanın kırbacını soysuzlaşmış çağdaşları üzerine sallama cesaretine sahiptiler. Ama ikinci tip ideologlara, hukuk uzmanlarına gelince, onlar yeni toplumsal koşulların heyecanlı yandaşlarıydılar, çünkü bütün kast ayrılıklarının silinmesi onlara sevgili medeni hukuklarını ayarlamaları için tam davranış özgürlüğü sağlıyordu; bu medeni hukuk karşılığında daha sonra imparator için, o zamana kadar hiçbir zaman görülmemiş kölece bir anayasa hukuku yaptılar.

Roma İmparatorluğu, halkların siyasal ve toplumsal özelliklerini yıkarak, onların özel dinlerini de yıkmaya kendini adamıştı. Antikçağın bütün dinleri, her halkın toplumsal ve siyasal durumundan doğmuş ve onlara sımsıkı bağlı olan, aşiretlerin ve daha sonra ulusların doğal dinleriydiler. Bir kez temeller yıkılınca, bir kez geleneksel toplumsal biçimler ve siyasal örgütlenme ve ulusal bağımsızlık sallanınca, bu kurumlarla birleşmiş olan dinin çökmesi kendiliğinden oldu. Ulusal tanrılar, başka ulusal tanrıların üstlerinde değil, kendi yanlarında olmasını hoşgörürler, ve bu, antikçağda kural oldu. Doğu dinleri Roma'ya nakledildikleri zaman, bu, Roma dinine zarar vermekten başka bir şey yapmadı, ama Doğu dinlerinin gerilemesini geciktiremedi. Ulusal

tanrılar, uluslarının bağımsızlığının ve egemenliğinin koruyucu patronları olamadıkları an, kendi boyunlarını kendileri kırarlar. Her yerde böyle oldu (özellikle dağlardaki köylüler dışında). Roma'da ve Yunanistan'da vülger felsefenin, voltercilik diyecektim, yapıtı olan şey, eyaletlerde Roma'ya kölece bağlılık, ve özgür ve özgür olmaktan gurur duyan insanların yerine boyuneğmiş uyruklar ve bencil dolandırıcıların konulması oldu.

Maddi ve ahlaki durum böyleydi. İçinde bulunulan zaman çekilmezdi, gelecek, olursa, daha da tehdit ediciydi. Çıkış yoktu. Yalnız umutsuzluğa düşmek ya da en bayağı zevke sığınmak vardı — *bunlara* sığınanlar da en azından olanağı olabilenlerdi, ve onlar da küçük bir azınlıktı. Yoksa kaçınılmaz olana bitkin bir başeğmeden başka şey kalmıyordu.

Ama bütün sınıflar içinde, maddi bir kurtuluştan umutlarını kesen, bunun karşılığında manevi bir kurtuluş —onları tam bir umutsuzluktan koruyabilecek bilinç alanında bir teselli— arayan belirli bir sayıda insan bulunması gerekiyordu. Stoa felsefesi de, Epiküros okulu da, bu teselliyi sağlayamazlardı, çünkü onlar felsefeydiler ve bu nitelikleriyle, halk bilincinin geleceği değildiler ve çünkü öğretililerinin davranışları, bu okulların öğretisinin değerini düşürüyordu. Bu aranan teselli, yitirilmiş felsefenin yerini değil, yitirilmiş dinin yerini almalıydı; o çağda ve 17. yüzyıla kadar kitleleri ele geçirmek zorunda olan her kavram gibi, bu teselli de, dinsel bir biçim altında ortaya çıkmalıydı.

Kuşkusuz, bilinç düzeyindeki bu teselliye, dış dünyadan iç dünyaya doğru bu kaçışa canatanların çoğunluğunun zorunlu olarak... *köleler* arasından toplanması gerektiğini belirtmeye hemen hemen hiç gerek yoktur.

İşte bu evrensel, ekonomik, siyasal, entelektüel ve ahlaki çözülme durumundadır ki, hıristiyanlık ortaya çıktı. Daha önceki bütün dinlere kesin olarak karşı çıkıyordu.

Daha önceki bütün dinlerde, törenler esastı. Bir dine bağlılık ancak kurban törenlerine ve ayinlere katılarak, ayrıca doğuda perhizi ve temizliği ilgilendiren en ayrıntılı buy-

ruklara uyarak ortaya konulurdu. Roma ve Yunanistan bu yönden hoşgörülüyken, doğuda bir dinsel yasaklar düşkünlüğü hükmü sürüyordu, ki bunun da son gerilemeye az katkısı olmadı. İki farklı dine bağlı bulunan insanlar (Mısırlılar, İranlılar, Yahudiler, Kaldeliler) birlikte ne yiyebilir, ne içebilirler, ne birlikte herhangi bir günlük iş yapabilirlerdi. İnsanlar arasındaki bu ayrım, eski doğu dünyasının ortadan kalkmasının büyük nedenlerinden biridir. Hıristiyanlık, bir ayrıma yer veren bu törenleri tanımıyordu, aynı zamanda klasik dünyanın kurban törenlerini ve ayinlerini de tanımıyordu. Böylece bütün ulusal dinleri ve onlarda ortak olan törenleri reddederek, ayrım yapmaksızın bütün halklara hitap ederek, kendisi *benimsenebilir ilk evrensel din* haline geliyordu. Yahudi dini de, kendi yeni evrensel tanrısıyla, evrensel dine doğru bir adım atmıştı; ama İsrailoğulları her zaman inananlar ve sünnetliler arasında bir aristokrasi olarak kalıyorlardı; ve gerçekten evrensel bir din haline gelebilmeden önce, hıristiyanlığın kendisinin önce (Saint Jean'ın Vahiy kitabında hâlâ egemen olan), yahudi kökenli hıristiyanların üstünlüğü düşüncesinden kurtulması gerekti. Öte yandan islamlık, özellikle doğulu olan tören usullerini koruyarak, kendi yayılma alanını doğuyla ve Arap bedevileri tarafından istila edilen ve yeniden insan yerleştirilen kuzey Afrika'yla sınırladı: buralarda egemen din haline gelebildi, batıda bunu başaramadı.

İkinci olarak, hıristiyanlık, pek çok yürekte duyarlı olması gereken bir teli titretti. Zamanların uğursuzluğu ve maddi ve manevi evrensel yıkım üzerine olan bütün yakınmaları, hıristiyan günah bilinci şöyle yanıtlıyordu: böyledir, ve başka türlü olamaz; dünyanın ahlak bozukluğunun sorumluları sensin, sizsiniz, her bir kişinin ahlak bozukluğudur! Buna hayır diyebilecek insan neredeydi! *Mea culpa!** Genel uğursuzlukta herkesin suçluluğunun payını kabul etmeyi reddetmek olanaksızdı ve bu, aynı zamanda, hıristiyanlığın bildirdiği manevi kurtuluşun da önkoşuluydu. Ve

* Benim suçum! –ç.

bu manevi kurtuluş öyle düzenlenmişti ki, bütün öteki eski dinsel toplulukların müminleri bunu kolayca anlayabilirlerdi. Bütün bu eski dinler için, onuruna dokunulan tanrıyla barışmak bir kurbanla olanaklıydı; bu günah ödeyici kurban kavramı alışılmış bir kavramdı; kendisinin kurban edilmesiyle insanlığın günahlarını kesin olarak silen aracı düşüncenin uygun bir alan bulması kaçınılmazdı. Öyleyse kişisel günah bilinci kavramıyla, insanların evrensel uğursuzluktan kendilerinin sorumlu olduğuna ilişkin genellikle yaygın duyguya açık bir anlam kazandırarak, ve aynı zamanda yargıcının özverisiyle, dünyanın ahlak bozukluğundan içsel olarak kurtulmanın genel isteğini tatmin eden bilinç alanında herkesin erişebileceği bir avunma biçimi sağlayarak, hıristiyanlık, evrensel bir din durumuna ve tam da günün dünyasına uygun gelen bir din durumuna gelme yeteneğinde olduğunu yeniden kanıtlıyordu.

Bu nedenledir ki, o zaman, çölü, din konusunda sayısız yeniliklerle dolduran binlerce peygamber ve vaizden, yalnızca hıristiyanlığın kurucuları başarı gösterebildiler. Yalnızca Filistin değil, bütün doğu, düşünceler planında varolmak için aralarında gerçekten darvinci bir savaş veren bu din kurucularıyla kaynıyordu. Yukarda açıklandığı gibi, suçların bağışlanması öğeleri sayesinde hıristiyanlık bunu kazandı. Onun, mezheplerin birbirleriyle savaşımında ve putatapan dünyaya karşı savaşımda, doğal seçmeyle nasıl yavaş yavaş evrensel din niteliğini geliştirdiğini de ilk üç yüzyılın kilise tarihi, ayrıntılarıyla öğretiyor.

[ONDOKUZ]

VAHİY KİTABI[139]

FRİEDRİCH ENGELS

İNCİLİN tarih ve dil açısından eleştirisi, Yeni ve Eski Ahit'i oluşturan çeşitli yazıların çağını, kökenini ve tarihsel değerini inceleyen bilimi, olabildiğince gizli tutmaya çalışan birkaç liberal tanrıbilimci dışında, bu ülkede hemen hemen hiç kimse bilmez.

Bu bilim hemen hemen yalnızca Almandır. Ayrıca Almanya'nın sınırlarını aşan küçük bir bölümü de pek yetkin değildir; önyargısız, tamamlayıcı ve aynı zamanda hıristiyan olmakla övünen bu eleştiridir. Kitaplar, diyor bu eleştiri, tam olarak Kutsal Ruhun vahiyleri değil, insanın kutsal-ruhunun aracılığıyla gelen tanrısalın vahiyleridir vb.. Bunun içindir ki Tübingen okulunun temsilcileri[140] (Bauer, Gfrörer, vb.) İngiltere'de olduğu kadar Hollanda ve İsviçre'de de beğenilmektedirler; ve daha ileri gidilmek istenirse, Strauss da izlenebilir. Alman eleştirmenlerin zavallı bir aşırmacısından

başka bir şey olmayan ünlü Ernest Renan'da egemen olan şey, aynı hoşgörücü, ama tam tarihe karşı düşünüştür. Bütün yapıtlarının açığa vurduğu, düşüncelerin estetik duygusallığı ve tümünü kaplayan dil cilası dışında hiçbir şey kendisinin değildir.

Bununla birlikte Ernest Renan iyi bir formül buldu:

"İlk hıristiyan toplulukların ne olduğu konusunda doğru bir fikir edinmek istiyorsanız, onları günümüzdeki din topluluklarıyla karşılaştırmayınız; bunlar daha çok Uluslararası Emekçiler Birliğinin yerel şubelerine benzerler."

Ve bu doğrudur. Hıristiyanlık, yığınları, bugünkü sosyalizmin yaptığı gibi, çoğu mezhep biçimi altında ve daha çok da —kimileri daha açık, kimileri daha belirsiz ve belirsiz olanların büyük çoğunluğu oluşturduğu— çelişkili bireysel görüşler kanalıyla ele geçirdi; ama bunların tümü de egemen sisteme, "varolan güçler"e düşmandı.

Örneğin Vahiy Kitabımızı alalım; onun daha karanlık ve daha gizemli olmadığını, Yeni Ahit'in tümünün en yalın ve en açık kitabı olduğunu göreceğiz. Şimdilik okurdan, yavaş yavaş kanıtlayacağımız şeye, yani onun İS 68 yılında ya da Ocak 69'da yazıldığına ve bu yüzden onun yalnızca Yeni Ahit'in, tarihi gerçekten bilinen tek kitabı değil, aynı zamanda bu Ahit'in en eski kitabı olduğuna inanmasını istemek zorundayız: bu kitapta, 68'deki hıristiyanlığın yüzünü bir aynada görüyor gibiyiz.

İlkin mezhepler ve gene mezhepler. Yedi Asya Kilisesine Mektuplarda en azından üç mezhebin sözü ediliyor, ve bunlar hakkında başka hiçbir şey bilinmiyor: Nikolayitler, Balaamitler, ve burada Jezabel adıyla simgelenmiş bir kadının müritleri. Bu üç mezhebin, kendi üyelerine, putlara kurban ettikleri şeyleri yemeyi vaadettikleri, ve kendilerini ahlaksızlığa verdikleri iddia edilir. Her büyük devrimci devinimde "serbest aşk" sorununun ilk planda ortaya çıkması dikkate değer bir olaydır; insanların bir bölümü için artık hiçbir gerekliliği kalmayan eski geleneksel zincirlerin atılması devrimci bir ilerlemedir; başka bir bölümü için de, er-

kek ve kadın arasındaki her türlü ahlak gevşekliğini örtmek için hoş karşılanan ve çok elverişli bir öğretidir. Bu sonuncular, yani darkafalılar, burada kısa bir süre sonra üstün olmuş gibi görünüyorlar; çünkü, her zaman, yahudilere ve hıristiyanlara sert bir biçimde yasaklanan "zina", geri çevirmenin tehlikeli ya da en azından tatsız olabileceği "putlara kurban edilen ürün"ü yemek olayı ile bağlantılı olarak konulmuştur. Bu da apaçık gösterir ki, burada sözü edilen serbest aşkın çömezleri, genel olarak herkesin dostu olmaya çabalıyorlardı ve onların hiç de şehit olma yetenekleri yoktu.

Bütün öteki büyük devrimci devinimler gibi, hıristiyanlık da yığınların eseridir. Filistin'de yeni mezheplerin, yeni dinlerin, yeni peygamberlerin yüzlercesinin ortaya çıktığı bir çağda, bizim hiç bilemediğimiz bir biçimde doğdu. Gerçekte sözkonusu olan yalmzca bu mezheplerin en ilericilerinin karşılıklı sürtünmesinden kendiliğinden doğan, daha sonra İskenderiyeli yahudi Filon'un teoremlerinin eklenmesiyle ve daha sonra da geniş çapta stoacı sızmalarla bir öğretiye dönüşen ortalama bir olaydır. Öğreti ele alındığında, gerçekten de, Filon hıristiyanlığın babası diye adlandırılıyorsa, Seneca onun amcası oldu. Yeni Ahit'in bütün olarak birçok bölümü, onun yapıtlarından hemen hemen sözcüğü sözcüğüne kopya edilmiş gibi görünüyor. Öğretiyi ilgilendiren bütün bu öğelerden bizim Vahiy Kitabında iz bile yok. Orada hıristiyanlığı, bize saklanmış en ilk biçimi altında buluyoruz. Orada vurgulanmış olarak dogmanın tek bir noktasından başka bir şey bulunmuyor: o da, inananların İsa'nın kurban edilmesiyle kurtuldukları. Ama nasıl ve niçin, bu, tümüyle açıklanamayan bir şey. Buradaki tanrının ya da tanrıların kurbanlarla kazanılabileceği düşüncesi, yahudilerin ve putatapanların eski düşüncesinden başka bir şey değildir; bu düşünce, burada, İsa'nın ölümünün büyük, kesin olarak yeterli kurban olduğu (hıristiyanlığı gerçekten bir evrensel din yapan) özgül hıristiyan düşüncesine dönüşmüştür.

İlk günahtan hiçbir iz yok. Teslis[141] üzerine bir şey yok. İsa "kuzu"dur, ama tanrının buyruğu altındadır. Gerçekten

de bir paragrafta (15, 3) İsa, Musa ile aynı planda konulmuştur. Biricik bir kutsal ruh yerine, "tanrının yedi ruhu" (3, 1 ve 4, 5) vardır. Katledilen azizler (şehitler) tanrıdan, onların intikamını almasını isterler: "Ey kutsal ve gerçek efendi, yeryüzünde olanları yargılamayı ve onlardan kanımızın intikamını almayı ne kadar erteleyeceksin?" (6, 10) — böyle bir duygu, daha sonra, hıristiyanlığın teorik ahlak yasasından özenle çıkarıldı, ama uygulamada hıristiyanlar putatapanlara üstün gelir gelmez bir o kadar şiddetle de uygulandı.

Doğası gereği hıristiyanlık, yahudi dininin bir mezhebinden başka bir şeyi temsil etmez. Böylece Yedi Kiliseye mektuplarda şöyle deniyor: "kendilerine yahudi diyen" (hıristiyan diyen değil) "ama yahudi olmayıp şeytanın bir sinagogu olanların saygısızlığını biliyorum" (2, 9); gene (3, 9) "sana şeytanın sinagogundan olup da kendilerinin yahudi olduklarını iddia eden ve yahudi olmayanlardan kimilerini teslim ediyorum". Yazarımız, İS 69'da, devrimin başlıca öğelerinden biri olmaya ayrılmış dinsel evrimin yeni bir aşamasını teslim ettiğini hiç bilmiyordu. Bundan dolayı, azizler, tanrının tahtı önüne çıktıkları zaman, önce oniki aşiretin herbirinden 12.000 olmak üzere 144.000 yahudi geçiyor, ve ancak onlardan sonra, yahudi dininin bu yeni aşamasına katılan putatapanlar huzura alınıyor.

İşte, Yeni Ahit'in en eski ve gerçekliği kuşkuya yer vermeyen tek kitabının anlattığı biçimiyle 68 yılında hıristiyanlığın görünüşü böyleydi. Bu kitabın yazarının kim olduğunu bilmiyoruz. Jean bile "havari"lik taslamıyor, çünkü "Yeni Kudüs"ün temellerinde "İsa'nın oniki havarisinin adları" bulunuyor (21, 14). Öyleyse kitabı yazdığı zaman onların daha önceden ölmüş olmaları gerekiyordu. O, yahudiydi, bu Yeni Ahit'in öteki kitaplarında olduğundan daha çok gramer yanlışıyla kaynayan Yunancasının her yerinde görülen İbrani şivesi açıkça ortaya çıkıyor. İçerdikleri bütünüyle çelişkili öğretiler tarafından daha önce kanıtlanmadığı durumda, dil "Jean'ın İncili"nin, Jean'ın mektuplarının ve bu kitabın en

azından üç ayrı yazarı olduğunu besbelli bir biçimde gösteriyor.

Hemen hemen bütün Vahiy'in konusu olan anlaşılmaz kerametleri (*vision*), genellikle sözcüğü sözcüğüne Eski Ahit'in klasik peygamberlerinden ve kendilerinden sonra gelen taklitçilerinden alınmıştır — bu taklitçiler de (İÖ yaklaşık 190'da yazılmış ve birkaç yüzyıl önce olmuş olayların kehanetini yapan) Daniel'in kitabından başlayarak İsa'dan hemen önce yazılmış gerçekliği kuşkulu grekçe bir yapıt olan "Enoch'un Kitabı"na kadar gider. Kitabın orijinal düzeni, hatta aşırılan kerametlerin zincirlenişi son derece zayıftır. Profesör Ferdinand Benary 1841'de Berlin Üniversitesinde bir dizi ders verdi; bundan sonrasını o derslerden alıyorum: Benary, bu derslerde, yazarımızın sözde kerametlerini nerden aldığını bölüm bölüm ve satır satır gösteriyordu. Öyleyse bizim "Jean"ın tüm budalaca buluşlarını izlemenin bir yararı yok. Dikkate değer bir kitabın gizemini açıklayan noktaya hemen gelmek daha iyi.

Binsekizyüz yıldan daha sonra hâlâ kehanetlerinin gerçekleşmesini bekleyen bütün ortodoks yorumcularıyla tam bir çelişki içinde, "Jean" şunları söylemeyi bırakmıyor: "Zaman yakındır, bütün bunlar kısa bir süre sonra olacak". Ve bu da, özellikle önceden haber verdiği ve kuşkusuz seyretmeyi umduğu bunalımla ilgili.

Bu bunalım, başkalarının adlandırdığı biçimiyle, tanrıyla "Deccal" arasındaki kesin büyük çarpışmadır. Belirleyici bölümler 13. ve 17. bölümlerdir. Yararsız süsleri bir yana bırakalım: "Jean" yedi başlı ve on boynuzlu (boynuzlar bizi ilgilendirmiyor) bir hayvanın denizden çıktığını görüyor. "Başlarından birisi ölesiye yaralanmış görünüyordu; bu ölümcül yara iyileşti". Bu hayvan Tanrı ve İsa yanında kırkiki ay süreyle (yedi kutsal yılın yarısı), yeryüzünde efendi olarak hüküm sürecek ve bu zaman içinde bütün insanlar bu hayvanın imini ya da adının sayısını sağ ellerinde ya da alınlarında taşımak zorunda olacaklardı. "İşte bilgelik. Zeki olan *hayvan sayısını hesaplasın; çünkü sayı, bir insan sayısıdır ve sa-*

yısı altıyüzaltmışaltıdır."

İkinci yüzyılda, İrene, yaralanmış ve iyileşmiş hayvanın İmparator Neron'u imlediğini de biliyordu. Neron hıristiyanların ilk büyük zalimi oldu. Ölümünde, özellikle Akya'da[142] ve Asya'da, onun ölmediği, yalnızca yaralandığı ve bir gün yeniden ortaya çıkacağı ve terörü bütün dünyaya yayacağı söylentisi yayıldı (Tacitus, Hist. 11-8).[143] Aynı zamanda, İrene, başka bir yorum biliyordu; buna göre ad, 666 yerine 616 sayısını veriyordu.

17. bölümde yedi başlı hayvan, bu kez, üzerinde, iyi bilinen lâl renkli kadın olarak yeniden ortaya çıkıyor; okurun kendisi kitapta bu kadının gönül alıcı betimlemesini bulabilir. Bir melek Jean'a şöyle der:

"Görmüş olduğun hayvan varoldu ve o, artık yok... Yedi baş, üzerinde kadının oturduğu yedi dağdır. Aynı zamanda yedi kraldır. Beşi düştü, geriye bir tane kaldı, ve diğeri de *henüz gelmedi.* Geldiği zaman, az zaman kalmış olacak. Ve eskiden olan ve artık olmayan hayvanın *kendisi sekizincidir ve o yedi tanedir...* Ve görmüş olduğun kadın yeryüzü kralları üzerinde hüküm süren büyük kenttir."

Bu pasaj bize iki açık bilgi sağlıyor: 1. lâl rengi bayan, dünyanın kralları üzerinde hüküm süren büyük kent, Roma'dır, 2. kitabın yazıldığı dönemde, altıncı Roma imparatoru hüküm sürmektedir, ondan sonra kısa bir süre hüküm sürecek bir başkası gelecektir, sonra da gizemli sayının adını içerdiği ve İrene'nin de onun Neron olduğunu bildiği "yedilerden biri", yaralanmış ama iyileşmiş biri geri dönmüş olacaktır.

Augustus'la başlarsak, Augustus, Tibère, Kaligula, Claude ve beşinci olan Neron var. Altıncısı, varolan Galba'dır, ve Galba'nın tahta çıkışı, özellikle Galya'da, Galba'nın ardılı Othon tarafından yönetilen bir lejyonlar ayaklanmasının imi oldu. Öyleyse kitabımızın 9 Haziran 68'den 15 Ocak 69'a kadar hüküm süren Galba'nın hükümdarlığı altında yazılmış olması gerekiyor. Kitap, Neron'un geri dönüşünü çok yakın olarak önceden haber veriyor.

Ama şimdi sıra kesin kanıtta — sayıda. Bu da Ferdinand Benary tarafından bulunmuş ve o zamandan beri, bilim dünyasında hiç kimse bu buluşu yadsımamıştır.

İsa'dan yaklaşık üç yüzyıl önce, yahudiler harflerini sayıların simgeleri olarak kullanmaya başladılar. Kendilerini kurguya vermiş hahamlar bunda mistik bir yorum yöntemi, Tevrat'ın yorumlanmasını görüyorlardı. Kapsadıkları harflerin sayısal değerlerinin toplamı olan sayıyla gizemli sözcükler anlatılıyordu. Bu yeni bilimi, *Ghematriah*, geometri diye adlandırdılar. Bizim "Jean"ın burada kullandığı bilim de işte budur. İki şeyi kanıtlamamız gerekiyor: 1. sayının bir insanın adını içerdiğini ve bu adın Neron olduğunu, ve 2. çözümün 666 ifade biçimi kadar 616 veren eski ifade biçimi için de geçerli olduğunu, İbrani harflerini ve değerlerini alalım:

(nun)	n	= 50
(resch)	r	= 200
(vau) için	o	= 6
(nun)	n	= 50
(keph)	k (q)	= 100
(samech)	s	= 60
(resh)	r	= 200

Neron Kesar, imparator Neron, Yunanca Nêron Kaiser. Demek ki, eğer Yunan yazımını kullanmak yerine, latince Nero Caesar'ı İbrani harflerle yazarsak, *Neron*'un sonundaki *nun* ortadan kalkar ve onunla birlikte 50 değer de azalır. Böylece öteki eski değere, 616'ya varıyoruz, ve kanıtlama her açıdan eksiksizdir.*

Böylece bu gizemli kitabın içeriği bizim için bütünüyle açık. "Jean" önceden Neron'un yaklaşık 70 yılında geri döneceğini ve kırkiki ay boyunca, yani binikiyüzaltmış gün terör hükmü sürdüreceğini haber veriyor. Bundan sonra tanrı ortaya çıkacak, Deccal'ı yenecek, büyük kenti ateşle yıka-

* Yukardaki yazılış, ikinci *noun*'la ya da onsuz, Talmud'un yazısına uyuyor, dolayısıyla aslına uygundur. —*Engels'in notu.*

cak ve şeytanı bin yıl için zincire vuracak. Bin yıllık imparatorluk başlayacak vb.. Bütün bunlar, kıyamet gününü hesaplamaya çalışan bilisizler dışında bugün bütün anlamını yitirmiştir. Bununla birlikte, üyelerinden biri tarafından çizilmiş hemen hemen bir ilkel hıristiyanlığın gerçek tablosu olarak, Yeni Ahit'in bütün öteki kitaplarının hepsinden daha değerlidir.

[YİRMİ]

LUDWİG FEUERBACH VE KLASİK ALMAN FELSEFESİNİN SONU[144]

FRİEDRİCH ENGELS

ÖNSÖZ

Marx'ın 1859'da Berlin'de yayınlanan, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde, her ikimizin, 1845'te Brüksel'de, "Alman felsefesinin ideolojik anlayışı ile bizim görüş tarzımız [özellikle Marx tarafından işlenen materyalist tarih anlayışı sözkonusu idi] arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı ortaya koymaya" nasıl karar verdiğimize değinir: "Bu, gerçekte, bizim geçmişteki felsefi bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazması, formalar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya'daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin, kitabın basılmasını olanaksız kıldığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmak olan başlıca amacımıza vardığımız için, elyazmasını[145] farelerin kemirici eleştirisine seve seve terkettik."*

* Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 24-25. — *Ed.*

O dönemden beri, kırk yıldan fazla bir zaman geçti, ve ikimizden biri yeniden bu konuya dönme fırsatını bulamadan Marx öldü. Hegel ile olan ilişkilerimiz konusunda çeşitli nedenlerle düşüncelerimizi açıkladık, ama bu açıklamalar, hiçbir yerde sorunu tamamlayıp, konuyu kapatıcı nitelikte değildi. Hiçbir zaman Feuerbach konusuna yeniden değinmedik, bununla birlikte Feuerbach, pek çok bakımdan hegelci felsefe ile bizim anlayışımız arasında bir ara halka idi.

Bu arada, Marx'ın dünya anlayışı, Almanya'nın ve Avrupa'nın sınırlarının çok ötelerinde ve dünyanın bütün uygar dillerinde yandaşlar buldu. Öte yandan, klasik Alman felsefesi, şimdi, yabancı ülkelerde bir yeniden doğuş yaşamaktadır, özellikle İngiltere, İskandinavya ve hatta Almanya'da, öyle görünüyor ki, insanlar, oralarda üniversitelerde felsefe diye sunulan değişik sistemlerden alınmış öğelerden meydana gelen, alıcı bulamayan popüler kitaplardan usanmaya başlıyor.

Durum böyle olunca, Hegel felsefesi ile ilişkilerimiz konusunda, bizim bu felsefeden nasıl çıktığımız ve ondan nasıl ayrıldığımız üzerine kısa ve sistematik bir inceleme yazısı gitgide bana daha zorunlu göründü. Ve aynı şekilde, bana öyle geldi ki, yerimizi bulmadan önceki kaynaşma dönemimizde, Feuerbach'ın, Hegel-sonrası herhangi başka bir felsefeciden daha fazla üzerimizde etkili olduğunu tamamen teslim ederek bir onur borcunu da ödemek zorundaydık. Onun için, *Neue Zeit* gazetesinin yazı kurulunun, Starcke'nin Feuerbach konusundaki kitabı üzerine bir eleştiri yazmamı istemekle bana verdiği fırsatı kaçırmadım. Çalışmam, bu derginin 1886 yılında çıkan 4 ve 5. fasiküllerinde yayınlandı ve gözden geçirildikten sonra burada yeniden ayrı bir baskı olarak çıkıyor.

Bu satırları baskıya yollamadan önce, eski 1845-1846 el-yazmasını yeniden çıkardım ve bir kez daha baktım. Feuerbach üzerine olan bölüm bitirilmemiş. Kaleme alınan kısım, bizim ekonomik tarih üzerine o zamanki bilgilerimizin ne kadar eksik olduğunu tanıtlayan bir materyalist tarih anla-

yışı açıklamasından ibaret. Burada Feuerbach öğretisinin bile eleştirisi bulunmadığı için, şimdiki amacım bakımından elyazmasından yararlanamazdım. Buna karşılık, Marx'ın eski bir defterinde, burada ek olarak yayınlanan, Feuerbach üzerine onbir tezi yeniden buldum. Bunlar, sonradan işlenmek üzere çabucak kağıt üzerine çiziktirilivermiş, hiç de baskı için hazırlanmış olmayan yalın notlardır, ama yeni dünya anlayışının dahiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge olarak ölçülemeyecek bir değer taşıyorlar.

Londra, 21 Şubat 1888

I. HEGEL'DEN FEUERBACH'A

Bu yapıt,* bizi, zaman içinde bizden bir kuşaklık bir arayla ayrılan, ama bugün Almanya'da yaşamakta olan kuşak için, sanki yüzyıl öncesinin tarihini taşıyormuşçasına yabancı olan bir döneme götürüyor. Ama gene de bu dönemde Almanya'nın 1848 devrimine hazırlanışı çağı yaşandı: o zamandan beri bizde bütün olup bitenler 1848'in bir devamından, yalnızca devrimin vasiyetinin yerine getirilmesinden başka bir şey değildir.

Tıpkı 18. yüzyılda Fransa'da olduğu gibi, 19. yüzyılda Almanya'da da, felsefedeki devrim siyasal çöküşü de hazırladı. Ama ne büyük farklılık bu ikisi arasındaki! Fransızlar, bütün resmî bilinıe karşı, kiliseye karşı, hatta sık sık devlete karşı, açık savaşım halindeydiler, yapıtları sınırların ötesinde, Hollanda'da, İngiltere'de basılıyor, kendileri ikide-bir Bastille'de hapsedilme tehdidi altında bulunuyorlardı. Almanlarda ise, tersine, gençliğin hocaları, devlet tarafından atanan profesörlerdi, yapıtları öğretim elkitapları olarak tanınıyordu, ve bütün gelişmeyi taçlandıran sistem, Hegel'in sistemi, şu ya da bu biçimde Prusya krallığının devlet felsefesi katına yükselmişti! Bu profesörlerin ardına, onların bilgiç ve karanlık sözlerinin ardına, onların ağır ve sıkıcı uzun

* C. N. Starcke, *Ludwig Feuerbach*, Stuttgart, Ferd. Encke, 1885. –*Ed.*

tümcelerinin içine bir devrimin gizlenebilmesi mümkün müydü? O sıralar devrimin temsilcileri olarak görülen adamlar, liberaller, insanların kafalarını karıştıran bu felsefenin en amansız düşmanları değiller miydi? Ama ne hükümetin, ne liberallerin göremediğini, en azından, *bir* adam, daha 1833'te gördü, ve bu, Henri Heine'den[146] başkası değildi.

Bir örnek alalım. Hiçbir felsefi sav, Hegel'in ünlü "Gerçek olan her şey ussaldır, ussal (*rationnel*) olan her şey gerçektir"[147] savı kadar, yeteneksiz hükümetlerde bu denli şükran duyguları ve onlardan daha az yeteneksiz olmayan liberallerde de bu denli öfke uyandırmamıştı. Bu, açıkça, varolan her şeyin kutlulaştırılması, despotluğun, polis devletinin, keyfi adaletin, sansürün onaylanması değil miydi? İşte böyle yorumladı bunu Friedrich Wilhelm III, onunla birlikte de uyrukları. Oysa, Hegel'e göre elbette, varolan her şey, hiç de başka bir kayıt olmaksızın gerçek değildir. Gerçeklik sanı, Hegel'de, ancak, aynı zamanda zorunlu olana aittir, "gerçeklik açılıp ortaya çıkışında zorunluluk olarak kendini ortaya koyar";[148] onun için Hegel, ne olursa olsun her türlü hükümet önlemini —bizzat Hegel "belli bir vergi düzenlemesi" örneğinden sözeder— gerçek saymaz. Ama zorunlu olan, son aşamada, aynı şekilde ussal olduğunu da gösterir, ve o zamanın Prusya devletine uygulanınca, Hegel'in savı, bu devlet, zorunlu olduğu ölçüde ussaldır, usa tekabül eder anlamından başka bir anlama gelmez; bununla birlikte, bu devlet bize kötü görünüyorsa ve kötü olduğu halde gene de varolmakta devam ediyorsa, bu hükümetin kötü niteliği, kanıtım ve açıklamasını, uyrukların buna kötü düşen niteliğinde bulur. O zamanın Prusyalıları layık oldukları hükümete sahiptiler.

Oysa, Hegel'e göre, gerçeklik, hiçbir şekilde, herhangi bir siyasal ya da toplumsal duruma, her koşulda ve her zaman yüklenebilen bir san (*attribut*) değildir. Tam tersine. Roma Cumhuriyeti gerçekti, ama onun yerini alan Roma İmparatorluğu da aynı şekilde gerçekti. 1789'da Fransız monarşisi, o kadar gerçek-dışı, yani tüm zorunluluktan yoksun, o kadar

usa aykırı olmuştu ki, Hegel'in her zaman büyük bir coşku ile sözünü ettiği Büyük Devrim tarafından yıkılmalıydı. Bunun sonucu olarak, burada, monarşi gerçek-dışı, devrim ise gerçek olandır. Ve böylece, gelişmesi sırasında, daha önce gerçek olan her şey gerçek-dışı olur, zorunluluğunu yitirir, varolma hakkını, ussallığını yitirir; cançekişen gerçekliğin yerini, yeni ve yaşayabilir bir gerçeklik alır; ve bu eğer eski, savaşım vermeden ölüme gidecek kadar usçul olursa barışçıl yolla, yok eğer zorunluluğa karşı direnirse zor yoluyla olur. Ve böylece Hegel'in savı, gene hegelci diyalektiğin oyunuyla kendi karşıtına döner: insan tarihi alanında gerçek olan her şey, zamanla, usa aykırı olur, demek ki, gelecek, yazgısı gereği, daha önceden usa aykırıdır, önceden usa aykırılıkla lekelenmiştir; ve insanların kafasında ussal olan ne varsa gerçek olmaya adaydır, görünüşe göre varolan gerçeklikle ne kadar çelişik olursa olsun. Her gerçek olanın ussallığı savı, hegelci düşünme yönteminin tüm kuralları ile uyum içinde, şu başka sava dönüşür: Varolan her şey, yok olmayı hakeder.*

Ama Hegel felsefesinin asıl anlamı ve devrimci niteliği (burada Kant'tan beri süregelen hareketin sonucu olarak Hegel felsefesinin bu yönüyle sınırlı kalmak zorundayız) insan düşüncesinin ve insan eyleminin bütün sonuçlarının son ve kesin olma niteliğine artık kesin olarak son vermesindedir. Felsefede kabul edilmesi sözkonusu olan gerçek, Hegel'de, bir kere keşfedildikten sonra artık yalnızca ezbere öğrenilmesi gereken bir dogmatik ilkeler dermesi değildi artık; gerçek, bundan böyle, bizzat biliş sürecinin içinde, sözde bir mutlak gerçeğin bulunuşu ile artık daha öteye gidilemeyen, ulaşılan mutlak gerçek karşısında kolları kavuşturup ağzı açık seyretmekten başka yapacak bir şey bulunmayan bir noktaya hiçbir zaman varmaksızın bilginin alt basamaklarından gittikçe daha üst basamaklarına yükselen bilimin uzun tarihsel gelişmesinde yatıyordu. Ve felsefi bilgi alanında böyle olan bütün öteki bilgi ve pratik eylem alanlarında

* Gœthe, *Faust*, Erster Teil, Studierzimmer. — *Ed.*

da böyleydi.

Bilgi kadar tarih de, insanlığın ülküsel olarak eksiksiz bir durumu içinde son ve kesin tamamlamşa varamaz; eksiksiz bir toplum, eksiksiz bir "devlet", ancak imgelemde varolabilen şeylerdir; tam tersine, tarih içinde ardarda birbirini izleyen durumlar, insan toplumunun aşağıdan yukarıya doğru giden sonsuz gelişmesi içinde ancak geçici birer aşamadırlar. Her aşama zorunludur ve bu yüzden de çağına göre ve kökenini borçlu olduğu koşullara göre meşrudur; ama bu aşamanın kendi bağrında yavaş yavaş gelişen daha üst düzeydeki yeni koşulların karşısında hükümsüz ve haksız olur; daha üst düzeyde bir aşamaya yer vermesi gerekir, ki bu yeni aşama da sırası gelince gerileme ve ölme devresine girer. Nasıl burjuvazi, geniş-ölçekli sanayi, rekabet ve dünya pazarı aracılığıyla, pratik içinde, bütün eski, dayanıklı ve saygın kurumları[149] bozup yokederse, aynı şekilde bu diyalektik felsefe de, bütün sonal, mutlak gerçek kavramlarını ve bu gerçeğe uygun düşen insanlığın mutlak durumları kavramlarını geçersizleştirir. Bu diyalektik felsefe karşısında hiçbir şey sonal, mutlak, kutsal değildir; bu felsefe her şeyin geçici karakterini, ve her şeydeki geçici karakteri ortaya çıkarır, ve onun karşısında, kesintisiz oluş ve yok oluş sürecinden, daha aşağıdakinden daha yukarıdakine sonsuz çıkış sürecinden başka hiçbir şey yürürlükte kalamaz, o kendisi de bu sürecin düşünen beyindeki yansısından başka bir şey değildir. Şurası da doğrudur ki, onun bir de tutucu yam vardır; o, bilginin ve toplumun gelişmesinin belli aşamalarının kendi çağlarına ve kendi koşullarına göre meşruluğunu kabul eder; ama daha ileri gitmez, bu görüş tarzının tutuculuğu görelidir, onun devrimci niteliği ise mutlaktır — zaten hüküm sürmesine izin verdiği tek mutlak olan da budur.

Burada, bu görüş tarzının doğabilimin bugünkü durumu ile tam bir uyum içinde bulunup bulunmadığı sorusunu tartışmanın gereği yoktur: doğabilim yeryüzünün kendi varlığı konusunda mümkün olabilecek bir sonun önceden görülmesini sağlarsa da, buna karşılık yeryüzünün oturulabilirliğine

ilişkin oldukça kesin bir sonu önceden söyleyebilmekte ve bu yüzden de insanlık tarihine yalnız yükselen bir soy dalı değil, ama aynı zamanda aşağı doğru inen bir soy dalı da vermektedir. Herhalde, insanlık tarihinin inişe geçeceği dönüm noktasından henüz oldukça uzakta bulunuyoruz ve Hegel felsefesinden, çağında, doğabilimin henüz gündemine almadığı bir konu ile uğraşmasını isteyemeyiz.

Ama şunu söyleyebiliriz, ki, aslında, yukarıda gösterilmiş olan gelişme, Hegel'de burada gösterildiği kesinlikte değildir. Bu gelişme, onun yönteminin zorunlu bir sonucudur, ama Hegel'in kendisi bu sonucu hiçbir zaman bu kadar açık seçik olarak çıkarmamıştır. Ve bu, salt, Hegel'in bir sistem kurmak zorunda olması yüzünden, ve bir felsefe sisteminin de geleneksel gereklere göre her ne biçimde olursa olsun mutlak gerçek sonucuna varmak zorunda olması yüzündendir. Demek ki, Hegel, özellikle *Mantık*'ında, bu öncesiz ve sonrasız gerçeğin, mantıksal, ya da tarihsel, sürecin kendisinden başka bir şey olmadığını ne kadar kuvvetle ifade ederse etsin, gene de kesinlikle bir yerde sisteminin sonuna varması gerektiği için, kendisini, bu sürece bir son vermek zorunda görüyor. Kendisi de, *Mantık*'ta, bu sonu yeniden bir başlangıç yapabilir; şu anlamda ki, burada sonuncu nokta, Mutlak Fikir (*İdea*) —zaten bu da, Hegel'in, onun hakkında bize söyleyecek hiçbir şeyi olmadığı için mutlaktır— "yabancılaşır", yani doğaya dönüşür ve daha sonra tinde (*esprit*), yani düşüncede ve tarihte kendisine geri döner. Ama, bütün felsefenin sonunda, böyle başlangıç noktasına geri gelişin ancak *bir tek* yolu vardır; o da tarihin ereğinin, insanlığın kesinlikle bu Mutlak Fikrin bilgisine varmasında yattığını varsaymak ve bu Mutlak Fikir bilgisine Hegel'in, felsefesinde ulaşılmış olduğunu açıklamaktır. Ama bununla Hegel'in sisteminin, bütün dogmatik içeriği mutlak gerçek olarak ilan edilmiş olur, bu dogmatik içerik Hegel'in dogmatik olan ne varsa hepsini geçersizleştiren diyalektik yöntemi ile çelişki halindedir, bu yüzden Hegel'in öğretisinin devrimci yanı, onun tutucu yanının ağırlığı altında ezilip boğulmuştur. Ve

felsefi bilişe uygulanabilir olan, tarihsel pratiğe de uygulanabilirdir. Hegel'in kişiliğinde, Mutlak Fikri hazırlayıp işlemeyi başaran insanlık, pratikte, bu Mutlak Fikri gerçeğe geçirebilecek durumda olmalıdır. Dolayısıyla Mutlak Fikrin çağdaşlarının karşısına çıkardığı pratik siyasal gerekliliklerin gözü fazla yükseklerde olmamalıdır. Ve işte böylece, *Hukuk Felsefesi*'nin sonunda şunu buluyoruz: Mutlak Fikrin, Friedrich-Wilhelm III'ün başarıya ulaşmaksızın, uyruklarına inatla vaadettiği[150] şu temsili monarşide, yani o zamanki Almanya'nın küçük-burjuva koşullarına uyarlanmış mülk sahibi sınıfların dolaylı, sınırlı ve ılımlı bir egemenliğinde gerçekleşmelidir; bu da, ayrıca, soyluluğun zorunluluğunu bize kurgusal olarak tanıtlamak için elverişli bir durumdur.

Demek ki, sistemin iç zorunlulukları, kendi başlarına derinliğine devrimci olan bir düşünme yönteminin niye çok ılımlı bir siyasal sonuç ürettiğini açıklamaya yetiyor. Zaten bu sonucun özgül biçimi Hegel'in Alman olmasından ve kafasının arkasında, tıpkı çağdaşı Gœthe gibi bir parça *darkafalı* saçörgüsü sallanmasından geliyordu. Goethe de, Hegel de, herbiri kendi alanında, Olimposlu Zeus idiler, ama ne biri ne de öteki, hiçbir zaman Alman darkafalılığından tamamıyla sıyrılamadı.

Bununla birlikte, bütün bunlar, Hegel sisteminin, kendisinden önceki herhangi başka bir sistemden kıyaslanamayacak kadar daha geniş bir alanı kucaklamasına ve bu alanda bugün bile hâlâ insanı şaşırtan bir düşünce zenginliği geliştirmesine engel olmadı. *Tinin Görüngübilimi* (ki buna, tinin embriyoloji ve paleontolojisinin bir paraleli denilebilirdi: insan bilincinin tarihsel olarak geçtiği evrelerin kısaca yeni bir kopyası olarak kavranılan bireysel bilincin geçirdiği değişik evreler boyunca gelişmesi) *Mantık*, *Doğa Felsefesi*, *Tin Felsefesi*, bu sonuncusu kendi içinde tarihsel alt bölümler halinde işlenmiştir: *Tarih*, *Hukuk*, *Din Felsefeleri*, *Felsefe Tarihi*, *Estetik* vb. — bütün bu değişik tarihsel alanlarda, Hegel, gelişmenin iletken telinin varlığını bulmaya ve tanıtlamaya çalışır ve o, yalnızca yaratıcı bir deha olmayıp aynı zamanda

derin ansiklopedik bilgiye sahip bir adam olduğundan bütün bu alanlarda çağ-açıcı bir rol oynamıştır. Besbelli ki, bir "sistem" zorunluluğu sonucu, o, küçük çaplı hasımlarının üzerine bugün hâlâ gürültü kopardıkları zorlama yapılara başvurmak zorunda kalır. Ama bu yapılar, onun yapıtının ancak çerçevesi ve iskelesidirler; boş yere bu yapılar üzerinde durulmayıp, güçlü yapı içersinde daha derinlere dalınırsa, orada, bugün bile bütün değerlerini koruyan sayısız hazineler bulunur. Bütün felsefecilerde "sistem" kesinlikle geçici olandır, çünkü o, insan aklının hiç de geçici olmayan bir gereksinmesinden, yani bütün çelişkilerin üzerinden aşmak gereksinmesinden ortaya çıkar. Ama bütün bu çelişkiler kesin olarak ortadan kaldırıldı mı sözde mutlak gerçeğe varırız: dünya tarihi sonuna varmış bitmiştir, bununla birlikte her ne kadar artık yapacak bir şeyi kalmamışsa da, gene de devam etmesi gerekir: dolayısıyla çözümlenmesi olanaksız yeni bir çelişki ortaya çıkar. Böyle konulunca, felsefenin ödevinin, ancak bütün insanlığın ileriye doğru gelişmesi içinde yapabileceğini tek başına bir felsefecinin gerçekleştirmesini istemekten başka bir anlama gelmediğini anlar anlamaz[151] — hiç kimse bunu anlamada bize Hegel'den daha çok yardım etmemiştir — evet bunu anladığımız zaman, sözcüğe şimdiye değin verilen anlamda bütün felsefenin de işi bitmiş olur. Artık bu yoldan ve herhangi bir kimsenin tek başına ulaşması olanaksız olan her türlü "mutlak gerçek"ten vazgeçilir, ve bunun yerine diyalektik düşüncenin yardımıyla, pozitif bilimler ve bu bilimlerin sonuçlarının sentezi yoluyla ulaşılabilir göreli gerçeklerin ardına düşülür. Felsefenin genel olarak sona erişi Hegel iledir; gerçekten, o, sisteminde, bir yandan felsefenin tüm gelişmesini en görkemli bir tarzda özetlerken, öte yandan bilincinde olmasa da, sistemler labirentinden çıkıp, dünyanın gerçek, pozitif bilgisine götüren yolu bize gösterdi.

Hegel'in bu sisteminin, Almanya'nın felsefe kokan havası üzerinde ne denli büyük bir etki yapacağını anlamak güç değildir. Bu, on yıllarca süren ve Hegel'in ölümüyle bile hiç

duraklamayan görkemli bir yürüyüş oldu. Tam tersine "Hegel hayranlığı" Hegel'e karşı olanlara bile azçok bulaşarak, özellikle 1830-1840 yılları arasında hüküm sürdü. Ve işte kesinlikle bu dönemdedir ki, hegelci görüşler, bilerek ya da bilmeyerek, en değişik bilimlere en geniş biçimde geçerek yayıldı ve ortalama "kültürlü" bilincin zihinsel besinini sağladığı gündelik yazına ve günlük basına bile işledi. Ama bütün çizgi boyunca gerçekleşen bu zafer bir iç savaşımın ön belirtisinden başka bir şey değildi.

Hegel'in öğretisi bir bütün olarak alındığında, daha önce de gördük, çok farklı tarafların pratik görüşlerini koyabileceğiniz oldukça geniş boşluklar bırakıyordu; ve o zamanki teorik Almanya'da, her şeyden önce iki şey pratikti: din ve siyaset. Daha çok Hegel'in *sistemi* üzerinde duran bir kimse, bu iki alanda da oldukça tutucu olabiliyordu; buna karşılık, diyalektik *yöntemi* esas alan ise, dinde olduğu kadar siyasette de en aşırı muhalefete katılabiliyordu. Hegel'in kendisi de, yapıtlarında sık sık raslanan devrimci öfke patlamalarına karşın, sonunda tutucu yana daha çok eğilir görünüyordu. Sistemi, Hegel'e "zorlu bir kafa emeği" bakımından, yönteminden daha pahalıya malolmamış mıdır? 1830-1840 yıllarının sonlarına doğru, hegelci okuldaki bölünme, gitgide daha belirgin olarak kendini gösterdi. Sol-kanat, yani "genç-hegelciler" denilenler, pietist tarikatından kuralcı protestanlara ve feodal gericilere karşı savaşımlarında, o zamana değin öğretilerine devletin hoşgörü ve hatta koruyuculuğunu sağlamış olan, günün canalıcı sorunları karşısında aynı zamanda hem felsefi hem de kibarca ölçülülüğü yavaş yavaş bıraktılar; ve 1840'ta, Friedrich Wilhelm IV ile birlikte kuralcı sofuluk ve mutlakiyetçi feodal gericilik tahta çıktığı zaman, açıkça yan tutmak artık kaçınılmaz oldu. Savaşım, gene felsefi silahlarla yürütülmeye devam edildi, ama artık bu kez soyut felsefi amaçlar uğruna değil; şimdi doğrudan geleneksel dinin ve mevcut devletin yıkılması sözkonusu idi. Ve *Alman Yıllıkları*'nda[152] pratik sonal amaçlar, çoğunluğuyla hâlâ bir felsefi kılık biçiminde görünüyor idiyse de,

genç-hegelciler okulu 1842 yılının *Rheinischer Zeitung*'unda yükselen radikal burjuvazinin felsefesi olarak kendini açıkça ortaya koydu ve ondan sonra felsefi maskesini, ancak sansürü kaldırmak için kullandı.

Ama o dönemde siyaset güçlüklerle dolu bir alan olduğundan başlıca savaşım dine karşı yürütüldü. Bu savaşım, öte yandan, dolaylı da olsa, özellikle 1840'dan bu yana, siyasal savaşım değil miydi? İlk çıkışı, *İsa'nın Yaşamı* (1835)[153] ile Strauss yapmıştı. Daha sonra, Bruno Bauer, İncildeki bir dizi anlatının, bizzat onları anlatanlar tarafından uydurulmuş olduklarını ortaya koyarak, bu yapıtta, İncildeki mitlerin meydana gelişi üzerine geliştirilen teoriye karşı çıktı. Bu iki akım arasındaki savaşım "özbilinç" ile "töz" arasındaki çatışma gibi bir felsefi örtü altında yürütüldü. İncil'in tansıklı öykülerinin, gelenekler yoluyla bilinçsiz olarak topluluğun bağrında mitlerin biçimlenmesinden mi doğduğu, yoksa havarilerin kendilerince mi uydurulduklarını sorunu, şişirile şişirile, dünya tarihinin kesin devindirici gücünü oluşturan şeyin "töz" mü, yoksa "özbilinç" mi olduğu sorunu haline getirildi. Ve, en sonu, bugünkü anarşizmin yalvacı —Bakunin ona çok şey borçludur— Stirner geldi ve kendi egemen "ego"su ile egemen "özbilinç"ini aştı.[154]

Hegel okulunun parçalanma sürecinin bu yönü üzerinde fazla durmayacağız. Bizim için daha önemli olan şudur: en kararlı genç-hegelcilerin çoğunluğu pozitif dine karşı savaşımlarının pratik zorunlulukları yüzünden İngiliz-Fransız materyalizmine geri sürüklendiler. Ve burada kendi okullarının sistemi ile çatışma haline girdiler. Materyalizm, doğayı, tek gerçeklik olarak kabul ederken, Hegel'in sisteminde doğa, Mutlak Fikrin yabancılaşmasından, denebilir ki Fikrin bir alçalmasından başka bir şey değildir; her durumda düşünme ve onun ürünü Fikir, burada önde gelen başat öğe, doğa ise, kısacası, ancak Fikrin alçakgönüllülüğü sayesinde varolan, ondan türemiş bir öğedir. Ve bu çelişki içinde iyi kötü debelenip duruldu.

İşte o sıradadır ki Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* adlı

kitabı çıktı. Kitap, bir çırpıda, materyalizmi, içtenlikle yeniden tahta çıkararak, bu çelişkiyi toz etti. Doğa her türlü felsefeden bağımsız olarak vardır; doğa, biz insanların, doğamn ürünleri olan bizlerin üzerinde büyüdüğümüz temeldir; doğanın ve insanın dışında hiçbir şey yoktur, ve bizim dinsel imgelemimizin yarattığı üstün varlıklar bizim kendi özvarlığımızın hayalî yansısıdırlar ancak. Büyü bozulmuştu; "sistem" parçalanmış ve bir kenara atılmıştı, çelişki çözümlenmişti, çünkü yalnız imgelemde vardı. Bu kitap hakkında bir fikir edinmek için, onun özgür kılıcı etkisini bizzat yaşamış olmak gerekir. Coşku herkesi sardı: biz hepimiz, birdenbire "foyerbahçı" olduk. *Kutsal Aile*'yi okurken, Marx'ın yeni görüş tarzını nasıl bir coşkuyla selamladığı ve —bütün eleştirici kayıtlarına karşın— ondan ne derecede etkilendiği görülebilir.

Kitabın kusurlarının bile anındaki başarısına katkısı oldu. Kitabın yazılmış olduğu edebi ve hatta yer yer abartmalı biçem, ona büyük bir okur kitlesi sağladı, ve her ne olursa olsun, kitap, bu uzun, soyut ve çapraşık Hegel tutkunluğu yıllarından sonra bir canlılık kaynağı idi. "Saf akıl"ın dayanılmaz duruma gelen egemenliği karşısında, kendini haklı gösteremese de hiç değilse kendini bağışlatan, sevginin aşırı ölçüde ululaştırılması için de aynı şey söylenebilir. Ama şunu unutmayalım: 1844'ten bu yana "eğitimli" Almanya üzerinde bir salgın gibi yayılarak bilimsel bilginin yerini süslü sözlerle, üretimin ekonomik dönüşümü yoluyla proletaryanın kurtuluşunun yerini "sevgi" yoluyla insanlığın özgürlüğe kavuşmasıyla dolduran, kısacası, B. Karl Grün'ün en tipik temsilcisi olduğu bu yazın ve mide bulandıran bu duygusal lafazanlık içinde kaybolan "gerçek sosyalizm", kesinlikle, Feuerbach'm bu iki zaafına bağlanır.

Şunu da unutmamak gerekir ki, hegelci okul çözülme halinde idiyse de, eleştiri, hegelci felsefenin üstesinden gelememişti. Strauss ve Bauer, herbiri, hegelci felsefenin bir yönünü alıyor ve polemik biçiminde birbirlerine karşı kullanıyorlardı. Feuerbach ise bütünüyle sistemi parçaladı ve tam bir

yalınlıkla bir yana bıraktı. Ama bir felsefenin yanlışlığını ilan etmekle yetinerek, onun üstesinden gelinmiş olmaz. Ve Hegel felsefesi kadar güçlü bir yapıt, ulusun düşünsel gelişmesi üzerinde bu kadar büyük bir etki yapmış olan bir yapıt, safça ve açıkça bilmezlikten gelinerek baştan savılamazdı. Onun anladığı anlamda onu "aşmak", yani eleştirel yolla onun kabuğunu kırmak, ama onunla kazanılan yeni içeriği kurtarmak gerekirdi. Daha ilerde bunun nasıl yapıldığını göreceğiz.

Ama bu arada, 1848 devrimi, Feuerbach'ın Hegel'e gösterdiği aynı umursamazlıkla her türlü felsefeyi bir yana attı. Ve bu yüzden Feuerbach'ın kendisi de arka plana itildi.

II. İDEALİZM VE MATERYALİZM

Her felsefenin ve özellikle modern felsefenin büyük temel sorunu, düşüncenin varlık ile ilişkisi sorunudur. İnsanlar, kendi bedenlerinin yapısı konusunda tam bir bilgisizlik içinde ve düşlerindeki görüntülerin* dürtüsü altında bulundukları en eski zamanlardan beri kendi düşünceleri ile duyumlarının kendi öz bedenlerinin bir eylemi olmadığı, ama bu bedende oturan ve ölüm anında bu bedenden ayrılan ayrı bir ruhun işi olduğu düşüncesine varmışlardır — bu andan sonra da bu ruhun dış dünya ile ilişkileri üzerine kendilerine birtakım fikirler yaratmak gerekmiştir. Eğer, ölüm anında, bu ruh bedenden ayrılıyor ve kendi yaşamını sürdürüyorsa, ona ayrı özel bir ölüm yakıştırmak için hiçbir neden yoktu; ve böylece gelişmenin o aşamasında, hiç de bir avunma gibi değil, ama tersine, kendisine, karşı elden hiçbir şey gelmeyen bir yazgı, hatta sık sık, özellikle Yunanlılarda, gerçek bir kötü yazgı, bir felaket gibi görünen ruhun ölümsüzlüğü fikri

* Bugün bile yabanıllarda ve aşağı barbarlarda, düşlerinde kendilerine görünen insan biçimlerinin, bir an için kendi bedenlerinden ayrılmış bulunan ruhlar oldukları yolundaki anlayış hüküm sürmektedir. Bunun içindir ki, gerçek insan, düşteki görüntüsünün bu düşleri görenlere karşı işlediği eylemlerden sorumlu tutulur. Örneğin, Imthurn, 1884'te Guyan yerlilerinde bunu saptamıştır.[155]

doğdu. Dinsel avunç isteği değil de, bir kez varlığı kabul edilmiş bulunan bu ruhun bedenin ölümünden sonra ne yapacağı konusundaki genel bilisizlikten ortaya çıkan bu şüphe, genel olarak, kişisel ölümsüzlüğün o cansıkıcı anlayışına yolaçtı. Buna tamamıyla benzer bir biçimde, doğa güçlerinin kişileştirilmesiyledir ki, dinin daha sonraki gelişmesi sırasında, gitgide daha dünya-dışı bir biçim alan, en sonu bir soyutlama sürecinin, diyebilirim ki, hemen hemen zihinsel gelişme boyunca varlık kazanan bir damıtma sürecinin sonucunda, azçok sınırlı güçte ve birbirlerine karşı sınırlayıcı olan sayısız tanrılar insanların zihninde, tektanrılı dinlerin tek başına bir tek tanrı fikrini yaratıncaya değin, ilk tanrılar doğdular.

Düşüncenin varlığa, tinin doğaya ilişkisi sorununun, bütün felsefenin bu en yüksek sorununun kökleri, tıpkı her dinde olduğu gibi, yabanıllık çağının kısıtlı ve bilisiz kavrayışlarındandır. Ama bu sorun, ancak Avrupa toplumu, hıristiyan ortaçağın uzun kış uykusundan uyandığı zaman bütün kesinliğiyle konabilir ve ancak o zaman bütün anlamını kazanabilirdi. Ayrıca ortaçağın skolastiğinde büyük bir rol oynamış olan düşüncenin varlığa göre durumu sorunu, tinin mi yoksa doğanın mı, hangisinin esas öğe olduğu sorunu, bu sorun, kilise bakımından, şu keskin biçimi aldı: dünya tanrı tarafından mı yaratılmıştır, yoksa bütün öncesizlik boyunca var mı idi?

Bu soruyu yanıtlayışlarına göre filozoflar iki büyük kampa ayrılıyorlardı. Tinin doğaya göre önce gelme özelliğini ileri sürenler ve buna göre de, son aşamada, ne cinsten olursa olsun dünya için bir yaratılmayı kabul edenler —bu yaratılma çok kez, filozoflarda, örneğin Hegel'de, hıristiyanlıkta olduğundan çok daha karmaşık ve çok daha olanaksızdır— bunlar, idealizm kampını oluşturuyorlardı. Ötekiler, doğayı esas öğe sayanlar ise materyalizmin değişik okullarında yer alıyorlardı.

Başlangıçta, iki deyim: idealizm ve materyalizm, bundan başka bir anlama gelmiyordu, biz de, burada, onları başka

bir anlamda kullanmayacağız. Eğer bu iki deyime başka anlamlar yüklenirse nasıl bir karışıklık doğacağını aşağıda göreceğiz.

Ama düşüncenin varlıkla ilişkisi sorununun bir başka yönü daha vardır: bizim çevremizdeki dünya hakkındaki düşüncelerimiz ile bizzat bu dünya arasında nasıl bir bağıntı vardır? Bizim düşüncemiz gerçek dünyayı bilebilecek durumda mıdır? Gerçek dünyaya değgin tasarımlarımızda ve kavramlarımızda gerçekliğin doğru bir yansısını verebilir miyiz? Bu soru, felsefe dilinde düşünce ile varlığın özdeşliği sorunu diye adlandırılır ve filozofların büyük çoğunluğu bu soruya olumlu biçimde yanıt verirler. Örneğin Hegel'de bu olumlu yanıt kendiliğinden ortaya çıkar; çünkü gerçek dünya üzerinde bizim bildiğimiz şey, kesinlikle, onun, düşünce-içeriğidir ki dünyayı Mutlak Fikrin ilerleyici bir gerçekleşmesi yapar; o Mutlak Fikir ki, bütün öncesizlik boyunca, dünyadan bağımsız olarak ve dünyadan önce bir yerde varolmuştur. Ama, apaçıktır ki düşünce, daha önceden düşünce-içerik olan bir içeriği bilebilir. Gene apaçıktır ki, burada tanıtlanması gereken, örtük olarak zaten öncülün içindedir. Ama bu, Hegel'in, düşüncenin ve varlığın özdeşliği yolundaki tanıtından şu öteki vargıyı çıkarmasına engel olmuyor: onun felsefesi, kendi düşüncesine göre doğru olduğundan, bundan böyle tek doğru felsefe de odur ve düşünce ile varlığın özdeşliği, insanlığın onun felsefesini hemen teoriden pratiğe geçirmesi ve tüm dünyayı hegelci ilkelere göre dönüştürmesi ile doğrulanmalıdır. Bu da Hegel'in azçok bütün filozoflarla paylaştığı bir yanılsamadır.

Ama daha bir dizi başka filozof da vardır ki, dünyayı bilmenin, ya da en azından dünyanın tüketici bilgisinin olanaklı olup olmadığını sorgularlar. Modernler arasında Hume ve Kant bunlardandır, ve bunlar, felsefenin gelişmesinde çok büyük bir rol oynamışladır. Bu görüş tarzını çürütmek üzere söyleneceklerin özü, idealist görüş açısından olanaklı olduğu ölçüde, daha önce Hegel[156] tarafından söylenmiştir; Feuerbach'ın materyalist açıdan buna eklediği, derin olmaktan çok

zekicedir. Bu felsefi saplantının en çarpıcı çürütülmesi, bütün öteki saplantılarda olduğu gibi, pratiktir, özellikle deneyim ve sanayidir.[157] Eğer biz, doğal bir süreç hakkındaki anlayışımızın doğruluğunu, bu süreci biz kendimiz yaratarak, onu koşullarından çıkarıp varlık haline getirerek ve onu kendi amaçlarımıza hizmet ettirerek tanıtlayabiliyorsak, Kant'ın bilinemez "kendinde-şey"inin işi biter. Bitkisel ve hayvansal organizmalarda üretilen kimyasal tözler, organik kimya birbiri ardından onları birer birer yapmaya koyuluncaya kadar, böyle "kendilerinde-şeyler" olarak kaldılar; ama kimya onları yaptı mı, "kendinde-şey", bizim-için-şey haline gelir, tıpkı örneğin, artık kızılkök halinde tarlalarda yetiştirmeyip çok daha kolaylıkla daha ucuza taş kömürü katranından çıkardığımız alizarin gibi. Kopernik'in güneş sistemi, üçyüz yıl boyunca, bir varsayım oldu; bunun üzerinde bire karşı yüz, bin, onbinle de bahse girişilse, gene de varsayımdı; ama Le Verrier, bu sistemden çıkarılan veriler yardımıyla, yalnız, bilinmeyen yeni bir gezegenin varlığının zorunlu olduğunu değil, ama aynı zamanda bu gezegenin gökyüzünde bulunması gereken yeri hesaplayınca ve daha sonra Galle onu gerçekten bulunca[158] Kopernik'in sistemi tanıtlanmış oldu. Bununla birlikte, yeni-kantçılar Almanya'da Kant'ın düşüncelerine, bilinemezciler ise İngiltere'de Hume'un düşüncelerine (bu düşünceler İngiltere'de hiçbir zaman ortadan kalkmadı) yeni bir canlılık vermeye uğraşıyorlarsa da, bu, bilimsel açıdan, bunların çok zaman önce yapılmış olan teorik çürütülmelerine oranla bir geriye gidiştir, pratikte ise materyalizmi açıktan açığa geri çevirirken, gizlice, utangaç bir biçimde kabul etmektedir.[159]

Ama, Descartes'tan Hegel'e, Hobbes'dan Feuerbach'a giden bütün bu dönem boyunca, filozoflar, sanıldığı gibi hiç de saf aklın gücüyle ileri itilmemişlerdir. Tersine, gerçekte onları ileri iten şey, özellikle doğabilimdeki ve sanayideki gitgide daha coşkunlaşan büyük ilerlemedir. Materyalistlerde, bu, hemen yüzeyde kendini gösterir, ama idealist sistemler de gitgide daha çok olmak üzere materyalist bir içerik ka-

zanmışlar ve kamutanrıcı (*panthéiste*) görüş açısından tin ile madde arasındaki aykırılığı o şekilde uzlaştırmaya çalışmışlardır ki, Hegel'in sistemi, yöntemine ve içeriğine göre, idealist bir biçimde başüstü konulmuş bir materyalizmden başka bir şey değildir.

Dolayısıyla, Starcke'nin, Feuerbach'ı nitelendirirken, ilkin Feuerbach'ın düşüncenin varlıkla ilişkisi temel sorunundaki tutumunu incelemesi anlaşılabilirdir. Daha önceki filozofların, özellikle Kant'tan sonrakilerin, felsefi anlayışlarının gereksiz yere ağdalı bir dille açıklandığı; ve Hegel'in, yapıtlarından alınmış belirli pasajlara fazla biçimsel bir biçimde takılıp kalındığından, hakkının verilmediği kısa bir girişten sonra, foyerbahçı metafiziğin, filozofun ilgili yapıtlarının ardarda sıralanışından çıkan sonuca göre gelişmesini ayrıntılı bir biçimde açıklayan bir çalışma geliyor. Bu açıklama özenli ve açık bir biçimde yapılmış; ne yazık ki, bütün kitap gibi bu açıklama da, çok kez kaçınılması olanağı bulunan bir sürü felsefi deyimler yığınıyla doldurulmuş, öylesine işi güçleştirici bir yığın ki, yazar, hiç de tek ve aynı okulun ya da hatta Feuerbach'ın kendisinin deyiş biçimiyle yetinmeyip felsefi olmak iddiasındaki en çeşitli akımların, özellikle de bugün ortalığı sarmış olanların deyimlerini kitabına kattığı ölçüde büsbütün cansıkıcı bir durum alıyor.

Feuerbach'ın, gelişmesi, bir hegelcinin —doğrusunu söylemek gerekirse hiçbir zaman kurallara tam bağlı olmayan bir hegelcinin— materyalizme doğru gelişmesidir; belli bir aşamada, öncelinin idealist sistemiyle ilişkileri toptan koparmayı zorunlu kılan bir gelişmedir. Ensonu, Hegel'in "Mutlak Fikir"inin, dünyadan önce varolmasının "mantık kategorileri"nin evrenden önceki "önvarhğı"nın, yukarıda bir yaratıcı inancının gerçeksiz bir kalıntısından başka bir şey olmadığı; duyularla algılanabilir maddi dünyanın, bizim de bir parçası olduğumuz bu maddi dünyanın tek gerçeklik olduğu; ve bize ne kadar yüce görünürlerse görünsünler bilincimizin ve düşüncemizin, maddi, bedensel bir organın, beynin ürünlerinden başka bir şey olmadıkları kavrayışı, karşı durulmaz bir

güçle kendisini ona kabul ettiriyor. Madde, tinin bir ürünü değildir, ama tinin kendisi maddenin en üstün ürününden başka bir şey değildir.[160] İşte bu, elbette ki, salt materyalizmdir. Bu noktaya gelince, Feuerbach birdenbire duruyor. Öteden beri süregelen, maddeye değil ama materyalizm sözcüğüne ilişkin felsefi önyargıyı aşamıyor. Şöyle diyor:

"Materyalizm, bana göre, insan özünün ve bilgisinin yapısının temelidir; ama bana göre, bir fizyoloğa, sözcüğün dar anlamında bir doğacıya, örneğin Moleschott'a, göre olduğu gibi ve onların özel ve mesleki görüş açılarından zorunlu olarak görüldüğü gibi, bu yapının kendisi değildir. Ben, geride baştan sona materyalizmle aynı görüşteyim, ama ileride değil." [161]

Feuerbach, burada, madde ile tin arasındaki ilişkileri anlamanın belirli bir tarzına dayanan genel dünya anlayışı olarak materyalizm ile, bu dünya anlayışının belirli bir tarihsel evrede, yani 18. yüzyılda, ifade edilmiş olduğu özel biçimi birbirine karıştırıyor. Dahası, materyalizmi, 18. yüzyıl materyalizminin bugün doğabilimcilerin ve doktorların kafalarında varlığını sürdüren ve Büchner, Vogt ve Moleschott'un 1850-1860 yıllarında ortalığa yaydıkları kaba, sığ biçimi ile karıştırıyor. Ama, nasıl idealizm bütün bir dizi gelişme evrelerinden geçmişse, materyalizm de geçmiştir. Materyalizm, doğa bilimleri alanında çağ açan her yeni buluş ile kaçınılmaz olarak biçimini değiştirmek zorundadır; ve tarihin kendisi de materyalist bir yoruma tabi tutulalı beri burada da yeni bir gelişme yolu açılmaktadır.

Geçtiğimiz yüzyılın materyalizmi herşeyden çok mekanikçi idi, çünkü bu çağda, bütün doğa bilimleri arasında yalnız mekanik ve henüz ancak —yeryüzündeki ve gökyüzündeki— katı cisimlerin mekaniği, kısaca, yerçekimi mekaniği, belli bir olgunlaşma durumuna ulaşmıştı. Kimya, henüz çocuksu, filojistik biçimiyle vardı.[162] Biyoloji, henüz kundaktan çıkmamıştı; bitkisel ve hayvansal organizmalar ancak kabaca incelenebilmişti ve ancak salt mekanik nedenlerle açıklanıyorlardı; Descartes için hayvan nasıl bir makine ise, 18.

yüzyılın materyalistlerine göre de insan öyle bir makineydi. Mekanik yasaların da elbette ki işlediği, etkili olduğu, ama daha üst sıradan yasalarca daha geri plana atıldıkları kimyasal ve organik yapıdaki olaylara da yalnız tek başına mekaniğin uygulanması, klasik Fransız materyalizminin özgül, ama o dönem için kaçınılmaz darlıklarından biridir.

Bu materyalizmin ikinci özgül darlığı, evreni bir süreç olarak, kesintisiz tarihsel gelişme yolunda bir madde olarak kavramadaki yetersizliğidir. Bu, o çağda doğa bilimlerinin ulaşmış oldukları düzeye ve bu doğa bilimlerine bağlı olan metafizik, yani anti-diyalektik felsefe tarzına uygun düşüyordu. Doğanın aralıksız sürüp giden bir hareket içinde olduğu biliniyordu. Ama, çağın fikirlerine göre, bu hareket, gene aynı şekilde aralıksız sürüp giden bir çember çiziyordu ve bu yüzden de hiç ilerlemiyordu; daima aynı sonuçları veriyordu. Bu görüş tarzı o zaman için kaçınılmazdı. Güneş sisteminin oluşumunun kantçı kuramı henüz formüle edilmişti ve ancak basit bir merak konusu gibi kabul ediliyordu. Yeryüzünün evriminin tarihi, jeoloji, henüz hiç bilinmiyordu ve bugünkü canlı varlıkların, yalından karmaşığa doğru evrim gösteren uzun bir dizinin sonucu oldukları düşüncesi, o zaman bilimsel olarak konamıyordu. Bu durumda, tarihsel olmayan doğa anlayışı kaçınılmazdı. Bu anlayışla Hegel'de de karşılaşıldığına göre, 18. yüzyıl filozofları bu yüzden o kadar kınanamaz. Hegel'de, doğa, Fikrin yalın bir "yabancılaşması" olarak, zaman içinde hiçbir gelişmeye yetenekli değildir, yalnızca çokluğunu uzay içinde açıp yayma olanağına sahiptir, öyle ki, içerdiği bütün gelişme derecelerini eşanlı olarak ve birbiri yanısıra yayıp serer ve hep aynı süreçleri aralıksız durmadan yinelemeye mahkum bulunur. Ve işte uzay içinde, ama zamanın —her türlü gelişmenin temel koşulunun— dışında bir gelişme saçmalığını, Hegel, doğaya dayatıyor, üstelik jeolojinin, embriyolojinin, bitkisel ve hayvansal fizyolojinin, organik kimyanın gelişmekte olduğu ve bu yeni bilimlerin temeli üzerinde daha sonra gelecek olan evrim teorisinin deha dolu önsezilerinin, her yanda (örneğin Gœthe ve La-

marck'ta) görünmekte olduğu bir zamanda. Ama sistem bunun böyle olmasını gerektiriyordu ve yöntem, sistem aşkına, kendi kendine ihanet etmek zorundaydı.

Tarihe aykırı bu görüş, tarih alanında da geçerliydi. Burada, ortaçağın kalıntılarına karşı savaşım, görüşü sımsıkı sınırlandırıyordu. Ortaçağ, tarihin, bin yıllık genel barbarlık tarafından basit bir kesintiye uğratılması sayılıyordu; ortaçağdaki büyük ilerlemeler —Avrupa'da uygarlık alanının genişlemesi, orada uzun ömürlü, yaşama şansı olan ulusların yanyana oluşması, son olarak 14. ve 15. yüzyılın büyük teknik ilerlemeleri— bütün bunlardan hiçbiri göze görünmüyordu. Oysa, böyle yapmakla, büyük tarih zincirinin ussal bir biçimde kavranılmasına engel olunuyordu ve tarih, olsa olsa, filozofların kullanımına sunulmuş bir örnekler ve belgeler açıklaması hizmetini görüyordu.

Almanya'da, 1850'den 1860'a kadar materyalizmi halka yayan seyyar satıcılar[163] hiçbir yönden hocalarının bu sınırlı görüş açılarını aşamadılar. O zamandan beri doğabilimde yapılmış bütün ilerlemeler, onlara yaratıcının varlığı inancına karşı yeni kanıtlar hizmeti görmekten başka bir işe yaramadı; ve aslında üstlendikleri şey, hiç de teoriyi daha ileri doğru geliştirmek değildi. İdealizm etkinliğini yitirmiş ve 1848 devriminden öldürücü darbeyi yemiş idiyse de, gene de, materyalizmin bir an için daha da aşağılara düştüğünü görmenin hoşnutluğunu tadabilmiştir. Feuerbach, bu materyalizmin sorumluluğunu üzerinden atmakta yerden göğe haklıydı; ancak materyalizmin seyyar vaizlerinin öğretisi ile genel olarak materyalizmi birbirine karıştırmaya hakkı yoktu.

Bununla birlikte burada iki noktaya dikkati çekmek gerekir. Birincisi, Feuerbach'ın zamanında bile, doğa bilimleri henüz yoğun bir kaynaşma sürecinin tam ortasındaydı, bu süreç, ancak, son onbeş yıl içinde durulmuşluğuna ve göreli bir tamamlanışa kavuştu; yeni bilgi malzemesi duyulmadık bir biçimde yığılıp birikiyordu, ama birbirini izleyen bu yeni buluşlar kargaşası içinde sıralı bir bağlantının, dolayısıyla

bir düzenin yerleşmesi ancak şu son zamanlarda olabildi. Gerçi, Feuerbach, şu üç kesin buluşa da ulaşmıştı — hücrenin bulunuşu, enerjinin dönüşümünün bulunuşu ve darvincilik adı altında bilinen evrim teorisinin bulunuşu. Ama, kır ortasında tek başına bir filozof, bilginlerin kendilerinin bile o dönemde ya hâlâ karşı çıktıkları ya da doyurucu bir biçimde kullanmasını bilmedikleri buluşların değerini takdir edecek kadar bilimdeki gelişmeleri yeterli bir biçimde nasıl izleyebilirdi? Bunun suçu, kendilerini karış karış aşan Feuerbach, küçük bir köyde köylüleşmek ve tozlanıp örümceklenmek zorunda kalırken, kurnaz ve seçmeci (*éclectiques*) kılı kırk yarmakla vakit geçirenlerin felsefe kürsülerine el koymalarına yolaçan Almanya'nın içler acısı koşullarındadır yalnızca. Demek ki, Fransız materyalizminde tek yanlı ne varsa hepsini çıkarıp atan, ve o zaman artık mümkün hale gelmiş olan tarihsel doğa anlayışı Feuerbach için ulaşılmaz kaldı ise bunun kusuru onun değildir.

Ama, ikinci olarak, Feuerbach, yalnız doğa bilimleri materyalizminin "insan bilgisinin yapısının kendisini değil, bu yapının temelini" oluşturduğunu söylemekte yerden göğe haklıdır. Çünkü biz, yalnızca doğada değil, aynı zamanda insan toplumu içinde yaşıyoruz, ve insan toplumunun da tıpkı doğa gibi kendi gelişme tarihi ve kendi bilimi vardır. Dolayısıyla, toplumun bilimini, yani tarihsel ve felsefi denilen bilimlerin tümünü, materyalist temel ile uyumlaştırmak ve bu temele dayanarak onları yeniden kurmak sözkonusuydu. Ama bu, Feuerbach'a nasip olmadı. Feuerbach, burada, "temel"e karşın, geleneksel idealistçe bağların tutsağı kaldı ve "ben ilerdeki değil, gerideki materyalistlerle aynı görüşteyim" derken de bunu kabul ediyordu. Ne var ki, toplumsal alanda, "ileri doğru" bir tek adım atamayan ve 1840 ya da 1844'teki görüşünü aşmayan bizzat Feuerbach oldu ve bu da, gene, özellikle onun, tecrit edilmiş durumundan ileri geldi, bu durum onu, —başka herhangi bir filozoftan çok daha fazla toplumla ilişkiler kurmak, fikir alışverişinde bulunmak için yaratılmış olan Feuerbach'ı,— kendi değerindeki insan-

larla işbirliği ya da çatışma içinde fikirler yaratacak yerde, inzivaya çekilmiş beyninden fikirler çıkartmak zorunda bıraktı. Onun ne ölçüde bu idealist alanda kaldığını daha ileride ayrıntılarıyla göreceğiz.

Burada bir de şuna dikkati çekmek yeter: Starcke, Feuerbach'ın idealizmini olmadığı yerde arıyor. "Feuerbach idealisttir, insanlığın ilerlemesine inanıyor." (s. 19.) "Her şeyin temeli, altyapısı, gene de idealizm olarak kalıyor. Bize göre, gerçekçilik, düşüncel (*idéale*) eğilimlerimizi izlerken yoldan sapmalara karşı bir koruma çaresinden başka bir şey değildir. Acıma, sevgi, gerçek ve hak yolunda coşku hep düşüncel güçler değiller midir?" (s. VIII)

Bir kere, idealizmin burada, ülküsel (*idéale*) erekleri izlemekten başka bir anlamı yoktur. Oysa bu sonuncular, olsa olsa Kant'ın idealizmine ve onun "kesinlikli buyrultu"suna ("*categorical imperative*"), girerler; oysa Kant'ın kendisi felsefesine transendental idealizm adını veriyordu; ve bu, Starcke'nin de anımsayacağı gibi, felsefesinin ahlaki ülkülerle de ilgilenmesinden dolayı değil, bambaşka nedenlerdeydi. Felsefi idealizmin ahlaki ülkülere, yani toplumsal ülkülere inancın çevresinde döndüğü boşinanı, felsefenin dışında, kendilerine gerekli birkaç felsefi kültür kırıntısını Schiller'in şiirlerinde ezberleyen Alman darkafalılarında oluşmuştur. Hiç kimse, Kant'ın güçsüz —güçsüz, çünkü olanaksızı ister, ve dolayısıyla gerçek hiçbir şeye varamaz— "kesinlikli buyrultu"sunu, özellikle, yetkin bir idealist olan Hegel'den daha keskin bir biçimde eleştirmedi ve hiç kimse, Schiller'in aşıladığı gerçekleşmez ülkülere karşı darkafalı düşkünlüğü ile Hegel'den daha acımasızca alay etmedi (örneğin, *Görüngübilim*'e bakınız).

İkinci olarak, insanları harekete geçiren herşeyin — beynin aracılığıyla duyulan bir açlık, bir susuzluk duyumu ile başlayan ve gene beynin aracılığı ile hissedilen bir doyum duygusu ile sonuçlanan yemek yemenin ve içmenin bile— zorunlu olarak onların beyinlerinden geçmesi olgusundan kurtulamayız. Dış dünyanın insan üzerindeki etkileri onun bey-

ninde kendilerini ifade ederler ve orada duygular, düşünceler, içgüdüler, istemler, kısacası, "düşüncel (*idéale*) eğilimler" olarak yansırlar ve bu biçimde "düşüncel güçler" haline gelirler. Eğer insanın genellikle "düşüncel eğilimleri" izlemesi ve "düşüncel güçler"in kendi üzerinde etkili olmalarına izin vermesi, onun bir idealist olmasına yetiyorsa, normal olarak gelişmiş her insan, bir çeşit doğuştan-idealisttir ve bu durumda nasıl olur da hâlâ materyalistler varolabilir?

Üçüncü olarak, insanlığın, hiç değilse şu anda, genel bir biçimde, ilerleme doğrultusunda hareket ettiği inancının, materyalizm ile idealizm arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkla kesin olarak hiçbir ilgisi yoktur. Fransız materyalistleri, tıpkı yaradancı (*deist*) Voltaire ve Rousseau kadar, hemen hemen bağnazlık derecesinde bu inançta idiler, ve hatta sık sık bu inançları uğruna büyük kişisel özverilerde bulundular. Ama, bütün yaşamını "gerçek ve hak aşkı"na —söz iyi anlamında alınmıştır— adamış biri varsa, o da örneğin, Diderot olmuştur. Bu bakımdan, eğer Starcke, bütün bunların idealizm olduğunu ileri sürerse, bu yalnız ve yalnız materyalizm sözcüğünün olduğu gibi, bu iki yönelim arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın, onun için her çeşit anlamını yitirdiğini tanıtlar.

Gerçek şu ki, Starcke, belki bilmeyerek olsa da, burada, materyalizm sözcüğüne karşı darkafalının önyargısına, kökenini köy papazlarının eski iftiralarından alan bu önyargıya bağışlanmaz bir ödün vermektedir. Darkafalı, materyalizm dendiği zaman, pisboğazlık, ayyaşlık, arsızlık, ten zevkleri ile şatafatlı bir yaşam sürdürmeyi, açgözlülük, cimrilik, doymak bilmezlik, çıkar peşinde koşmayı ve borsa oyunlarını ve kendisinin gizliden gizliye kölesi olduğu bütün bu iğrenç kusurları anlar; ve idealizm sözcüğünden ise, başkaları önünde göklere çıkardığı, ama kendisi ancak her zamanki "materyalist" aşırılıklarının zorunlu sonucu olan sıkıntı dönemlerini ya da bunalımları atlatması söz konusu olduğu sürece inandığı, erdeme, insanlığa ve genellikle "daha iyi bir dünya"ya imanı anlar ve durmadan pek sevdiği şu nakaratı yineler: "İnsan dediğin de nedir ki? Yarı-hayvan yarı-melek!"

Zaten Starcke, Feuerbach'ı, halen Almanya'da filozof adı altında kurum satmakta olan öğretim görevlilerinin saldırılarına ve onların temel kurallarına karşı savunmak için büyük zahmetlere girişiyor. Bu, kuşkusuz, klasik Alman felsefesinin ölümünden sonra yetim doğan bu eciş bücüş dölleri ile ilgilenenler için önemlidir; bu Starcke'nin kendisine de gerekli görünmüş olabilir. Biz, okurlarımızı böyle bir sıkıntıdan bağışlayacağız.

III. FEUERBACH'TA DİN FELSEFESİ VE TÖREBİLİM

Feuerbach'ın gerçek idealizmi, onun din felsefesini ve törebilimini ele aldığımızda hemen kendini gösterir. O, hiçbir şekilde dini ortadan kaldırmak istemez, onu yetkinleştirmek ister. Felsefenin kendisi de dinde soğurulmalıdır.

"İnsanlığın geçirdiği dönemler ancak dinsel özelliğin değişiklikleriyle birbirlerinden ayırdedilirler. Ancak insan kalbinde kök salan hareketler, derin tarihsel hareketlerdir. Kalp dinin bir biçimi değildir ki, bunun için de dinin de yeri olsun; kalp, dinin özüdür" (Starcke tarafından aktarılıyor, s. 168).

Din Feuerbach'a göre, şimdiye değin "gerçekliğin gerçeksiz bir yansısında —insan niteliklerinin gerçeksiz yansıları olan bir ya da bir çok tanrının aracılığında— kendi gerçeğini arayan ve şimdi artık onu doğrudan ve aracısız olarak "sen" ile "ben" arasındaki sevgide bulan, insanların kendi aralarındaki sevgi ilişkisi, kalp ilişkisidir. Ve işte böylece, Feuerbach'ta, cinsel sevgi eninde sonunda kendi yeni din pratiğinin, eğer en yüksek biçimi değilse, en yüksek biçimlerinden biri haline gelir.

Oysa, insanlar arasındaki duygusal ilişkiler, özellikle iki cins arasındaki ilişkiler insanlar varolduğundan beri varolmuşlardır. Cinsel sevgi, özellikle son sekiz yüzyıl boyunca gelişti ve kendisini bu dönem boyunca, her şiirin kaçınılmaz ekseni haline getiren bir yer elde etti. Bugünkü pozitif dinler, cinsel sevginin devlet tarafından düzenlenmesine, yani

evlenme yasalarına, yüce onaylarını vermekle yetindiler ve hemen yarın ortadan kalksalar, sevgi ve dostluk pratiğinde en küçük bir değişiklik olmaz. İşte böyleliklerdir ki, hıristiyan dini, Fransa'da 1793'ten 1798'e kadar fiilen öylesine ortadan silinmişti ki, Napoléon'un kendisi bile dirençle, güçlüklerle karşılaşmadan onu geri getiremedi ve aradaki zaman içinde Feuerbach'ın anladığı anlamda dinin yerini tutacak bir şeye hiçbir gereksinme duyulmadı.

Burada, Feuerbach'ın idealizmi, cinsel sevgi, dostluk, acıma, özveri, vb. gibi karşılıklı eğilimlere dayanan insanlar arası ilişkileri, Feuerbach'ın kendisine göre de geçmişe ait olan özel bir dinin anımsamaları olmaksızın ancak kendilerinde oldukları gibi düşünüp değerlendirmekten değil, tersine, bu ilişkilerin, ancak, dinin adını kullanarak kendilerine yüce bir onay verildiği anda tam değerlerine ulaştıklarını ileri sürmekten ibarettir. Ona göre esas olan, salt insansal olan bu ilişkilerin varolmaları değildir, ama bunların, yeni, gerçek din gibi kavranılmalarıdır. Onlar, ancak, dinin damgasını yedikleri zaman tam değerlerine sahip olmalıdırlar. Din (*religion*) latince *religare* [bağlamak, birleştirmek] sözünden gelir ve ilk anlamıyla *birlik* demektir. Buna göre iki insan arasındaki her birlik bir dindir. İşte bunlar, idealist felsefenin en son sığınağı, sözcük kökenine ilişkin hokkabazlık oyunlarıdır. Üstün gelmesi gereken, sözcüğün gerçek kullanımının tarihsel evrimine göre ne anlama geldiği değil, ama kaynaksal kökenine göre ne anlama gelmesi gerektiğidir. Ve işte böylece, idealistçe anısı o kadar değerli olan din sözcüğü, özellikle dilden yitip gitmesin diye, cinsel sevgi ve cinsel birlik, bir "din" mertebesine yükseltilmişlerdir. İşte tastamam böyle açıklıyorlardı düşüncelerini 1840 ile 1850 arası, Louis Blanc eğilimli Parisli reformistler: dinsiz bir insanı ancak bir canavar gibi tasarımlayabiliyorlardı ve bize "*Donc l'athéisme, c'est votre religion!*"* diyorlardı. Feuerbach, esas olarak materyalist bir doğa anlayışı temeli üzerine gerçek bir din oturtmak isterse, bu, gerçekte, modern kimyayı sanki

* "Öyleyse sizin dininiz de tanrıtanımazlık!" — ç.

gerçek simya imiş gibi kavramakla aynı kapıya çıkar. Eğer din, kendi tanrısından geçebilirse, simya da kendi simya taşından geçebilir. Zaten simya ile din arasında çok sıkı bir bağ vardır. Simya taşının hemen hemen tanrısal pek çok özelliği vardır, ve İsa'dan sonra ilk iki yüzyılın Yunan-Mısır simyacılarının, Kopp ve Berthelot'nun sağladıkları verilerin de tanıtladığı gibi, hıristiyan öğretisinin hazırlanışında payları vardır.

Feuerbach'ın "insanlığın dönemlerinin ancak dinsel değişiklerle birbirlerinden ayırdedildikleri" yolundaki iddiası tamamıyla yanlıştır. Dinsel değişimler ancak, şimdiye kadar varolmuş üç büyük dünya dini, budizm, hıristiyanlık, müslümanlık sözkonusu olduğunda, tarihin büyük dönüm noktalarına eşlik etmişlerdir. Doğal bir biçimde oluşmuş olan eski kabile ve ulus dinlerinin hiçbir yayılma eğilimleri yoktu, ve kabilelerin ve ulusların bağımsızlığına son verildiği zaman bütün direnme yeteneklerini yitiriyorlardı: Cermenlerde, gerileme döneminde olan Roma İmparatorluğu ile ve bu imparatorluğun henüz benimsediği ve kendi ekonomik, siyasal ve ideolojik durumuna uyarlanmış olan evrensel hıristiyan dini ile basit bir temas, buna yetiyordu. Ancak, az çok yapma bir biçimde doğmuş olan büyük evrensel dinler için, özellikle hıristiyanlık ve müslümanlık içindir ki, genel tarihsel hareketlerin dinsel bir damga taşıdıklarını gözlemliyoruz, ve hatta hıristiyanlık alanında bile bu dinsel damga, gerçekten evrensel önemde devrimler için, 13. ve 17. yüzyıllar arasında burjuvazinin özgürleşme savaşımının ilk evreleriyle sınırlıdır. Ve Feuerbach'ın sandığı gibi insan kalbiyle ve din gereksinmesiyle açıklanamaz, kesinlikle dinden ve tanrıbilimden başka ideoloji biçimlerini tanımayan ortaçağın daha önceki tüm tarihi ile açıklanır. Bununla birlikte, 18. yüzyılda burjuvazi de sınıf görüşüne uygun kendi öz ideolojisine sahip olacak kadar güçlendiği zaman, yalnız hukuksal ve siyasal fikirlere başvurarak, din ile ancak kendisi için bir engel olduğu ölçüde ilgilenerek, kendi büyük ve kesin devrimini, Fransız devrimini yaptı. Ama eskisinin yerine yeni bir din koy-

maktan iyice sakındı; Robespierre'in bunda nasıl yenilgiye uğradığı bilinir.[164]

Diğer insanlarla ilişkilerimizde salt insanca duygular duymamız olanağı, daha şimdiden içinde yaşamak zorunda olduğumuz, uzlaşmaz karşıtlık ve sınıf egemenliği üzerine kurulu toplum tarafından zaten yeterince bozulmuştur; bu duyguları bir din düzeyine yükselterek daha da fazla bozmamızın hiçbir nedeni yoktur. Ve aynı şekilde, halen özellikle Almanya'da geçerli olan tarih yazım tarzıyla, tarihteki büyük sınıf savaşımlarını kavramamıza zaten yeterince gölge düşürülmüştür, bir de sınıflar savaşımını din tarihinin basit bir eklentisi haline dönüştürerek bu kavrayışın büsbütün olanaksız kılınmasına hiç gerek yoktur. Daha bu noktada, bugün artık Feuerbach'tan ne kadar uzaklaşmış olduğumuz ortaya çıkıyor. Onun, bu yeni sevgi dinini kutlamaya ayrılmış olan "en güzel pasajları" bugün artık büsbütün okunamaz olmuştur.

Feuerbach'ın ciddi bir biçimde incelediği tek din, tek tanrılılık üzerinde kurulu, hıristiyanlıktır, batının dinidir. O, hıristiyan tanrısının, fantastik insanın bir imgesi, bir yansısı olduğunu gösteriyor. Ama bu tanrı uzun bir soyutlama sürecinin ürününün kendisi, daha önceki kabile ve ulusların sayısız tanrılarımn özünün özüdür. Ve bu nedenle, imgesi bu tanrıdan başka bir şey olmayan insan da, gerçek bir insan değildir, o da pek çok sayıda gerçek insanın özünün özüdür, soyut insandır, bu nedenle de o da zihinsel bir imgedir. Her sayfasında duyulardan gelen hazlara düşkünlüğü vaaz eden, somuta, gerçekliğe gömülmeye çağıran aynı Feuerbach, insanlar arasındaki salt cinsel ilişkilerden başka ilişkilerden sözetmeye sıra geldi mi, baştanaşağı soyut olur.

Bu ilişkiler, ona ancak bir tek yönleriyle görünürler: ahlak. Ve bu noktada gene, Feuerbach'ın, Hegel'e oranla şaşırtıcı kısırlığı karşısında donakalıyoruz. Hegel'in törebilimi ya da ahlak öğretisi, hukuk felsefesidir ve 1. soyut hukuku; 2. öznel ahlakı; 3. nesnel ahlakı içerir, bu sonuncusu da kendi içinde aile, sivil toplum ve devletten olmuştur. Biçimi ne ka-

dar idealistse, içeriği o kadar gerçekçidir. Ahlakın yanısıra bütün hukuk, ekonomi ve siyaset alanı, burada biraraya toplanmıştır. Feuerbach'ta bunun tam tersidir. Biçim bakımından o, gerçekçidir, hareket noktası olarak insanı alır: ama bu insanın içinde yaşadığı dünya kesinlikle söz konusu değildir, onun için de bu insan, din felsefesinde uzun, tumturaklı sözler söyleyecek o hep aynı soyut insan olarak kalır. Çünkü bu insan anasının karnından doğmamıştır, tek tanrılı dinlerin tanrısından meydana çıkmıştır, demek ki, tarihsel olarak oluşmuş, belirlenmiş gerçek bir dünyada da yaşamaz; öteki insanlarla pekâlâ ilişki içindedir, ama bu öteki insanların herbiri onun kadar soyuttur. Din felsefesinde, hiç değilse, henüz kadınlar ve erkekler vardı, ama törebiliminde, bu son ayrım da ortadan kaybolur. Doğrusunu isterseniz, Feuerbach'ta uzun aralarla şu cinsten tümcelerle karşılaşılır: "Bir sarayda başka türlü düşünülür, bir kulübede başka türlü." — "Eğer açlık, yoksulluk yüzünden bedeninde besleyici bir şey yoksa, kafanda, usunda, kalbinde ahlak için besleyici bir şey yoktur." — "Siyasetin bizim dinimiz olması gerekir",[165] vb.. Ama Feuerbach bu sözlerden ne yapacağını hiç bilmez, bunlar onda basit bir söyleyiş biçimi olarak kalırlar ve Starcke bile, siyasetin, Feuerbach için aşılmaz bir sınır ve "toplumbilimin onun için *terra incognita** olduğunu" itiraf etmek zorunda kalır.

Feuerbach, iyi ile kötü arasındaki çatışkıyı işleyiş biçiminde de, Hegel ile karşılaştırıldığında, daha az sığ görünmüyor bize. Hegel şöyle yazıyor: "İnsan doğal olarak iyidir dendiği zaman büyük bir gerçeğin dile getirildiği sanılıyor, ama unutuluyor ki, insan doğal olarak kötüdür dendiğinde daha büyük bir gerçek dile getirilmektedir."[166] Hegel'de, kötü, tarihsel gelişmenin devindirici gücünün kendini ortaya koyuş biçimidir. Ve, doğrusu istenirse, bu tümcenin ikili bir anlamı vardır, şöyle ki, bir yandan her yeni ilerleme, zorunlu olarak, kutsal olan bir şeye karşı büyük bir suç, gerileyip son bulma yolunda olan ama alışkanlıkla kutsanmış şeylerin

* Bilinmez ülke. — ç.

eski durumuna karşı bir başkaldırma olarak görünür; öte yandan uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkışından beri, insanların kesinlikle kötü tutkuları, —açgözlülük, egemen olma isteği—, tarihsel gelişmenin kaldıraçları olmuşlardır, ve örneğin feodalitenin ve burjuvazinin tarihi, bunun süregelen bir tanıtından başka bir şey değildir. Oysa, bu ahlaki kötülüğün tarihsel rolünü incelemek Feuerbach'ın hiç aklına gelmez. Genel olarak, tarih, onun için, içinde rahatsız olduğu, kendini güvenli hissetmediği bir alandır. "Doğadan çıkan ilkel insan yalmzca basit bir doğal varlıktı, bir insan değildi. İnsan, insanın, kültürün, tarihin bir ürünüdür."[167] ünlü bildirisi, bu bildiri bile, Feuerbach'ta tamamıyla kısır bir açıklama olarak kalır.

Bunun içindir ki, Feuerbach'm ahlak konusunda bize söyledikleri son derece yetersiz şeyler olabilirler ancak. Mutluluğa doğru dürtü doğuştandır insanda ve bu yüzden de bütün ahlakın temelini oluşturmalıdır. Ama mutluluğa doğru dürtü ikili bir düzelticiye tabidir. Birincisi, davranışlarımızın doğal sonuçlarından dolayı: sarhoşluğu baş ağrısı, alışkanlık halini almış aşırılığı hastalık izler. İkincisi, davranışlarımızın toplumsal sonuçlarından dolayı: eğer biz, başkalarının aynı mutluluk dürtülerine saygı göstermezsek onlar kendilerini savunurlar ve bu savunmaları ile bizim kendi mutluluk dürtümüzü rahatsız ederler. Bundan çıkan sonuca göre, kendi dürtümüzü tatmin etmek için, kendi davranışlarımızın sonuçlarını adil bir biçimde değerlendirecek durumda olmamız, öte yandan da, sözkonusu bu aynı dürtüyü başkaları için de kabul edecek durumda olmamız gerekir. Başkalarıyla olan ilişkilerimizde kendi kendimize koyduğumuz ussal sınırlama ve sevgi —hep sevgi!— demek ki, Feuerbach'ın ahlakının temel kurallarını oluşturur ve bütün öteki kurallar bunlardan çıkar. Ve ne Feuerbach'ın en ustaca yapılmış açıklamaları, ne de Starcke'nin en büyük övgüleri, bu birkaç tümcenin zavallılığım ve sığlığını örtemez.

Eğer birey sırf kendi kendisiyle uğraşıyorsa, mutluluk dürtüsü, ancak çok ayrıksın durumlarda tatmin olunur ve

bunun ne kendine, ne de başkasına yararı olur. Tersine, bu eğilim, dış dünya ile ilişkileri ve tatmin olma araçlarını gerektirir, dolayısıyla da, besin gerektirir, karşı cinsten bir bireyi, kitapları, karşılıklı konuşmaları, tartışmaları, eylemde bulunmayı, tüketim nesnelerini ve çalışmayı gerektirir. Feuerbach'ın ahlakı, ya bu tatmin araç ve nesnelerinin her insana birden verilmiş olduklarını varsayar, ya da bu ahlak, insana, yalnızca uygulanması olanaksız iyi bir ders verir, dolayısıyla bu araçlardan yoksun olanlar için beş para etmez. Ve Feuerbach'ın kendisinin kupkuru açıkladığı da budur: "Bir sarayda başka türlü düşünülür, bir kulübede başka türlü. Eğer açlık, yoksulluk yüzünden bedeninde besleyici bir şey yoksa, kafanda, usunda, kalbinde de ahlak için besleyici bir şey yoktur."

Başkaları için de mutluluk dürtüsü hakkının eşitliği sözkonusu olduğunda, işler daha mı iyi görünür? Feuerbach bu hak istemini mutlak bir biçimde, her çağda ve bütün koşullarda geçerli olarak koyar. Ama bu istem ne zamandan beri üstün gelmektedir? Acaba, antikçağda köleler ile efendilerin, ortaçağda serfler ile baronların mutluluk dürtüsü hakkının eşitliği hiç sözkonusu olmuş mudur? Ezilen sınıfın mutluluk dürtüsü her zaman acımasızcasına ve "yasa uyarınca" egemen sınıfın mutluluk dürtüsüne feda edilmemiş midir? Evet, denecektir, bu ahlaka aykırı idi, ama şimdi hakların eşitliği tanınmıştır. Burjuvazi, feodaliteye karşı savaşımında ve kapitalist üretimin gelişme seyri sırasında, kendini, bütün kast ayrıcalıklarını, yani bütün kişisel ayrıcalıkları yıkmak ve ilkin bireyin özel hukuk, sonra yavaş yavaş medeni hukuk olmak üzere hukuksal bakımdan eşitliğini getirmek zorunda hissettiğinden beri ve böyle hissettiği için, sözde tanınmıştır. Ama mutluluk dürtüsü, manevi haklarla ancak sınırlı ölçüde, maddi araçlarla ise en büyük ölçüde süregider. Oysa kapitalist üretim, eşit haklardan yararlanan kişilerin büyük çoğunluğunun, ancak geçinmek için gerekli şeyleri elde etmesine dikkat eder ve dolayısıyla çoğunluğun mutluluk dürtüsü hakkının eşitliğine, köleci ya da feodal toplumun gös-

terdiği saygıdan, eğer gerçekten daha fazlasını gösterirse, bu pek az bir fazladır. Ya durum, mutluluğun zihinsel araçları, kültür araçları bakımından daha mı iyidir? Sadowa okulu öğretmeninin kendisi bile, bir efsane değil midir?[168]

Ama dahası var. Foyerbahçı ahlak teorisine göre hisse senedi borsası ahlakın en yüce tapınağıdır... ancak her zaman doğru bir biçimde oynanması koşuluyla. Eğer benim mutluluk dürtüm beni borsaya götürüyorsa ve eğer ben orada kendi işlemlerimin sonuçlarını, benim için yalnız elverişli durumlar sağlayacak, hiçbir üzücü durum yaratmayacak kadar doğru bir biçimde tartıyorsam, yani sürekli olarak kazanıyorsam, Feuerbach'ın öğüdü yerine gelmiş olur. Böyle yapmakla bir başkasının aynı mutluluk dürtüsüne de bir zarar vermiş olmam, çünkü bu başkası da benim kadar gönüllü olarak borsaya gitmiştir ve benimle birlikte borsa oyunu işini sonuca bağlarken, gene tıpkı benim gibi, kendi mutluluk dürtüsüne uyarak hareket etmiştir. Ve eğer o, parasını kaybederse, onun eylemi, kesinlikle bu yüzden ahlaka aykırı olduğunu ortaya koyar, çünkü yanlış hesaplanmıştır, ve ben, ona hakettiği cezayı verirken, hatta gururla bir çeşit modern Rhadamante[169] olmakla öğünebilirim. Sevgi, yalnızca duygusal bir söz olmadığı ölçüde, borsada da hüküm sürer, çünkü her biri, kendi mutluluk eğiliminin tatminini başkasında bulur. Sevginin yapması gereken şey ve pratikte kendini ortaya koyuş biçimi de bu değil midir? Eğer ben, işlemlerimin sonuçlarına değgin şaşmaz bir öngörü ile, dolayısıyla başarı ile oynarsam Feuerbach ahlakının en sıkı gereklerinin hepsini yerine getiririm ve üstelik daha da zenginleşirim. Başka terimlerle söyleyecek olursak, Feuerbach ahlakı, kendisi bunu hiç istemese de, ya da bunun hiç farkında olmasa da, bugünkü kapitalist toplumun ölçülerine göre biçilmiştir.

Ama sevgi! — Evet, sevgi, her zaman her yerde, iyilikçi, sevindirici bir tanrıdır ve bu tanrı, Feuerbach'ta, pratik yaşamın bütün güçlüklerinin üstesinden gelmeye yardım etmek durumundadır — ve bunu, birbirine taban tabana karşıt çıkarları olan sınıflara bölünmüş bir toplumda yapacak-

tır. Bununla da felsefenin devrimci niteliğinin en son kalıntısı da felsefeden kaybolur ve geriye artık eski tekerlemeden başka bir şey kalmaz: Birbirinizi seviniz! — Cins ve mevki ayrımı yapmaksızın kucaklaşınız! — Evrensel barış düşü!

Özet olarak, Feuerbach'ın ahlak kuramı, bütün kendinden önce gelenler gibidir, bu kuram da, bütün zamanlara, bütün halklara, bütün koşullara uygulanır ve kesinlikle bu yüzdendir ki, hiçbir zaman ve hiçbir yerde uygulanabilir değildir ve gerçek dünya karşısında Kant'ın kesinlikli buyrultusu kadar güçsüz kalır. Gerçekte, her sınıfın ve hatta her mesleğin kendi özel ahlakı vardır, ve bu ahlakı cezalandırılmadan çiğneyebildiği yerde çiğner, ve herkesi birleştirmesi gereken sevgi, kendini savaşlarda, çatışmalarda, davalarda, karı-koca kavgalarında, boşanmalarda ve birinin öteki tarafından olabildiğince sömürülmesinde ortaya koyar.

Ama nasıl olabildi de, Feuerbach'ın verdiği güçlü itki, kendisi için bu kadar kısır kaldı? Salt şu yüzden, Feuerbach, ölesiye nefret ettiği soyutlama aleminin dışına çıkamıyor ve canlı gerçeğin yolunu bulamıyor. O, bütün gücü ile doğaya ve insana sımsıkı tutunur, ama doğa ve insan onun için basit sözlerden ibaret kalır. Ne gerçek dünya konusunda, ne gerçek insan konusunda bize kesin olarak hiçbir şey söyleyemiyor. Oysa, Feuerbach'ın soyut insanından yaşayan gerçek insanlara, ancak bu insanlar tarih içinde eylem halinde dikkate alındığı zaman geçilebilir. Ama Feuerbach buna yanaşmaz ve bunun içindir ki, anlamamış olduğu 1848 yılı, onun için ancak gerçek dünya ile kesin bir kopma ve yalnızlığa çekilme anlamına gelmiştir. Bunun sorumluluğu, bir kez daha, onu acı bir biçimde yıkıma terkeden Almanya'nın koşullarındandır.

Ama Feuerbach'ın hiç atmamış olduğu adımın atılması kaçınılmazdı; foyerbahçı yeni dinin merkezini tutan soyut insan inanışının yerini, zorunlu olarak, gerçek insanların ve onların tarihsel gelişmelerinin bilimi almalıydı. Feuerbach'ın görüş açısının bu daha sonraki, Feuerbach'ın kendisinin de ötesindeki gelişmesini, Marx, 1845'te *Kutsal Aile*'de başlattı.

Strauss, Bauer, Stirner, Feuerbach, felsefe alanını terketmedikleri ölçüde, hegelci felsefenin uzantısı oldular. Strauss, *İsa'nın Yaşamı* ve *Dogmatik*'ten sonra artık yalnız felsefe edebiyatı yaptı ve Renan'vari din tarihi yazdı; Bauer kayda değer olmasına karşın yalnızca hıristiyanlığın kökeninin tarihi alanında bir şey yapmayı başardı; Stirner yalnızca ilgi çekici bir tip olarak kaldı, hatta Bakunin, onu, Proudhon ile harmanlayıp bu harmana da "anarşizm" adını verdikten sonra bile. Yalnız Feuerbach, filozof olarak dikkate değer kaldı. Ama yalnız, bütün özel bilimlerin üzerinde durduğu ve onların bir bireşimini yaptığı iddia edilen bilimlerin bilimi felsefe, onun için aşılmaz bir engel, dokunulmaz bir kutsal kutu olarak kalmadı; o kendisi de filozof olarak yolun ortasında durdu ve altı materyalist, üstü idealist oldu; Hegel'den, onu eleştirerek kurtulmayı bilemedi, basitçe işe yaramaz diye bir yana attı, oysa kendisi, Hegel sisteminin ansiklopedik zenginliğiyle karşılaştırıldığında, şişirilmiş bir sevgi dininden, zavallı ve güçsüz bir ahlaktan başka olumlu hiçbir şey gerçekleştirmedi.

Ama, Hegel okulunun parçalanıp dağılmasından bir başka eğilim daha çıkmıştır; gerçekten meyve veren tek eğilimdir bu ve esas olarak Marx'ın adına bağlıdır.*

Hegel felsefesinden kopuş, burada da materyalist görüşe

* Burada kişisel bir açıklama yapmama izin verilsin. Son zamanlarda birkaç kez bu teorinin hazırlanışındaki payım ima edildi, onun için bu noktayı aydınlatacak birkaç söz söylemekten kendimi alakoyamam. Marx ile kırk yıllık ortak çalışmam sırasında ve ondan önce teorinin hazırlanışında olduğu kadar özellikle geliştirilmesinde de benim belli bir kişisel payım olduğunu yadsıyamam. Ama özellikle iktisat ve tarih alanında yön verici temel fikirlerin büyük çoğunluğu ve özellikle de bu fikirlerin kesin ifadelendirilişleri, Marx'ın işidir. Benim teoriye katkımı, olsa olsa birkaç özel bilgi dalı dışında, Marx, bensiz de gerçekleştirebilirdi. Ama Marx'ın yaptığını ben yapamazdım. Marx, bizim hepimizi aşıyordu; Marx, hepimizden daha uzağı, daha geniş ve daha çabuk görüyordu. Marx bir deha idi; biz ötekiler ise olsa olsa yetenekli kişiler. O olmasaydı, teori bugün bulunduğu yerden çok gerilerde olurdu. Dolayısıyla teori haklı olarak onun adım taşıyor.

dönmenin sonucudur. Bu, gerçek dünyayı, —doğa ve tarihi—, kendisini, basmakalıp idealist tuhaflıklardan arınmış herkese nasıl sunarsa öyle kavramaya karar verilmesi demektir; düşsel ilişkiler içinde değil, ama kendi öz ilişkileri içinde değerlendiren olgularla uyuşması olanaksız bütün idealistçe tuhaflıkların acımasızca kurban edilmesine karar verilmesidir. Ve işte materyalizmin de gerçekte bundan öte bir anlamı yoktur. Yalnız, ilk kezdir ki materyalist dünya anlayışı gerçekten ciddiye alınıyor ve tutarlı bir biçimde bilginin dikkate alınan bütün alanlarına —hiç değilse genel çizgileriyle— uygulanıyordu.

Hegel basitçe bir yana konulmadı, tersine, onun yukarıda açıklanan devrimci yönünden, diyalektik yöntemden yola çıkıldı. Ama bu yöntem, hegelci biçimiyle yararlanılamaz durumdaydı. Hegel'de diyalektik, kendi kendine gelişen Fikirdir. Mutlak Fikir, yalnızca bütün sonsuzluk boyunca —bilinmez bir yerde— varolmakla kalmaz, ama aynı zamanda varolan bütün dünyanın yaşayan gerçek ruhudur. Mutlak Fikir, *Mantık*'ta uzun uzun işlenen ve hepsi de kendi içinde bulunan bütün hazırlayıcı evrelerden geçerek yeniden kendi kendine dönmek üzere gelişir. Sonra, doğaya dönüşerek "yabancılaşır", orada kendinin bilincinde olmaksızın, doğal zorunluluk kılığına bürünmüş olarak yeni bir gelişmeden daha geçer, ve ensonu insanda özbilincine geri döner. Bu özbilinç de, Mutlak Fikir, Hegel felsefesinde tamamıyla kendi kendine dönünceye kadar, tarih içinde işlenip arınır. Hegel'de, doğada ve tarihte kendini gösteren diyalektik gelişme, yani zikzak halindeki bütün hareketler ve bütün ani geri çekilmeler boyunca kendini ortaya çıkaran aşağıdan yukarıya doğru ilerlemenin nedensel zincirlenişi, demek ki, Fikrin, bütün sonsuzluk boyunca nerede olduğu bilinmeyen, ama her durumda, düşünen her insan beyninden bağımsız olarak süregiden özerk hareketinin kopyasıdır (*Abklatsch*) ancak. İşte çıkarılıp atılması sözkonusu olan, bu ideolojik ters-yüz olma durumuydu. Biz yeniden beynimizin fikirlerini, onları Mutlak Fikrin şu ya da bu derecede yansıları olarak, gerçek nes-

neler sayacağımız yerde, onları materyalist açıdan nesnelerin yansıları olarak kavradık. Bundan ötürü, diyalektik, dış dünya için olduğu kadar insan düşüncesi için de hareketin genel yasalarının —temelde özdeş olan ama ifadede birbirinden ayrılan, insan beyni onları bilinçli olarak uygulayabildiği halde, doğada ve şimdiye dek büyük bölümüyle insan tarihinde de bu yasaların yalnız bilinçsiz olarak, görünüşte sonsuz bir dizi raslantılar içinde dış zorunluluk biçiminde kendilerine yolaçmaları anlamında birbirinden ayrılan iki yasalar dizisinin— bilimine indirgeniyordu. Ama bu yoldan Fikrin kendisinin diyalektiği, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin yalnızca basit bir bilinçli yansısı haline geldi ve böylelikle Hegel'in diyalektiği başı yukarıda olmak üzere doğrultuldu, ya da daha doğru bir deyişle, başının üzerinde dururken yeniden ayakları üzerine kondu. Ve yıllardan beri bizim en iyi çalışma aracımız ve en etkili silahımız olan bu materyalist diyalektik, ne dikkate değer bir şeydir ki, yalnızca bizim tarafımızdan değil, ayrıca bizden bağımsız, hatta Hegel'den bile bağımsız olarak Joseph Dietzgen* adlı bir Alman işçisi tarafından yeniden bulundu.

Ama böylelikle, Hegel felsefesinin devrimci yanı alınmış ve aynı zamanda da, Hegel'de, felsefesinin tutarlı uygulamasını önlemiş olan idealist şatafatından bu felsefe arındırılmıştır. Dünyanın bir tamamlanmış *şeyler* karmaşası olarak değil de, görünüşte durulmuş şeylerin, tıpkı beynimizdeki zihinsel yansıları olan kavramlar gibi kesintisiz bir oluş ve yokoluş değişmesinden geçtikleri, son olarak bütün görünüşteki raslantılara ve geçici geriye dönüşlere karşın, ilerleyici bir gelişmenin eninde sonunda belirmeye başladığı bir *süreçler* karmaşası olarak dikkate alınması gerektiği düşüncesi, — bu büyük temel düşünce özellikle Hegel'den beri günlük bilince öyle derinlemesine işlemiştir ki, bu genel biçimiyle artık hemen hemen hiçbir itirazla karşılaşmaz. Ama onu sözde kabul etmekle, onu pratikte, ayrıntılı olarak, araştırmaya

* Bkz: *Bir Kol İşçisi Tarafından Anlatılan İnsanın Kafa Çalışmasının Özü,* Saf ve Pratik Aklın Eleştirisi, Hamburg, Meissner, 1869.

tutulan her alanda uygulamak ayrı ayrı şeylerdir. Oysa araştırmada hiç şaşmadan daima bu görüş açısından yola çıkılırsa, artık bir daha kesin çözümler ve sonsuz gerçekler istemekten kesin olarak vazgeçilir; her zaman edinilen her bilginin zorunlu olarak sınırlı olma niteliğinin ve bu bilginin, içinde, kazanılmış olduğu koşullara bağımlılığının bilincinde olunur; hâlâ geçerli olan eski metafiziğin, doğru ve yanlış, iyi ve kötü, özdeş ve değişik, zorunlu ve olumsal gibi giderilemez karşıtlıklarının zorunlu etkisinden de kaçınılabilir artık; bilinir ki bu karşıtlıkların ancak göreli bir değerleri vardır, şimdi doğru olarak tanınan şeyin gizli bir yanlış yanı da vardır ve bu, daha sonra ortaya çıkacaktır, tıpkı şimdilik yanlış tanınanın da doğru bir yanı olduğu ve bu doğru yanı yüzünden daha önce doğru sayılır olduğu gibi; ve gene bilinir ki, zorunlu olduğu ileri sürülen şey, salt raslantılardan meydana gelmiştir ve sözde raslantı, zorunluluğun altında gizlendiği biçimdir — ve bu böyle sürer gider.

Hegel'in "metafizik" yöntem dediği, verilmiş ve değişmez nesneler olarak düşünülen ve *şeylerin* incelenmesiyle uğraşmayı yeğleyen ve kalıntıları hâlâ zihinlere musallat olan eski araştırma ve düşünme yönteminin doğruluğu, zamanında, tarihsel olarak ortaya çıkmıştı. Süreçleri incelemeden önce, şeyleri incelemek gerekiyordu. Bir şeyde meydana gelen değişiklikleri gözlemlemeden önce, şu ya da bu şeyin ne olduğunu bilmek gerekiyordu. Ve bu, doğa bilimlerinde böyle oldu. Şeyleri kesin biçimleriyle meydana gelmiş şeyler olarak ele alan eski metafizik, ölü ve canlı şeyleri kesin biçimleriyle meydana gelmiş olarak inceleyen bir doğabilimin ürünü idi. Ama bu inceleme tarzı, kesin bir ilerlemenin, yani bizzat doğanın bağrında bu şeylerde meydana gelen değişmelerin sistemli bir biçimde incelenmesine geçişin olanakları yaratılıncaya kadar geliştiği zaman, işte o anda, felsefe alanında da eski metafiziğin ölüm çanları çalmaya başladı. Ve gerçekten, geçen yüzyılın sonuna dek, doğabilim, herşeyden çok olguları toplayan bir bilim, bir tamamlanmış şeyler bilimi olmasına karşın, yüzyılımızda, temel olarak bir bölümleme (sı-

mflama) bilimi, bir süreçler bilimi, bu şeylerin kökeni ve gelişmesinin bilimi ve bu doğal süreçleri bir büyük bütün halinde birbirine bağlayan bağlantının bilimidir. Bitkisel ve hayvansal organizmalardaki olayları inceleyen fizyoloji, her organizmanın embriyondan, olgunluğa kadar gelişmesini inceleyen embriyoloji, yeryüzü yüzeyinin aşama aşama oluşmasını inceleyen jeoloji, hep yüzyılımızın çocuklarıdırlar.

Ama doğal süreçlerin ardarda zincirlenişine değgin bilgimizi dev adımlarla ileri götürmüş olan, özellikle üç büyük buluştur: Birincisi, her bitkisel ve hayvansal organizmanın, kendisinden başlayarak çoğalma ve farklılaşma yoluyla geliştikleri birim olarak hücrenin bulunuşu; dolayısıyla, yalnızca bütün üst organizmaların gelişmesi ve büyümesinin tek bir tümel yasaya göre meydana geldiği tanınmakla kalınmadı, ama hücrenin dönüşme yeteneğinin, organizmaların da hangi yolla türlerini değişikliğe uğratabildiklerini ve dolayısıyla bireysel olmaktan öte bir gelişmeyi tanıyabildiklerini gösterdiği de kabul edildi. — İkincisi, enerjinin dönüşümünün bulunuşu: bu buluş, en başta inorganik doğada etkin olan bütün sözde güçlerin, mekanik kuvvetin ve tamamlayıcısı potansiyel denilen enerjinin, ısının, ışınımın (ışıyan ışık ya da ısının), elektriğin, manyetizmin, kimyasal enerjinin hepsinin bir takım belli nicel oranlara göre birinden ötekine geçen evrensel bir hareketin değişik gösterileri olduklarını göstermiştir, öyle ki, bu enerjilerden, ortadan kalkan birinin belli bir miktarı karşılığında ötekinde belli bir miktar yeniden ortaya çıkar ve doğanın bütün hareketi, böylece, bu, kesintisiz olarak bir biçimden bir başka biçime dönüşme sürecine indirgenir. — Ensonu, ilk kez Darwin'in yaptığı tümü kapsayan tanıtlama, ki buna göre, halen çevremizi kuşatan bütün doğa ürünleri, insanlar da içinde olmak üzere, hepsi başlangıçta az sayıda tekhücreli tohum özünden başlayan uzun bir gelişme sürecinin ürünüdürler, ve bu tekhücrelilerin kendileri ise kimyasal yolla oluşmuş bir protoplazmadan ya da albüminimsi bir cisimden oluşmuştur.

Bu üç büyük buluşun ve doğa bilimlerindeki çok büyük

ilerlemelerin sayesinde, bugün, yalnızca ayrı ayrı ele alınan değişik alanlardaki doğa görüngüleri arasındaki ardarda zincirleme sıralanışı değil, ama başka başka alanlar arasındaki bağlantıyı da gösterebilecek ve böylece, ampirik doğa bilimin bize sağladığı olgular yardımıyla, doğanın zincirlenişinin bir bütün halinde tablosunu hemen hemen sistematik bir biçimde sunabilecek durumdayız. Eskiden bu bütün halinde tabloyu bize vermek, doğa felsefesi denilen şeyin işiydi. Doğa felsefesi, bu işi ancak, henüz bilinmeyen gerçek bağlantıların yerine imgesel, düşsel bağlantılar koyarak, eksik olan olguları düşüncelerle tamamlayarak ve gerçekte varolan boşlukları ancak imgelemde doldurarak yapabiliyordu. Böyle davranırken, bu felsefe binlerce dahiyane fikirler yarattı, daha sonraki çok sayıda buluşun önsezilerini getirdi, ama bu arada, bir hayli anlamsızlıklar da üretti, başka türlü de yapamazdı. Çağımız için doyurucu bir "doğa sistemi"ne varmak için doğanın diyalektik olarak, yani kendine özgü zincirlenişi doğrultusunda incelenmesinin sonuçlarını yorumlamanın yeterli olduğu bugün ve bu zincirleme gidişin diyalektik niteliğinin kendilerini isteseler de, istemeseler de, metafizik okulda yetişmiş bilginlerin beyinlerine bile kendini kabul ettirdiği bugün, doğa felsefesi kesin olarak bir yana bırakılmıştır. Bu felsefeyi yeniden diriltmek yolunda her türlü girişim, yalnız gereksiz olmakla kalmaz, *geriye bir gidiş olur.*

Ama doğa için doğru olan, bu yüzden de tarihsel bir gelişme süreci olarak kabul edilen şey, bütün dalları içinde toplum tarihi ve insansal (ve tanrısal) şeyleri işleyen bilimlerin tümü için de doğrudur. Burada da gene, tarih, hukuk, din vb. felsefesi, olaylar arasındaki tanıtlanması gereken gerçek bağlantının yerine, filozofun beyninin türettiği bağlantıyı koymaya, tarihi, bütünü içinde olduğu gibi değişik bölümlerinde de, fikirlerin, elbette ki yalnız filozofun kendisinin gözde tuttuğu fikirlerin gitgide gelişen gerçekleşmesi olarak kavramaya dayanıyordu. Böylece, tarih, bilinçsiz, ama zorunlu olarak, önsel olarak saptanmış belli bir ülküsel

erek doğrultusunda işliyordu, bu erek, örneğin Hegel'de, kendi Mutlak Fikrinin gerçekleşmesi idi, ve bu Mutlak Fikre doğru geri dönüşü olmayan gidiş tarihsel olayların iç zincirlenişini oluşturuyordu. Henüz bilinmeyen gerçek zincirlenişin yerine böylece yeni bir —bilinçsiz ya da yavaş yavaş kendi özbilincine varan— gizemli bir tanrı konuyordu. Öyleyse, burada da, tıpkı doğa alanında olduğu gibi, gerçek zincirlenişleri açığa çıkararak, yüzeysel, yapma zincirlenişleri dıştalamak sözkonusuydu; bu iş de, sonu sonuna, insan toplumunun tarihinde egemen yasalar olarak kendilerini kabul ettiren genel hareket yasalarını bulmaya dayanıyordu.

Ne var ki, toplumun gelişme tarihi, bir noktada, doğanın gelişme tarihinden temelde değişik olarak kendini ortaya koyar. Doğada —insanların doğa üzerinde yaptığı karşı etkiyi bir yana bıraktığımız ölçüde— birbirleri üzerinde etki meydana getirenler, yalnızca bilinçsiz ve kör etmenlerdir ve genel yasa bu etmenlerin değişken oyunları içinde belirir. Bütün bu olanlardan hiçbir şey —ister yüzeyde gözlemlenebilen sayısız görünür raslantılarda olsun, ister bu raslantılarda içkin olan ve düzenliliği doğrulayan sonal sonuçlarda olsun— bilinçli, istenen bir erek olarak meydana gelmez. Buna karşılık, toplum tarihinde, etkin olanlar, yalnız, bilince sahip, düşünüp taşınarak ya da tutku ile hareket eden ve belirli erekleri izleyen insanlardır; hiçbir şey bilinçli bir maksat olmadan, istenen bir erek bulunmadan meydana gelmez. Ama bu ayrım, tarihsel araştırma bakımından, özellikle çağlar ve olaylar tek başlarına ele alındıklarında ne kadar önemli olursa olsun, tarihin akışının genel iç yasalarının hükmü altında olduğu gerçeğinde hiçbir değişiklik yapmaz. Çünkü, burada da, bütün bireyler tarafından bilinçli olarak izlenen ereklere karşın, genel bir biçimde, yüzeyde, görünüşte hüküm süren raslantıdır. Ancak istenen erek çok seyrek olarak gerçekleşir; çoğunlukla, izlenen ereklerin çoğu birbirleriyle çaprazlaşır ve birbirlerine karşı dururlar, ya kendileri *önsel* gerçekleşemez ereklerdir, ya da onları gerçekleştirecek araçlar henüz yetersizdir. Böyle olduğu içindir ki, sayısız bireysel

irade ve eylemlerin çatışmaları tarihsel alanda, bilinçsiz doğa alanında hüküm sürmekte olana tıpatıp benzer bir durum yaratır. Eylemlerin erekleri istenmiş ereklerdir, ama bu eylemleri gerçekten izleyen sonuçlar istenen sonuçlar değillerdir, ya da başlangıçta gene de güdülen amaca uyar gibi görünseler de, sonunda istenmiş olanlardan bambaşka sonuçlara varırlar. Böylece tarihsel olaylar da, aynı şekilde büyük çapta raslantıların hükmü altında görünürler. Ama raslantı, yüzeyde oynar göründüğü her yerde, daima gizli iç yasaların emri altındadır ve iş, yalnızca bu yasaları bulup ortaya koymaktır.

İnsanlar, herbiri bilinçli olarak istedikleri kendi amaçlarını izleyerek, bu tarih nasıl bir biçim alırsa alsın, kendi tarihlerini yaparlar, ve işte bu başka başka doğrultularda etki yapan sayısız iradenin ve bunların dış dünya üzerindeki çeşitli yankılarının bileşkesi, tarihi oluşturur. Öyleyse burada da önemli olan sayısız bireyin ne istediğidir. İrade, tutku ile ya da düşünme ile belirlenir. Ama, kendileri de doğrudan tutkuyu ya da düşünmeyi belirleyen araçlar çok değişik niteliktedir. Bunlar, gerek dış nesneler, gerek ülküsel nitelikte güdüler, yani hırs, "gerçek ve adalet düşkünlüğü", kişisel kin ya da her çeşitten salt kişisel hevesler olabilirler. Ama bir yandan tarih üzerinde etkili olan çok sayıda, bireysel iradenin, çoğunlukla, niyetlenilen sonuçlardan büsbütün başka sonuçlara —sık sık doğrudan karşıt sonuçlara— götürdüklerini, ve dolayısıyla, bunların güdülerinin, varılan sonal sonuç bakımından ancak ikincil bir önemleri olduğunu gördük. Öte yandan, bu güdülerin de arkasında gizli olan devindirici güçlerin neler olduğunu ve etkin insanların beyinlerinde hangi tarihsel nedenlerin bu güdülere dönüştüğünü kendi kendine sorabilir insan.

Bu soruyu, eski materyalizm hiçbir zaman ortaya koymadı. Bunun içindir ki, onun tarih anlayışı, bir tarih anlayışı olduğu ölçüde, özünde kılgıcıdır (*pragmatique*); herşeyi eylemin güdülerine göre yargılar, tarihsel bir etki meydana getiren insanları soylu olan ve soylu-olmayan ruhlar olarak

ayırır, ve sonra da düzenli olarak soyluların hep aldandıklarını, soylu olmayanların da galip geldiklerini saptar, eski materyalizme göre tarihin incelenmesinden hiçbir ders alınamayacağı düşüncesi de bundan ileri gelir, ve bize göre ise, tarih alanında, eski materyalizm kendi kendisiyle uyumlu değildir, çünkü devindirici güçlerin ardında ne olduğunu, devindirici güçlerin kendi devindiricilerinin de neler olduklarını inceleyeceğine, tarihte etkin ülküsel (*idéales*) devindirici güçleri son nedenler olarak alır. Tutarsızlık, *ülküsel* devindirici güçleri tanımakta değildir, ama onların belirleyici nedenlerine kadar daha ilerilere gitmemektedir. Buna karşı-lık, tarih felsefesi, özellikle Hegel tarafından sunulduğu biçi-miyle, görünürdeki güdülerin ve ayrıca tarihte insanların eylemlerini gerçekten belirleyen güdülerin tarihsel olayların hiç de son nedenleri olmadıklarını ve bu güdülerin gerisinde başka belirleyici güçlerin bulunduğunu ve asıl bunların araştırılmasının sözkonusu olduğunu kabul eder; ama o, bunları, tarihin kendisinde araştırmaz, onları daha çok dışa-rıdan, felsefi ideolojiden alır, tarihe sokar. Hegel, örneğin, Eski Yunanlıların tarihini kendi öz iç zincirlenişi ile açıkla-yacağı yerde, kısaca, bu tarihin, "güzel kişiliğin biçimleri"nin işlenip hazırlanmasından ve "sanat yapıtı"nın sanat yapıtı olarak gerçekleşmesinden başka bir şey olmadığını söyler. Bu nedenle, Eski Yunanlılar üzerine pek çok güzel ve derin şeyler söyler, ama bu, bizim, bugün, bir sözden fazla bir şey olmayan böyle bir açıklamayla artık yetinememize engel olmaz.

Dolayısıyla, insanların tarihsel eylemlerinin güdüleri ardında — bilerek ya da bilmeyerek, belirtmek gerekir ki çok kez bilmeyerek— bulunan ve gerçekte tarihin sonal devindirici güçlerini meydana getiren devindirici güçleri araştırmak sözkonusu ise de, ne kadar ünlü, ne kadar sivrilmiş olurlarsa olsunlar, bireylerin güdüleri, büyük yığınları, tümüyle halkları ve her halk içinde de bütün kitlesiyle sınıfları harekete geçiren güdüler kadar ve gene bu geniş yığınları geçici bir kaynaşmaya, çabucak sönen saman alevi gibi parlamaya

değil de kalıcı, sürekli büyük bir tarihsel dönüşümle sonuçlanan bir eyleme götüren güdüler kadar sözkonusu olamazlar. Burada, açık ya da bulanık bir biçimde, doğrudan ya da ideolojik ve hatta tanrısallaştırılmış bir biçimde, eylem halindeki yığınların ya da onların liderlerinin —büyük adam denilenler bunlardır— düşüncesinde bilinçli güdüler olarak yansıyan devindirici nedenleri aydınlığa çıkarmak — işte bizi başka başka çağlarda ve başka başka ülkelerde olduğu gibi tarihin tümü üzerinde de egemen olan yasaların izi üzerine götürebilecek tek yol budur. İnsanları harekete geçiren ne varsa, hepsi zorunlu olarak onların beyninden geçer, ama bunun beyinde alacağı biçim, koşullara çok bağlıdır. İşçiler, 1848'de, Ren bölgesinde yaptıkları gibi makineleri artık basitçe kırıp dökmüyorlar, ama o günden bu yana kapitalist makineleşmeyle hiç de uzlaşmış değildirler.

Ama, daha önceki bütün dönemlerde, tarihin bu devindirici nedenlerinin araştırılması —bağların ve bunların etkilerinin içiçe geçmiş olmaları durumundan ve örtülü nitelikleri yüzünden— hemen hemen olanaksız olduğu halde, çağımız, bu zincirlenişleri o kadar yalmlaştırmıştır ki, bilmece çözülebilmiştir. Geniş-ölçekli sanayinin utkusundan beri, yani en azından 1815 barış antlaşmalarından bu yana, İngiltere'de bütün siyasal savaşımın, iki sınıfın, toprak aristokrasisi (*landed aristocracy*) ile burjuvazinin (*middle class*) egemenlik iddialarının çevresinde döndüğü hiç kimse için bir sır değildir. Fransa'da, Bourbonların geri dönüşü iledir ki, aynı olgunun bilincine varılmıştır; Thierry'den, Guizot, Mignet, ve Thiers'e kadar, Restorasyon döneminin tarihçileri, her yerde, bunu, ortaçağdan bu yana bütün Fransız tarihini anlamaya izin veren anahtar olarak gösterirler. Ve, 1830'dan beri de, işçi sınıfı, proletarya, bu iki ülkede iktidar için savaşan bir üçüncü rakip olarak tanınmıştır. Durum o kadar yalınlaşmıştı ki, bu üç büyük sınıfın savaşımlarında ve onların çıkarlarının çatışmasında modern tarihin devindirici gücünü —hiç değilse bu en ileri iki ülkede— görmemek için kasıtlı olarak gözlerini kapamak gerekiyordu.

Ama bu sınıflar nasıl oluşmuştu? İlk bakışta, önceden feodal olan büyük toprak mülkiyetinin kökeni, hâlâ —hiç değilse başlangıçta— siyasal nedenlere, zor yoluyla kendine maletmeye atfedilebilirse de, bu, burjuvazi ve proletarya için geçerli değildi. Burada, iki büyük sınıfın kökeni ve gelişmesi, açık ve elle tutulabilir bir biçimde, salt ekonomik nedenlerden ileri gelmiş olarak görünüyordu. Ve toprak mülkiyeti ile burjuvazi arasındaki savaşımda, bir o kadar burjuvazi ile proletarya arasındaki savaşımda da, en başta ekonomik çıkarların sözkonusu olduğu da besbelliydi; siyasal iktidar, ancak bu çıkarların gerçekleşmesine basit bir araç olarak hizmet etmek durumundaydı. Burjuvazi ve proletarya, her ikisi de, ekonomik koşulların, daha doğrusu üretim tarzının dönüşümü sonucu oluşmuşlardı. Bu dönüşüm, ilkin lonca tezgâhından manüfaktüre, manüfaktürden de makineler kullanan, su buharı ile işleyen ve bu iki sınıfı geliştirmiş olan geniş-ölçekli sanayiye geçiştir. Bu gelişmenin belli bir aşamasında, burjuvazi tarafından harekete geçirilen yeni üretici güçler —en başta işbölümü ve pek çok sayıda dağınık işçilerin bir tek manüfaktür içinde biraraya toplanmaları—, bu güçler tarafından yaratılan değişim koşulları ve gereksinmeler, tarihten gelen ve yasaların onayladığı mevcut üretim düzeniyle, yani feodal toplumsal düzenin lonca ayrıcalıklarıyla ve sayısız kişisel ve yerel (ayrıcalıklı olmayan katmanlar için de o ölçüde engel meydana getiren) ayrıcalıklarla bağdaşmaz duruma geldiler. Burjuvazi tarafından temsil edilen üretici güçler feodal toprak sahipleri ve lonca ustaları tarafından temsil edilen üretim düzenine karşı ayaklandılar. Sonuç biliniyor: feodal bağlar, İngiltere'de derece derece, Fransa'da bir hamlede koparıldı, Almanya'da süreç henüz tamamlanmadı. Ama nasıl ki gelişmenin belli bir aşamasında, manüfaktür, feodal üretim tarzı ile çatışmaya girdiyse, şimdi de aynı şekilde, geniş-ölçekli sanayi, feodal üretimin yerini alan burjuva üretim düzeni ile çatışmaya girmiştir. Bu düzenle, kapitalist üretim tarzının dar çerçevesiyle bağlanmış bulunan bu sanayi, bir yandan tümüyle halkın büyük

yığınının gittikçe artan proleterleşmesine yolaçarken, öte yandan gittikçe daha önemli miktarda sürümü olanaksız ürün yaratır. Aşırı üretim ve yığınların yoksulluğu, herbiri ötekinin nedeni olmak üzere, işte üretim tarzının sonucu olan ve kaçınılmaz olarak onun dönüşmesi yoluyla üretici güçlerin özgürlüğünü gerektiren anlamsız çelişki budur.

Öyleyse, hiç değilse modern tarihte, bütün siyasal savaşımların sınıf savaşımları oldukları ve sınıfların bütün kurtuluş savaşımlarının, zorunlu olan siyasal biçimlerine karşın —çünkü her sınıf savaşımı bir siyasal savaşımdır— son tahlilde *ekonomik* kurtuluş sorunu çevresinde döndükleri tanıtlanmıştır. Dolayısıyla, devlet —siyasal düzen— hiç değilse burada, ikincil öğeyi, ve sivil toplum —ekonomik ilişkiler alanı— belirleyici öğeyi oluşturur. Hegel'in de onayladığı eski geleneksel anlayış, devleti belirleyici öğe, sivil toplumu ise bu birincisi tarafından belirlenen öğe olarak görüyordu. Görünüşte böyledir. Nasıl ki tek başına bırakılmış bir insanda, faaliyetlerinin bütün devindirici güçleri, onu harekete geçirmek için zorunlu olarak beyninden geçmeli, onun iradesinin dürtülerine dönüşmeliyse, aynı şekilde sivil toplumun bütün gereksinmeleri de —iktidardaki sınıf hangisi olursa olsun— herkese kendilerini yasa biçiminde dayatmaları için devletin iradesinden geçmelidirler. İşin kendiliğinden anlaşılan biçimsel yanı budur; sorun, yalnızca salt biçimsel olan bu iradenin —bireyin olduğu gibi devletin iradesinin de— içeriğinin ne olduğu ve bu içeriğin nereden geldiğini, neden özellikle şu şeyin değil de bu şeyin istendiği sorunudur. Eğer bunun nedenini arayacak olursak, modern tarihte, devlet iradesinin, bütünü içinde, sivil toplumun değişken gereksinmeleri ile, şu ya da bu sınıfın üstünlüğüyle, son tahlilde, üretici güçlerin ve değişim ilişkilerinin gelişimiyle belirlendiğini buluruz.

Ama eğer bizim modern çağımızda bile, devlet, çok büyük üretim ve iletişim araçlarıyla, bağımsız bir gelişmesi olan bağımsız bir alan oluşturmuyorsa, ve eğer tersine, onun gelişmesi gibi varlığı da, son tahlilde, toplumun ekonomik

varlığının koşullarıyla açıklanıyorsa, bu durum, insanların maddi yaşamının üretiminin henüz bu zengin kaynaklardan yararlanamadığı ve dolayısıyla bu üretimin zorunluluğunun insanlar üzerinde daha da büyük bir egemenlik kurmuş bulunduğu bütün daha önceki dönemler için çok daha doğru olmalıdır. Eğer, bugün hâlâ geniş-ölçekli sanayi ve demiryolları çağında, devlet, özünde, üretim üzerinde egemen olan sınıfın ekonomik gereksinmelerinin yoğunlaşmış biçimde yansısından başka bir şey değilse, bir insan kuşağının maddi gereksinmelerinin karşılanması için bütün yaşamının bugün bizim verdiğimizden çok daha büyük bir bölümünü ayırmak zorunda olduğu ve dolayısıyla ekonomik gereksinmelere bugün bizim olduğumuzdan daha da bağımlı bulunduğu dönemde, egemen sınıfın ekonomik gereksinmelerinin daha büyük ölçüde bir yansısı olmalıydı. Geçmiş çağların tarihinin incelenmesi, konunun bu yönüyle ciddi olarak uğraşıldığında bunu gereğinden fazla doğrular. Ama açık ki, bunu şimdi burada işleyemeyiz.

Eğer devlet ve kamu hukuku, ekonomik ilişkilerle belirlenmiş iseler, aslında belli koşullar içinde bireyler arasında varolan normal ekonomik ilişkileri onaylamaktan başka bir şey yapmayan medeni hukuk için de bu durum elbetteki aynıdır. Ama bunun oluş biçimi çok çeşitli olabilir. İngiltere'de olduğu gibi, bütün ulusal gelişmeye uygun olmak üzere, eski feodal hukuk biçimleri, büyük bölümüyle onlara burjuva bir içerik vermek, hatta doğrudan feodal adına burjuva bir anlam yakıştırmak suretiyle alakonulabilir, ama ayrıca, batı Avrupa kıtası üzerinde olduğu gibi, dünyada meta üreticisi bir toplumun ilk dünya hukuku olan Roma hukuku basit meta sahipleri arasındaki bütün belli başlı hukuksal ilişkileri (satıcı ve satın alıcı, borçlu ve alacaklı, sözleşme, hisse senedi vb.) kıyaslanamayacak kadar hassas işleyişi ile birlikte temel olarak alınabilir. Bunu yaparken de henüz küçükburjuva ve yarı-feodal bir toplumun yararı için, bu hukuk, ya adli uygulama yoluyla basit olarak bu toplumun düzeyine getirilir (kamu hukuku), ya da sözümona bilgili ve ahlakçı

hukukçuların yardımıyla yeniden elden geçirilir ve o toplumsal duruma uygun düşen, bu koşullarda hukuk açısından bile kötü olacak ayrı bir yasa haline getirilebilir (Prusya hukuku). Ama bir de, büyük bir burjuva devrimden sonra, gene tam bu Roma hukuku temel alınmak üzere, Fransız medeni yasası kadar klasik olan bir burjuva toplum yasası hazırlanabilir. Dolayısıyla, burjuva hukukunun hükümleri, toplumun ekonomik varlık koşullarının hukuksal bir biçimde ifadesinden başka bir şey değilse de, bu, koşullara göre, iyi ya da kötü bir şekilde yapılabilir.

Devlet, kendini insan üzerindeki ilk ideolojik güç olarak sunar bize. Toplum, dış ve iç saldırılara karşı ortak çıkarlarını savunmak üzere kendisi için bir organizma yaratır. Bu organizma devlet iktidarıdır. Devlet daha doğar doğmaz, kendini toplumdan bağımsız kılar, ve belli bir sınıfın organizması haline geldiği ölçüde ve bu sınıfın egemenliğini doğrudan doğruya üstün kıldığı ölçüde, bu bağımsızlığı daha da büyük olur. Ezilen sınıfın egemen sınıfa karşı savaşımı, zorunlu olarak siyasal bir savaşım haline, ilkin bu sınıfın siyasal egemenliğine karşı yürütülen bir savaşım haline gelir; bu siyasal savaşımın ekonomik temeli ile olan ilişkisinin bilinci bulanıklaşır, ve hatta büsbütün kaybolabilir. Bu savaşıma katılanlarda tamamıyla kaybolmasa bile, tarihçilerin kafasında hemen hemen her zaman kaybolur. Roma Cumhuriyetinin bağrındaki savaşımlara ilişkin bütün eski kaynaklar içersinde, gerçekte sözkonusu olan şeyin toprak mülkiyeti olduğunu bize açıkça ve kesinlikle söyleyen tek kaynak Appien'dir.

Şu var ki, devlet bir kez toplum karşısında bağımsız bir güç haline geldi mi, kendisi de, artık yeni bir ideoloji yaratır. Meslekten politikacılar, kamu hukuku kuramcıları, özel hukukçular, gerçekte, ekonomik olaylarla olan bağlantıyı hileyle örtbas ederler. Her özel durumda, ekonomik olgular, yasa biçiminde onaylanmak için hukuksal konular biçimini almak zorunda olduklarından, ve aynı zamanda, daha önceden yürürlükte olan bütün hukuk sistemini hesaba katmak gerek-

tiğinden, hukuksal biçim her şey olmak, ekonomik içerik ise hiçbir şey olmamak durumundadır. Kamu hukuku ve özel hukuk, kendi bağımsız tarihsel gelişmeleri olan, kendi başlarına sistemli bir açıklamaya elverişli ve bütün iç çelişkilerin tutarlı bir biçimde elenmiş olmaları nedeniyle böyle sistemli bir açıklamadan vazgeçemeyen özerk alanlar olarak ele alınırlar.

Daha da yüksek, yani kendi maddi ekonomik temellerinden daha da uzaklaşmış ideolojiler, felsefe ve din biçimini alırlar. Burada, tasarımların kendi maddi varlık koşulları ile bağlantısı, aracı halkalar yüzünden, gittikçe daha karmaşık, gittikçe daha karanlık bir durum alır. Ama, gene de bu bağlantı vardır. Nasıl ki, bütün Rönesans çağı, 15. yüzyılın ortalarından bu yana, kentlerin, dolayısıyla burjuvazinin özsel bir ürünü olduysa, o zamandan beri uykusundan uyanmış olan felsefe de aynı şekilde burjuvazinin ürünü olmuştur. Felsefenin içeriği, aslında büyük burjuvazi haline gelen küçük ve orta burjuvazinin gelişmesine uygun düşen fikirlerin felsefi ifadesinden başka bir şey değildi. Ekonomi politikçi oldukları kadar felsefeci de olan son yüzyılın İngiliz ve Fransızlarında bu durum açıkça ortaya çıkar, ve Hegel okulunun durumuna gelince, bunu daha yukarıda göstermiştik.

Bununla birlikte, din üzerinde biraz daha duralım, çünkü maddi yaşamdan en uzak olan ve ona en yabancı görünen dindir. Din, henüz ağaç üzerlerinde yaşadıkları çok eski çağlarda, insanların, kendi doğalarına ve kendilerini kuşatan dış doğaya ilişkin en ilkel yanılgılarıyla dolu tasarımlarından doğmuştur. Ama her ideoloji, bir kere oluştuktan sonra, verilmiş belli tasarım öğeleri temeli üzerinde gelişir ve onları işlemeye devam eder; yoksa o bir ideoloji olamazdı, yani fikirleri, bağımsız bir biçimde gelişen ve yalnız kendi öz yasalarına bağlı olan özerk kendilikler olarak ele alamazdı. Beyinleri içinde bu zihinsel sürecin sürüp gittiği insanların maddi yaşam koşullarının, sonunda, bu süreci belirlediği, bu kişiler için zorunlu olarak bir bilinmez olarak kalır, yoksa bu, bütün ideolojinin sonu olurdu. Bundan dolayı, akraba

her halk grubu için çoğu kez ortak olan bu ilkel dinsel tasarımlar, bu grubun bölünmesinden sonra, her halk, kendi payına düşen varlık koşullarına göre, özel bir biçimde gelişir, ve bu süreç, bir dizi halk gruplarının, özellikle de ari grubun (Hint-Avrupa grubunun) karşılaştırmalı mitolojileri ile ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Her halkta bu biçimde oluşan tanrılar, egemenlikleri, korumak zorunda oldukları ulusal toprakların sınırlarını aşmayan ulusal tanrılardı ve bu ulusal toprakların sınırları ötesinde başka tanrılar itiraz kabul etmeyen bir egemenliğe sahiptiler. Bu tanrılar da, ancak, ulus varlığını sürdürdüğü sürece tasarımda yaşamlarını sürdürebiliyorlardı; ve ulusla birlikte onlar da kayboldular. Eski ulusların bu yok oluşuna, Roma imparatorluğunun ortaya çıkışı yolaçtı; biz, burada, Roma imparatorluğunun kuruluşunun ekonomik koşullarını inceleme durumunda değiliz. Eski ulusal tanrılar, yalnızca Roma sitesinin dar sınırlarına göre yontulmuş olan Roma tanrıları bile, geçersiz hale geldiler. Dünya imparatorluğunu evrensel bir dinle tamamlamak gereksinmesi, Roma'ya, yerli tanrıların yanında, birazcık saygıya değer bütün yabancı tanrıları da kabul ettirmek ve onlara birer tapınak sağlamak ereğiyle yapılan girişimlerde açıkça kendiini gösteriyordu. Ama yeni bir evrensel din, bu şekilde, imparatorluk kararnameleri ile yaratılamaz. Yeni evrensel din, hıristiyanlık, daha o zamandan, genelleşmiş doğu tanrıbilimi, özellikle musevi tanrıbilimiyle, bir de halk arasında yayılmış biçimiyle Yunan felsefesinin, özellikle de stoacılığın birleşmesi sonucu gizli olarak oluşmuştu bile. Hıristiyanlığın başlangıçtaki görünümünü bilmek için, herşeyden önce, çok ayrıntılı, titiz araştırmalara girişmek gerekir, çünkü hıristiyanlığın bize aktarılan resmî biçimi, onun devlet dini haline geldiği ve İznik Konsili[170] tarafından bu amaca uyarlandığı zaman aldığı biçimiydi. Tek başına, doğuşundan ancak 250 yıl sonra devletin dini haline gelmiş olması bile, onun, çağının koşullarına uygun düştüğünü tanıtlamaktadır. Hıristiyanlık, ortaçağda, feodalite geliştikçe, tam bir feodal hiyerarşi ile birlikte feodaliteye uygun düşen

bir din haline dönüştü. Ve burjuvazi ortaya çıktığı zaman, ilkin Fransa'nın güneyinde Albi bölgesi halkı arasında, bu bölge kentlerinin en büyük bir gönenç içinde bulundukları bir çağda, feodal katolikliğe karşı bir sapkınlık olarak protestanlık gelişti. Ortaçağ, bütün öteki ideoloji biçimlerini: felsefeyi, siyaseti, hukuk bilimini, tanrıbilimin bir eki haline getirmiş, bunları tanrıbilimin birer altbölümü yapmıştı. Böylece her toplumsal ve siyasal hareketi tanrıbilimsel bir biçim almaya zorluyordu; büyük bir fırtına koparmak için, yığınların yalnızca dinle beslenen kafasına kendi öz çıkarlarını dinsel bir kisve altında sunmak gerekiyordu. Nasıl ki, daha başlangıçtan itibaren, burjuvazi, kentlerde mülk sahibi olmayan ve bilinen hiçbir katmana ait bulunmayan ve gelecekteki proletaryanın habercileri olan bir plebyenler, gündelikçiler ve her türlü hizmet görevlileri ordusunu yarattı ise, aynı şekilde, bu ilk mezhep de, bir ılımlı burjuva mezhebi ve bir de bu burjuva mezhebinden olanların bile nefret ettikleri devrimci plebyenler mezhebi olarak çabucak ikiye bölündü.

Protestan mezhebinin yıkılmazlığı, yükselen burjuvazinin yenilmezliğine uygun düşüyordu; burjuvazi yeteri kadar kuvvetlenince, o zamana kadar hemen hemen yerel bir niteliği olan feodal soyluluğa karşı savaşımı da ulus çapında boyutlara varmaya başladı. İlk büyük eylem Almanya'da oldu; bu eyleme Reform adı verildi. Burjuvazi, ayaklanan öteki katmanları: kentlerin plebyenlerini, kırların küçük soylularını ve köylüleri, ne kendi sancağı altında toplayabilecek kadar güçlü, ne de yeterince gelişmiş idi. İlk yenilen soyluluk oldu; köylüler, bütün bu devrimci hareketin en yüksek noktasını meydana getiren bir isyanla ayaklandılar; kentler onları yalnız bıraktı ve böylelikledir ki, devrim, prenslerin orduları karşısında dayanamayıp ezildi, durumdan en büyük yararı da bu prensler elde ettiler. Bundan böyle, Almanya, üç yüzyıl boyunca tarihte özerk bir biçimde rol alan ülkeler safından silinecektir. Ama, Alman Luther'in yamında bir de Fransız Calvin vardı. Calvin, tam bir Fransız katılığı ile Reformun burjuva niteliğini ön plana koydu ve kiliseyi cumhu-

riyetleştirdi ve demokratlaştırdı. Lutherci reform, Almanya'da olduğu yerde sayar ve ülkeyi yıkıma götürürken, kalvenci reform, cumhuriyetçilere, Cenevre'de, Hollanda'da, İskoçya'da bir bayrak olarak hizmet etti. Hollanda'yı, İspanya'nın ve Alman İmparatorluğunun boyunduruğundan kurtardı ve İngiltere'de gerçekleşmekte olan Burjuva devriminin ikinci perdesinin ideolojik giysisini sağladı. Burada kalvencilik, çağın burjuvazisinin çıkarlarının gerçek bir dinsel kılıfı olarak belirir, onun için 1689 devrimi, soyluluğun bir bölümü ile burjuvazi arasında bir uzlaşmayla sonuçlandığı zaman, kalvencilik bütünüyle kabul edilmedi. İngiliz ulusal kilisesi, kralın papa olduğu daha önceki katoliklik biçimiyle değil de bir hayli kalvenleştirilmiş olarak yeniden kuruldu. Eski ulusal kilise, katoliklerin neşeli pazarını kutlamış ve kalvencilerin hüzünlü pazarı ile savaşmıştı, burjuvalaşmış yeni kilise bugün hâlâ İngiltere'yi süslemekte olan kalvenci pazarı getirdi.

Fransa'da, kalvenci azınlık, 1685'te ezildi,[171] katolikliğe döndürüldü ya da ülkeden sürüldü. Ama bu neye yaradı? Daha o dönemde özgür düşünceli Pierre Bayle işbaşındaydı, ve 1694'te Voltaire doğdu. Louis XIV'ün despotça tutumu, Fransız burjuvazisi için, devrimini dine bulaşmadan salt siyasal bir biçimde, yani gelişmiş burjuvaziye yaraşan tek biçimde gerçekleştirmesini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Ulusal meclislerde yer alanlar protestanların yerine özgür düşünceliler oldu. Böylece hıristiyanlık son aşamasına girmiş bulunuyordu. Herhangi ilerici bir sınıfın özlemlerine gelecekte ideolojik bir kılıf hizmeti görecek yetenekten yoksun bir hale gelmişti; gitgide egemen sınıfların tekellerinde olan bir mülkiyet oldu, ki bu sınıflar, onu aşağı sınıfların dizginlerini elde tutmak için basit bir yönetim aracı olarak kullanıyorlardı. Şunu da kaydedelim ki, değişik sınıfların herbiri kendine uygun gelen dini kullanır: toprak aristokrasisi katolik cizvitliğini ya da protestan ortodoksluğunu, liberal ve radikal burjuvazi rasyonalizmi — ve bu bayların her birinin kendi dinlerine inanmaları ya da inanmamaları hiçbir şeyi

değiştirmez.

Öyleyse görüyoruz ki, bütün ideolojik alanlarda gelenek büyük bir tutucu güç olduğu gibi, din de bir kez oluştuktan sonra, her zaman geleneksel bir öz içerir. Ama, bu özde meydana gelen değişiklikler, sınıf ilişkilerinden, dolayısıyla bu değişiklikleri yapan insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerden ileri gelir. Bu kadarı burada yeter.

Buraya kadar söylediklerimizde, besbelli ki, ancak marksist tarih anlayışının genel bir taslağını çizmek ve olsa olsa bazı aydınlatmalar yapmak sözkonusu olabilir. Bunun tanıtlanmasını gene tarihin kendisine dayanarak yapmak gerekir ve bu konuda şunu pekâlâ söyleyebilirim ki, başka yazılar bu anlayışı daha şimdiden yeterince sağlamlaştırmışlardır. Ama bu anlayış, tarih alanında felsefeye son vermiştir, tıpkı diyalektik doğa anlayışının da her çeşit doğa felsefesini gereksiz olduğu kadar olanaksız kılması gibi. Her alanda, artık, kafasında birtakım zincirlenişler kurup tasarlamak değil, ama onları olayların içinde bulup çıkarmak sözkonusudur. Böyle yapılınca, doğadan ve tarihten sürüp atılan felsefeye, ancak salt düşünce alanı, demek ki, düşünme sürecinin kendi yasalarının öğretisi, yani mantık ve diyalektik kalıyor, o da salt düşünce alanının hâlâ varlığını sürdürmesi ölçüsünde.

1848 devrimi ile birlikte "kültürlü" Almanya, teoriye yol verdi ve pratiğe geçti. El emeğine dayanan küçük sanayi ve manüfaktürün yerini, gerçek geniş-ölçekli sanayi aldı. Almanya dünya pazarı üzerinde yeniden ortaya çıktı. Yeni küçük Alman İmparatorluğu,[172] hiç değilse en göze batan bozuklukları ortadan kaldırdı, bu bozukluklar yüzünden, o zamana kadar, küçük devletler sistemi, feodalitenin kalıntıları ve bürokratik ekonomi, bu gelişmeyi engellemişlerdi. Ama kurgu (*spéculation*), tapınağını hisse senedi borsasına kurmak üzere filozofun çalışma odasından gitgide daha çok uzaklaştıkça, kültürlü Almanya, en büyük siyasal gerileme döneminde Almanya'nın şanı olmuş olan o büyük teorik an-

layışını —elde edilen sonuç pratikte yararlanılabilir olsun ya da olmasın, polis yönetmenliğine karşı olsun ya da olmasın, salt bilimsel araştırma anlayışını— yitiriyordu. Kuşkusuz, resmî Alman doğabilimi, özellikle ayrıntılı araştırmalar alanında, çağının düzeyinde kalmaktadır, ama daha şimdiden, Amerikan *Science* dergisi, haklı olarak, şimdiki halde, tek tek olguların büyük zincirlenişleri ve bunların yasa olarak genelleştirilmesi alanındaki kesin ilerlemelerin, eskiden olduğu gibi artık Almanya'da değil, İngiltere'de çok daha fazla yapıldığına işaret ediyor. Ve felsefe de dahil, tarihsel bilimler alanında, eski uzlaşmaz teorik zihniyet, klasik felsefe ile birlikte, boş bir seçmeciliğe, kariyer ve gelir kaygılarına yer vermek, ve en bayağı bir ikbal avcılığına kadar düşmek üzere gerçekten tamamıyla yok oldu. Bu bilimin resmî temsilcileri, burjuvazinin ve bugünkü devletin ilan edilmiş ideologları oldular — ama burjuvazinin de, devletin de, işçi sınıfı ile açıkça muhalefet halinde oldukları bir dönemde.

Ve ancak işçi sınıfı içindedir ki, Alman teorik zihniyeti dokunulmamış olarak durmaktadır. Onu oradan çıkarıp atmak olanaksızdır; orada kariyer düşüncesi, kâr peşinde koşma düşüncesi, yukarının iyilikçi koruyuculuğu düşüncesi yoktur; tersine, bilim, ne denli uzlaşmazlıkla ve önyargısız olarak iş görürse, işçi sınıfının çıkarları ve özlemleri ile o kadar uyum içinde bulunuyor. Bütünüyle toplum tarihini anlamaya olanak veren anahtarı, emeğin gelişmesinin tarihinde bulan yeni eğilim, hemen işçi sınıfına seslenmeyi yeğledi, resmî bilimde ne aradığı ne de umduğu kavrayışı işçi sınıfında buldu. Alman işçi hareketi, klasik Alman felsefesinin mirasçısıdır.

F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 7-58.

[YİRMİBİR]

HUKUKÇULAR SOSYALİZMİ[173]

FRİEDRİCH ENGELS

ORTAÇAĞDA dünya anlayışı temelde tanrıbilimciydi. Aslında içerde varolmayan Avrupa dünyası birliği, dışarda ortak düşman Sarrasin'lere* karşı hıristiyanlık tarafından gerçekleştirildi. Evrimleri süresince sürekli karşılıklı ilişkide bulunan halklar grubu olan Avrupa dünyası birliğinin potası, katoliklik oldu. Bu tanrıbilimci toplaşma, düşünceler alanıyla sınırlanmadı. Yalnızca birliğin monarşik merkezi olan papanın kişiliğinde değil, aynı zamanda, herşeyden önce feodal ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş, ve toprağın yaklaşık olarak üçte-birinin sahibi olması sıfatıyla, her ülkede feodal örgütlenme içinde çok büyük bir siyasal gücü elinde bulunduran kilise içinde de gerçek bir varlığı vardı. Feodal topraksahipliğiyle kilise, çeşitli ülkeler arasındaki gerçek bağdı, feodal örgütlenmesi dinsel olmayan feodal devlet sistemini dinsel olarak kutsuyordu. Ayrıca papazlar sınıfı, tek eğitilmiş sınıf-

* Ortaçağda Avrupalıların, Avrupalı ve Afrikalı müslümanlara verdikleri ad. –ç.

tı. Öyleyse her düşüncenin hareket noktasının ve temelinin kilise dogması olması gereği, doğal bir şeydi. Hukuk, doğabilimi, felsefe, her bilgiye uygulanan ölçü aynıydı: içeriği kilisenin öğretimleri ile uyuşuyor muydu, uyuşmuyor muydu?

Ama feodalitenin bağrında burjuvazinin gücü gelişiyordu. Büyük toprak sahiplerine karşı yeni bir sınıf sahneye çıkıyordu. Kentlerin burjuvaları herşeyden önce ve yalnız olarak meta üreticileriydi ve meta ticaretiyle geçiniyorlardı, oysa feodal üretim tarzı esas olarak dar bir çemberin içinde oluşturulan ürünlerin doğrudan tüketimine dayanıyordu — bu tüketiciler, kısmen üreticilerden, kısmen de haraç alan feodallerden oluşuyordu. Feodalizmin ölçülerine göre biçilmiş katolik dünya anlayışı, bu yeni sınıfa ve onun üretim ve değişim koşullarına artık yeterli gelemezdi. Bununla birlikte, o da oldukça uzun bir zaman mutlak güçlü tanrıbilimin tutsağı olarak kaldı. Onüçüncü yüzyıldan onyedinci yüzyıla kadar, dini sloganlar altında yürütülen bütün reformlar ve savaşımlar, teorik yönden, eski tanrıbilimci dünya anlayışını yeni ekonomik koşullara ve yeni sınıfın durumuna uygun duruma getirmek için burjuvazinin ve kent halkının ve bunların müttefikleri olan isyancı köylülerin yinelenmiş girişimlerinden başka bir şey değildiler. Ama bu yürümüyordu. Dinsel sancak İngiltere'de son kez olarak 17. yüzyılda dalgalandı ve, ancak elli yıl sonra burjuvazinin klasik yeni kavramı *hukuksal dünya anlayışı* Fransa'da açıkça sahneye çıktı.

Bu anlayış, tanrıbilimci anlayışın dünyasallaştırılmasıydı. Dogmanın, tanrısal hukukun yerini insan hukuku, kilisenin yerini devlet alıyordu. Kilise onlara onayım veriyor diye, eskiden kilise ve dogma tarafından yaratılmış gibi kabul edilen ekonomik ve toplumsal ilişkiler, şimdi hukuk üzerine kurulmuş ve devlet tarafından yaratılmış olarak kabul ediliyordu. Metaların özellikle avans ve kredi vererek toplum ölçeğinde ve tam gelişme içinde kolaylaştırılan değişimi, karşılıklı sözleşmeye dayanan karmaşık ilişkiler doğuruyor, ve dolayısıyla ancak topluluk tarafından belirlenebilecek genel düzeyde kurallar —devlet tarafından saptanan hukuksal

normlar— gerektirdiği için, bu hukuksal normların kaynağının ekonomik olgular olmadığı, onların devlet tarafından resmi olarak ortaya konulduğu sanılıyordu. Ve, serbest meta üreticileri arasındaki ilişkilerin temel biçimi, en büyük düzenleyici rekabet olduğu için, yasa önünde eşitlik, burjuvazinin savaş çığlığı haline geldi. Bu yükselen sınıfın, feodal beylere ve o zaman onları korumakta olan mutlak monarşiye karşı savaşımı, her sınıf savaşımı gibi zorunlu olarak siyasal bir savaşım, devlete sahip olmak için bir savaşım olmak zorundaydı, ve bu zorunlu olarak hukuksal taleplerin yerine getirilmesi için bir savaşımdı: bu olgu, hukuksal dünya anlayışının sağlamlaşmasına katkıda bulundu.

Ama burjuvazi, kendi negatif eşini, proletaryayı, ve onunla birlikte daha siyasal iktidarı bütünüyle eline geçirmeden patlak veren yeni bir sınıf savaşımını yarattı. Nasıl ki eskiden burjuvazi, soyluluğa karşı savaşımında geleneğe uygun olarak tanrıbilimci dünya anlayışını belli bir süre daha beraberinde sürüklediyse, başlangıçta proletarya da hasmından hukuksal kavramları aldı ve burjuvaziye karşı buradan silahlar sağlamaya çalıştı. İlk proleter siyasal oluşumlar gibi bunların teorisyenleri de, salt "hukuksal olan" üzerinde durdular: tek fark, onların hukuksal alanlarının burjuvazininkiyle aynı olmayışıydı. Bir yandan eşitlik istemi genişletilmişti: hukuksal eşitlik toplumsal eşitlikle tamamlanmalıydı; öte yandan, Adam Smith'in önerilerinden —ki Smith'e göre bütün zenginliğin kaynağı emektir, ama emeğin ürünü, emekçiyle toprak sahibi ve kapitalist arasında pay edilmelidir— bu paylaşmanın haksız olduğu ve, ya kaldırılması ya da en azından emekçiler lehine değiştirilmesi gerektiği sonucu çıkarılıyordu. Ama bu sorunu, yalnız "hukuk" alanında bırakarak, burjuva-kapitalist üretim tarzı, yani geniş-ölçekli sanayiye dayanan üretim tarzı tarafından oluşturulmuş kötülüklerin hiç de ortadan kaldırılamayacağı duygusu, daha o zaman ilk sosyalistlerde —Saint-Simon, Fourier ve Owen— en önemli kafaları hukuksal-siyasal alanı tümüyle bir yana bırakmaya ve bütün siyasal savaşımın verimsiz olduğunu

ilan etmeye götürdü.

Bu anlayışlardan ne biri, ne de öteki, işçi sınıfının ekonomik durumunun doğurduğu kurtuluş özlemlerini tatmin edici bir biçimde ifade etmeye ve bütünüyle özetlemeye yetiyordu. Emeğin tüm ürününün istemi gibi eşitlik istemi de, hukuksal alan üzerinde, onlar ayrıntılı olarak formüle edilmeye çalışılır çalışılmaz içinden çıkılmaz çelişkiler içinde kayboluyorlar ve sorunun düğümüne, üretim tarzının değişmesine ya hiç değinmiyorlar ya da çok az değiniyorlardı. Büyük ütopyacılar, siyasal savaşımla birlikte, sınıf savaşımını da reddediyorlar, ve buradan, çıkarlarını savundukları sınıf için olanaklı olan tek hareket biçimini de reddetmiş oluyorlardı. Bu iki anlayış, varlıklarını borçlu oldukları tarihsel arka-planı hesaba katmıyordu; ikisi de duygulara çağrıda bulunuyordu; birisi hukuk duygusuna, öteki insanlık duygusuna çağrıda bulunuyordu. İkisi de istemlerini sofuca dilekler biçiminde sunuyorlardı; bu dileklerin niçin bin yıl önce ya da bin yıl sonra değil de, tam o zaman gerçekleşeceğini kimse söyleyemezdi.

Feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüşmesiyle üretim araçları üzerinde bütün mülkiyetten soyutlanmış olan, ve bu soydan geçme proleterleşme durumu içinde kapitalist üretim sisteminin mekanizmasıyla durmadan yeniden üretilen işçi sınıfı için, burjuvazinin hukuki yanılsaması işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu bütünüyle ifade etmeye yetemez. İşçi sınıfının kendisi, ancak, şeylere kendi gerçeklikleri içinde, hukuksal renklerle boyanmış gözlükler olmadan bakarsa, bu durumu tam olarak tanıyabilir. İşte Marx, materyalist tarih anlayışıyla, insanların bütün hukuksal, siyasal, felsefi, dinsel vb. düşüncelerinin, son tahlilde onların ekonomik yaşam koşullarından, ürünleri üretim ve değişim tarzından geldiklerini kanıtlayarak, işçi sınıfına bu iş için yardım etti. Burada, proletaryaya, yaşam ve savaşım koşullarına uygun düşen dünya anlayışını sağlıyordu; emekçilerin mülk yokluğuna ancak kafalarında hayal yokluğu uygun gelebilirdi. Ve bu proleter dünya anlayışı, şimdi dünya turu yapıyor...

JOSEPH BLOCH'A MEKTUP[174]

(LONDRA, 21-22 EYLÜL 1890)

FRİEDRİCH ENGELS

Sayın Bay,

3 Eylül günlü mektubunuz, ardımdan Folkestone'a geldi, ama sözkonusu kitap elimde olmadığı için mektubunuzu yanıtlayamadım. 12'sinde eve döndüğümde, orada o kadar büyük ivedi işler yığınıyla karşılaştım ki, size, ancak bugün birkaç satır yazabiliyorum. Bunları, gecikmemi açıklamak için yazıyor ve beni bağışlamanızı diliyorum.

Ad. I. İlkin *Köken*'in[175] 19. sayfasında şunu göreceksiniz: orada, Punaluà ailesinin gelişme süreci o kadar yavaş olarak gösterilmiştir ki, bu yüzyılda, Hawai'de krallık ailesi içinde (*aynı anadan doğma*) erkek ve kızkardeşler arasında evlilikler olmuştur. Ve bütün antikçağda, örneğin, Ptolemenlerde, erkek ve kızkardeşler arasında evlilik örnekleri buluyoruz. Ama daha sonra *anaları tarafından* kardeş erkek ve kız olanlarla *babaları tarafından* kardeş erkek ve kız olanlar arasın-

da ayrım yapmak gerekiyor; Yunanca "*adelphos*", "*adelphe*"* "*delphos*"tan, yani dölyatağından gelmektedir, ve başlangıçta yalnızca *ana aynı, baba ayrı* dölyatağına ilişkin erkek kardeşler ve kızkardeşler anlamındadır. Ve, aynı anadan ayrı babalardan olan çocukların, aynı babadan ayrı analardan olan çocuklardan daha yakın akraba olduğu duygusu, anaerkil dönemden sonra uzunca bir süre kendini korudu. Ortaklaşa aile biçimi, yalnızca aynı anadan ayrı babalardan olan çocuklar arasındaki evlilikleri yasaklar; o zamanın düşüncelerine göre (analık hukuku kuralları benimsenmiş olduğu için) *hatta hiç akraba* sayılmayan aynı baba ayrı analardan olma çocuklar arasındaki evlilikleri yasaklamaz. Bildiğim kadarıyla, eski Yunan'da ortaya çıkan erkek ve kız kardeş arasındaki evlilik durumları, ya o kişilerin analarının ayrı olduğu durumlarla, ya da aynı anadan olma olgusunun bilinmediği, öyleyse o da kural-dışı olmayan durumlarla, dolayısıyla ortaklaşa aile adetiyle hiç de çelişkiye düşmeyen durumlarla sınırlıdır. Sizin özellikle gözönünde tutmayı unuttuğunuz şey, ortaklaşa dönem ile Yunan tekeşliliği arasında, olayı önemli bir biçimde değiştiren anaerkillikten ataerkilliğe olan atlayıştır.

Wachsmuth'un *Hellenische Alterthümer* adlı kitabına göre,[176] Yunanistan'ın kahramanlık çağında, "ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiler hariç, evlilerin çok yakın bir akrabalığıyla ilgili titizlik izi bile yoktur" (II. bölüm, s. 157). "Kendi öz kızkardeşiyle bir evlilik Girit'te uygunsuz bir şey değildir" (*İbid.*, s. 170). Sonuncusu, Strabon'un X. kitabındandır, ama kötü bölümleme nedeniyle şu anda pasajı bulamıyorum.[177] *Öz kızkardeşle*, tersi kanıtlanana değin baba tarafından kızkardeşleri anlıyorum.

Ad. II. Birinci, asıl tümcenizi şöyle niteliyorum.

Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte belirleyici etken, *sonal olarak*, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx, ne de ben, hiçbir zaman daha fazlasını ileri sürmedik. Sonradan, herhangi biri, ekonomik etken belirle-

* Erkekkardeş, kızkardeş. –*ç.*

yici *tek bir* etkendir dedirtmek için bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir, ama, çeşitli üstyapı öğeleri —sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları— savaş bir kez kazanıldıktan sonra, kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb. — hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek savaşımlara katılanların beynindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, din anlayışları ve bunların daha sonraki dogmatik sistemler halinde gelişmeleri, hepsi de tarihsel savaşımların gidişi üzerinde etki yapar ve birçok durumda ağır basarak onun *biçimini* belirlerler. Bütün bu öğeler arasında bir etkileşim vardır, bu etkileşimde bütün sonsuz ilinekler (*accidents*) (yani aralarındaki içbağlantı o kadar uzak ya da ortaya konulması o kadar olanaksız olduğundan yok sayılan ve ammsanmayan şeyler ve olaylar) yığını arasında, ekonomik devinim, sonunda kendisini olurlamak zorundadır. Yoksa, teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, kanımca, birinci dereceden basit bir denklemi çözmekten daha kolay olurdu.

Kendi tarihimizi kendimiz yapıyoruz, ama herşeyden önce belirli öncüllerle birlikte ve belirli koşullar içinde. Bu koşullar arasında en sonunda belirleyici olanlar, ekonomik koşullardır. Ama siyasal koşullar vb., hatta insanların beyinlerine musallat olan gelenek bile, kesin olmasa da, gene bir rol oynar. Prusya devletini oluşturan ve onun gelişmesini sürdüren de, gene tarihsel ve son aşamada ekonomik nedenlerdir. Ama, bilgiçlik taslamadan, kuzey Almanya'nın bir sürü küçük devleti arasında, kesinlikle Brandenburg'un, daha başka etkenlerle değil de (herşeyden önce Prusya'ya sahip olmak yüzünden Brandenburg'un Polonya işlerine sürüklendiği ve Polonya işleri dolayısıyla Avusturya sarayının gücünün oluşmasında da kesin rol oynayan uluslararası siyasal bağlantılara girdiği koşullar yüzünden değil de) ekonomik zorunluluk dolayısıyla, ekonomide, dilde ve Reformdan beri de dinde, kuzey ile güney arasındaki ayrılığın kendisinde cisimleştiği büyük bir güç haline gelmeye aday olduğunu

ileri sürmek kolay olmayacaktır. Her küçük Alman devletinin geçmişteki ve bugünkü varlığını ya da Südet sıradağları zincirinin oluşturduğu coğrafi sınır çizgisini ta Tunus'a kadar uzatan, bu çizgiyi bütün Almanya'yı kesen gerçek bir çatlak durumuna getirecek kadar genişleten kuzey Alman lehçesindeki değişmenin kökeni, gülünç olmadan, kolay kolay ekonomik nedenlerle açıklanamaz.

Ama, ikinci olarak, tarih, öyle ki, sonal sonucun her zaman sayısız büyük bireysel iradelerin çatışmalarının açığa çıkmasıyla gerçekleşir, bu iradelerin herbiri de, o bulunduğu haliyle, bir yığın özel varlık koşulları tarafından yaratılmıştır; demek ki, burada karşılıklı olarak birbirlerine karşı koyan pek çok güç vardır, bu güçlerin meydana getirdikleri sonsuz bir paralelkenar grubu vardır, ki buradan, bir bütün olarak *bilinçsiz* ve kör bir biçimde işleyen bir gücün ürünü gibi görülebilecek bir bileşke —tarihsel olay— ortaya çıkar. Çünkü her bireyin istediği şeyi, başka herhangi bir birey engeller ve sonuçta ortaya çıkan şey, hiç kimsenin istememiş olduğu şeydir. İşte böyle, tarih, günümüze dek, bir doğa süreci gibi akar gelir ve, öz olarak, doğa ile aynı hareket yasalarına bağlı bulunur. Ama —herbiri kendi fizik yapısının, dış koşulların, son aşamada ekonomik koşulların (ya kendi kişisel koşullarının ya da genel toplumsal koşulların) kendisini ittiği şeyi isteyen— çeşitli iradelerin istedikleri şeye ulaşamayıp genel bir ortalamada, ortak bir bileşkede kaynaşmalarından, bunların sıfıra eşit oldukları gibi bir sonuç çıkarmaya hakkımız yoktur. Tam tersine, onların herbiri bileşkeye katkıda bulunur ve bu sıfatla onda içerilmiş durumdadır.

Ayrıca, sizden, bu teoriyi ikinci elden değil de kendi asıl kaynaklarından incelemenizi rica ederim, gerçekten bu çok daha kolay bir şey. Marx, bu teorinin rol oynamadığı herhangi birşeyi pek seyrek yazmıştır. Ama, özel olarak, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* bu teorinin uygulanışının baştan aşağı kusursuz bir örneğidir. *Kapital*'de, sık sık bu uygulamaya başvurulur. Daha sonra da, izninizle, size kendimden önereceğim: *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor [Anti-*

Dühring] ve *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, ki bunlarda, bildiğim kadarıyla, tarihsel materyalizmin en ayrıntılı açıklamasını yaptım.

Gençlerin, zaman zaman, işin ekonomik yanına gerektiğinden daha büyük bir ağırlık vermelerinin sorumluluğunu, Marx ve ben, kısmen taşımak zorundayız. Hasımlarımızın karşısında, onların yadsıdıkları ilkeyi özellikle belirtmek, altını çizmek gerekiyordu ve o zaman, karşılıklı etkiye katılan öteki etkenlere de kendi yerlerini verecek ne zamanı, ne yeri, ne de fırsatı bulabiliyorduk. Ama, bir tarih dilimi sunmak, yani pratik uygulamaya geçmek sözkonusu olur olmaz iş değişti, artık yanılgı olanağı yoktu. Ama ne yazık ki, sık sık, yeni bir teorinin temel ilkeleri benimsenir benimsenmez, o teorinin baştan sona kusursuz olarak anlaşılabildiği ve güçlüklerle karşılaşmadan kullanılabileceği sanılıyor, bu, her zaman doğru değildir. Bizim yeni "marksistler"imizden birçoğunu bu sitemin dışında tutamayacağım, ve şunu da söylemek gerekir ki, olmadık şeyler yapılmıştır.

Birinci noktayla ilgili olarak, dün Schœmann'da (bunu 22 Eylülde yazıyorum) aşağıdaki, belirleyici, ve çizmiş olduğum tabloyu onaylayan şu pasajı da buldum (*Griechische Alterthümen* Berlin 1835, I, s. 52): "*ama ayrı analardan doğan* erkek ve kız yarı-kardeşler arasındaki evlilikler, Yunanistan'da daha sonra zina olarak görülmüyordu".

Kısa yazmak istediğim için, kalemime takılan korkunç karışıklıkların sizi çok rahatsız etmeyeceğini umarım.

Sizin
F. Engels

[YİRMİÜÇ]

CONRAD SCHMIDT'E MEKTUP[178]

(LONDRA, 27 EKİM 1890)

FRİEDRİCH ENGELS

Sevgili Schmidt,

Serbest kaldığım ilk saatimi size yazmaya ayırıyorum. Zürih'teki görevi kabul etmekle iyi yapacağınızı sanıyorum. Orada, özellikle Zürih'in hiçbir zaman üçüncü dereceden bir para ve spekülasyon piyasasından başka bir şey olmadığını, ve bunun sonucu olarak elde edilen izlenimlerin iki-üç kez yansıdıktan sonra zayıflamış, ya da rastlansal olarak bilinçli bir biçimde tahrif edilmiş olduklarını akılda tutarsanız, ekonomik görüş açısından her zaman çok şey öğrenebilirsiniz. Ama orada mekanizmayla pratik olarak tanışacaksınız ve Londra, New York, Paris, Berlin, Viyana borsa kurlarını ilk elden izlemek zorunda kalacaksınız, ve böylece, dünya pazarı, sizin için dünya pazarının yansıması olan para ve senetler piyasası görünümü altında aydınlanacaktır. Ekonomik, siyasal ve başka yansımalar, insan gözündeki yansımalar gibidir; bunlar dışbükey bir mercekten geçerler ve dolayısıyla başüstü, tersine biçimlenirler. Tek fark, bunların tasarımın-

da, bunları yeniden ayakları üstüne oturtan bir sinir sisteminin olmayışıdır. Dünya pazarının insanı, sanayinin ve dünya pazarının çalkantılarını ancak para ve senetler piyasasının tersine çevrilmiş yansısı biçiminde görür, o zaman da, onun zihninde, neden, sonuç durumuna gelir. Bunu daha önce 40 yıllarında Manchester'de gördüm: periyodik maksima ve minimasıyla sanayinin ilerleyişi için, Londra borsasının kurları hiç yararlanılmaz durumdaydı, çünkü bu baylar, herşeyi, kendileri semptomlardan başka bir şey olmayan para piyasasının bunalımlarıyla açıklamak istiyorlardı. O zaman sözkonusu olan sanayi bunalımlarının doğuşunun geçici bir aşırı-üretimle hiçbir ilgisi olmadığını ve olayın, ayrıca, hile yapmaya isteklendiren, gerçek amacı gizli bir niteliği olduğunu kanıtlamaktı. Bugün bu öğe ortadan kalkıyor — hiç olmazsa bizim için kesin olarak— ve ayrıca, para piyasasının da kendi özel bunalımları olabileceği ve bu durumda doğrudan sanayi içindeki karışıklıkların bağımlı bir rol oynayacağı ya da hatta hiç rolü olmayacağı bir gerçektir; bu alanda, özellikle son yirmi yılın tarihi içinde, üzerinde çalışılacak ve incelenecek hâlâ çok şey var.

Toplumsal ölçekte işbölümü olan yerde, kısmi işlerin birbirlerine karşı bağımsızlığı da vardır. Üretim son aşamada belirleyici etkendir. Ama ürünlerin ticareti, tam anlamıyla üretimden bağımsız duruma gelirken, ticaretin kendi hareketine bağlanır; kuşkusuz, bu harekete, genel olarak üretim süreci egemendir, ama ayrıntıda, ve bu genel bağımlılığın içinde, kökenleri bu yeni etkenin doğasında olan kendi evrelerine sahiptir ve kendi yönünden üretim sürecini etkiler. Amerika'nın bulunuşunu, 14. ve 15. yüzyıllarda çok güçlü bir gelişme göstermiş Avrupa sanayisi ve ona uygun ticaretin gerektirdiği yeni değişim araçlarını —1450'den 1550'ye kadar büyük para ülkesi— Almanya sağlayamadığı için, daha önce Portekizlileri Afrika'ya doğru itmiş olan altına susamışlığa borçluyuz. (*cf:* Soétbeer, *Değerli Madenlerin Üretimi.*) 1500'den 1800'e, Hindistan'ın Portekizliler, Hollandalılar, İngilizler tarafından istilasının amacı, Hindistan'dan *yapılan dışalımdı*, hiç kimse bu

ülkeye dışsatımı düşünmüyordu. Bununla birlikte, yalnız ticari çıkarlardan doğan bu buluşların ve bu istilaların karşılıklı olarak sanayi üzerine çok büyük bir etkisi olmuştur — büyük sanayiyi yaratan ve geliştirenler, bu ülkelere *doğrudan dışsatım* amacından doğan gereksinimlerdir.

Para piyasası için de durum aynıdır. Para ticareti, meta ticaretinden ayrılırken, —üretim ve meta ticaretinin koyduğu belirli koşullar altında ve bu sınırların içinde— kendi evrimine sahiptir, kendi doğası tarafından belirlenen özel yasalara uyar, özel evreler tanır. Buna, bir de, bu yeni evrim arasında, para ticaretinin senetler ticareti olarak genişlemesi, bu senetlerin yalnızca devletten çekilen tahviller olmayıp aynı zamanda sanayi ve taşıma şirketlerinin hisse senetleri olduğu, kısacası para ticaretinin (bu ticarete kabaca egemen olan) üretimin bir bölümü üzerinde doğrudan iktidar sahibi olduğu eklenirse, para ticaretinin karşılık olarak üretim üzerindeki etkisinin daha güçlü ve daha karmaşık olduğu anlaşılır. Para ticareti yapanlar, demiryolları, madenler, demir-çelik fabrikalarının vb. sahipleridir. Üretim araçları ikili bir görünüm alırlar: bu araçların kullanılması, kimi zaman doğrudan üretimin çıkarlarına, ama kimi zaman da, para ticareti yaptıkları ölçüde pay sahiplerinin gereksinimlerine uygun olmak zorundadır. İşte en çarpıcı örnek: kuzey Amerika demiryollarının işletilmesi bütünüyle şu ya da bu zamanda Jay Gould'un, Vanderbilt'in, vb. yaptıkları borsa oyunlarına bağlıdır; bu oyunlar, özel olarak demiryollarına ve ulaşım aracı olarak onlara yararlı olan şeylere tamamen yabancıdır. Burada, İngiltere'de bile, on yıllar boyunca demiryolu şirketlerinin kendi aralarında, birbirlerinin zararına olan alanların ele geçirilmesi için savaşım içinde olduklarını gördük; bu savaşım sırasında çok büyük miktarlar harcandı, ama üretimin ve ulaşımın çıkarları için değil yalnızca genellikle hisse sahiplerine ve para ticareti yapanlara borsa oyunlarına olanak tanımaktan başka bir amacı olmayan bir rekabet yüzünden.

Üretimin meta ticaretiyle ve bunların para ticaretiyle ilişkileri konusundaki anlayışım üzerine bu birkaç bilgiyle

birlikte, genel olarak, tarihsel materyalizme ilişkin sorularınızı da yanıtlamış oldum.

Konu, en kolay işbölümü açısından kavranılır. Toplum, kendini yükümlü görmekten kaçamayacağı bazı ortak görevler yaratır. Bu görevlere atanan kişiler, *toplumun bağrında*, işbölümünün yeni bir dalını meydana getirirler. Böylece kendi koruyucularına karşı özel yararlar elde ederler, onlar karşısında bağımsız olurlar, ve... işte devlet. Artık, metaların ticaretinde olduğu gibi, para ticaretinde de olaylar böyle gelişir; yeni bağımsız güç, esas olarak üretim hareketini izlerken; kendi içinde varolan, yani kendisine verilmiş olan ve giderek gelişmeye devam eden göreli bağımsızlık gereğince, kendisi de, koşullar üzerinde ve üretimin gidişi üzerinde etkili olur. Birbirine eşit olmayan iki gücün, bir yandan ekonomik hareketin, öte yandan da olabilecek en büyük siyasal bağımsızlığa özlem duyan ve bir kez kurulduktan sonra, kendisi de kendine özgü bir harekete sahip olan yeni siyasal gücün karşılıklı etkileri vardır; ekonomik hareket, genellikle kendi yolunu kendi açar, ama o da, kendisinin meydana getirdiği, ve göreli bir bağımsızlığa sahip siyasal hareketin tepkisine, yani bir yandan devlet iktidarının, bir yandan da kendisi ile aynı zamanda oluşan muhalefetin karşı tepkisine uğranmak zorunda kalır. Nasıl ki, para piyasasında, sanayi piyasasının hareketi, kaba çizgileriyle, daha yukarda gösterilen kayıtlar altında ve doğal olarak *ters doğrultuda* yansırsa, aynı biçimde, hükümet ile muhalefet arasındaki savaşımda da daha önceden varolan ve savaşmakta bulunan sınıfların savaşımları yansır, ama gene ters doğrultuda, doğrudan değil, anıa dolaylı bir biçimde, bir sınıf savaşımı olarak değil de, siyasal ilkeler uğruna savaşım gibi yansır, ve o kadar tersine yansır ki işin gizini bulmamız için binlerce yıl gerekir.

Devlet erkinin ekonomik gelişme üzerindeki etkisi üç çeşit olabilir. Bu etki aynı doğrultuda işleyebilir, o zaman her şey daha hızlı gider; ekonomik gelişmenin tersine bir doğrultuda etki yapabilir, ve zamanımızda bu ters etki her büyük halkta, belirli bir zaman sonunda fiyaskoyla sonuçlanmak-

tadır; ya da ekonomik gelişmeye kimi yolları kapar, başka yolları açar — bu durum, sonunda daha önceki ikisinden birine varır. Ama, açıktır ki, ikinci ve üçüncü durumda, siyasal erk, ekonomik gelişmede çok büyük bir zarara yol açabilir ve çok büyük bir gücü ve maddeyi boşa harcamış olabilir.

Buna bir de fetih ve ekonomik kaynakların kabaca yıkılması durumu da eklenir, geçmişte bu gibi durumlarda, bazı koşullar altında bütün bir yerel ya da ulusal ekonomik gelişme yokolabilmiştir. Bugün, bu olayın, çoğu kez, hiç değilse büyük halklarda ters etkileri vardır: yenilen, kimi zaman, ekonomik, siyasal ve ahlaki bakımdan, zamanla, yenenden daha çok şey kazanır.

Hukuk için de aynı şey sözkonusudur: Yeni işbölümü zorunlu duruma gelip, profesyonel hukukçuları yaratır yaratmaz, bu kez de bağımsız yeni bir alan açılır ki, bu alan da genel bir biçimde üretime ve ticarete bağımlı olmakla birlikte, bu alanlara karşı özel bir tepki yeteneğine sahip olmaktan da geri kalmaz. Modern bir devlette hukukun, yalmz genel ekonomik duruma uygun düşmesi ve onun ifadesi olması gerekmez, aynı zamanda, kendi iç çelişkileri yüzünden kendi kendini yaralamayacak *sistemli* bir ifade de olması gerekir. Ve başarının bedeli şudur ki, ekonomik ilişkilerin yansısının aslına uygunluğu giderek yokolur. Ve bir yasamn sınıf egemenliğinin kaba, uzlaşmaz ve gerçek ifadesi olması durumu çok daha seyrek görüldüğünden bunun özellikle böyle olması gerekir: böyle olmasaydı bu durumun kendisi "hukuk anlayışı"na ters düşmez miydi? 1792'den 1796'ya kadarki devrimci burjuvazinin saf, tutarlı hukuk anlayışı, bildiğimiz gibi, Napoléon yasalarında birçok yerde atlanmıştır, ve bu anlayış, yasalarda yeraldığı zaman bile, proletaryanın artan gücünden ötürü her gün türlü kısıtlamalara uğramak zorundadır. Ama bu Napoléon yasalarının, dünyanın her yanında bütün yeni yasa sistemlerinin kurulmasında temel olma görevini yerine getirmesine engel olmuyor. Bu, "hukukun gelişme"si büyük bir ölçüde, ilkin ekonomik ilişkilerin doğrudan hukuksal ilkelere çevrilmesinden doğan çelişkilerin giderilmesinden ve uyumlu bir hu-

kuksal sistemin kurulmasına çalışılmasından ve sonra da, daha sonraki ekonomik gelişmenin etki ve baskısıyla bu sistemin tuz buz edildiğinin ve yeni çelişkilere sürüklendiğinin anlaşılmasından başka bir şey değildir (burada, herşeyden önce, medeni hukuktan sözediyorum).

Ekonomik ilişkilerin hukuksal ilkeler biçiminde yansımasının da, zorunlu olarak işleri başaşağı koymak gibi bir sonucu vardır: bu sonuç, etkin olanlar bunun bilincinde olmaksızın oluşur; hukukçu önsel önermelerle iş gördüğünü sanır, oysa bunlar, gene de ekonomik yansımalardan başka bir şey değildirler — ve bunun içindir ki, her şey başaşağı konmuş durumdadır. Anlaşılmadığı sürece *ideolojik bir görüş açısı* dediğimiz şeyi oluşturan bu tepetaklak duruşun, kendisinin de ekonomik temel üzerinde etki yapması ve bazı ölçüler içinde onu değiştirebilmesi olgusu bana göre apaçık birşeydir. Miras hukukunun temeli, ailenin gelişme evresinin aynı kaldığı varsayılırsa, ekonomiktir. Bununla birlikte, İngiltere'de, örneğin sınırsız bir vasiyet bırakma özgürlüğü ile Fransa'da vasiyet bırakmanın büyük ölçüde sınırlandırılmış olmasının bütün özelliklerinin yalnızca ekonomik nedenlere dayandığım kanıtlamak güç olacaktır. Ama, çok önemli bir bölümüyle, her ikisi de, servetin bölüşülmesini etkilemeleri bakımından ekonomi üzerinde etkin olurlar.

Henüz daha yüksek havalarda dolaşan din, felsefe vb. ideolojik alanlara gelince, bunlar, —tarih-öncesine uzanan ve tarihsel dönemde bulunmuş ve yarar sağlamış olan— günümüzde budalaca diyebileceğimiz bir kalıntı oluştururlar. Doğanın, insanın kendi doğasının, ruhların, büyülü güçlerin ve benzerlerinin çeşitli yanlış tasarımlarının temelinde, çok kez, yalnızca negatif bir ekonomik öğe vardır; tarih-öncesi ekonomik gelişmenin cılızlığının tamamlayıcısı ve kısmen koşulu ve hatta nedeni doğanın yanlış tasarımı olmuştur. Her ne kadar ekonomik gereksinim doğanın bilinmesiyle birlikte ilerlemenin başlıca içgücünü oluşturduysa, ve giderek de oluşturuyorsa, bundan dolayı ilkel saçmalığın tümünde ekonomik nedenler aramaya kalkışmak bilgiçlik

taslamak olur. Bilim tarihi, bu saçmalıktan adım adım kurtulmanın ya da daha doğrusu onun yerine yeni ama daha az anlamsız bir saçmalık konmasının tarihidir. Bu işi üzerlerine alan insanların kendileri de işbölümünün yeni alanlarıyla ilişkilidirler ve bağımsız bir alanda çalıştıklarını sanırlar. Ve, toplumsal işbölümünün bağrında bağımsız bir grup oluşturdukları ölçüde, onların üretimleri ve onların yanılgıları, bütün toplumsal gelişme üzerinde, hatta ekonomik gelişme üzerinde etkin olur. Ama bütün bunlara karşın, kendileri de ekonomik gelişmenin egemen etkisi altında olmaktan uzak değildirler. Bu durum, örneğin burjuva dönemi için en kolay bir biçimde felsefe alanında kanıtlanabilir: Hobbes (18. yüzyıl materyalisti anlamında) ilk modern materyalisti, ama aynı zamanda, mutlak monarşinin bütün Avrupa'da en parlak çağını yaşadığı ve İngiltere'de halka savaş açtığı bir sırada, mutlakiyetçiydi. Locke, politikada olduğu gibi, dinde de, 1688 sınıf uzlaşmasının oğlu oldu. İngiliz yaradancıları ve onların en tutarlı ardılları Fransız materyalistler, burjuvazinin has filozoflarıydılar — aynı biçimde Fransızlar da burjuva devriminin. Alman darkafalılığı, Kant'tan Hegel'e değin Alman felsefesinde, kimi kez olumlu, kimi kez de olumsuz bir biçimde ortaya çıkar. İşbölümünde belirli bir alan olarak, her çağın felsefesi, kendisinden önce gelen felsefelerin devrettikleri ve kendisinin çıkış noktası olarak aldığı belirli bir düşünce materyalini varsayar. Ekonomik bakımdan geri ülkelerin, felsefede gene de başrol oynayabilmelerinin nedeni budur: 18. yüzyılda, felsefesine dayandığı İngiltere'ye göre Fransa, ve daha sonra her ikisine göre Almanya. Ama Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da bu çağda genel olarak bütün yazının açılıp gelişmesinde olduğu gibi felsefe de ekonomik bir canlanışın ürünüdür. Ekonomik gelişmenin sonal üstünlüğü, bana göre, bu alanlarda da aynıdır, ama bu, sözkonusu alanın bizzat gerektirdiği koşullarda kendini gösterir; örneğin, felsefede, öncellerden devralınmış, varolan felsefi materyal üzerindeki (genellikle işlevlerini ancak politik vb. kılığa bürünerek yerine getiren) ekonomik etkenlerin

etkisiyle. Ekonomi burada yeniden hiçbir şey yaratmaz, ama varolan düşünca malzemesinin değiştirilme ve daha da geliştirilme yolunu çoğunlukla da dolaylı olarak belirler; çünkü felsefeye doğrudan en büyük etkiyi yapan, politik, hukuksal, ahlaki yansımalardır.

Din konusunda, söylenmesi zorunlu olanı, Feuerbach konusundaki son bölümümde söyledim.

Dolayısıyla Barth, ekonomik hareketin siyasal yansımalarının vb., bu hareketin kendisi üzerindeki bütün tepkisini neredeyse yadsıdığımızı öne sürerken, yel değirmenlerine karşı savaşmaktan başka bir şey yapmıyor. Hemen hemen yalnızca, siyasal savaşımların ve olayların, doğal olarak ekonomik koşullara *genel* bağımlılıkları sınırı içinde oynadıkları *özel* rolü konu edinen Marx'ın *18 Brumaire*'ine baksın yeter. Ya da *Kapital*'e, örneğin pekâlâ siyasal bir eylem olan yasalar sisteminin köklü bir biçimde etkin olduğu işgünü konusundaki bölüme. Ya da burjuvazinin tarihi konusundaki bölüme (24. bölüm). Peki öyleyse, siyasal iktidar ekonomik bakımdan güçsüzse ne diye proletaryanın siyasal diktatörlüğü uğruna savaşım veriyoruz? Zor (yani devlet iktidarı), o da, ekonomik bir güçtür!

Ama şimdi kitabın eleştirisini yapacak zamanım yok. İlkin III. kitabın[179] çıkması gerek, ve ayrıca örneğin Bernstein'ın bu işi pekâlâ yapabileceğini sanıyorum.

Bütün bu baylarda eksik olan diyalektiktir. Her zaman, şurada yalnız neden, burada da yalnız sonuç görüyorlar. Bunun boş bir soyutlama olduğunu, gerçek dünyada buna benzer metafizik kutupsal karşıtlıkların ancak bunalımlarda varolduğunu; ama şeylerin ileriye doğru bütün büyük akışının, güçlerin, kuşkusuz hiç de eşit olmayan güçlerin, etki ve tepkisi biçiminde meydana geldiğini — bu güçler içinde ekonomik hareketin de oranlanmayacak ölçüde en güçlü, en başta gelen, en kesin güç olduğunu, burada mutlak diye bir şey olmadığını, herşeyin göreli olduğunu, bütün bunları, ne yapalım ki, bu baylar görmüyorlar; onlar için Hegel, yaşamadı. ...

[YİRMİDÖRT]

ÜTOPİK SOSYALİZM VE BİLİMSEL SOSYALİZM[180]

FRİEDRİCH ENGELS

SUNUŞ

Bu çalışma, daha büyük bir bütünün bir bölümüdür. 1875'e doğru, Berlin Üniversitesinde Privatdozent* olan Dr. E. Dühring, sosyalizmi benimsediğini birdenbire ve bir hayli şamata yaparak açıkladı, ve Alman halkına, toplumun yeniden-örgütlenmesinin uygulamalı tam bir planını içeren eksiksiz bir sosyalist teori sundu: gereği gibi, öncellerine vargücüyle yüklendi; özellikle de Marx'a kudurganca saldırarak, onu onurlandırdı.

Bu, Alman Sosyalist Partisinin iki fraksiyonunun — Eisenach grubu ile lasalcıların— henüz birleştikleri,[181] ve bundan dolayı, yalnızca güçlerin birleşerek daha fazla gelişmelerinin değil, aynı zamanda, daha da önemlisi, ortak düşmana karşı bu gücü ortaya koymanın olanağı sağlandığı sırada meydana geldi. Sosyalist Parti, Almanya'da, hızla bir güç durumuna gelmek yolundaydı. Ama bir güç durumuna

* Alman Üniversitelerinde kürsü sahibi olmayan öğretim görevlisi. –ç.

gelmek için, yeni kazanılmış birliğin tehlikede olmaması gerekirdi. Oysa Dr. Dühring, kendi çevresinde, ayrı bir partinin çekirdeği olacak bir kliği, açıkça oluşturmaya başlamıştı.[182] Dolayısıyla, bizim düelloyu kabul etmemiz ve, ister istemez, savaşıma katılmamız zorunlu olmuştu.

Sorun, öyle fazla zor değildi, ama uzun zaman ve çaba gerektiriyordu. Herkesin bildiği gibi, biz Almanlar bir başkayız, allameyi cihanız ya da cihanın allamesiyiz —nasıl isterseniz öyle deyin—, çok koyu *Gründlichkeit** örnekleriyiz. Bizden biri, ne zaman yeni bir teori olarak algıladığı bir şey ortaya koyacak olsa, bunu, bütün dünyayı kucaklayan bir sistem olarak işleyerek başlamak zorundadır. Mantığın ilk ilkelerinin ve evrenin temel yasalarının ezelden beri, yalnızca, bu yeni bulunan ve her şeyi kapsayan teoriye ulaşmak için varolduğunu göstermesi gerekir: bu bakımdan Dr. Dühring en yüksek ulusal dehadır. Biri, tinsel, ahlaksal, doğal ve tarihsel "*Tam Felsefe Sistemi*", biri "*Tam Ekonomi Politik ve Sosyalizm Sistemi*" ve ensonu biri de "*Ekonomi Politiğin Tarihsel Eleştirisi*"ydi — içeriği biçiminden ağır olan üç koca kitap, genel olarak daha önceki bütün filozoflara ve ekonomistlere, özel olarak da Marx'a karşı harekete geçirilmiş uslamlamalardan oluşan üç savaş birliği, gerçekte tam bir "bilimi altüst etme" girişimi, — işte yüklenmem gerekenler bunlardı. Zaman ve uzay kavramlarından bimetalizme** kadar, maddenin ve devinimin kalımlılığından ahlaki fikirlerimizin doğasının kalımsızlığına kadar, Darwin'in doğal seçmesinden gelecek bir toplumda gençliğin eğitimine kadar tümünü ve daha başka konuları da ele alıp işlemeliydim. Bununla birlikte, hasmımın sistematik kapsayıcılığı, Marx'ın ve benim bu çok çeşitli konular üzerindeki düşüncelerimizi, ona karşı, ilk kez birbirleriyle bu kadar bağlantılı olarak geliştirmek olanağını bana sağladı. Üstelik, sevimsiz olan bu işe girişmeyi üstlenmemin başlıca nedeni bu oldu.

Yanıtım, ilkin Leipzig'de, sosyalist partinin başlıca yayın

* Derinlik. –ç.

** İki değerli madeni (altın ile gümüşü) ölçüt alan para (sikke) sistemi. –ç.

organı *Vorwärts*'te bir dizi yazı olarak, daha sonra *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* [*Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*] başlığı altında, bir cilt olarak yayınlandı. İkinci bir baskısı, 1886'da, Zürih'te yapıldı.

Dostum Paul Lafargue'ın* isteği üzerine, bir kitapçık oluşturmak için yeniden elden geçirdiğim bu kitabın üç bölümünü,[183] Lafargue çevirdi ve 1880'de *Socialisme utopique et socialisme scientifique* adıyla yayınladı.[184] Bu Fransızca metinden, bir Lehçe ve bir İspanyolca baskı hazırlandı; ama 1883'te Alman dostlarımız kitapçığı özgün dilinde yayınladılar; o günden bugüne Almanca metinden yapılan İtalyanca, Rusça, Danca, Hollandaca ve Romence çevirileri yayınlandı, öyle ki şimdi bu İngilizce yayınıyla, bu küçük kitap, on dilde yayınlanmış oluyor. Başka herhangi bir sosyalist yapıtın, *Komünist Manifesto*'muzun (1848) ve Marx'ın *Kapital*'inin bile bu sıklıkla çevrildiğini bilmiyorum: Almanya'da, toplam 20.000 adet, dört kez basıldı.

"Die Mark" eki[185], Almanya'da toprak mülkiyetinin doğuşu ve evrimi üzerine belirli temel bilgileri içeren bu kısa tanıtma yazısı, Alman Sosyalist Partisi içinde dağıtılmak amacıyla yazılmıştı. Kent işçilerinin Alman Sosyal-Demokrat Partisi tarafından birleştirilmelerinin olumlu bir yolda tamamlandığı ölçüde, tarım işçileri ve köylülerle ilgilenmenin partide gözetilmesi gereken bir görev olduğu bu dönemde, bu gerekli görünüyordu. Bu ek, bütün Töton kabilelerde ortak olan toprağın tasarrufunun ilkel biçimleri, ve bunların farklılaşma tarihi, İngiltere'de, Almanya'da olduğundan daha da az bilindiği için, yayınlanan metne eklendi. Metni, Maksim Kovalevski'nin son günlerde ileri sürdüğü varsayıma dokunmadan, ilk biçiminde bıraktım; ona göre [toprağın] ekiminin ve çayırların bir markın üyeleri arasında bölüşülmesi, bu toprağın, (hâlâ varolan Güney Slovanya Zadrugası örneğinde görüldüğü gibi) ancak birçok kuşağı kucaklayan büyük bir ataerkil aile tarafından ortaklaşa olarak ekimine başlanma-

* İngilizcede, ayrıca: "şimdi Fransız Yasama Meclisinde Lille temsilcisi olan" –*ç*.

sının ardından gerçekleşmişti. Daha sonra, topluluk, bir kez çoğalmaya başladığı, işletmenin ortaklaşa bakımı açısından çok fazla kalabalıklaştığı zaman, topraklar komün içersinde paylaşılmış oldu. Kovalevski, her bakımdan, tamamen haklıdır, ama sorun hâlâ *sub judice** bulunuyor.

Bu kitapta kullanılan iktisadi terimler, yeni olduğu ölçüde, Marx'ın *Kapital*'inin İngilizce baskısındaki terimlere denk düşmektedir. Biz, malların üretiminin yalnızca üreticinin kullanımı için değil aynı zamanda değişim amacıyla, yani kullanım-değeri olarak değil *meta olarak* üretildikleri ekonominin bu evresini "meta üretimi" olarak adlandırıyoruz. Bu evre, değişim için üretimin ilk başlangıcından günümüze kadar uzanır; tam gelişmesine, ancak, kapitalist üretimle, yani üretim araçları sahibi kapitalistin, kendi emek-gücünden başka tüm üretim araçlarından yoksun bırakılmış insanları, işçileri, bir ücret karşılığında çalıştırdığı, ve ürünlerin satış fiyatının kendi giderlerinin üstündeki fazlasını cebe indirdiği kapitalist üretim koşullarında ulaşır. Biz, ortaçağdan bu yana sınai üretimin tarihini, üç döneme ayırıyoruz:

1° Zanaatçılık – küçük usta-zanaatçı ile birkaç kalfa ve çırak, her işçi bir malın tümünü yapar.

2° Manüfaktür – büyük bir atelyede gruplaşmış daha çok sayıda işçi, işbölümü ilkesine göre, tüm ürünü üretir, ürün bütün eller arasından ardarda geçtikten, her işçi işlemin ancak bir kısmını gerçekleştirdikten sonra tamamlanır.

3° Modern sanayi – ürün motorla işleyen makine tarafından yapılır, işçinin işi mekanik aygıtın yaptığı işi gözetmekle ve düzeltmekle sınırlıdır.

[İNGİLTERE, MATERYALİZMİN BEŞİĞİ]

Bu çalışmanın, İngiliz halkının pek büyük bir kısmı tarafından olumlu olarak karşılanmayacağını çok iyi biliyorum. Ama eğer biz Kıtalılar, İngiliz *saygınlığının* önyargılarını biraz olsun dikkate alsaydık, bu durumumuzdan daha

* İncelemede. –ç.

kötü bir konumda bulunurduk. Bu kitapçık, bizim "tarihsel materyalizm" olarak adlandırdığımız şeyi savunuyor ve materyalizm sözcüğü İngiliz okurların büyük çoğunluğunun kulaklarını tırmalar. Bilinemezcilik [*agnosticisme*][186] hoşgörülebilir, ama materyalizm kesin olarak benimsenmez.

Ve bununla birlikte, 17. yüzyıldan beri, modern materyalizmin beşiği, İngiltere'den başka bir yer değildir.

"Materyalizm, Büyük Britanya'nın *gerçek oğlu*dur. İngiliz skolastiği *Duns Scotus*, daha o zaman 'maddenin düşünmesinin olanaksız olup olmadığını' sormuştu.

"Bu mucizeyi gerçekleştirmek için tanrının mutlak kudretine başvurdu; başka deyişle, tanrıbilimin [*théologie*] kendisini materyalizm telkin etmeye zorladı. Üstelik o adcıydı [*nominaliste*]. İngiliz materyalistlerde adcılık[187] temel bir öğedir, ve genel olarak materyalizmin *ilk dışavurumunu* oluşturur.

"*İngiliz materyalizminin* ve *tüm modern* deneysel bilimin gerçek atası, Bacon'dır. Doğa felsefesi, onun gözünde, tek gerçek felsefeyi oluşturur, ve duyuların deneyimine dayanan *fizik*, doğa felsefesinin en önemli bölümüdür. O, sık sık *Anaksagoras*'a ve *homeomeri*'lerine, *Demokritos*'a ve atomlarına başvurur. Öğretisine göre, *duyular* yanılmazdır ve tüm bilginin *kaynağı*dır. Tüm bilim deneye dayanır ve duyularla elde edilen verilerin *ussal bir yönteme* tabi tutulmasını içerir. Tümevarım, çözümleme, karşılaştırma, gözlem, deney, böyle bir ussal yöntemin başlıca koşullarıdırlar. *Madde*ye içkin olan nitelikler arasında, devinim, yalnızca *mekanik* ve *matematik* devinim biçiminde değil, ama esas olarak bir *içgüdü*, bir *yaşamsal tin*, bir *gerilim*, —ya da Jakob Böhme'nin terimini kullanmak gerekirse bir *iç sıkıntısı* [*qual*]— biçiminde, ilk ve önde gelen niteliktir. Maddenin ilkel biçimleri, canlı, bireyselleştirici, maddeye içkin *özsel güçler*dir, ve özgül farklılıkları oluşturanlar da bunlardır.

"Yaratıcısı Bacon'da, materyalizm, henüz çokyanlı bir gelişmenin tohumlarını içinde taşımaktadır. Madde, şiirsel duyarlığının parıltısıyla insanın bütünsel varlığına gülüm-

ser; öte yandan, özdeyişsel öğreti, bu tanrıbilimsel tutarsızlıkla doludur.

"Materyalizm, evriminin devamında, *tekyanlılaşır*. *Bacon*'ın materyalizmini *sistemleştiren Hobbes*'tur. Duyulara dayanan bilgi özgün çekiciliğini yitirir ve matematikçinin soyut deneyimine girer. *Fizik* devinim, *mekanik* ya da *matematik* devinime feda edilir; *geometri* temel bilim ilan edilir. Materyalizm *insandan-kaçar* duruma gelir. *İnsandan-kaçan* ve *etten-kemikten kurtulmuş* ruhu, kendi alanında yenebilmek için, materyalizm kendi teninden kurtulmak ve *çileci* olmak zorunda kalır. O *usun varlığı* olarak ortaya çıkar, ama anlığın katı mantığını da geliştirir.

"Bacon'ı izleyerek Hobbes, şunu kanıtlamaya çalışır: İnsanlara, tüm bilgilerini duyuları sağlıyorsa, o zaman sezgi, fikir, tasarım vb., duyulur biçiminden az ya da çok yoksun bırakılmış gerçek dünyanın hayaletinden başka bir şey değildirler. Bilimin yapabileceği, bu hayaletlere ancak bir ad vermektir. Birçok hayalete bir ad verilebilir. Adların adları bile olabilir. Ama, eğer bir yandan, tüm fikirlerin kökeninin duyu dünyasında olduğunu, öte yandan, bir sözcüğün bir sözcükten daha fazla bir şey olduğunu savunsaydık; yani duyularımızla bildiğimiz varlıkların, tekil varlıkların yanısıra evrensel varlıkların da varolduğunu ileri sürseydik, bu bir çelişki olurdu. Tersine, *cismi-olmayan bir töz*, *cismi-olmayan bir cisim* kadar çelişiktir. *Cisim*, *varlık*, *töz*, hepsi, bir ve aynı *gerçekliğin kavramlarıdır*. Düşünceyi, düşünen bir maddeden ayırmak olanaksızdır. O, bütün değişikliklerin öznesidir. Zihnimizin sonu olmayan toplama yeteneğini belirtmesi dışında, *sonsuz* sözcüğünün anlamı yoktur. Yalnızca maddi şeyler algı ve bilgi nesnesi olabildiği içindir ki, tanrının varlığı konusunda hiçbir şey bilmeyiz. Yalnızca benim kendi varoluşum kesindir. Her insani tutku, bir başı ve bir sonu olan, mekanik bir devinimdir. İyilik dediğimiz, içgüdünün amaçlarıdır. İnsan, doğayla aynı yasalara tabidir. Güç ve özgürlük, özdeştirler.

"Hobbes, Bacon'ı sistemleştirmişti ama, onun bilgilerin

ve fikirlerin kökeni duyulur dünyadadır biçimindeki temel ilkesini daha kesin olarak temellendirmemişti.

"Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Deneme*'sinde, Bacon ve Hobbes'un ilkesini temellendirdi.

"Nasıl ki Hobbes, beykıncı materyalizmin tanrıcı önyargılarını yıktıysa, aynı biçimde Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley vb. de, Locke'un duyumculuğunu kuşatan son tanrıbilimsel engeli düşürdüler. Materyalist için, yaradancılık, olsa olsa, dinden kurtulmanın kolay ve uyuşuk bir yolundan başka bir şey değildir."[188]

Marx, modern materyalizmin Britanya kökeni konusunda böyle yazıyordu. Bugünkü İngilizler, atalarının hakkının teslim edilmesinden pek hoşnut değillerse, onlar için yazık olur. Bacon, Hobbes ve Locke'un, 18. yüzyılı, karada ve denizdeki bütün savaşları Almanlara ve İngilizlere karşı kaybetmelerine karşın, sonuçlarını hâlâ Almanya'ya ve İngiltere'ye uyarlamaya çalıştığımız Fransız Devrimiyle taçlandırmadan bile önce, tam anlamıyla bir Fransız yüzyılı yapan Fransız materyalistlerinin parlak okulunun babası oldukları yadsınamaz.

Şu da yadsınamaz: yüzyılın ortalarında, İngiltere'de yerleşmiş olan her kültürlü yabancıyı şaşırtan şey, "saygın" İngiliz orta sınıfının aptallığını ve dinsel yobazlığını, dikkate almak zorunda kalmasıydı. Bu dönemde hepimiz materyalisttik ya da en azından çok ileri özgür düşüncelilerdik, ve hemen hemen bütün kültürlü insanların, olanaksız olan her çeşit mucizeye inanabilmiş olmaları, Buckland ve Mantell gibi yerbilimcilerin bile, Yaratılış söylenceleriyle çok fazla çelişkiye düşmemek için belirli biçimde kendi bilimlerinin verilerini değiştirmeleri, bizim için akıl almaz şeylerdi; oysa, din konusunda kendi zihinsel yeteneklerini kullanma yürekliliği gösteren insanlarla görüşüp konuşmak için, *great unwashed* [ayak takımı –ç.][189] olarak adlandırılan eğitimsiz insanların arasına, emekçilerin arasına, özellikle ovıncı sosyalistlerin arasına girmek gerekiyordu.

Ama, İngiltere, o zamandan beri "uygarlaştı". 1851 sergisi, adanın dışına kendisini kapayışın sonuna işaret etti: beslenmesi, adetleri ve düşünceleri giderek uluslararası bir nitelik aldı, o kadar ki, bazı İngiliz gelenek ve göreneklerinin, öteki Kıtasal geleneklerin burada yayılması gibi, Kıta üzerinde yayılmış olmasını dilemeye başladım. Her neyse, 1851'den önce yalnız aristokratların kullandığı salata yağının yayılmasına, dinsel alanda da Kıtasal kuşkuculuğun uğursuzca yayılması eşlik etti, ve bilinemezcilik, henüz İngiliz Kilisesiyle bir tutulmasa da, saygınlık açısından, vaftizcilikle[190] aynı düzeyde ve hiç kuşkusuz Selamet Ordusunun[191] üstünde bir yere kadar geldi. Bu "yeni moda kavramlar"ın, gündelik olarak kullanılan pek çok nesne gibi yabancı kökenli ve Alman yapımı değil, ama hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın, *Old England*'a [Eski İngiltere'ye] ait olduğunu, ve iki yüzyıl önce bunları yaratan İngilizlerin, torunlarının şimdi cesaret edebileceklerinden daha ileriye gittiklerini, bu koşullarda dinsizliğin gelişmesine içtenlikle üzülen ve bunu kargışlayan birçok insanın öğrenmesinin, kendileri için avutucu olacağına inanmaktan kendimi alamam.

Gerçekte, bilinemezcilik, utangaç bir materyalizm değilse nedir? Bilinemezci doğa kavrayışı, tamamen materyalisttir. Doğal dünya tümüyle yasalar tarafından yönetilir ve bir dış etkenin karışmasını dışlar; ama bilinemezci önlemini alır: "Biz, bilinen evrenin ötesinde bir yüce varlığın varolduğunu doğrulayacak ya da yanlışlayacak herhangi bir araca sahip değiliz." Laplace'ın, *Mecanique céleste*'inde niçin yaradanın adını bile anmadığını soran Napoléon'a, övünçle "*Je n'avais pas besoin de cette hypotèse*!"* yanıtını verdiği dönemde, bu iyi bir gerekçe olabilirdi. Ama bugün, evreni evrimci kavrayışımızın yanında, bir yaradana ya da bir düzenleyiciye artık kesin olarak yer yoktur; ve tüm varolan evrenin dışına konmuş bir yüce varlıktan sözetmek, terimlerde

* "Bu varsayıma gereksinim duymadım." –ç.

bir çelişki içerir ve bana öyle geliyor ki, bu, inananların duygularıyla gereksiz yere oynamaktan başka bir şey değildir.

Bilinemezcimiz, bütün bilgimizin duyuların sağladığı verilere dayandığını da kabul eder; ama eklemeden duramaz: "Duyularımızın bize, kendileri aracılığıyla algıladığımız nesnelerin doğru imgelerini verdiğini nereden biliyoruz?" Ve o, bizi bilgilendirerek sürdürür ki, nesnelerden ya da onların niteliklerinden sözettiği zaman, gerçekte, bu nesneleri ve bu nitelikleri değil —bunların kesin bilgisi olamaz—, yalnızca onların kendi duyuları üzerinde oluşturduğu izlenimi kasteder. İşte kanıtlamalarla, bu tür bir anlayışa karşı savaşmak, kuşkusuz, güç gibi görünüyor. Ama kanıtlamadan önce eylem vardı. *Im Anfang war die Tat.** Ve insan eylemi, insan incedüşünceliliği onu bulmadan çok önce, güçlüğü çözmüştü. *The proof of the pudding is in the eating.*** Bu nesneleri, onlarda algıladığımız niteliklere göre, kendi yararımız için kullanmaya başladığımız andan itibaren, duyu-algılarımızın doğruluğunu ya da yanlışlığını yanılmaz olarak sınamış da oluruz. Eğer bu algılar yanlışsa, bir nesnenin sokulabileceği kullanıma ilişkin tahminimiz de yanlıştır; dolayısıyla girişimimizin de başarısız olması gerekir. Ama eğer biz amacımıza varmayı başarırsak, eğer nesne ile onun bizdeki tasarımının birbirine uygun düştüğünü saptarsak, nesne kullanımından beklediğimizi verirse, bu, bu sınırlar çerçevesinde, nesnenin ve niteliklerinin bizdeki algısı ile bizim dışımızdaki gerçekliğin birbiriyle örtüştüğünün olumlu kanıtıdır. Ve eğer buna karşın başarısızlığa uğrarsak, başarısızlığımızın nedenini bulmamız, genel olarak, uzun sürmez; girişimimizin temeli olan algının, ya kendisinin eksik ve yüzeysel olduğunu, ya da bu algıya, gerçeği açıklayamayacak bir biçimde başka algıların karıştığını anlarız. Duyularımızı doğru eğitmeye ve onlardan yararlanmaya ve doğru alınan ve doğru kullanılan algılarımızla eylemimizi içermesine, gerekli sınırlar içersinde, ne kadar çok özen gösterirsek, eylemimizin sonucunun, algılanan

* Gœthe'nin *Faust*'undan: "Başlangıçta eylem vardı." –ç.

** Pudingin [varlığının] kanıtı, yenmesindedir. –ç.

nesnelerin nesnel doğasıyla algılarımızın uygunluğunu gösterdiğini o kadar çok görürüz. Şimdiye dek, bilimsel olarak denetlenmiş duyu-algılarımızın, zihnimizde, dış dünyaya ilişkin, doğaları gereği gerçeklikle uyuşmayan fikirler yarattığı, ya da dış dünya ile duyu-algılarımız arasında içkin bir bağdaşmazlık olduğu sonucuna varmamıza yolaçacak tek bir örnek yoktur.

Ve yeni-kantçı bilinemezci işte burada ortaya çıkıyor, ve diyor ki: "Kuşkusuz bizim bir nesnenin niteliklerini doğru algılayabilmemiz olasıdır, ama bir şeyin kendisini, duyuların ya da düşüncenin hiçbir süreciyle kavrayamayız. Kendinde-şey bizim anlamamızın dışındadır." Hegel, çok önceleri, daha o zaman yanıtlamıştı: "Siz, bir şeyin bütün niteliklerini biliyorsanız, şeyin kendisini de bilirsiniz; geriye kalan, sözkonusu şeyin sizin dışınızda varolduğu olgusundan başka bir şey değildir, ve duyularınız size bu olguyu öğrettiğinde, kendinde-şeyin, Kant'ın ünlü bilinemez *Ding an sich*'inin[192], son kalanını da kavramışsınızdır." Eklemek yerinde olur ki, Kant'ın zamanında doğal nesneler konusundaki bilgimiz öylesine parça bölüktü ki, her biri hakkındaki az bilgimizin ötesinde, gizemli bir "kendinde-şey" olduğunu tasarlamanın doğru olduğunu sanabilirdi. Ama bu bilinemeyen şeyler birbiri ardına bilindiler, çözümlendiler, ve ayrıca, bilimin çok büyük ilerlemesiyle yeniden-üretildiler: üretebildiğimizi, bilinemez olarak saymayı ileri süremeyiz. Organik maddeler, yüzyılın ilk yarısında, kimya açısından gizemli nesnelerdi; bugün, biz, onları, birbiri ardına, hiçbir organik sürecin yardımı olmadan, kimyasal elementleriyle yapmayı öğreniyoruz. Modern kimyacılar, herhangi bir cismin kimyasal bileşimi bilinir bilinmez, elementleriyle yapılabileceğini açıklıyorlar. En yüksek organik maddelerin, albüminimsi cisimlerin bileşimini bilmekten hâlâ uzağız; ama uzun zaman gerekli donanımlarla yapılacak araştırmalardan sonra, yapay albümin üretmeye ulaşacağımızdan, bu bilgiye varacağımızdan umutsuzluğa düşmek için bir neden yoktur. Buna ulaştığımız zaman, organik yaşamı da yapabileceğiz, çünkü yaşam, en basit bi-

çimlerinden en yüksek biçimlerine, albüminimsi cisimlerin normal varoluş tarzından başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, bizim bilinemezcimiz, saf biçime ilişkin kayıtlarını düşer düşmez, aslında ait olduğu materyalist saftan konuşur ve davranır. Şöyle diyecektir: "Bizim bildiğimiz kadarıyla, madde ve devinim —şimdi dendiği gibi enerji— ne yaratılabilir ne yokedilebilir, ama şu ya da bu anda yaratılmış olmadığına ilişkin, hiçbir kanıtımız yoktur." Ama siz bu itirafı, herhangi bir özel durumda ona karşı kullanmayı denerseniz, o, sizi reddetmekte ve susturmakta duraksamayacaktır. Eğer o tinselciliğin [*spiritualisme*] olanaklı olduğunu *in abstracto** kabul ederse, bundan *in concreto*** sözedildiğini işitmek istemez. Size şöyle diyecektir: "Bildiğimiz ve bilebildiğimiz kadarıyla, evrenin yaratıcısı ve düzenleyicisi yoktur; bizi ilgilendirdiği kadarıyla, madde ve enerji, ne yaratılabilir ne yokedilebilir; bizim için düşünce, bir enerji biçimi, beynin bir işlevidir; bütün bildiğimiz, maddi dünyanın değişmez yasalarla yönetildiğidir, vb.." Öyleyse, o, bir *bilim* adamı olduğu, herhangi bir şey *bildiği* ölçüde, bir materyalisttir; ama biliminin dışında, hiçbir şey bilmediği alanlarda, bilisizliğini Grekçeye çevirir, ve buna, bilinemezcilik adını verir.

Her durumda, bir şey açıktır; bir bilinemezci olsaydım bile, besbellidir ki, bu küçük kitapta özetlenen tarih anlayışını, "tarihsel bilinemezcilik" olarak adlandıramazdım. Dindar insanlar benimle alay ederdi ve bilinemezciler kızar ve bana kendilerini gülünç duruma mı düşürmek istediğimi sorarlardı. Bütün önemli tarihsel olayların büyük devindirici gücünü ve ilk nedenini toplumun ekonomik gelişmesinde, üretim ve değişim tarzlarının dönüşümünde, bunun sonucu olarak toplumun sınıflara bölünmesinde, ve bu sınıfların birbirleriyle savaşımlarında arayan tarih anlayışını adlandırmak için, *tarihsel materyalizm* sözünü, başka birçok dilde yaptığım gibi, İngilizcede de kullanırsam, Britanyalı "saygın-

* Soyut olarak. —ç.
** Somut olarak. —ç.

lığını" incitmeyeceğimi umarım.

Tarihsel materyalizmin, Britanyalı saygınlığının yararına olabileceğini gösterirsem, bana bu izni daha kolayca vereceklerdir. Bundan kırkbeş yıl kadar önce İngiltere'ye yerleşen kültürlü yabancıyı, saygın orta sınıfın dinsel bağnazlığı ve budalalığı denen durumun şaşırttığını daha önce belirtmiştim. Şimdi, o dönemin İngilteresi'nin saygın orta sınıfının, akıllı yabancıya göründüğü kadar budala olmadığını göstereceğim. [Bu orta sınıfın -ç.] dinsel eğilimleri açıklanabilir.

[BURJUVAZİNİN TOPLUMSAL BÜYÜMESİ]

Avrupa ortaçağdan çıktığı zaman, kentlerin giderek büyüyen burjuvazisi, kendi içinde devrimci öğeyi oluşturuyordu. Feodal örgütlenme içinde elde ettiği konumu, genişleme gücüne, daha şimdiden çok dar geliyordu. Orta sınıfın, burjuvazinin özgür gelişmesi, feodal sistemin sürdürülmesi ile bağdaşmaz hale gelmişti: öyleyse feodal sistem yıkılmalıydı.

Feodalizmin uluslararası büyük merkezi, Roma katolik kilisesiydi. O, iç savaşlara karşın, şizmatik Greklere karşı olduğu kadar, müslüman ülkelere karşı da batının bütün feodal Avrupası'nı birleştiriyordu. Tanrısal kutsama halesiyle, feodal kurumları taçlandırıyordu. Kendi hiyerarşisini feodal model üzerinde örgütlemişti, ve katolik dünyanın topraklarının en az üçte-birinin sahibi, en güçlü feodal senyör durumuna gelmişti. Feodalizme her ülkede tek tek saldırmadan önce, kutsal merkezî örgütünün yıkılması gerekiyordu.

Üstelik, burjuvazinin yükselişine koşut olarak, bilim de büyük ilerleme gösteriyordu; astronomi, mekanik, fizik, anatomi ve fizyoloji yeniden geliştiriliyordu. Burjuvazi, sanayi üretiminin gelişmesi için, doğal nesnelerin fizik niteliklerini ve doğa güçlerinin etkinlik çeşitlerini inceleyen bir bilime gereksinim duyuyordu. O zamana değin, inancın koyduğu sınırları aşmasına asla izin verilmeyen bilim, kilisenin küçük hizmetkarından başka bir şey değildi; bir bilimden başka her

şeydi. Bilim, kiliseye başkaldırdı; bilim olmadan hiçbir şey yapamayacağından, burjuvazi, ayaklanmaya katıldı.

Bu açıklamalar, gelişen burjuvazinin kurumlaşmış din ile zorunlu olarak çarpışmasının yalnızca iki noktasına değinmekle birlikte, ilkin katolik kilisenin gücünün konumuna karşı savaşımda doğrudan çıkarı olan sınıfın burjuvazi olduğunu, ve ikincisi, feodalizme karşı her savaşın, o dönemde zorunlu olarak, dinsel bir kılığa büründüğünü ve öncelikle kiliseye karşı yöneldiğini göstermesi bakımından yeterli olacaktır. Savaş çığlığını üniversiteler ve kentlerin tüccarları attıysa da, bunun, ruhani ve dünyevi feodal senyörlerine karşı, her yerde kendi varoluşları için savaşım vermek zorunda olan kırsal nüfusun yığınları arasında, köylüler arasında, güçlü bir karşıhk bulacağı kesindi ve gerçekte buldu da.

Burjuvazinin feodalizme karşı uzun savaşımı, büyük ve kesin sonuca götüren üç savaşla damgalandı.

[BURJUVAZİNİN KURTULUŞU]

[1° *Protestan Reformu*]

Birincisi, Almanya'da protestan reformudur. Luther'in kiliseye karşı savaş çığlığını, politik iki ayaklanma yanıtladı: Franz von Sickingen tarafından yönetilen küçük soylu ayaklanması (1523) ve büyük Köylüler Savaşı (1525). Her ikisi de, özellikle, bunda en çok çıkarı olan olmalarına karşın kentlerin burjuvalarının kararsızlıkları yüzünden yenik düştüler; bu kararsızlığın nedenini, burada araştırmak durumunda değiliz. Bu andan başlayarak, savaş, yerel prensler ile imparatorun merkezî iktidarı arasında bir kavga olarak yozlaştı, ve bu, Almanya'nın iki yüzyıl boyunca, politik olarak etkin Avrupa ulusları arasından dışlanmasıyla sonuçlandı. Gene de, lüterci reform, yeni bir din, tam tamına mutlak monarşinin gereksindiği bir din doğurdu. Kuzeydoğunun Alman köylüleri lüterciliği kabul eder etmez, özgür insandan

serfe dönüştürüldüler.

Ama Luther'in başarısızlığa uğradığı yerde, Calvin utku kazandı. Kalvenci dogma, dönemin en ilerlemiş burjuvazisinin gereksinimlerine yanıt veriyordu. Onun yazgıcı öğretisi,[193] ticari rekabet dünyasında, başarının ve başarısızlığın, insanın çalışmasına ya da becerisine değil, onun denetiminden bağımsız koşullara bağlı olduğu olgusunun dinsel ifadesiydi. Bu koşullar, isteyenin ve çalışanın değil, bilinmeyen üstün ekonomik güçlerin lütfuna bağlıydılar; ve bu, bütün eski ticaret merkezlerinin ve bütün ticari yolların yerini başkalarının aldığı, Hindistan'ın ve Amerika'nın dünyaya açıldığı, ve ekonomik imanın en kutsal malları —altın ve gümüşün karşılıklı değeri— sallanmaya ve yıkılmaya başladığı bir ekonomik devrim döneminde özellikle doğruydu. Ayrıca Calvin'in kilisesinin kuruluşu, kesin olarak demokratik ve cumhuriyetçiydi, ve tanrının krallığının cumhuriyetleştirildiği yerde, bu dünyanın krallıkları, hükümdarların, piskoposların ve feodal beylerin egemenliği altında kalamazdı. Alman lüterciliği, küçük Alman prenslerinin elleri arasında uysal bir alet haline gelirken, kalvencilik, Hollanda'da bir cumhuriyet ve İngiltere'de ve özellikle İskoçya'da etkin cumhuriyetçi partiler kurdu.

[2° *İngiliz Devrimi; Materyalizmin Doğuşu*]

Burjuvazi, ikinci büyük ayaklanması olan kalvencilikte, kendi ölçüsüne göre biçilip dikilmiş bir öğreti buldu. Patlama İngiltere'de oldu.[194] Hareketi ilkin kentlerin orta sınıfları başlattı, ve yengiyi, kırların *yeomanry*'si[195] sağladı. Burjuvazinin üç büyük devriminde de, savaşı sürdürmek için orduları sağlayan köylülüğün, utkunun ekonomik sonuçları bakımından kesinlikle en çok yıkıma uğramış olan sınıf olması oldukça ilgi çekiciydi. Cromwell'den bir yüzyıl sonra, İngiltere'nin *yeomanry*'si hemen hemen ortadan kalkmıştı. Böyle olmakla birlikte, bu *yeomanry* ve kentlerin plebyen unsurları olmasaydı, burjuvazi, asla girişilen savaşı, kendi gücüyle

utkuya kadar sürdüremez ve Charles I'i darağacına çıkaramazdı. Burjuvazinin, olgunlaşmış ve devşirmeye hazır duruma gelmiş kazanımlarının güvence altına alınabilmesi için, —tıpkı 1793'te Fransa'daki ve 1848'de Almanya'daki gibi— devrimin amacından çok ileri götürülmesi gerekiyordu. Öyle görünüyor ki, burjuva toplumun evrim yasalarından biri de budur.

Devrimci etkinliğin bu aşırılığını, İngiltere'de, kaçınılmaz olarak gericilik izledi, o da, kendi başına gidebileceği noktadan daha ileriye gitti. Bir dizi kararsızlık, yeni bir ağırlık merkezine erişilmesiyle son buldu ve bu, yeni bir çıkış noktası oldu. "Saygınlığın" "büyük ayaklanma" adını verdiği İngiliz tarihinin büyük dönemi, ve bunu izleyen savaşlar, liberal tarihçilerin "şanlı devrim" adını verdiği, öncekiyle karşılaştırıldığında önemsiz olan olayla sona erdi.

Yeni çıkış noktası, yükselmekte olan burjuvazi ile eski feodal toprak sahipleri arasında bir uzlaşmaydı. Bu sonuncular, bugün olduğu gibi, aristokrasi olarak adlandırılmakla birlikte, uzun zamandan beri, Fransa'da Louis-Philippe'in çok sonra olduğu gibi, "krallığın birinci burjuvası" olma yolundaydılar. İngiltere'nin şansına bakın Güller Savaşları[196] boyunca birbirlerini öldürenler bu yaşlı feodal baronlardı. Onların ardılları, genel olarak, aynı eski ailelerden gelmekle birlikte, tamamen yeni bir topluluk oluşturarak, geldikleri yakın kollardan uzaklaşmışlardı; alışkanlıkları ve düşünceleri, feodalden çok burjuvaydı; paranın değerini tam olarak biliyorlardı ve küçük çiftçilerin yüzlercesini kovarak ve yerlerine koyunları koyarak toprak rantlarını hemen artırmaya başlamışlardı. Henry VIII, kilise topraklarını bağışlayarak dağıtmış, saçıp savurmuş, yeni bir burjuva toprak sahipleri topluluğu yaratmıştı; ondan sonra bütün 17. yüzyıl boyunca, sayısız büyük araziye elkonulup, tam ya da yarı sonradan-görmelere dağıtılması aynı sonucu doğuracaktı. Bunun içindir ki, Henry VII'den başlayarak İngiliz aristokrasisi, sınai üretimin gelişmesine karşı koymak bir yana, tersine, bundan dolaylı olarak yararlanmaya çalıştı; ve aynı biçimde,

ekonomik ve politik nedenlerden dolayı, sanayi ve finans burjuvazisinin *leaders*'ı* ile işbirliği yapmak isteyen önemli sayıda büyük toprak sahibi her zaman bulundu. Dolayısıyla 1689 uzlaşması kolayca gerçekleşti. Politik ganimetler — mevkiler, arpalıklar, büyük ihaleler—, ticaret, sanayi ve finans burjuvazisinin çıkarları dikkate alınmak koşuluyla, büyük soylu ailelere bırakılmıştı. Ve bu ekonomik çıkarlar, o dönemde, ulusun genel politikasını belirlemeye yeterli güçteydi. Sorunların ayrıntılarında birçok anlaşmazlık vardı, ama aristokratik oligarşi kendi ekonomik gönencinin kesin olarak sanayi ve ticaret burjuvazisine bağlı olduğunu çok iyi biliyordu.

Bu andan başlayarak, burjuvazi, İngiltere'nin egemen sınıflarının —öteki fraksiyonlarıyla arasında, ulusun büyük işçi yığınının bağımlılığının sürdürülmesinde, ortak bir çıkarı vardı—, alçakgönüllü ama resmî olarak tanınan bir öğesi haline geldi. Tüccarın ya da imalatçının kendisi, efendi, ya da, son zamanlara kadar dendiği gibi, kendi işçileri, memurları ve hizmetçileri karşısında "doğal üst" konumundaydı. Onların emeklerini, olabildiği kadar tam sızdırmaya çalışması çıkarı gereğiydi; bunun için, onları, yeterince boyun eğmeye alıştırmak gerekiyordu. Kendisi dine inanıyordu, krala ve senyörlere karşı altında savaştığı bayrak din olmuştu; kendilerinin başa geçmelerini tanrının istediğini, bunun akılla kavranamayacağını, onların doğal olarak aşağı olduklarını ve efendilerin buyruklarına boyun eğmelerini zihinlerine işlemek için, gene aynı dinden yararlanmanın yararlarını keşfetmeleri uzun sürmedi. Kısacası, İngiliz burjuvazisi, "aşağı sınıflar"ın, ulusun büyük üretici kitlesinin ezilmesinde kendi payına düşeni yaptı, ve baskı araçlarından biri, dinin etkisi oldu.

Bir başka olgu, burjuvazinin dinsel eğilimlerini güçlendirmeye yardım etti: İngiltere'de materyalizmin doğuşu. Bu tanrıtanımaz yeni öğreti, orta sınıfın dindarca duygularını sarsmakla kalmadı, aynı zamanda, kendini, burjuvazinin de

* Liderleri. –ç.

içinde yeraldığı eğitilmemiş büyük yığınlar için yeterince iyi olan dine karşıt olarak, ancak bilgililere ve dünyanın eğitilmiş insanlarına uygun düşen bir felsefe olarak sundu. Hobbes ile birlikte, materyalizm, krallığın mutlak iktidarının ve ayrıcalıklarının savunucusu olarak, sahnede görünüverdi; bu *puer robustus sed malitiosus*'u* yani halkı boyunduruk altında tutabilmek için mutlak monarşiyi yardıma çağırdı. Bu, Hobbes'un ardılları ile, Bolingbroke, Shaftesbury vb. ile aynen sürdü; materyalizmin yeni yaradancı biçimi, aristokratik ve içrek bir öğreti olarak, dolayısıyla hem dinsel sapkınlığı hem anti-burjuva politik bağlantıları nedeniyle, burjuvazi için iğrenç bir öğreti olarak kaldı. Dolayısıyla, Stuartlara karşı savaşta bayrağını ve savaşçıları sağlamış olan protestan mezhepleri, bu aristokratik yaradancılığa ve materyalizme karşıt olarak, ilerleyen orta sınıfın başlıca gücünü oluşturmayı sürdürdüler ve bugün de "büyük liberal parti"nin omurgasını oluşturdular.

[3° *18. Yüzyıl Materyalizmi ve Fransız Devrimi*]

Bu sırada, materyalizm, İngiltere'den Fransa'ya geçti, burada, kartezyanizmden doğan bir başka materyalist felsefi okulla tanıştı ve onunla birleşti. Fransa'da da, ilk başta, yalnızca aristokratik bir öğreti olarak kaldı; ama devrimci niteliği kendini göstermekte gecikmedi. Fransız materyalistleri, eleştirilerini yalnızca dinsel sorunlarla sınırlamadılar, zamanlarının bütün bilimsel geleneklerine ve politik kurumlarına saldırdılar; ve evrensel olarak uygulanabilirliğini kanıtlamak için daha kısa bir yol izlediler ve daha sonra adıyla anılacakları dev bir yapıtta —*Encyclopedie*'de— öğretilerini bütün bilgi konularına yüreklice uyguladılar. Böylece iki biçiminden —ilan edilmiş materyalizmden ya da yaradancılıktan— biriyle ya da ötekiyle bu materyalizm, Fransa'da eğitilmiş bütün gençlerin dünya görüşü haline geldi, öyle ki büyük devrim patlak verdiğinde, İngiltere'de kralcı-

* "Gürbüz, ama kötücül çocuk", G. Hobbes, *De homine*. –ç.

lar tarafından dünyaya getirilen felsefi öğretiden, Fransız cumhuriyetçilerine ve teröristlerine teorik bayrak ve İnsan Hakları Bildirgesinin metnine kaynak çıktı.

Büyük Fransız Devrimi, burjuvazinin üçüncü ayaklanması oldu; ama gülünç dinsel kılıktan tümüyle sıyrılan ve bütün kavgasını açıkça politik alanda veren ilk ayaklanmaydı; savaşanlardan birinin, aristokrasinin, silinmesine kadar ve ötekinin, burjuvazinin, tam yengisine kadar savaşı götüren de ilk ayaklanma oldu. İngiltere'de devrim-öncesi ve devrim-sonrası kurumların korunması ve büyük toprak sahipleri ile kapitalistler arasındaki uzlaşma, daha önceki hukukun devam etmesinde ve yasanın feodal biçimlerinin dokunmadan korunmasında kendini açığa vurmuş bulunuyordu. Fransız Devriminde, geçmişin geleneklerinden tam bir kopma oldu, feodalizmin son kalıntılarını süpürdü ve eski Roma hukukunun modern kapitalizm koşullarına esaslı bir uyarlaması olan *Code civil*'i yarattı; bu, Marx'ın meta üretimi adını verdiği ekonomik gelişme aşamasına tekabül eden hukuki ilişkilerin hemen hemen tam ifadesiydi; Fransa'nın bu devrimci yasası, öylesine esaslı bir yasadır ki, bugün bile, İngiltere dahil, bütün ülkelerde, mülkiyet hukuku reformunda model olarak yararlanılmaktadır. Ama unutmayalım ki, eğer İngiliz hukuku, kapitalist toplumun ekonomik ilişkilerini, ifade edilen şeye tıpkı İngilizce telafuzun İngiliz imlasına tekabül ettiği kadar —bir Fransız *vous écrivez Londres et vous prononcez Constantinople** demişti— tekabül eden feodalitenin o barbar dilinde ifade etmeyi sürdürüyorsa da, kişisel özgürlüğün, yerel özyönetimin, ve mahkemeler dışında tüm dış müdahaleden bağımsızlığın, kısacası, Kıta Avrupasında mutlak monarşi dönemi boyunca kaybolan, ve henüz hiçbir yerde yeri tamamen doldurulmuş olmayan, eski cermenik özgürlüklerin en iyi yanlarını, çağlar boyunca muhafaza eden, ve Amerika'ya ve kolonilere taşıyan tek hukuk da o aynı İngiliz hukukuydu.

* Londra yazıyorsunuz ve İstanbul okuyorsunuz. –ç.

[İNGİLİZ BURJUVAZİSİ MATERYALİZME VE DEVRİME KARŞI]

İngiliz burjuvamıza dönelim. Fransız Devrimi, ona, Fransız deniz ticaretini Kıta monarşilerinin desteğiyle ortadan kaldırması, Fransız sömürgelerini ilhak etmesi, ve Fransa'nın deniz rekabetinde son iddialarını kırması için çok büyük fırsat verdi. Onun devrime karşı savaşmasının nedenlerinden biri budur. Öteki, bu devrimin yöntemlerini son derece iğrenç bulmasıydı. Yalnızca terörizmini değil, burjuva egemenliğini sonuna kadar götürme girişimini de "iğrenç" buluyordu. Kendisine görgü kurallarını (bir şeye yaramasa da) öğreten, onun için modalar türeten, içerde düzeni sağlamak için orduya, yeni sömürgeler ve yeni pazarlar fethetmek için donanmaya subay yetiştiren aristokrasisi olmadan İngiliz burjuvazisi ne yapardı? Gerçekte, burjuvazinin ilerici bir azınlığı vardı, ve çıkarları bu uzlaşmayla pek gözetilmemişti; esas olarak daha az zengin orta sınıf içinde toplanan bu kesim devrimden yana olmuştu, ama parlamentoda güçsüzdü.

Böylece, materyalizm, Fransız Devriminin amentüsü haline gelirken, tanrı korkusuyla yaşayan İngiliz burjuvası dinine daha sıkı sarıldı. Paris'te Terör Dönemi, yığınların dinsel duygularını yitirdiği zaman, nereye varılacağını göstermemiş miydi? Materyalizm, Fransa'dan komşu ülkelere yayıldıkça, benzer teorik akımlar tarafından, özellikle de Alman felsefesi tarafından desteklendikçe, materyalizm ve özgür düşünce, Kıtada, zihinsel olarak eğitilmiş herkesin gerekli niteliği durumuna geldikçe, İngiltere'nin orta sınıfı da pek çok dinsel mezhebe o ölçüde sıkı sarıldı. Bu mezhepler birbirlerinden farklıydılar, ama hepsi de kesin olarak dinsel ve hıristiyan mezheplerdi.

Fransa'da, devrim, burjuvazinin politik utkusunu sağlamlaştırırken, İngiltere'de, Watt, Arkwright, Cartwright[197] ve başkaları, ekonomik gücün ağırlık merkezinin yerini tümüyle değiştiren bir sanayi devrimi başlatıyorlardı. Burjuvazinin zenginliği, toprak aristokrasisininkinden alabildiğine

daha büyük bir hızla büyüyordu. Aynı burjuvazi içinde, finans aristokrasisi, bankerler, vb., imalatçılar tarafından ikinci plana atılmışlardı. Burjuvazinin yararına yapılan tedrici değişikliklerden sonra bile, 1689 sözleşmesi, sözleşme yapan tarafların göreli konumlarına artık uygun düşmüyordu. Aynı zamanda bu tarafların niteliği de değişmişti; 1830'un burjuvazisi, önceki yüzyılın burjuvazisinden çok farklıydı. Siyasal iktidar, onu yeni sanayi burjuvazisinin isteklerine direnmek için kullanan aristokrasinin elinde kalmıştı, ve yeni ekonomik çıkarlarla bağdaşmaz hale gelmişti. Aristokrasi ile, ancak yeni ekonomik gücün utkusuyla sona erebilecek olan yeni bir savaş kendini dayatmaktaydı. İlkin, 1830 Fransız Devriminin bastırmasıyla, *Reform Act* bütün engellemelere karşın meclisten geçti. Bu, burjuvaziye parlamentoda güçlü ve sayılır bir konum sağladı. Ardından, Tahıl Yasalarının[198] yürürlükten kaldırılması, burjuvazinin, ve özellikle de en etkin kesiminin, fabrika sahiplerinin, toprak aristokrasisi üzerindeki üstünlüğünü sonal olarak sağladı. Bu, burjuvazinin en büyük utkusuydu; bu, yalnızca kendi çıkarı için kazandığı son utku oldu. Daha sonra kazandığı bütün utkuların yararlarını, önce bağlaşığı sonra rakibi olan yeni bir toplumsal güçle paylaşmak zorunda kaldı.

[İNGİLİZ PROLETARYASININ ORTAYA ÇIKIŞI]

Sanayi devrimi, yalnızca güçlü bir sanayi kapitalistleri sınıfı değil, daha kalabalık bir sanayi işçileri sınıfı da doğurmuştu. Bu sınıf, sanayi devrimi üretimin bütün kollarını kapladıkça büyüdü, ve büyüdüğü oranda güçlendi. Bu güç kendini, daha 1824'te, işçilerin birliğini yasaklayan yasaların yürürlükten kaldırılmasına karşı koyan bir parlamentoyu zorlayarak gösterdi. *Reform Act* için ajitasyon sırasında, işçiler, reform yanlılarının radikal kanadını oluşturdular; 1832'nin *Reform Act*'i onların oy hakkını kabul etmediği için, Halkın Bildirgesinde [*People's Charter*] hak isteklerini dile getirdiler ve büyük burjuva partisine* muhalif olarak,

modern zamanların ilk işçi partisini, Çartist Partiyi, bağımsız olarak örgütlediler.

Kıtada 1848 Şubat-Mart devrimleri patladığı sırada, bu devrimlerde işçi topluluğu baskın bir rol oynadı ve kapitalist toplumun bakış açısından kesinlikle kabul edilemez olan isteklerini, en azından Paris'te dile getirdi. Ve o zaman genel tepki geliverdi.[199] İlkin, 10 Nisan 1848'de çartistlerin bozgunu; sonra, Haziranda, Parisli işçilerin ayaklanmasının ezilmesi; sonra, İtalya'da, Macaristan'da, Güney Almanya'da 1849 bozgunları, ve son olarak, 2 Aralık 1851'de, Paris üzerinde Louis Bonaparte'ın utkusu. Ensonu, bir süre için, işçilerin isteklerinin korkuluğu devrildi, ama ne pahasına! İşçi sınıfı içinde dinsel zihniyeti sürdürmenin gerekliliğine daha önceden ikna olmuş olan İngiliz burjuvazisi, bütün bu deneyimlerden sonra bu gerekliliği daha zorlayıcı olarak ne kadar çok hissetmiş olmalı! İngiliz burjuvazisi, Kıtalı ortaklarının alaylarına aldırmaksızın, alt sınıfların hıristiyanlaştırılması için, her yıl, milyonlar üstüne milyonlar harcamayı sürdürdü; kendi dinsel aygıtı yetmedi, John Bull,** çağın en usta dinsel girişim örgütleyicisi olan Jonathan Biraderi[200] yardımına çağırdı, Amerika'dan *revivalism*'i[201], Moody ve Sankey[202] ve benzerlerini ithal etti, ve son olarak, ilkel hıristiyanlığın propagandasını yeniden canlandıran, yoksulların cennete gideceğini ileri süren, kapitalizmle kendi dinsel tarzıyla savaşan ve dolayısıyla, bir ilkel hıristiyan sınıf uzlaşmazlığı öğesi barındıran, ve onlara şimdi sermaye sağlayan varlıklılar için bir gün tehlikeli olabilecek Selamet Ordusunun tehlikeli yardımını kabul etti.

Burjuvazinin politik gücü, ortaçağda feodal aristokrasinin özel bir tarzda sürdürmüş olduğu gibi, hiçbir Avrupa ülkesinde —en azından yeterince uzun bir zaman için— egemenliği altına alamaması, tarihsel gelişmenin bir yasası olarak görünüyor. Feodalitenin tümüyle kökünün kazındığı Fransa'da bile, burjuvazi, sınıf olarak, ancak kısa dönemler

* İngilizcede: "Tahıl Yasası karşıtı büyük burjuva partiye". –ç.
** İngiliz. –ç.

süresince, iktidarı elinde bulundurdu. Louis-Philippe'in yönetimi (1830-1848) sırasında, yalnızca burjuvazinin pek küçük bir kesimi, çok yüksek bir *cens*'ten* dolayı pek büyük sayıda bir kesimin oy vermesinin engellenmesi sonucu[203], egemen oldu. İkinci Cumhuriyette (1848-1851), burjuvazi bir bütün olarak egemen oldu, ama yalnızca üç yıl; beceriksizliği İmparatorluğa yolu açtı. Burjuvazi; yalnızca Üçüncü Cumhuriyette, iktidarı yirmi yıldan fazla bir süre bütünüyle elinde bulundurdu; ve daha şimdiden çöküşün güçlü belirtilerini verdi[204]. Burjuvazinin sürekli egemenliği, ancak, feodalitenin olmadığı ve toplumun doğrudan burjuva temel üzerine kurulduğu Amerika gibi ülkelerde olanaklı oldu. Bununla birlikte Amerika'da, Fransa'daki gibi, burjuvazinin ardılları, işçiler, daha şimdiden kapıya vuruyorlar.

[İNGİLİZ BURJUVAZİSİNİN KÖLECE BAĞLILIĞI]

Burjuvazi, İngiltere'de, hiçbir zaman tek başına iktidara sahip olamadı. 1832 utkusu bile, hükümetteki yüksek görevlerin hemen hemen tümünü, bu görevleri tekelinde bulunduran toprak aristokrasisine bıraktı. Bu durumu sürdürmeyi kabul eden zengin orta sınıfın uysallığı, liberal büyük fabrikatör Bay W. A. Forster'm halka bir söylevinde Bradfordlu gençlere dünyada ilerlemeleri için Fransızca öğrenmelerini söylediğini işitinceye dek, benim için anlaşılmaz olarak kalmıştı; o, kendi deneyimini örnek olarak vermiş ve, bakan olarak, ansızın içinde bulunduğu bir sosyetede, kendisini ne kadar aptallaşmış gördüğünü, Fransızcanm en azından İngilizce kadar gerekli olduğunu anladığını söylemişti. Gerçekte İngiliz burjuvazisi, o dönemde, genel kural olarak, tamamen kültürsüz sonradan-görmelerden oluşuyordu; ve ticari kurnazlıkla çeşnilendirilmiş adalı sınırlılıktan ve adalı kendini beğenmişlikten başka niteliklere sahip olmamn gerekli olduğu yerde, ister istemez, hükümetin yüksek makamlarım aristokrasiye bırakmaktan başka bir şey yapamazdı.** Bu-

* *Cens*: Seçmek ya da seçilmek için ödenmesi gereken belirli vergi. –ç.

gün bile burjuvazinin eğitimi üzerine basındaki sonu gelmez tartışmalar, İngiliz orta sınıfının yüksek bir eğitim için kendini yeterince elverişli durumda görmediğini, ve herhangi daha basit bir şey istediğini bir çok kez ortaya koydu. Böylece, Tahıl Yasalarının kaldırılmasından[205] sonra da, Cobdenler, Brightlar, Forsterlar gibi başarı sağlamış insanların, ülkenin resmî yönetimine katılmanın dışında bırakılmaları işin gereği olarak kabul edildi; bakanlık kapılarını onlara açacak olan yeni bir *Reform Act*'i[206] yirmi yıl beklemeleri gerekti. İngiliz burjuvazisi, bugün de, törenlerle kutlanan her durumda ulusu gerektiği gibi temsil etmesi için, kendi giderlerinden ve halkın sırtından süslü tembel bir sınıfı besleyen ve sonuçta kendisi tarafından türetilmiş olan bu özel kurulun üyelerinden biri olarak kabul edilmesine engel çıkarılmadığı zaman, kendini son derece saygın biri olarak algılayan toplumsal aşağılık duygusuyla doludur.

Dolayısıyla, sınai ve ticari orta sınıf, yeni bir rakip, işçi sınıfı ortaya çıktığı zaman, toprak aristokrasisini siyasal iktidardan uzaklaştırmayı henüz başaramamıştı. Çartist hareketi ve Kıta devrimlerini olduğu gibi, İngiliz ticaretinin

** Ve ticarette bile, ulusal şovenizmle şişinme, kötü bir kılavuzdur. Geçtiğimiz günlere kadar, sıradan İngiliz fabrikatörü, kendi dilinden başka bir dili konuşmayı bir İngiliz saygınlığının altına düşmek olarak algılıyor ve ürünlerini yabancı ülkelere pazarlama sıkıntısından kurtulmak için, "zavallı yabancı şeytanlar"ın İngiltere'ye yerleşmesinin daha iyi olacağını düşünüyordu. Çoğu Alman olan bu yabancıların, İngiltere'nin dış ticaretinin, ithalatının ve ihracatının, geniş bir bölümünü böyle ele geçirmeleri, İngiliz doğrudan dış ticaretinin, sömürgelerle, Çin'le, Birleşik Devletler'le ve GüneyAmerika'yla sınırlı hale gelmesi, onun hiçbir zaman sorunu olmamıştı. Bu Almanların, tüm yeryüzünde yavaş yavaş eksiksiz bir ticari sömürgeler ağı örgütlemiş olan yurtdışındaki öteki Almanlarla ticaret yaptıklarını da farketmedi. Ama Almanya, yaklaşık kırk yıl önce, ciddi olarak ihracata yönelik imalata başladığında, bu ağ, kısa sürede, tahıl ihraç eden ülke durumundan önde gelen bir sanayi ülkesi durumuna dönüşmesinde şaşılacak derecede işe yaradı. Sonunda, on yıl kadar önce, İngiliz fabrikatör korktu ve büyükelçilerine ve konsoloslarına, müşterilerini artık elinde tutamamasının nedenini sordu. Yanıtlar aynıydı: 1° Siz müşterilerinizin dilini öğrenmiyorsunuz, tersine, sizin dilinizi öğrenmelerini bekliyorsunuz; 2° Siz, alıcılarınızın gereksinimlerini, alışkanlıklarını ve zevklerini karşılamaya çalışmıyorsunuz, ama sizinkileri kabul etmelerini bekliyorsunuz.

1848'den 1866'ya kadar (genel olarak yalnızca serbest ticarete atfedilen, ama daha çok demiryollarının, buharlı gemilerin ve genel olarak ulaşım araçlarının çok büyük gelişmesine bağlı olan) görülmemiş gelişmesini izleyen gericilik, işçi sınıfını, bir kez daha çartist-öncesi dönemlerde radikal kanadını oluşturduğu liberal partinin bağımlılığı altına girmeye zorlamıştı. İşçiler için oy hakkı isteği, giderek karşı konulmaz bir durum aldı; liberal partinin Whig liderleri bundan ürktüğü halde, Disraeli, Torileri, fırsattan yararlanmaya, seçim bölgelerinde bir değişiklik yapmaya ve kentsel bölgelerde konuta göre (özel bir evde oturan kim olursa olsun oy verebilmeliydi) oy hakkını genişletmeye zorlayarak üstünlük sağladı. Sonra gizli oy geldi ve, 1884'te, konuta göre oy, bütün bölgelere, (nüfusa göre) kırsal bölgelere de genişletildi ve bunlar, yeni bir düzenlemeyle hemen hemen eşitleştirildi. Bu önlemler, işçi sınıfının seçim gücünü büyük ölçüde artırdı, 150 ile 200 arasındaki noktada, seçmenler topluluğu içinde, işçiler şimdi oy verenlerin çoğunluğunu oluşturuyorlar. Ama parlamentarizm, geleneğe saygıyı öğreten eşsiz bir okuldur; burjuvalar, lord Manners'ın şakayollu dediği gibi "bizim yaşlı soylularımız"a nasıl büyük bir hayranlıkla ve dinsel bir saygıyla bakıyorlarsa, işçi yığını da, "üst"leri olarak görmeye alıştıkları burjuvalara "üstün sınıf" olarak saygı ve hürmetle bakıyorlar. Bir onbeş yıl kadar önce, İngiliz işçisi, efendisinin konumuna duyduğu saygı ve haklarını istemedeki utangaçlığı ile, bizim "kürsü sosyalistleri"mizin[207] kendi uluslarının proletaryasının onmaz komünist ve devrimci eğilimlerinden duyduğu kaygıyı yatıştıran, örnek işçiydi.

[HALK İÇİN BİR DİN GEREK]

Ama, iş bilen insanlar olan İngiliz burjuvaları, Alman profesörlerden daha uzak görüşlüydüler. İstemeyerek de olsa, iktidarlarını, işçi sınıfıyla paylaşmışlardı. Çartizm döneminde, bu *puer robustus sed malitiosus*'un,* halkın, ne yapa-

bileceğini anlamışlar, ve ondan sonra da, Halkın Bildirgesinin çok büyük bir kısmını kabul etmek ve Büyük Britanya yasalarına almak zorunda kalmışlardı. Şimdi, her zamankinden daha çok, halkı, manevi yollarla dizginlemek gerektiği zaman, din, yığınlar üstünde, ilk ve başlıca etkileme aracı olmuş ve hâlâ da olmaya devam etmektedir. *School board*'larda[208] kilise temsilcilerinin çoğunlukta olmasının nedeni buradadır; burjuvazinin, ayincilikten [*ritualisme*] Selamet Ordusuna kadar her türden sofuca demagojiyi teşvik etmek için zorunlu olan giderlerinin durmadan artmasının nedeni buradadır.

Ve İngiliz saygınlığının, özgür düşünceye ve Kıta burjuvalarının dinsel gevşekliğine karşı utkusu işte böyle geldi. Fransa'nın ve Almanya'nın işçileri, isyancı oldular. Baştan sona sosyalizme bulaştılar; iktidarı kazanmaya izin veren araçların yasallığı konusunda önyargıları olmaması için yeteri kadar nedenleri vardı. *Puer robustus*** günden güne daha *malitiosus**** oldu. Fransız ve Alman burjuvazisine, son çare olarak, gemiye binerken kasılan genç adamın deniz tuttuğu zaman sigarasını sessizce suya bırakması gibi, kendi özgür düşüncelerini, ancak, bordanın altından yavaşça bırakmak kalmıştı: yerleşmiş inançlara karşı gelenler, biri ötekinin ardından, kiliseden, dogmalarından ve kaçmamadıkları ölçüde katıldıkları ayinlerinden saygıyla sözederek, görünüşte dindarlığı benimsediler. Fransız burjuvazisi cuma günü *maigre***** yaptı, ve Alman burjuvalar pazar günü bitmez tükenmez protestan vaızlarını dindarca dinlediler. Materyalizmleriyle onlar yollarını şaşırmıştılar. *Die Religion muss dem Volk erhalten werden* —halk için dini korumak gerekir—, tüm yıkımdan toplumu yalnızca o kurtarabilirdi. Onların talihsizliği, bunu ancak, dini sonsuza dek tam olarak yıkmaya çalıştıktan sonra anlamış olmalarındaydı. Ve, şimdi, İngiliz burjuvazisi öcünü alabilir ve haykırabilirdi:

* Gürbüz, ama kötücül çocuk. –ç.
** Gürbüz çocuk. –ç.
*** Kötücül. –ç.
**** Perhiz. –ç.

"Budalalar! İki yüzyıl önce, bunu size söyleyebilirdim!"

Bununla birlikte, korkarım ki, ne İngiliz burjuvasının dinsel saçmalığı, ne de Kıtalının *post festum** dönmesi, proletaryanın yükselen dalgasının karşısında bir engel olabilecek. Gelenek büyük bir yavaşlatıcı güçtür, o tarihin *vis inertiae*'sidir;** ama yalnızca edilgin olduğundan yenik düşmesi kaçınılmazdır; din, kapitalist toplum için sürekli bir koruyucu da olmayacaktır. Hukuksal, felsefi ve dinsel fikirlerimiz, belirli bir toplumda egemen olan ekonomik koşulların az ya da çok doğrudan ürünleri olduğuna göre, bu koşullar bir kez tümden dönüştürüldükten sonra bu fikirler de sonsuza dek durumlarını koruyamazlar. Ve doğaüstü bir vahye inanmadıkça, hiçbir vaazın, bir toplumu yıkılmaktan kurtarmaya yetmeyeceğini de kabul etmemiz gerekir.

[İNGİLİZ PROLETARYASI HER ŞEYE KARŞIN KENDİNİ ÖZGÜR KILACAKTIR]

İngiliz işçi sınıfı, yeniden harekete geçiyor. O, her tür gelenek tarafından engellendi. Burjuva gelenekleri: yaygın inanışa göre, yalnızca iki partiye, muhafazakarlara ve liberallere yer vardı, ve işçi sınıfı, ancak büyük liberal partinin[209] yardımıyla özgürlüğüne kavuşabilirdi. İlk bağımsız eylem girişimlerinin kalıtı olan işçi gelenekleri: bu da, sendikaların (*trade-union*) her biri tarafından kendi grev kırıcılarını yaratmasına yolaçan, yönetmeliğe uygun olarak çıraklık döneminden geçmemiş her işçinin birçok eski sendikadan çıkarılmasıydı. Bütün buna karşın, işçi sınıfı harekete geçiyor; profesör Brentano'nun, "kürsü sosyalisti" meslektaşlarına üzülerek rapor etmek zorunda kaldığı gibi. O harekete geçiyor, İngiltere'deki her şey gibi yavaş ve ölçülü adımlarla, burada duraksayarak, orada az ya da çok başarılı sonuçlara vararak; o, burada ve orada, sosyalizmin *özünü soğururken*, burada ve orada sosyalizm *sözcüğünün* verdiği aşırı kuşkuyla

* Bayramdan sonra, iş işten geçtikten sonra. –ç.

** Atıl gücü. –ç.

harekete geçiyor ve hareket, bir işçi katmanının ardından öteki katmana yayılıyor ve onları kendisine katıyor. Daha şimdiden Londra'nın East-End'inde çalışanları uyuşukluklarından uyardı ve, biz hepimiz, bu yeni güçlerin ona nasıl enerjik bir itki verdiğini gördük. Hareket, bazılarının sabırsızlığını gideremeyecek kadar yavaşsa da, unutmayalım ki, İngiliz karakterinin en iyi niteliklerini koruyan ve yaşatan bu işçi sınıfıdır, ve İngiltere'de bir alan bir kez kazanıldığı zaman, kural olarak bir daha asla kaybedilmez. Eğer, daha yukarda belirtilen nedenlerden dolayı, eski çartistlerin oğulları, durumun üstesinden gelecek yetenekte olmadılarsa da, torunları, atalarına yaraşır olduklarının haberini veriyorlar.

Ama Avrupa işçi sınıfının utkusu, yalmzca İngiltere'ye bağlı olmayacak: bu, en azından İngiltere'nin, Fransa'mn ve Almanya'mn elbirliğiyle elde edilebilecek. Bu son iki ülkede, işçi hareketi, İngiltere'dekinden çok ileridedir. Almanya'da, başarıyla arasında daha şimdiden ölçülebilir bir mesafe vardır: yirmibeş yıldır benzersiz bir ilerleme göstermiştir; sürekli artan bir hızla da ilerlemektedir. Alman burjuvazisi, politik yeteneklerden, disiplinden, cesaretten, dirençten ve dayanıklılıktan içler acısı bir biçimde yoksun olduğunu göstermiştir ama Alman işçi sınıfı bütün bu niteliklere sahip olduğunu sayısız kez kanıtlamıştır. Yaklaşık dört yüzyıl önce, Almanya, Avrupa burjuvazisinin ilk ayaklanmasının hareket noktası oldu; şimdiki duruma bakarak, Avrupa proletaryasının ilk büyük utkusuna da sahne olmasımn olanaklı olmadığı söylenebilir mi?

Londra, 20 Nisan 1892

F. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1998, s. 7-35.

[YİRMİBEŞ]

İLKEL HIRİSTİYANLIĞIN TARİHİNE KATKI[210]

FRİEDRİCH ENGELS

I

İLKEL hıristiyanlık tarihinin, modern işçi hareketiyle ilginç ortak noktaları var. İşçi hareketi gibi hıristiyanlık da, başlangıçta, ezilenlerin hareketiydi: ilkin kölelerin ve azatlıların, yoksulların ve haklardan yoksun insanların, Roma tarafından boyunduruk altına alınmış ya da darmadağın edilmiş halkların dini gibi göründü. İşçi sosyalizmi kadar hıristiyanlık da, ikisi de, kölelikten ve yoksulluktan gelecekte bir kurtuluşu öğütlerler; hıristiyanlık bu kurtuluşu öte dünyaya, ölümden sonraki bir yaşama, cennete bırakır; sosyalizm, kurtuluşu, bu dünyaya, toplumun bir dönüşümü içine yerleştirir. Birileri dinin, ailenin, insan ırkının düşmanları olarak, ötekiler devletin düşmanları, toplumsal düzenin düşmanları olarak, her ikisi de kovuşturulur ve kovalanır, üyeleri sürgün edilir ve özel yasa konusu olurlar. Ve bütün baskılara karşın, ve hatta bu baskıların doğrudan yardımıyla,

her ikisi de başarılı, karşı konulmaz bir biçimde yollarını açarlar. Doğuşundan üç yüzyıl sonra, hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunun devlet dini olarak kabul edilmiştir: altmış yıldan az bir zamanda, sosyalizm kesin olarak zafere ulaşacağı bir konum kazanmıştır.

Dolayısıyla, sayın Profesör A. Menger, *Emeğin Bütün Ürününe Hak* adlı yapıtında, Roma imparatorları altında mülklerin geniş merkezileşmesi ve en büyük kesimi kölelerden oluşan emekçi sınıfın sonsuz acıları gözönüne alındığında, "batıda Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra sosyalizmin gelmemesinden" dolayı şaşırıyorsa, bu, onun, o çağda olabildiği ölçüde bu "sosyalizmin" fiili olarak hıristiyanlıkta varolduğunu ve iktidara hıristiyanlıkla geldiğini görmediğindendir. Ne var ki, bu hıristiyanlık, tarihsel koşulların gerektirdiği bir biçimde, toplumsal dönüşümü, bu dünyada değil, öteki dünyada, cennette, ölümden sonraki sonsuz yaşamda, çok yakın bir gelecekte, *millenium*'da* gerçekleşeceğine inanıyordu.

Daha ortaçağda, ezilmiş köylülerin ve özellikle kent halkının ilk ayaklanmaları sırasında iki olayın koşutluğu, kendini ortaya koyuyor. Ortaçağdaki bütün yığın hareketleri gibi bu ayaklanmalar da, zorunlu olarak, dinsel bir maske taşıdılar; büyüyen bir soysuzlaşma, sonunda, ilkel hıristiyanlığın yeniden canlandırılması olarak görünüyor;** ama

* Kıyametten önce barış ve selametin hüküm süreceği kabul edilen bin yıllık dönem. –ç.

** İslam dünyasının ayaklanmaları, özellikle Afrika'da garip bir karşıtlık oluştururlar. İslamiyet, doğuluların, özellikle de Arapların yani bir yandan ticaret ve sanayiyle uğraşan kentlilerin, öte yandan göçebe Bedevilerin ölçülerine göre oluşmuş bir dindir. Ama bu dinde periyodik bir çatışmanın tohumu vardır. Zenginleşen ve tantanalı bir yaşayışa kavuşan kentliler, "yasa"ya uymada gevşeklik gösterirler. Yoksul, ve yoksullukları nedeniyle katı töreleri olan Bedeviler, bu zenginliklere ve bu zevklere arzu ve açgözlülükle bakarlar. İmansızları cezalandırmak, dinsel törenler yasasını ve esas imanı yerleştirmek, ve ödül olarak imansızların servetlerine el koymak için bir peygamberin, bir mehdinin yönetiminde birleşirler. Kuşkusuz, yüzyıl sonra cezalandırdıklarıyla aynı noktaya varırlar; yeni bir temizlik gereklidir. Bu, Afrikalı Almoravidlerin ve Almohadların İspanya'daki istila savaşlarından, İngilizlere çok başarılı bir biçimde meydan okuyan son

dini ululamanın arkasında düzenli olarak bu dünyanın pek çok maddi çıkarı gizleniyordu. Bu, zafer anısıyla dolu Jean Zizka zamanında Bohemya taburlarının örgütlenmesinde geniş bir biçimde ortaya çıkıyordu: ama bu çizgi, 1830'dan sonra komünist işçilerde yeniden ortaya çıkmak için Almanya'da Köylüler savaşından sonra yavaş yavaş ortadan kaybolunca kadar bütün ortaçağ boyunca sürüp gitti. Renan, "*İlk hıristiyan toplulukları hakkında bir fikir edinmek istiyorsanız, Uluslararası Emekçiler Birliğinin yerel bir şubesine bakın.*" sözlerini söylemeden çok önce, Fransız devrimci komünistler, özellikle Weitling ve kendilerine katılanlar, ilkel hıristiyanlığı övmüşlerdi.

Alman İncil eleştirisinin, modern gazetecilikte bile örneği olmayan, alaya alınması sayesinde, *Hıristiyanlığın Kökenleri* adlı kilisenin tarihi üzerine romanını hazırlayan Fransız yazın adamı, bu tümcesinde, neyin doğru olduğunu hiç de bilmiyordu. Eski enternasyonalisti, en azından bir noktasmda, kendisinde eski yaralar yeniden açılmadan, örneğin Paul'e ait olduğu söylenen ikinci *Korentlilere Mektubu* okuma becerisini görmek isterdim. Bütün *Mektup*, VIII. bölümden sonra, ne yazık ki bilinen sonsuz yakınmayla çınlıyor: "*les cotisations ne rentren pas*".* Kimbilir kaç gayretli propagandacı, 1865'e doğru, bu mektubun yazarımn —yazar kim olursa olsun— sevimli bir anlayışla elini sıkar ve kulağına: "Demek bu senin de başına geldi kardeş!" diye fısıldardı? Bizler de bu ödenmeyen aidatlar konusunda, elle tutulamayan ve Tantal[212] gözlerimiz önünde uçuşan aidatları üzerine çok şey söyleyebilirdik —bizim birliğimizde de Korentliler

Hartum meclisine kadar böyle oldu.[211] İran'daki ve başka islam ülkelerindeki karışıklıklarda da böyle ya da hemen hemen böyle oldu. Bunlar dinsel bir kılıf taşımalarına karşın, ekonomik nedenlerden doğan hareketlerdi. Ama başardıkları zaman bile, ekonomik koşullara dokunmuyorlar. Dolayısıyla, hiçbir şey değişmiyor, çatışma periyodik duruma geliyor. Buna karşılık, hıristiyan Batının halk ayaklanmalarında, dinsel kılıf, geçersiz hale gelmiş bir ekonomik düzene karşı saldırılara, yalnızca bayrak ve örtü olarak hizmet ediyor: sonunda, bu düzen devriliyor; yeni bir düzen kuruluyor, ilerleme oluyor, dünya yürüyor.

* "Aidatlar ödenmiyor. –ç.

kum gibi kaynıyordu— ama Enternasyonalin ünlü milyonları tam da buradaydı.

İlk hıristiyanlar üzerine en iyi kaynaklarımızdan biri, her türlü dinsel boş inanca karşı kendisi de kuşkulu bir tutumu koruyan, ve bundan dolayı —ne putatapan inançla, ne siyasetle— hıristiyanları herhangi başka bir dinsel birlikten farklı ele alması için bir nedeni bulunmayan klasik antikçağın Voltaire'i, Lucien de Samosate'tır. O, Jupiter'e tapanlarla olduğu gibi İsa'ya tapanlarla da, tümüyle, boş inançları yüzünden alay eder: kendi yüzeysel rasyonalist görüş açısından boş bir inanç türü bir başkası kadar budalacadır. Her durumda tarafsız olan bu tanık, başka şeylerin yanısıra, kendisini Hellespontus'taki Parium kökenli Proteus diye adlandırılan Peregrinus adlı bir serüvencinin biyografisini anlatır.[213] İşte bu Peregrinus, Ermenistan'da, gençliğinde eşini aldatmaya başladı, suçüstü yakalandı ve ülkesinin adeti gereğince linç edildi. Şansı varmış, kurtulmayı başardı, Parium'da yaşlı babasını boğdu ve kaçmak zorunda kaldı.

"Filistin'de hıristiyan papazlarından ve vaazlarından birkaçına katılarak, hıristiyanların hayranlığa değer dini içinde kendini yetiştirtmesi bu döneme doğru oldu. Bakın size ne diyeceğim? Bu adam, kısa bir süre sonra, onlara çocuktan başka bir şey olmadıklarını gösterdi; sırasıyla peygamber, kilise mütevelli heyeti üyesi, sinagog üstadı olarak hıristiyanların kitaplarını yorumlayarak, onları açıklayarak, bizzat kendisi yazarak, bulunduğu yerde sivrildi. Bu yüzden çok sayıda insan, ona, insanlar arasına bu yeni dini getirdiği için çarmıha gerildiği Filistin'de onurlandırılan kişiye eşit bir tanrı, bir kurucu, bir papaz olarak bakmaya başladılar. Bu nedenle tutuklanan Proteus hapse atıldı. ... Tutsak olduğu andan itibaren onun şahsında kendilerine vurulduğunu kabul eden hıristiyanlar, onu kaçırmak için herşeyi kullandılar; ama bunu başaramayınca, yorulmaz bir gayret ve saygıyla, en azından ona her türlü hizmeti yaptılar. Sabahtan itibaren hapisanenin çevresine dizilmiş bir yığın yaşlı kadın, dul ve yetim görülüyordu. Mezhebin en önemli liderleri, gardiyanları ayarladıktan sonra geceyi onun yanında geçiriyorlardı; yemeklerini oraya getiriyorlar, kutsal kitaplarını orada okuyorlardı; ve erdemli Peregrinus, hâlâ adı Peregrinus'tu,

onlar tarafından yeni Sokrates diye çağrılıyordu. Hepsi bu değil; birçok Asya kenti ona yardım etmek, destek olmak, avukat ve avundurucu sağlamak için hıristiyanlar adına vekiller gönderdiler. Böyle durumlarda gösterdikleri saygı inanılacak gibi değil; herşeyi bir sözcükle söylersek hiçbir şey onlara ağır gelmiyor. Bundan dolayı, hapislik bahanesi altında Peregrinus, büyük miktarlarda para geldiğini gördü ve kendine büyük bir servet yaptı. Bu zavallılar ölümsüz olduklarını ve sonsuzca yaşayacaklarını düşünüyorlar, ve bundan dolayı eziyetleri küçümsüyor ve gönüllü olarak kendilerini ölüme veriyorlar. İlk kurucuları, onları, hepsinin kardeş olduklarına da inandırmıştı. Bir kez din değiştirir değiştirmez, Yunanlıların tanrılarından vazgeçiyorlar ve yasalarını izledikleri çarmıha gerilmiş safsatacıya tapıyorlar. Aynı zamanda, bütün servetleri horgörüyor ve onun sözlerine olan tam inanç üzerine servetlerini birleştiriyorlar. Öyle ki, aralarından bir sahtekâr, usta bir ikiyüzlü çıkarsa, bıyıkaltından basitliklerine gülerek çok çabuk zengin olmakta hiç güçlük çekmiyor. Bu arada Peregrinus kısa bir süre sonra Suriye hükümeti tarafından tutsaklıktan kurtarılıyor."

Daha başka serüvenlerden sonra şöyle deniyor:

"Avare koşusunda ona uyduluk yapan ve gereksinimlerini bolca karşılayan bir hıristiyanlar alayının refakat ettiği Peregrinus yeniden gezginci yaşamına başlıyor. Kendini bir süre böylece besletti. Ama sonra onların kurallarından bazılarını çiğnediğinden (sanıyorum, yasak bir et yediği görülmüştü) kendisiyle birlikte olan grup tarafından terkedildi ve kötü bir duruma düşürüldü." (*Talbot çevirisi.*)

Lucien'in bu pasajını okuyunca, bende ne kadar gençlik anısı uyanıyor. İşte hepsinden önce, yaklaşık olarak 1840'tan başlayarak ve birkaç yıl boyunca, İsviçre'deki Weitling'in komünist topluluklarını —deyimin gerçek anlamıyla— az güvenilir hale getiren "peygamber Albrecht", dünyanın kurtuluşunun kendi yeni İncili için, ardında bir dinleyici kitlesi İsviçre'yi yaya kateden, uzun sakallı, iri ve güçlü bir adamdı. Zaten oldukça zararsız bir beceriksizdi, ve erken öldü. İşte halefi, daha az zararsız, Holstein'lı "Dr." George Kuhlmann; o, Fransız İsviçresi'nin komünistlerini *kendi* İnciline döndürmek için Weitling'in hapiste olmasından yararlandı ve, bir süre, bu işte o kadar başarı sağladı ki, komü-

nistlerin arasındaki nükteci ve en bohem olan August Becker'i bile kazandı. Müteveffa Kuhlmann, 1845'te Cenevre'de, *Yeni Dünya ya da Yeryüzünde Ruhun Krallığı, Haber* başlığı altında yayınlanan konferanslar veriyordu. Ve bütün olasılıkların Becker tarafından kaleme alındığı bu kitabın girişinde şu yazılı:

"Bütün acılarımızın, bütün umutlarımızın ve özlemlerimizin, bir sözcükle, zamanımızı en derin bir biçimde karıştıran herşeyin ağzımızda bir ses bulacağı bir insan eksikti. ... Çağımızın beklediği bu adam ortaya çıktı. Bu, Holstein'lı Dr. George Kuhlmann'dır. Yeni dünyanın ya da gerçeklik içindeki ruh krallığının öğretisiyle birlikte belirdi."

Bu yeni dünya öğretisinin, Lamennais tarzında yarı-İncil biçiminde bir dile çevrilmiş ve bir peygamber kibiriyle söylenen en bayağı duygusallıktan başka bir şey olmadığını söylemeye gerek var mıdır? Ama bu, Asya hıristiyanlarının Peregrinus'un üzerine titredikleri gibi, Weitling'in iyi öğretililerinin bu şarlatanın üzerine titremelerine engel olmuyordu. Genellikle, her okul öğretmenine karşı, her gazeteciye karşı, kol işçisi olmayan herkese karşı, kendilerini sömürmeye çalışan "bilginlermiş" gibi sönmeyen kuşkular besleyecek kadar son derece demokrat ve eşitlikçi olan onlar, melodram kostümü içindeki Kuhlmann tarafından, "yeni dünyada" en bilgenin, *id est** Kuhlmann'ın, tasarrufların dağıtımını düzenleyeceğine ve, dolayısıyla, eski dünyada öğretililerin tasarruflarını tenekelerle en bilgeye vermeleri ve kendilerinin kırıntılarla yetinmeleri gerektiğine inandırıldılar. Ve Peregrinus-Kuhlmann bu durum sürdüğü sürece... neşe ve bolluk içinde yaşadı. Gerçeği söylemek gerekirse bu durum hiç uzun sürmedi; kuşkulananların ve inanmayanların artan hoşnutsuzluğu, Vand hükümetinin kovuşturma tehditleri, Lozan'daki ruh krallığına son verdiler; Kuhlmann ortadan kayboldu.

Avrupa'da işçi hareketinin başlangıcım kendi deneyimiyle tanıyan herhangi bir kişinin aklına benzer örnekler düzinelerle gelecektir. Şimdi en azından büyük merkezlerde, bu

* Yani. –ç.

ölçüde aşırılıklar olanaksızlaştı; ama hareketin eline bakir bir arazi geçirdiği gözden uzak yerlerde bu tarzda bir küçük Peregrinus hâlâ geçici ve göreli bir başarıya pekâlâ inanabilir. Ve nasıl ki bütün ülkelerde resmi dünyadan umut edecek birşeyleri kalmayan ya da bu resmî dünya ile ipleri koparmış olan bütün öğeler —aşıya karşı olanlar, vejetaryenler, canlı hayvanlar üzerinde teşrih yapılmasına karşı olanlar, ilaç olarak bitkiden yapılan tababetten yana olanlar, cemaatları kaçmış olan mezhep-dışı toplulukların vaazları, dünyanın kökeni üzerine yeni teorilerin yazarları, başarısızlığa uğramış ya da mutsuz buluşçular, bürokrasinin "yararsız mızmızlar" diye adlandırdığı gerçek ya da hayalî iltimasların kurbanları, dürüst ahmaklar ve namussuz sahtekârlar gibi— işçi partisine doğru akıyorlarsa, hıristiyanlarda da aynı şey oluyordu. Eski dünyanın feshi sürecini kurtardığı, yani kapı dışarı ettiği bütün öğeler, birbirleri arkasından, bu feshetmeye karşı direnen –çünkü hıristiyanlık zorunlu olarak bu feshin tümüyle özel bir ürünüydü— ve bundan dolayı, öteki öğeler efemender* durumundayken varlığını koruyan ve büyüyen tek öğe olan hıristiyanlığın çekim alanına çekiliyorlardı. Genç hıristiyan topluluklar yanında şansını denememiş ve geçici olarak ve bazı bölgelerde, dikkatli kulakların ve uysal inananların karşılaşmadığı hiçbir coşkunluk, zırvalık, delilik ya da dolandırıcılık yoktur. Ve bizim ilk topluluklarımızın komünistleri gibi, ilk hıristiyanlar da, öğretilerine uygun görünen herşeye karşı akılalmaz bir saflık içindeydiler, öyle ki Peregrinus'un hıristiyanlık için yazdığı çok sayıda yazıdan bizim Yeni Ahit'in içine şurda burda bir parçanın kaymadığım pozitif olarak bilmiyoruz.

II

Şimdiye değin ilkel hıristiyanlığın tarihi konusundaki bilgimizin tek bilimsel temeli olan Alman İncil eleştirisi, ikili bir eğilim izledi.

* Kısa ömürlü sinekler sınıfı. –ç.

Bu eğilimlerden biri, geniş anlamında D. F. Strauss'un da dahil olduğu *Tübingen okulu* tarafından temsil edilmektedir. Eleştirel incelemede *tanrıbilimci* bir okulun gidebileceği kadar ileriye gitmektedir. Dört İncilin, görgü tanıklarının raporları olmayıp, koybolmuş yazıların daha sonra yapılan düzeltmeleri olduğunu, ve aziz Paul'e atfedilen *Mektuplar*'dan en çok dördünün gerçek olduğunu vb. kabul etmektedir. Bütün mucizeleri ve bütün çelişkileri kabul edilmez şeyler olarak tarihin anlatısından siler; geri kalandan "kurtarılabilecek herşeyi kurtarmaya" çalışır, ve *tanrıbilimci* okul niteliği burada ortaya çıkar. Ve büyük ölçüde bu okula dayanan Renan, aynı yöntemi uygulayarak daha çok "kurtarma" yapabilmiştir. Yeni Ahit'in kuşkuludan da öte çok sayıda anlatısından başka, bize, tarihsel bakımdan, gerçekliği saptanmış olarak bol miktarda şehit söylencesini zorla kabul ettirmek istiyor. Tübingen okulunun her durumda gerçekliği kuşkulu ya da düzmece olarak Yeni Ahit'ten fırlatıp attığı her şey, bilim tarafından kesin olarak dışlanmış kabul edilebilir.

Öteki eğilim tek bir insan tarafından temsil edilmektedir: o da Bruno Bauer'dir. Büyük değeri, İncilleri ve Havari Mektuplarını acımasızca eleştirmiş olması, yalnızca yahudi ve Yunanlı-İskenderiyeli değil, aynı zamanda, hıristiyanlığın evrensel bir din haline gelmesine izin veren Yunanlı ve Yunanlı-Romalı öğelerin incelenmesini ciddiye alan ilk kişi olmasıdır. Bütünüyle yahudi dininden doğmuş, büyük hatlarında belirlenmiş esasları ve bir ahlak bilimiyle dünyayayı ele geçirmek için Filistin'den hareket eden hıristiyanlık söylencesi, Bruno Bauer'den sonra olanaksız hale geldi; artık bu söylence en fazla bilimin zararına da olsa, tanrıbilim fakültelerinde ve "dini halk için korumayı" isteyen insanların kafasında bitkisel bir yaşam sürmeye devam edebilir. Hıristiyanlığın, Konstantin tarafından devlet dini mertebesine yükseltildiği biçime ulaşmasında İskenderiyeli Filon'un okulunun ve —platonik ve özellikle stoacı— Greko-Romen halk felsefesinin büyük bir payı oldu. Bu pay, ayrıntılarında saptan-

maktan çok uzaktır; ama olay kanıtlanmıştır ve bu da özellikle Bruno Bauer'in yapıtıdır; hıristiyanlığın dışardan, Filistin'den ithal edilmemiş, ve Greko-Romen dünyaya zorla kabul ettirilmemiş olduğunun ve, hiç olmazsa evrensel din olarak büründüğü biçim altında, bu dünyanın en gerçek ürünü olduğunun kanıtının temellerini atmıştır. Kuşkusuz bu çalışmada, kökleşmiş önyargılarla savaşan herkesin başına geldiği gibi, Bauer de, hedefini fazlasıyla aştı. Yazınsal açıdan bile, doğmakta olan hıristiyanlık üstünde Filon'un ve özellikle Seneca'nın etkisini belirlemek, ve Yeni Ahit'in yazarlarının bu filozoflardan aşırma yaptıklarını açıkça göstermek için, yeni dinin ortaya çıkışını bir yarım-yüzyıl geciktirmek, Romalı muhalif tarihçilerin anlatılarını reddetmek ve, genel olarak, tarih yazımından (*histography*) kurtulmak gerekiyordu. Ona göre, bu sıfatla hıristiyanlık ancak Flavien imparatorlar* altında, Yeni Ahit yazını, ancak Hadrien, Antonin ve Marc-Aurèle altında ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak, Bauer'de Yeni Ahit'in İsa'ya ve müritlerine ilişkin anlatıları için her türlü tarihsel zeminin kaybolduğu görülür; bu anlatılar, ilk toplulukların iç gelişme aşamalarının ve ahlaki çatışmalarının yer değiştirdiği ve azçok hayalî kişilere atfedildiği söylenceler haline gelirler. Bauer'e göre yeni dinin doğum yerleri ne Galiçya'dır ne de Kudüs, İskenderiye ve Roma'dır.

Dolayısıyla, nasıl ki, Tübingen okulu, Yeni Ahit'in tarihinin ve yazınının itiraz etmediği kalıntılarında, bize, bilimin, bugün bile tartışma konusu olarak kabul edebileceği noktaların en fazlasını sunmuşsa, Bruno Bauer de, bu kalıntılarda itiraz edebildiği noktaların en fazlasını getiriyor. Gerçek, bu uçlar arasındadır. Bugünkü araçlarımızla bunun belirlenebilmesi, oldukça karmaşık görünüyor. Özellikle Roma'da, doğuda ve herşeyden önce Mısır'daki yeni buluşlar, gerçeğin bulunmasına her eleştiriden daha çok katkıda bulunacaktır.

Oysa Yeni Ahit'te, yazılış tarihi birkaç aylık bir farkla

* Roma İmparatorları (69-79), Titus (79-81) ve Domisyon'un (87-96) dahil oldukları aile. –*ç.*

saptanabilecek tek bir kitap vardır; kitap 67 Haziranıyla 68 Ocak ya da Nisanı arasında yazılmış olsa gerekir; dolayısıyla bu, ilk hıristiyanlık zamanlarına ait olan, bu çağın düşüncelerini en saf bir içtenlikle ve buna uyan bölge dili içinde yansıtan bir kitaptır; ki, bundan dolayı, ilkel hıristiyanlığın gerçekten ne olduğunu belirlemek bakımından, bu kitabın Yeni Ahit'in çok daha sonra yazılmış olan bütün geri kalanından bana göre ayrı bir önemi vardır. Bu, Jean'ın *Vahiy Kitabı* diye adlandırılan kitaptır; ve üstelik, görünüşte bütün İncilin en karanlık kitabı olan bu kitabın tümü bugün Alman eleştirisi sayesinde en anlaşılır ve en saydamı olması nedeniyle, bu kitaptan sözetmek istiyorum.

Yalnızca yazarın değil, aynı zamanda, yazarın yaşadığı "ortamın" büyük karmaşa durumu konusunda bir kanıya varmak için bu kitaba bir gözatmak yeter. *Vahiy Kitabı*'mız, zamanının ve türünün tek kitabı değildir. Bize ulaşan ilkinin —Daniel'in kitabı— tarihi olan İÖ 164 yılından Commodien'un[214] *Karmen*'inin yaklaşık tarihi olan İS 250 yılına kadar, Renan, daha sonraki taklitleri hesaba katmadan, bize kadar ulaşan en aşağı 15 klasik *Vahiy Kitabı* sayıyor. (Renan'ı belirtiyorum, çünkü onun kitabı, uzmanlar dışında en erişilebilir ve en tanınan kitaptır.) Bu öyle bir zaman oldu ki, Roma'da ve Yunanistan'da, ama daha çok Küçük Asya'da, Suriye'de ve Mısır'da, en değişik halkların en kaba batıl inançlarının kesinlikle rastlansal bir karışımı, herhangi bir inceleme olmadan kabul ediliyor, ve dindarlık maskesi altında hile ve doğrudan bir şarlatanlıkla tamamlanıyordu; burada, mucizeler, kendinden geçmeler, hayaller, kahinlik, simya, kabala[215] ve başka gizli büyücülükler başrolü alıyordu. İlkel hıristiyanlığın içinde doğduğu ortam böyle bir ortamdı, ve bu da, bu hayallere herkesten daha çok açık olan halkın bir sınıfı içinde oldu. Çünkü Mısır'ın hıristiyan gnostizm taraflıları,[216] başka şeylerin yanında, Leyde papirüslerinin kanıtladıkları gibi, İS 2. yüzyılda kendilerini adamakıllı simyaya verdiler, ve öğretilerine simya kavramları kattılar. Ve büyü yüzünden Claudius ve hatta Vitellius zamanında, Roma'-

dan iki kez kovulan Kaldeli ve yahudi *mathematici*'ler, kendilerini geometri "inceliklerine" veriyorlardı; ve biz, bu incelikleri, Jean'ın *Vahiy Kitabı*'nın bizzat kalbinde buluyoruz.

Buna, bütün vahiy kitaplarının, okurlarını aldatma hakkını benimsedikleri ekleniyor. Yalnızca, genel kural olarak, sözde yazarlarından —çoğunlukla daha modern— bambaşka kişiler tarafından yazılmakla kalmamışlardır (örneğin Daniel'in kitabı, Enoch'un kitabı, Esdras'm, Baruch'un, Jude'nin vb. *Vahiy Kitapları*, kehanet kitapları, ama aslında uzun bir süre önce meydana gelmiş ve gerçek yazarı tarafından çok iyi bilinen şeylerin kehanetini de yapmaktadırlar. Böylelikledir ki, Antiokhus Epiphanes'in* ölümünden az önce, 164 yılında, Daniel'in kitabının yazarı, Nabuchodonosor'un** çağında yaşadığı kabul edilen Daniel'e, İran'ın ve Makedonya'nın hegemonyasının yükselişini ve gerileyişini, ve Roma dünya imparatorluğunun başlangıcını söyletiyor; yukardaki kanıt ile, okurlarını, kendisinin kahinliğine inandırarak, onları, son kehanetini, İsrail halkının bütün acılarını yeneceği ve en sonunda zafere erişeceği kehanetini kabul etmeye hazırlıyor. Dolayısıyla, Jean'ın *Vahiy Kitabı,* gerçekten ileri sürülen yazarın kitabı olsaydı, vahiy kitabı literatüründe tek istisna olacaktı.

Yazarlık taslayan Jean, her ne olursa olsun, Küçük Asya hıristiyanları arasında çok değer verilen bir insandı. Yedi kiliseye mektupların tonu, bize bunu kanıtlıyor. Öyleyse bu kişi, tarihsel varlığı tümüyle kanıtlanmamışsa, en azından büyük bir olasılıkla havari Jean olabilir. Ve bu havari gerçekten yazar ise, bu, ancak, bizim savımıza daha uygun düşerdi. Bu durum, bu kitaptaki hıristiyanlığın, gerçek, esas ilkel hıristiyanlık olduğunun kanıtı olurdu. Geçerken söyleyelim, *Vahiy Kitabı*'yla Jean'a atfedilen İncilin ya da üç *Mektubun* yazarının aynı olmadığı da kanıtlanmıştır.

Vahiy Kitabı bir dizi hayalden oluşur. Birincisinde, İsa büyük-papaz giysisi içinde Yedi Asya kilisesini temsil eden

* Babil kralı. –ç.
** Selefki kralı. –ç.

yedi altın şamdan arasında yürürken görünür ve "Jean"a, bu Asya "kiliselerinin" "meleklerine" mektuplar yazdırır. Daha başlangıçtan itibaren, bu hıristiyanlıkla, İznik konsülü tarafından formüle edilen Konstantin'in evrensel dini arasındaki farklılık kendini çarpıcı bir biçimde gösterir. Teslis, yalnızca bilinmeyen bir şey değil, burada bir olanaksızlıktır. Daha sonraki *biricik* Kutsal-Ruhun yerine, hahamlar tarafından İşaya'dan* yorumlanan "Tanrının Yedi Ruhu" var, [bölüm] XI, 2; İsa tanrının oğludur, ilk ve sonuncu, alfa ve omegadır, ama hiç de kendisi tanrı ya da tanrının eşiti değildir: tersine, o, "tanrının yaratışının başlangıcıdır", bunun sonucu olarak, daha yukarda söylenmiş yedi ruh gibi, ezelden beri varolan tanrının kendini göstermesidir, ama tanrıya bağlı olarak. Bölüm XV, 3'te, cennetteki şehitler, tanrıyı övmek için "tanrının hizmetkârı Musa'nın ilahisini, ve İsa'nın ilahisini söylüyorlar". İsa, burada, yalnızca tanrıya bağlı değil, belirli bir biçimde Musa'yla aynı plana konmuştur. İsa Kudüs'te çarmıha gerilmiştir (XI, 8), ama yeniden canlanmıştır (I, 5, 18), o, dünyanın günahları için kurban edilen ve kanıyla, bütün halkların ve bütün dillerin müminlerinin tanrıya olan günahlarını bağışlatan "kuzu"dur. Burada hıristiyanlığın evrensel din olarak gelişmesine olanak sağlayan temel anlayışı görüyoruz. İnsanların hareketleriyle gazaba gelen tanrıların kurbanlarla yatıştırılabileceği düşüncesi, Samilerin ve Avrupalıların bütün dinlerinde ortak bir kavramdı; hıristiyanlığın (Filon okulundan alınan) ilk temel devrimci düşüncesi, bir aracının, gönüllü, büyük, biricik kurbanıyla, müminleri için, bütün zamanlardaki bütün insanların günahlarının kesinlikle ödenmiş olacağıydı. Böylece daha sonraki her türlü kurbanın gerekliliği, ve bunun sonucu olarak da birçok dinsel törenin temeli ortadan kalkıyordu. Oysa, değişik inançta insanlarla ticareti engelleyen ya da yasaklayan törenlerden kurtulmak, evrensel bir dinin ilk koşuluydu. Ama bununla birlikte, kurban etme alışkanlığı, halk adetlerinde öylesine pekişmişti ki, —çok sayıda putatapan adetleri yeniden ele

* İÖ 2. yüzyılda yaşamış yahudi peygamberi. –*s.*

alan— katoliklik, bu adetleri için hiç olmazsa ayin sırasında sembolik kurban etme törenini yararlı gördü. Buna karşılık kitabımızda doğuştan gelen günah dogmasından hiçbir iz yok.

Bütün kitabı olduğu gibi, bu mektupları da özellikle niteleyen şey, kendisini ve dindaşlarını yahudi olmaktan başka bir adla belirtmeyi, yazarın, hiçbir zaman ve hiçbir yerde aklına getirmemesidir. Karşısına dikildiği İzmir ve Alaşehir softalarının yüzüne şunu vuruyor. "Kendilerine yahudi diyorlar ve yahudi değiller, ama şeytan topluluğudurlar"; Bergama softalarına da şöyle diyor:

"Putlara kurban edilen etlerden yesinler ve kendilerini iffetsizliğe versinler diye, *İsrail'in çocuklarına her türlü güçlük çıkarmayı* Balak'a* öğreten, Balaam'ın öğretisine bağlıdırlar."

Demek ki, burada, işimiz, bilinçli hıristiyanlarla değil, kendilerini yahudi sayan insanlarladır; onların yahudi dini, kuşkusuz, eskisinden gelişen yeni bir aşamadır: işte bu yüzden de tek gerçek olan odur. Ve işte bu nedenledir ki, tanrı huzuruna çıkma sırasında, ilk olarak, 12.000'i her kabileden olmak üzere 144.000 yahudi geliyor, ve bunu yalnızca bu yenilenmiş yahudi dönmüş dinine olan sayısız putatapanlar kalabalığı izliyor. Yazarımız, İS 69 yılında, dinsel evrimin, insan aklının tarihinde en devrimci öğelerden biri haline gelmeye adanmış yeni bir aşamasım temsil ettiğinden kuşku duymaktan çok uzaktaydı.

Öyleyse, görülüyor ki, henüz kendi bilincine sahip olmayan o zamanın hıristiyanlığı, dogma açısından, İznik meclisi tarafından kararlaştırılmış evrensel dinden bin fersah ötedeydi; o zamanın hıristiyanlığını, evrensel din içinde tanımak ise olanaksız. Daha sonraki hıristiyanlığın ne iman esaslarına, ne de ahlak bilimine orada raslanmıyor; buna karşılık, bütün bir dünyayla savaşım içinde olunduğu ve bu savaşımdan zaferle çıkılacağı duygusu var; bu, günümüzdeki hıristiyanlarda bütünüyle kaybolmuş ve artık yalnızca toplu-

* Moab kralı. –ç.

mun öteki kutbunda sosyalistlerde raslanan kavgacı bir kızgınlık ve bir kazanma inancıdır.

Gerçekte, başlangıçta avantaja sahip olan bir dünyaya karşı savaşım ve yenilik getirenlerin kendi aralarındaki eşzamanlı savaşımı, erken hıristiyanlarda ve sosyalistlerde ortak bir savaşımdır. İki büyük savaşım da —peygamberler ne birinde, ne diğerinde eksik olmasa da— liderler ve peygamberler tarafından yapılmamıştır; bunlar yığınların hareketleridir. Ve her yığın hareketi, başlangıçta, zorunlu olarak karmakarışıktır; karmakarışıktır, çünkü, önce her yığın düşüncesi açıklıktan ve bağlantıdan yoksun olduğu için çelişkiler içinde hareket eder; gene karmakarışıktır, başlangıçlarda peygamberlerin oynadıkları rol yüzünden. Bu karmakarışıklık, kendini, kendi aralarında en az dışardaki ortak düşmana karşı verdikleri savaşım şiddetinde savaşım veren çok sayıda mezhebin oluşmasında gösterir. İlk hıristiyanlıkta böyle oldu; birlik olanaklı değilken birliği öven iyi niyetli insanlar için bu ne kadar elem verici olduysa, sosyalist hareketin başlarında da böyle oldu.

Örneğin Enternasyonalin birliğini, birlikçi bir dogmaya mı borçluyuz? Hiç de değil. Orada, kendileri de değişik nüanslar temsil eden 1848 öncesi Fransız geleneğinden komünistler; Weitling okulundan komünistler; yeniden örgütlenmiş Komünist Birliğe üye başkaları; Fransa'da ve Belçika'da ağır basan öğeler olarak prudoncular; blankiciler; Alman İşçi Partisi; sonunda, bir an İspanya'da ve İtalya'da üstünlüğü ellerine geçirmiş olan bakuninci anarşistler vardı; ve bunlar, yalnızca, başlıca gruplardı. Anarşistlerle ayrılığın kesin olarak ve her yerde gerçekleşmesi için, ve hiç olmazsa en genel ekonomik görüşlerde ve birliğin yerleşmesi için, Enternasyonalin kuruluşundan sonra çeyrek yüzyıl geçmesi gerekti. Ve bu, bizim ulaşım araçlarımız, demiryolları, telgraflar, dev sanayi kentleri, basın ve düzenlenen halk toplantılarıyla gerçekleşti.

İlk hıristiyanlarda da aynı sayısız mezheplere bölünme var; ve bu bölünme, tartışma açmak ve daha sonraki birliği

elde etmek için bir araçtır. Bunu daha o zamandan, kuşkusuz hıristiyanlığa ait en eski belge olan bu kitapta buluyoruz, ve yazarımız bu bölünmeye karşı, hıristiyan olmayan günahkârlar dünyasına karşı olan aynı yatışmak bilmeyen tavırla parlıyor. İşte ilkin Efes ve Bergama'da nikolayitler; İzmir ve Alaşehir'de kendilerine yahudi diyen, ama şeytan topluluğu olanlar; Bergama'da Balaam adı verilen yalancı peygamberin öğretisine katılanlar; Efes'te kendilerinin peygamber olduğunu söyleyip de peygamber olmayanlar; en sonunda Akhisar'da Jezabel denen yalancı kadın peygamberin yandaşları. Bu mezhepler üzerine daha kesin bir şey bilmiyoruz; yalnızca Balaam ve Jezabel'in halefleri için putlara kurban edilen etleri yedikleri ve kendilerini iffetsizliğe verdikleri söyleniyor.

Bu beş mezhep Paul'ün hıristiyanları olarak, ve bütün bu mektuplar da sahte havari Paul'e, sözde Balaam'a ve "Nikola"ya karşı yöneltilmiş olarak gösterilmeye çalışıldı. Zaten az savunulabilir bu nokta üzerine kanıtlar, Renan'ın *Saint Paul* adlı kitabında toplanmış bulunuyor (Paris, 1869, s. 303-305-367-370). Bu kanıtların hepsi, mektuplarımızı, *Havarilerin Belgeleri*'yle ve Paul'e ait olduğu söylenen *Mektuplar*'la açıklamaya yarıyorlar; bu yazılar, en azından bugünkü biçimleriyle, *Vahiy Kitabı*'ndan altmış yıl sonra yazılmışlardır, ve bu mektuplarla ilgili veriler yalnızca son derece kuşkulu değil, kendi aralarında da kesin olarak çelişiktirler. Ama kesin olan şey, yazarımızın tek ve aynı mezhebe beş ayrı ad vermeyi aklına getirmemiş olmasıdır: tek Efes için iki (sahte havariler ve nikolayitler), ve iki de Bergama için (balamitler ve nikolayitler) ve bunu da isteyerek her durumda iki ayrı mezhep gibi adlandırarak yapmıştır. Bununla birlikte, bu mezhepler arasında, bugün Paul'e ait mezhepler olarak kabul edilebilecek öğelerin bulunmuş olabileceğini yadsımayı düşünmüyoruz. Ayrıntılara inilen iki pasajda, suçlama, putlara kurban edilen etlerin yenmesiyle ve iffetsizlikle sınırlanıyor; bu iki nokta, yahudilerin —eski yahudilerin olduğu gibi hıristiyan yahudilerin de—, dönmüş putatapanlarla

sürekli olarak kavga ettikleri noktadır. Putatapanların kurban etme törenlerinden gelen et, yalnızca sunulan yemekleri reddetmenin uygun olmayacağı hatta tehlikeli olabileceği şölenlerde ikram edilmiyor, aynı zamanda, bakmakla etin murdar olup olmadığını ayırdetmenin hiç de olanaklı olmadığı halk pazarlarında da satılıyordu. İffetsizlikten, bu aynı yahudiler, yalnızca evlilik-dışı cinsel ilişkiyi değil, aynı zamanda, Yahudi Yasası tarafından yasaklanan derecede akrabalar arasındaki evliliği, ya da yahudilerle putatapanlar arasındaki evliliği anlıyorlardı, ve *Havari Belgeleri*nde (XV, 20 ve 29) bu sözcüğe, genellikle bu anlam verilir. Ama bizim Jean'ın, ortodoks yahudilere izin verilen cinsel ilişki hakkında bile kendine özgü bir görüş tarzı var. Cennetlik 144.000 yahudi için şöyle diyor (XIV, 4): "Bunlar kadınlar tarafından kirletilmemiş olanlardır, çünkü onlar bakirdirler." Ve fiilî olarak bizim Jean'ın cennetinde tek bir kadın bile yok. Demek ki, o ilke hıristiyanlığın öteki yazılarında da ortaya çıkan ve cinsel ticareti genel olarak günah kabul eden bu eğilimle ilgilidir. Eğer ayrıca Jean'ın Roma'yı, dünya krallarının onunla birlikte kendilerini iffetsizliğe verdikleri ve onun iffetsizlik şarabıyla sarhoş oldukları büyük fahişe diye adlandırdığı —ve Roma tüccarlarının Roma lüksünün gücüyle zenginleştikleri— olayı hesaba katılırsa, bizim için, mektuplar sözcüğünü, mektuplardan yalnızca Yeni Ahit'in başka pasajlarını doğrulamak amacıyla dini savunan tanrıbilimci kitapların ona vermek istedikleri dar anlamıyla anlamamız olanaksızdır. Tam tersine. Mektupların bu pasajları derinden sarsılan bütün dönemlerin ortak olayını, açıkça belirtmektedirler: bütün engeller sarsıldığı zaman, cinsel ilişkinin geleneksel bağları da aşılmaya çalışılır. İlkel hıristiyanlığın yüzyıllarında da, bedene eziyet veren çilecilik yanında, erkekle kadın arasında azçok serbest olan ilişkilere hıristiyan serbestisini yayma eğilimi oldukça sık bir biçimde ortaya çıkar. Modern sosyalist harekette aynı şey meydana gelmiştir.

Sen-simoncu *bedene namusunu geri verme,* o zamanın Almanya'sında —Heine'ın söylediği gibi şu "dindar çocuk yu-

vası"nda— 1830'dan sonra hangi kutsal hoşnutsuzluğu doğurmadı! En tiksinç olanı, o çağda egemen olan (o tarihte bizde daha sınıflar yoktu) ve kırdaki malikanelerinde olduğu kadar, Berlin'de de, bedenlerinin namusunu her zaman yeniden geri vermeden yaşayamayan aristokrat düzenlerdi! Bu namuslu insanlar, beden için çok başka oyun perspektifini sunan Fourier'yi tamsalardı ne derlerdi!

Bir kez ütopyacılık aşılınca, bu aşırılıklar, yerlerini, daha ussal ve gerçekte çok daha köklü kavramlara bıraktılar, ve Almanya, Heine'ın dindar çocuk yuvasından, sosyalist hareketin merkezi haline geldiği günden beri, dindar aristokrat dünyanın ikiyüzlü hoşnutsuzluğu kimsenin umurunda olmadı.

Mektupların bütün dogmatik içeriği böyle. Geri kalana gelince, onlar, arkadaşları, enerjik propagandaya, karşıtlarının yüzüne onurla ve cesaretle inanlarını itirafa, dış ve iç düşmana karşı aralıksız savaşıma kışkırtıyorlar; ve bu bölüm üzerine mektuplar, Enternasyonalin peygamberi olmasa da, pekâlâ herhangi coşkulu bir kişi tarafından da yazılabilirdi.

III

Mektuplar, Küçük Asya'nın yedi kilisesine ve, onlar aracılığıyla, daha sonra hıristiyanlığın çıktığı 69 yılının reforme edilmiş yahudiliğine bizim Jean'ın mesajının asıl konusuna girişten başka bir şey değillerdir. Ve burada ilk hıristiyanlığın en içten tapınağına giriyoruz.

İlk hıristiyanlar hangi halk arasından çıkmışlardır? Devrimci bir öğeyle örtüştüğü gibi, esas olarak, halkın en alt katmanları olan "emekçiler ve ezilenler" arasından. Ya bu katmanlar kimlerden oluşuyordu? Kentlerde, düşkün özgür insanlardan — Güneyin köleci devletlerinin *mean whites*'ına,* sömürge ve Çin liman kentlerinin Avrupalı serüvencilerine ve serserilerine benzeyen her türden insanlardan, daha sonra azat edilmişlerden ve özellikle kölelerden; İtalya, Si-

cilya ve Afrika'nın geniş malikanelerindeki kölelerinden; eyaletlerin yönetim altına giren kırsal bölgelerde borçlanarak zamanla köleleşen küçük köylülerden oluşuyordu. Bu kadar değişik öğeler için, hiçbir ortak kurtuluş yolu yoktu. Tümü için, cennet yitirilmiş, onların gerisinde kalmıştı; düşkün özgür insan için, cennet *polis*ti,** atalarının eskiden özgür yurttaşları olduğu, kent ve devletin bütünüydü; savaş tutsağı köleler için cennet, uyruk edilmeden ve tutsaklıktan önceki özgürlük dönemiydi; küçük köylü için cennet, yıkılmış [Romalı –ç.] soy toplumu ve [ortak] toprak topluluğuydu. İstilacı Romalının eşitleyici demir eli, bütün bunları yere yıkmıştı. Antikçağın yaratabildiği en önemli toplumsal gruplaşma, kabile ve akraba kabileler birliğiydi; bu gruplaşma, Barbarlarda aynı kandan olanların birliği üzerine, kent kuruculari Yunanlarda ve İtalyotlarda*** bir ya da birkaç akraba kabileyi kapsayan *polis* [kent] üzerine kurulmuştu. Philippe ve İskender, Helen yarımadasına siyasal birliği verdiler, ama sonuç olarak, bundan bir Yunan ulusu oluşmadı. Uluslar, ancak Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra olanaklı duruma geldiler. Roma İmparatorluğu küçük gruplaşmalara kesin olarak son verdi; askeri güç, Roma hukuku, vergileri toplama aygıtı, geleneksel iç örgütlenmeyi bütünüyle parçaladılar. Bağımsızlığın ve geleneksel örgütlenmenin çözülüşüne, asker ve sivil yetkililer tarafından yapılan yağma eklendi; bunlar, önce boyunduruk altında tuttuklarının servetlerini ellerinden alıyor, ve sonra yeni haraçlar verebilmeleri amacıyla bu servetleri tefeci faizleriyle yeniden onlara borç olarak veriyorlardı. Doğal ekonominin tek başına ya da çok geniş bir ölçüde hüküm sürdüğü bölgelerde, bu durumun sonucu olarak vergilerin ağırlığı ve para gereksinimi köylülerin yazgısını giderek daha çok tefecilerin eline bırakıyor, servetlerde büyük bir oransızlık yaratıyor, zenginleri daha zengin ve yoksulları tam yoksul yapıyordu. Ve tek başlarına olan küçük kabilelerin ya da kentlerin Roma'nın

* Zavallı beyazlar. –ç.
** Kent. –ç.
*** Orta İtalya'nın ilkel toplulukları. –ç.

dev gücüne karşı her direnişi umutsuzdu. Buna nasıl çare bulunacaktı, köleleştirilenler için, ezilenler için, yoksullaştırılmışlar için hangi kurtuluş kapısı vardı, birbirinden ayrılan ya da hatta karşıt çıkarları olan bu değişik insan grupları için hangi ortak çıkış noktası bulunacaktı? Ne de olsa bir tane bulmak gerekiyordu, tek bir büyük devrimci hareketin bütün bunları kucaklaması gerekiyordu.

Bu çıkış yolu bulundu; ama bu dünyada değil. Ve, o zamanın koşullarında, yalnızca din böyle bir çıkış yolu sunabilirdi. Yeni bir dünya keşfedildi. Bedenlerin ölümünden sonra ruhun yaşaması, yavaş yavaş bütün Roma dünyasında kabul edilen önemli bir konu oldu. Üstelik yaşadığı zaman yaptığı işlere göre, ruh için bir ceza ve ödül biçimi, her yerde giderek daha çok benimseniyordu. Gerçekte, ödüller için pek bir şey yok gibi görünüyordu; antikçağ, gerçek yaşama, ölüler ülkesindeki yaşamdan sonsuzca büyük bir değer vermemesi bakımından, fazlasıyla kendiliğinden materyalistti; Yunanlarda ölümsüzlük daha çok bir kötü yazgı olarak geçiyordu. Öbür dünyadaki cezaları ve ödülleri ciddiye alan ve cennet ve cehennemi yaratan hıristiyanlık geldi; bu gözyaşları vadisinin emekçilerinin ve ezilenlerinin sonsuz cennete götürüleceği yol böylece bulunmuş oldu. Gerçekten de, Filon'un stoacı okulunun dünyadan vazgeçme görüşünü ve çileciliğini, ezilen yığınları sürükleyebilecek evrensel yeni bir dinin temel ahlak ilkesi düzeyine çıkarmak için, öteki dünyada bir ödüllendirme umudu gerekliydi.

Bununla birlikte, ölüm, bu cenneti inananlara hemen açmıyor. Yeni Kudüs'ün başkenti olduğu tanrı krallığının, ancak cehennem güçleriyle şiddetli savaşımlar sonucunda elde edildiğini ve açıldığını göreceğiz. Oysa, ilk hıristiyanlar, bu savaşımları eli kulağında olarak tasarlıyorlardı. Daha başlangıçtan itibaren, bizim Jean, kitabını, "*yakında* meydana gelmesi gereken şeylerin" açığa vurulması olarak belirtiyor; biraz sonra, 3. ayette şöyle diyor: "Mutlu odur ki, vahiyin sözlerini okuyan ve dinleyenlerdir, çünkü zaman yakındır"; Alaşehir topluluğuna İsa şöyle yazdırıyor: "*Yakında* geliyo-

rum". Ve son bölümde, melek, Jean'a, "*yakında* olması gereken şeyleri" açıkladığını söylüyor ve ona şu emri veriyor: "bu kitabın vahiy sözlerini hiç mühürleme, çünkü zaman yakındır", ve İsa'nın kendisi de iki kez 12. ve 30. ayetlerde "*Yakında* geliyorum." diyor. Bu gelişin ne kadar yakında beklendiğini daha ileride göreceğiz.

Yazarın şimdi gözlerimiz önünden geçirdiği vahiy keşiflerinin tümü, genellikle sözcüğü sözcüğüne, daha önceki modellerden alınmıştır. Kısmen Eski Ahit'in klasik peygamberlerinden, özellikle Ezehyel'den,* kısmen de Daniel'in kitabının ve özellikle, o dönemde en azından bir bölümü yazılmış olan Enoch'un kitabının ilkörneğine (*prototype*) göre yazılmış olan daha sonraki yahudi vahiy kitaplarından alınmıştır. Eleştirmenler en küçük ayrıntısına kadar, bizim Jean'ın, her tasviri, her uğursuz tahmini, inanmayan insanlığa ceza olarak verilen her musibeti, kısaca kitabın malzemelerinin tümünü nereden çıkardığını kanıtlamışlardır; öyle ki, Jean, yalnızca pek az rastlanan bir akıl yokluğu göstermiyor, aynı zamanda, sözde keşiflerini ve vecdlerini, onların anlattığı biçimiyle imgeleminde bile yaşamadığının kanıtını kendisi veriyor.

İşte birkaç sözcükle bu görüntülerin ilerleyişi. Önce Jean, elinde yedi mühürle damgalanmış bir kitapla tanrıyı tahtında otururken görüyor; onun önünde boğazlanmış, ama yeniden canlanan ve mühürleri açmaya layık bulunan kuzu [İsa] var. Mühürlerin açılışını, her türden mucizevi tehditkâr işaret izliyor. Beşinci mühürde, Jean, tanrıya ait kurban edilme yerinde, tanrı kelamı yüzünden öldürülmüş İsa'nın şehitlerinin ruhlarını görüyor:

"Yüksek sesle bağırarak şöyle dediler: kutsal ve gerçek efendi, dünyada oturanları kanımız için yargılamayı ve kanımızın intikamını almayı ne kadar geciktireceksin?"

Bunun üzerine, herbirine beyaz bir cübbe veriliyor ve hepsi, öldürülmesi gereken kurbanların sayısının tamamlan-

* Ezehyel (ya da Hezekiel) Tevrat'taki büyük peygamberlerden biri (altıncı yüzyıl). –ç.

masına kadar biraz daha sabretmeye davet ediliyor. Öyleyse burada hiç de "sevgi dini", "sizden nefret edenleri sevin, sizi lanetleyenleri kutsayın" vb. henüz sözkonusu değil, burada açıkça intikam, hıristiyanlara zulmedenlerden alınacak, kurallara uygun, dürüst intikam öğütleniyor. Ve bütün kitap boyunca aynı şeyler var. Bunalım yaklaştıkça, gökten daha sık afetlere kargışlar yağıyor, ve bizim Jean da şunları haber vermekten o kadar keyifleniyor: insanların çoğu, günahları için hâlâ pişmanlık duymuyor ve bu günahlar için günah çıkartmayı reddediyorlar; tanrının yeni afetleri onların üzerine atılmalıdır; İsa onları demir bir değnekle yönetmeli ve mutlak güçlü tanrının öfke cenderesinde ezmelidir; ama gene de, imansızların yürekleri yumuşamıyor. Bu, savaşanın her türlü ikiyüzlülükten uzak, doğal duygusudur, ve *à la guerre comme à la guerre.** Yedinci mühürün açılmasıyla trampetli yedi melek görünür: bir meleğin her trampet çalışında yeni büyük korku imleri oluşur. Trampetin yedinci gürültüsünden sonra, tanrının kızgınlığının yedi kadehini taşıyan yedi yeni melek sahneye girer; kadehler dünyanın üstüne dökülür, ve yeniden afetler, kargışlar yağar, esas olarak daha önce çok sayıda olanın yorucu bir yinelenmesi. Sonra, kadın, Babil, lâl ve erguvan renkli bir giysiye bürünmüş, sular üzerine oturmuş, azizlerin kanıyla ve İsa'nın şehitlerinin kanıyla sarhoş büyük fahişe geliyor, bu yeryüzü krallarının üzerinde krallık kuran yedi tepe üzerindeki büyük kenttir. Kadın yedi başlı, on boynuzlu bir hayvanın üzerine oturmuştur. Yedi baş yedi tepe, aym zamanda yedi "kral"dır. Bu krallardan beşi ölmüştür, bir tanesi yaşamakta, yedincisi gelecektir, ve ondan sonra ilk beşten, ölecek derecede yaralanmış ama iyileşmiş olan biri geri gelecektir. Bu dünya üstünde kırk iki ay (yedi yıllık haftanın yarısı) ya da üçbuçuk yıl hüküm sürecek, müminlere ölesiye zulüm edecek ve dinsizliği zafere ulaştıracaktır. Sonra kesin büyük savaş veriliyor, Büyük Fahişe Babil'in ve onun bütün yandaşlarının, yani insanların büyük çoğunluğunun ortadan kaldırıl-

* Her şeye katlanmak gerek. –ç.

masıyla, azizlerin ve şehitlerin intikamları alınıyor; şeytan uçuruma yuvarlanmış ve orada bin yıl için zincire vurulmuştur; bu bin yıl süresince dirilmiş şehitlerle İsa hüküm sürecektir. Bin yıl geçince, şeytan serbest bırakılır: bunu da ruhların son bir savaşı izler, ve şeytan bu savaşta kesin olarak yenilir. İkinci bir diriliş olur, ölülerin geri kalanı dirilir ve tanrının tahtı önüne çıkarlar (İsa'nın tahtı olmadığına iyi dikkat edin) ve müminler sonsuz yaşam içinde yeni bir cennete, yeni bir toprağa ve yeni bir Kudüs'e girerler.

Nasıl ki bu iskele, salt yahudi ve hıristiyanlık öncesi malzemelerle kurulmuşsa, aynı biçimde hemen hemen yalnızca, salt yahudi kavramları sunmaktadır. İsrail halkı için işler kötüye gitmeye başladığından beri, Asur ve Babil'e haraç verme durumuna geldiğinden beri, İsrail ve Juda krallıklarının yıkılışından Selefkilere uyruk oluncaya kadar, yani İsa'dan Daniel'e kadar, talihin ters olduğu zamanda hep tanrıdan gelen bir kurtarıcı vahiy yoluyla haber verdi. Daniel'in kitabının XII, 1, 3 bölümünde, yahudileri büyük sıkıntılardan kurtaracak olan yahudilerin koruyucu meleği, Mikail'in gökten ineceği haberi var: "Birçok ölü yeniden dirilecek"; bir çeşit kıyamet günü olacak, "ve adaleti kalabalığa öğretmiş olanlar her zaman ve sonsuza dek yıldız gibi parlayacaklar". Burada, hıristiyanlığa ait olarak, yalnızca İsa'nın krallığının hemen geleceği üzerinde ve dirilen müminlerin, özellikle şehitlerin mutluluğu üzerinde ısrarla durulması var.

O dönemin olaylarıyla ilişkili olduğu ölçüde bu kehanetin yorumlanmasını Alman eleştirisine, ve özellikle Ewald, Lücke ve Ferdinand Benary'ye borçluyuz. Bu eleştiri, Renan sayesinde, tanrıbilim çevrelerinden başka ortamlara da girdi. Büyük Fahişe Babil'in anlamının, yedi tepeli şehir, Roma olduğu görüldü. Onun üstünde oturduğu hayvan hakkında şöyle deniyor (XVII, 9, 11): "Yedi baş, kadının üzerinde oturduğu yedi tepedir. Bunlar aynı zamanda yedi kraldır: beşi öldü, biri yaşıyor, diğeri henüz gelmedi, ve o gelince az bir süre kalacak. Ve varolmuş olan ve artık varolmayan hayvanın kendisi sekizinci bir kraldır, ve hayvan yedi sayısındadır, ve

yıkıma gitmektedir".

Öyleyse hayvan, yedi imparator tarafından temsil edilen Roma dünya egemenliğidir; bu imparatorlardan birisi ölesiye yaralanmıştır ve artık hüküm sürmemektedir; ama iyileşip sekizinci kral olarak tanrıya karşı küfür ve isyan hükümdarlığını kurmak için geri gelecektir.

"Ve ona, azizlere karşı savaşması ve onları yenmesi bildirildi. Ve ona, her kabile, her halk, her dil ve her ulus üzerinde yetke verildi; ve yeryüzünde oturanların hepsi, kurban edilen kuzunun yaşam kitabında, dünyanın kuruluşundan itibaren adları yazılmamış olanlar, ona tapacaklar. Ve o öyle yaptı ki, büyük-küçük, zengin-yoksul, özgür-köle, herkes, sağ ellerinin ya da alınlarının üstünde bir işaret taşımaya başladılar ve işarete, hayvanın adına ya da adının sayısına sahip olmadan ne satabildiler, ne de satın alabildiler. Bilgelik işte burada. Zekası olan, hayvanın sayısını hesap etsin. Çünkü bu, bir insan sayısıdır ve sayısı 666'dır." (XIII, 7-18.)

Boykotun, burada, yalmzca, Roma iktidarı tarafından hıristiyanlara karşı kullanılacak bir önlem olarak söylendiğini —dolayısıyla açık olarak bir şeytan buluşu olduğunu— kaydedelim, ve daha önce hüküm sürmüş, ölesiye yaralanmış olan ve Deccal rolünü oynamak üzere dizinin sekizincisi olarak geri gelen bu imparatorun kim olduğu sorusuna geçelim.

Birinci olan Augustus'tan sonra şu imparatorlar geliyor: 2. Tiberius; 3. Kaligula; 4. Cladius; 5. Neron; 6. Galba. "Beşi öldü, biri yaşıyor." Demek ki, Neron henüz ölmüştü. Galba yaşıyor. Galba 9 Haziran 68'den 15 Ocak 69'a dek hüküm sürdü. Ama tahta çıkar çıkmaz, Ren lejyonları Vitellius komutasında başkaldırdılar, bu sırada başka eyaletlerde başka generaller de askeri ayaklanmalar hazırladılar. Roma'da da muhafız erleri ayaklandılar, Galba'yı öldürdüler ve Othon'u imparator ilan ettiler.

Bundan, bizim *Vahiy Kitabı*'nın Galba İmparatorluğu altında, büyük bir olasılıkla imparatorluğunun sonlarına doğru, ya da daha sonra, yedinci imparator Othon'un hükümdarlığının ilk üç ayında (15 Nisan 69'a kadar) yazıldığı sonucu çıkar. Ama yaşamış olan ve şimdi yaşamayan sekizinci

kimdir? Bize bunu 666 sayısı öğretecektir.

O dönemin Samileri —Kaldeliler ve Yahudiler— arasında, harflerin ikili anlamı üzerine kurulmuş bir büyü sanatı rağbetteydi. İÖ yaklaşık üç yüzyıldan beri, İbrani harfleri aynı zamanda sayı olarak da kullanılıyordu: a = 1, b = 2, g = 3, d = 4 vb.. Oysa, Tevrat yorumcusu kahinler bir adın harflerinin sayısal değerlerini topluyorlar,* ve böylece elde edilen toplam yardımıyla, örneğin, bu adı taşıyan kişinin geleceği üzerine sonuçlar çıkarmaya izin veren eş bir sayısal değerde sözcükler ya da sözcük bileşimleri oluşturarak kehanette bulunmaya çalışıyorlardı. Aynı biçimde, gizli sözcükler bu rakamlandırılmış dilde ifade ediliyordu. Bu sanat, Yunanca bir adla, *ghematriah*, geometri diye adlandırılıyordu; bunu bir meslek olarak yapan ve Tacitus'un *mathematici*'ler diye adlandırdığı Kaldeliler, öyle görünüyor ki, "ağır suç" işledikleri gerekçesiyle, Cladius zamanında, ve bir kez de Vitellius zamanında Roma'dan kovuldular.

666 sayısının meydana getirilmesi de işte bu matematik aracılığıyla oldu. Sayının arkasında ilk beş Roma imparatorunun birinin adı saklı. Oysa, 11. yüzyılın sonunda İrenaeus, 666 sayısından başka, o da rakamların bulmacasının bilindiği bir zamandan kalan 616 değişik biçimini biliyordu. Çözüm iki sayıya da uygun düşerse, olay kanıtlanmış demekti.

Belki de, Ferdinand Benary bu çözümü buldu. Ad, Neron'dur. Sayı, Neron Kesar üzerine kurulmuştur; Neron Kesar ise —Talmud'un ve Palmira yazıtlarının tanıklık ettikleri gibi— Yunanca *Neron, Kaisar*'ın İbranice yazılışıdır; *Neron Kaysar*, yani imparator Neron yazısı, imparatorluğun doğusundaki eyaletlerde basılan Neron parasının üzerindeki yazıydı. Böylece: n (*nun*) = 50; r (*resch*) = 200; o yerine v (*van*) = 6; n (*nun*) = 50; k (*koph*) = 100; s (*samech*) = 60; ve r (*resch*) = 200; toplam 666'dır. Oysa, esas olarak latince biçim, *Nero Caesar* alınırsa, ikinci n (*nun*) = 50 ortadan kalkar ve böylece 666–50 = 616'yı, İrenaeus'un değişik biçimini elde ederiz.

* Ebced hesabı. –ç.

Gerçekten de Galba zamanında bütün Roma İmparatorluğu tam bir karışıklık içindeydi. Galba'nın kendisi, İspanya ve Galya lejyonlarının başında Neron'u devirmek için Roma üzerine yürümüştü; Neron kaçmış, ve azadedilmiş birisi de onu öldürmüştü. Ama Galba'ya karşı, yalnızca Roma'daki muhafızlar değil, aynı zamanda eyaletlerdeki komutanlar komplo hazırlıyorlardı; her yerde lejyonlarıyla başkente doğru yönelmeye hazırlanan taht üzerinde iddia sahipleri çıkıyordu. İmparatorluk iç savaşın eline teslim olmuş görünüyordu. Yıkılışı çok yakın görünüyordu. Bu yetmezmiş gibi, bir de özellikle doğuda, Neron'un ölmeyip yalnızca yaralanmış olduğu, Partlara sığındığı, Fırat'ı geçip silahlı bir güçle daha da kanlı yeni bir terör hükümdarlığını başlatacağı söylentisi yayıldı. Özellikle Akay ve Asya, böyle söylentilerle çalkalandılar. Ve tam Vahiy Kitabı'nın *yazılmış olması* gereken dönemde, oldukça kalabalık bir grupla Ege denizinde, Patmos ve Orta Asya yakınında, Cythnos adasına (şimdiki Thermia) yerleşen ve Othon'un hükümdarlığı altında öldürülene dek orada kalan sahte bir Neron ortaya çıktı. Neron'un ilk büyük zulmüne uğramış hıristiyanlar arasında, Neron'un Deccal olarak yeniden geleceği düşüncesinin; geri dönüşünün ve genç mezhebin kanlı bir biçimde yeni ve daha ciddi bir yoketme girişiminin, cehennem güçlerine karşı zafere erişecek büyük savaşa kesin olarak geleceği düşüncesinin, şehitlerin ölüme sevinerek gitmelerini sağlayan "yakında" yerleşecek bin yıllık hükümdarlığa ait İsa'nın öncü belirtisi ve geleceğe ait bildirisi olduğu düşüncesinin yayılmasında şaşılacak ne var.

İlk iki yüzyılın hıristiyan literatürü ve hıristiyanlıktan esinlenen literatür, 666 sayısının gizinin uzun süreden beri bilindiğinin yeterince belirtisi olduğunu gösteriyor. Şu da var ki, İrenaeus, bunu, henüz bilmiyordu, ama buna karşılık 11. yüzyıl sonuna dek birçok başka insan gibi, *Vahiy Kitabı*'ndaki hayvanın geri gelen Neron olduğunu biliyordu. Sonra bu son iz kayboluyor ve bizim *Vahiy Kitabı* ortodoks kahinlerin hayalî yorumuna teslim ediliyor; bizzat ben, yaşlı

Johann Albrecht Bengel'in hesaplarına göre dünyanın sonunu ve kıyamet gününü 1836 yılı için bekleyen yaşlı insanlar tanıdım. Kehanet, ilan edilen tarihte gerçekleşti. Yalnız kıyamet günü, günahkârlar dünyasına değil de bizzat *Vahiy Kitabı*'nın sofu yorumcularına erişti. Çünkü, bu 1836 yılında, F. Benary, 666 sayısının anahtarını buldu ve böylelikle bütün bu kahinliğe ait hesaba, bu yeni *ghematriah*'a bir son verdi.

Müminlere ayrılmış gökyüzü krallığı üzerine bizim Jean ancak çok yüzeysel bir tasvir sunuyor. O çağ için Yeni Kudüs kuşkusuz oldukça geniş bir plan üzerine kurulmuştur: çevresi 12.000 stad,[217] yani 2.227 kilometre olan bir kare, yani yaklaşık beş milyon kilometrekarelik bir alan, Amerika Birleşik Devletleri'nin yarısından fazla bir alan; ve salt altın ve değerli taşlarla yapılmıştır. Tanrı orada kendine ait olanların arasında oturur ve onları güneş yerine aydınlatır; orada artık ne ölüm, ne acı, ne sıkıntı vardır; kentin içinden bir kaynak suyu akar, bu nehrin kıyılarında, meyvesini her ay veren ve oniki kez meyve veren yaşam ağacı yetişir, ve ağacın yaprakları "dinsizleri iyileştirmeye" yarar (Renan'a göre tıbbi bir çay gibi: *L'Antechrist*, s. 542). Orada azizler yüzyılların yüzyıllarında yaşarlar.

Hıristiyanlık Küçük Asya'da, başlıca odağında, 68 yılına doğru, bilebildiğimiz kadarıyla böyleydi. Bir Teslis'ten hiç belirti yok; buna karşılık yahudi ulusal tanrısından biricik tanrı düzeyine yükseldiği yerde gerileyen yahudi dininin bir ve bölünmezi eski Yahovası var; hıristiyanlığa dönenlere suçlarını bağışlamayı ve asileri merhametsizce yok etmeyi vaadederek, böylece antik *parcere subjectis ac debellare superbos*'a* sadık kalarak, tüm halklar üzerinde hüküm sürmeyi ileri sürdüğü yerde yerin ve göğün en üstün tanrısı var. Böylelikle son yargılamaya başkanlık eden, İncillerin ve *Mektupların* daha sonraki öykülerindeki gibi İsa değil, bizzat bu tanrıdır. Gerileyen yahudi dininde bilinen, İran Su-

* Boyun eğenlere zarar vermemek ve kendini beğenmişlere boyun eğdirmek. –ç.

dur öğretisine uygun olarak, İsa, ezeli tanrıdan gelen kuzudur; varlıklarını yanlış anlaşılmış bir şiir bölümüne (İşaya XI, 2) borçlu olan "tanrının yedi ruhu" için de, bunlar daha aşağı bir düzeyde bulunsalar bile, aynı şey sözkonusudur. İkisinden hiçbiri ne tanrıdır ne tanrının eşitidir; ikisi de ona bağlıdır. Kuzu kendisini isteyerek dünyanın günahları için, günah ödeyici kurban olarak sunuyor, ve bu yüce olay yüzünden cennette alelacele terfi ettiğini görüyor; bütün kitapta, bu gönüllü özveri onun hesabına zorunlu olarak kendi varlığının en derininden gelen bir hareket değil de, olağanüstü bir hareket sayılıyor.

Tevrat'taki melaike sınıfının, meleklerin ve azizlerin bütün eskilerin göksel sarayı kuşkusuz eksik değil. Din olmak için, tektanrıcılık, *Zendavesta*'dan[218] beri, çoktanrıcılığa her zaman ödünler vermek zorunda kalmıştır. Yahudilerde, put ve nefis tanrılarının depreşmesi, İran tipi göksel sarayı, sürgünden sonra dini halk hayaline daha uygun bir biçime getirinceye kadar, müzmin bir biçimde sürer. Hıristiyanlığın kendisi de, yahudilerin sonsuzluğa kadar değişmez tanrısının yerine, kendinde ayırdedilen gizemli teslis tanrısını koyduktan sonra, kitleler arasında antik tanrılara tapmayı ancak azizlere tapmayla ortadan kaldırmıştır. Böylece, Fallmerayer'e göre, Jupiter'e tapma, Peloponez'de, Mayna'da ve Arkadya'da ancak 19. yüzyıla doğru sönmüştür.[219] Sıraları gelince azizleri de aradan çekenler ve en sonunda ayırdedilmiş tektanrıcılığı ciddiye alanlar da yalnızca modern burjuva çağı ve onun protestanlığıdır.

Bizim *Vahiy Kitabı,* ilk günah dogmasını ve imanla günahtan arınmayı da tanımıyor. Bu ilk savaşçı toplulukların inanı, daha sonraki zafere erişen kilise inanından baştanbaşa farklıdır; kuzunun günah ödeyici olarak kurban edilmesinin yanında, İsa'nın yakında geri dönüşü ve bin yıllık hükümdarlığın çok yakında geleceği, bu inanın temel içeriğini oluştururlar, ve bu inanın kendini gösterdiği şey, iç ve dış düşmana karşı etkin propaganda ve durmaksızın savaşım, putatapan yargıçlar önünde devrimci inançlarının gururlu

itirafı, zaferin kesinliği içinde cesaretle dayanan şehittir.

Yazarımızın hâlâ yahudiden başka bir şey olduğunun ayırdında olmadığını gördük. Bunun sonucu olarak, bütün kitapta vaftize hiç ima yok; zaten vaftizin ikinci hıristiyan döneminin bir kurumu olduğunu gösteren çok sayıda belirti var. 144.000 mümin yahudi, vaftiz edilmiş değil, "mühürlenmişlerdir". Cennetteki azizler hakkında şöyle deniyor: "Bunlar uzun cübbelerini kuzunun kanında yıkayıp temizleyenlerdir"; vaftiz suyundan tek bir sözcük yok. Deccal'in ortaya çıkışını izleyen iki peygamber de (Bölüm XI) vaftiz etmiyorlar ve XIX, 10 Bölümde İsa'nın tanıklık ettiği vaftiz değil, peygamberlik ruhudur. O zaman kurulmuş olsaydı, bütün bu fırsatlarda vaftizden sözetmek doğal olurdu. Öyleyse sonuç olarak, yazarımızın vaftizi bilmediğini ve vaftizin, hıristiyanların ancak yahudilerle kesin olarak ayrıldıklarında ortaya çıktığını hemen hemen kesinlikle söylemeye iznimiz var.

Yazarımız aynı zamanda daha sonraki ikinci kutsallaştırmadan — ökaristiden[220] de haberi yok. Luther'in metninde, İsa, inanında direnmiş her Thyatirien'e kendi evine girmeyi ve onunla birlikte şaraplı ekmek yeme ayinini yapmayı vaadediyorsa, bu, metnin yanlış bir aydınlatmasını veriyor. Yunanca *deipnêso* okunuyor, (onunla birlikte) akşam yemeği yiyeceğim, ve sözcük İngiliz İncilinde doğru bir biçimde verilmiştir: "*I shall sup with him.*" Anma töreniyle ilgili şölen olarak yapılan törenden burada hiç sözedilmiyor.

Böyle özel bir biçimde doğrulanmış tarihiyle (68 ya da 69), kitabımızın bütün hıristiyan literatürünün en eski kitabı olduğu su götürmez. Başka hiçbiri İbrani şivesiyle, olanaksız kuruluşlarla, gramer yanlışlarıyla kaynayan bu kadar barbar bir dilde yazılmamıştır. Yalnızca meslekten olan tanrıbilimciler, ya da başka tarih yazımcılar, hâlâ İncillerin ve *Havari Belgeleri*'nin bugün artık kaybolmuş ve küçük tarihsel çekirdeği artık söylencesel biçem zenginliği altında kaybolan yazıların gecikmiş düzeltmeleri olduğunu reddediyorlar; hatta Bruno Bauer'in gerçek olduğunu ileri sürdüğü

üç ya da dört havari *Mektubu* bile, daha sonraki bir dönemin yazılarından başka bir şey değildir, ya da en fazla, bilinmeyen yazarların çok sayıda ek ve aktarmalarla düzeltilmiş ve güzelleştirilmiş daha eski yazılarıdır. Bizim için, kitabımızın, yazılı tarihinin bir aylık bir yakınlıkla saptanabilmiş olması kadar, bize hıristiyanlığı en ilkel biçimi altında gösteren bir kitap olması da o kadar önemlidir; bu ilkel biçime göre, hemen hemen Tacitus'un Cermenlerinin hâlâ bocalayan mitolojisi, hıristiyan ve antik öğelerin tümüyle işlendiği Edda mitolojisine göre neyse, temel ilkelerinde ve mitolojisinde tamamlanmış 4. yüzyıl devlet dinine karşı hıristiyanlık odur. Evrensel dinin tohumu buradadır, ama bu tohum, daha sonraki sayısız mezhepte gerçekleşen binbir çeşit gelişme olanağını henüz ayırdedilmemiş bir durum da içermektedir. Hıristiyanlığın işlenme sürecinin en eski parçası bizim için apayrı bir değer taşıyorsa, bu, onun, —İskenderiye tarafından büyük ölçüde etkilenmiş— yahudi dininin hıristiyanlığa getirdiğini bütünü içinde vermiş olmasındandır. Bundan sonraki her şey, batı, Greko-Romen katmasıdır. Yunan halk felsefesinin derin bilgili tektanrıcılığına, kitleleri etkileyebileceği tek biçimin altına sokmak için tektanrıcı yahudi dininin aracılığı gerekiyordu. Bu aracılık bir kez bulununca, gelişmeye devam ederek, sonunda Greko-Romen dünyanın elde ettiği düşünceler varlığında erimek üzere, ancak bu dünya içinde evrensel din haline gelebilirdi.

[YİRMİALTI]

[FRANSA'DA SINIF SAVAŞIMLARI'NA] GİRİŞ[221]

[PARÇA]

FRİEDRİCH ENGELS

AMA, başka ülkelerde ne olursa olsun, Alman sosyal-demokrasisinin özel bir durumu vardır ve bu bakımdan da, hiç değilse kısa vadede özel bir görevi vardır. Alman sosyal-demokrasisinin sandık başına gönderdiği iki milyon seçmen, onların ardındaki seçmen olmayan gençler ve kadınlar, uluslararası proletarya ordusunun en kalabalık, en sıkı örülmüş kitlesini, kesin "vurucu grubunu" oluşturur. Bu kitle, daha şimdiden, kullanılan oyların dörtte-birinden fazlasını sağlamıştır; ve kısmi Reichstag seçimlerinin, çeşitli ülkelerin Diet seçimlerinin, belediye meclisi ve işçi-patron arası hakem kurulları seçimlerinin gösterdiği gibi durmadan artmaktadır. Bu yığının büyümesi, tıpkı bir doğal süreç kadar kendiliğinden, o kadar duraksamadan, o kadar karşı durulmaz bir biçimde ve aynı zamanda o kadar telaşsızca olmaktadır. Bu büyümeyi engellemek için hükümetin yaptığı bütün müdahaleler, güçsüzlüğünü ortaya koymuştur. Bugünden iki mil-

yon ikiyüzelli bin seçmene bel bağlayabiliriz. Eğer bu böyle giderse yüzyılın sonuna kadar, toplumun orta katmanlarının, küçük-burjuvazinin ve küçük köylülerin büyük bölümünü elde ederiz ve ülkenin içinde belirleyici bir etkinliği olan, bütün öteki güçlerin, ister istemez karşısında eğilmek zorunda olacağı bir güç haline gelinceye kadar büyürüz. Bu büyüme temposunu, iktidardaki hükümet sisteminden kendiliğinden daha güçlü duruma gelinceye kadar sürdürmek, günden güne güçlenen bu "vurucu grubu" öncü kavgalarıyla yıpratmamak, ama son kesin an gelinceye kadar hiçbir saldırıya uğratmamak, işte başlıca görevimiz budur. Yoksa, Almanya'daki dövüşken sosyalist güçlerin sürekli büyümesini geçici olarak durdurabilecek ve hatta onu bir süre geriletebilecek bir tek yol vardır, o da, askeri birliklerle büyük çapta bir çatışma ve 1871'de Paris'te olduğu gibi kan dökülmesidir. Uzun vadede bunun da üstesinden gelinecektir. Milyonlarla sayılan bir partiyi, tüfek ateşiyle yeryüzünden silip atmaya, Avrupa ve Amerika'nın bütün mekanizmalı tüfekleri yetmez. Ne var ki normal gelişme felce uğrar, "vurucu grup" kritik anda belki de yararlanılamaz durumda olur, son ve kesin kavga gecikmiş, uzatılmış olur ve daha ağır özverileri birlikte getirir.

Dünya tarihinin ironisi her şeyi başaşağı çeviriyor. Biz, "devrimciler", "yıkıcılar", legal yollarla, illegal yollarla ve kargaşa ile olduğundan çok daha iyi gelişiyoruz. Kendi kendilerine verdikleri adla düzen partileri kendi yarattıkları legal koşullar altında yokolup gidiyorlar. Onlar, Odilon Barrot'un ağzından umutsuzlukla bağırıyorlar: *legalite bizi öldürüyor*; oysa biz, bu legalite içinde, kaslarımızı sağlamlaştırıyor, yanaklarımızı pembeleştiriyor ve sonsuz gençliği soluyoruz. Eğer *biz,* onları hoşnut etmek için bizi sokak çatışmasına sürüklemelerine izin verecek kadar sağduyudan yoksun değilsek, en sonunda, kendileri için artık o kadar ölümcül bir hale gelen bu legaliteyi gene kendi elleri ile kırmaktan başka yapacak bir şeyleri kalmayacaktır.

Bu arada, kargaşaya karşı yeni yasalar yapıyorlar. Her

şey yeniden başaşağı çevrildi. Bugünün bu fanatik kargaşakarşıtları, dünün kargaşacıları değiller midir sanki? Acaba 1866 iç savaşını *biz* mi kışkırttık? Hannover kralını, Hesse elektörünü, Nassau dükünü, babalarından kalma meşru ülkelerinden biz mi kovduk, bu soydan gelme ülkeleri *biz* mi ilhak ettik? Ve, tanrının inayeti ile Alman *Bund*unun ve üç tahtın bu yıkıcıları, yıkıcılıktan mı yakınıyorlar? *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?** Bismarck'ın hayranlarına, yıkıcılığa dil uzatma iznini kim verebilir ki?

Bununla birlikte, onlar, gene de devrime karşı yasa tasarılarını pekala çıkartabilirler, bunları daha da ağırlaştırabilirler, bütün ceza yasalarını kauçuğa döndürebilirler, güçsüzlüklerinin yeni bir kanıtını vermekten başka bir şey yapmış olmayacaklardır. Ciddi bir biçimde sosyal-demokrasiye saldırmaları için bütün öteki önlemlere de başvurmaları gerekecektir. Onlar, şu anda yasalara uymakla çok iyi bir iş yapan sosyal-demokrat devrimin, ancak yasaları çiğnemeden yaşayamayan düzen partisinin çıkaracağı kargaşalıkla hakkından gelebilirler. Prusyalı bürokrat bay Rössler ve Prusyalı general bay von Boguslavski, sokak savaşlarına sürüklenme oyununa ne yazık ki gelmeyen işçileri altedebilmenin belki de hâlâ geçerli tek yolunun ne olduğunu onlara gösterdiler. Anayasanın çiğnenmesi, diktatörlük, mutlakiyete dönüş, *regis voluntas suprema lex*!** Demek ki, biraz yürek gerek baylar, artık yapar gibi yapmak değil, gerçekten yapmak sözkonusu.

Ama unutmayınız ki, Alman imparatorluğu, bütün küçük devletler gibi ve genel olarak bütün modern devletler gibi, *bir sözleşmenin ürünüdür*; ilkin, prenslerin kendi aralarında yaptıkları sözleşmenin, ve sonra, prenslerin halkla yaptıkları sözleşmenin. Eğer taraflardan biri sözleşmeyi bozarsa, bütün sözleşme hükümsüz kalır; ve o zaman öteki taraf da bağlı sayılmaz, Bismarck'ın 1866'da bize pek güzel ör-

* "Gracchus'ların bir başkaldırmadan yakınmalarını kim dinler?" (Juvenal, Satire II) –*Ed.*

** Kralın istenci en yüce yasadır! –ç.

neğini gösterdiği gibi. Demek ki, eğer siz, imparatorluk anayasasını çiğnerseniz, sosyal-demokrasi size istediğini yapmakta serbest olur. Ama sonra ne yapacağını size bugünden söyleyecek değil.

Bundan hemen hemen tam onaltı yüzyıl yıl önce Roma imparatorluğunda da tehlikeli bir devrimci parti ortalığı kasıp kavuruyordu. Bu parti, dinin ve devletin bütün temellerini oyuyordu; imparatorun iradesinin en yüce yasa olduğunu açıkça reddediyordu; vatansızdı, enternasyonaldi; Galya'dan Asya'ya kadar bütün imparatorluğa yayılıyor, imparatorluğun sınırlarından ötelere taşıyordu. Bu parti, uzun zaman yeraltında gizli baltalama eyleminde bulunmuştu; ama uzunca bir süreden beri gün ışığına çıkacak kadar güçlü olduğuna inanıyordu. Hıristiyan adı altında tanınan bu yıkıcı parti orduda da güçlü bir biçimde temsil ediliyordu; lejyonlar tümüyle hıristiyandı. Putatapıcı ulusal dinin resmî törenlerine katılmaları emredildiğinde, yıkıcı askerler küstahlıklarını zırhlı başlıklarına, protesto ettiklerini belirten özel işaretler —haçlar— takmaya kadar vardırıyorlardı. Üstlerinin kışlalarda adet halini alan hır çıkarmaları da bir işe yaramıyordu. Ordusunda düzenin, itaatin ve disiplinin nasıl baltalandığını gören imparator Diocletianus artık daha fazla kendini tutamadı. Hâlâ zaman varken enerjik bir biçimde işe el koydu. Sosyalistlere-karşı —pardon, hıristiyanlara-karşı demek istiyorum— bir yasa çıkardı. Yıkıcıların toplantıları yasaklandı, lokalleri kapatıldı ya da yıkıldı, hıristiyan işaretleri, haç, vb., Saksonya'da kırmızı mendillerin yasaklandığı gibi yasaklandı. Hıristiyanlar devlet görevlerinde çalışamaz oldular, askerlikte onbaşı olmalarına bile izin verilmedi. Bay von Köller'in yıkıcılığa-karşı yasa taslağının varsaydığı biçimde "bireye saygı" ile eğitilmiş yargıçlar o dönemde olmadığından, hıristiyanların mahkemelerde adalet arama hakları düpedüz yasaklanmıştı. Hıristiyanlara özel bu yasa da etkisiz kaldı. Hıristiyanlar, yazılı yasayı, duvarlardan alay ederek söküp attılar. Dahası var, söylendiğine göre, İznik'te (*Nicomédie*) hıristiyanlar, imparatorun oturdu-

ğu sarayı ateşe verdiler. Bunun üzerine imparator, İS 303 yılında hıristiyanlara karşı büyük kıyım ile öç aldı. Bu, bu tür kıyımların sonuncusu oldu. Ve o kadar etkili oldu ki, onyedi yıl sonra ordunun büyük çoğunluğu hıristiyanlardan oluşuyordu ve Roma imparatorluğunun Diocletianus'tan sonra gelen yeni hükümdarı, papazların Büyük adını taktıkları Konstantin, hıristiyanlığı devlet dini ilan ediyordu.

Londra, 6 Mart 1895.

Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850*
Sol Yayınları, Ankara 1996, s. 26-30.

[1] İlk kez Franz Mehring tarafından yayınlanan Karl Marx-Friedrich Engels ve Ferdinand Lassalle'ın *Œuvres littéraires posthumes* adlı kitapta yayınlandı; c. 1, 1841 Martından 1844 Martına kadar olan yazılar; Stuttgart 1902. – 7.

[2] Sözkonusu kitap Pierre Gassendi'nin *Animadversiones in decimum Librum Diogenis Laertii, qui est de Vita, Moribus, Placitisque Epicuri,* Lugduni 1649 ("1649'da Lyon'da Basılan Diogène Laërce'ın Yaşamı, Gelenekleri ve Epiküros'un Kavramlarını İnceleyen X. Kitabı Üzerine Notlar") adlı kitaptır. – 7.

[3] Birçok Yunan saray gözdesinin adı. En ünlüsü İÖ 4. yüzyılda Korent'te yaşadı. – 7.

[4] *Epikürosçu felsefe.* — Eski Yunan materyalizminin en geliştirilmiş sistemlerinden biri; rasyonalist ve tanrıtanımaz niteliğiyle ayırdedilebilir. Epiküros, tanrıların dünya işlerine karıştığını reddediyor ve maddenin sonsuzluğunu ve maddenin iç kaynağı olarak da hareketi kabul ediyordu. Ruhun ölümsüzlüğünü reddediyordu ve, kendi öğretisine göre tanrılardan korkmanın ve ölüm korkusunun doğmasına neden olan bilgisizliğe ve boş inançlara karşı tutum takındı. Epiküros'a göre felsefenin amacı ve sonucu insanın mutluluğudur, bu da önyargılardan kurtulmayı ve doğa kurallarının öğretilmesini gerektirir. Epiküros'un materyalist öğretisi, felsefesi idealist tarihçileri tarafından, çeşitli biçimlerde olduğundan başka gösterilmiş, ve kilisenin özel kinine ve zulmüne konu olmuştur.

Stoacı felsefe. — Kurucusu Atina kapısında ("Stoa"da) ders vermek adeti olan Yunan filozofu Citium'lu Zenon (İÖ 336-264) olan felsefe okulu. Bu okulun öğretisi materyalizmle idealizm arasında sallantıdaydı. İlk dönemde (eski ve orta Stoa'da) özellikle doğa yasalarının ve bilgi teorisinin incelenmesine özen gösterdi, bunu da esas olarak materyalist mevzilerden hareketle yaptı. Roma İmparatorluğu döneminde (yeni Stoa ya da imparatorluk dönemi Stoa'sı) ahlaki sorunlar için özel bir ilgi gösterdi. Stoacılar bu sorunları, ruhun maddi olmayan varlığını, insanın kaderine boyun eğmesine saygıyı, kötülüğe karşı dirençsizliği, fedakârlığı ve çileciliği, tanrıyı aramayı, vb. savunarak idealist ve dinsel ve anlayışla ele alıyorlardı; bu düşünceler hıristiyanlığın meydana

gelişine de etki yaptı.

Septik felsefe. — Nesnel gerçeğin geçerli bir bilgisine ulaşma olanağı üzerinde kuşku belirten, Yunanistan'da ve Roma'da köleci toplumun gerileme çağının felsefi okulu; bu okul böylece bilimsel düşüncenin gelişmesini tartışma konusu yapar. Öznel idealist bir eğilimin ifadesi olan eski septiklerin öğretisi, daha o zaman antikçağın felsefi düşüncesinin gerilemesinin belirtilerini gösterir. – 8.

[5] Marx, burada belirttiği, epikürosçu, stoacı ve septik felsefeler üzerine daha önemli bir yapıt yayınlama planını gerçekleştirmedi. Bununla birlikte Marx'a ait 1839 yılının dört ortalı 7 defteri bulundu: bunlarda, Marx'ın kısmen doktora incelemesinde kullandığı önemli ön çalışmalar bulunmaktadır. – 8.

[6] Marx, burada, David Hume'ün *Treatise of Human Nature* adlı kitabından alıntılıyor. – 9.

[7] Gassendi'ye göre, Diogène Laërce'ın X. kitabındaki (s. 83) Epiküros'un Ménécée'ye yazılmış bir mektubundan alınmıştır. – 9n.

[8] Bu şiir ve diğerleri Eschyle'in *Zincire Vurulmuş Prometeus* adlı trajedisinden alınmıştır (975'e doğru). Fransızca çeviri Paul Mazon. Collection Guillaume Budé, Paris 1920. – 9n.

[9] *İbid.,* 966-970'e doğru. – 9n.

[10] Karl Marx'ın bu yazısı *Rheinische Zeitung*'un 10, 12, 14 Temmuz 1842 tarihli 191, 193 ve 195. sayılarında yayınlandı. Karl Marx-Friedrich Engels *Œuvres* c. 1, Berlin 1958, s. 86-104'ten çevrildi.

19. yüzyılın 830 yıllarında 840 yıllarının başında, *Kölnische Zeitung,* Prusya'da egemen din olan protestanlığa karşı katolik kiliseyi savunuyordu. Prusya hükümetinin ajam olan gerici gazeteci Karl Heinrich Hermes, 1842'de, bu gazetenin siyasal yazarı oldu; gazete, bundan sonra, Marx tarafından kaleme alınan *Rheinische Zeitung*'a karşı kızgın bir mücadele başlattı. – 10.

[11] Lucien de Samosate'dan alınmıştır. *Œuvres Complètes* (c. 3, Paris.) – 11.

[12] *Kölnische Zeitung*'un yazarının adı amştırılıyor. – 11.

[13] *İskenderiye okulu,* köleci toplumun cançekiştiği dönemin felsefesini temsil eder. Çağımızdan önceki son birkaç on yıl içinde, o dönemin entelektüel yaşamının merkezi haline gelmiş İskenderiye'de, bu okula mensup filozoflar Yunan idealist felsefesiyle doğu tasavvufunu birleştirmeye başladılar. Evrimi boyunca üç eğilim gösteren bu felsefenin (yahudi-İskenderiyeli eğilim, yeni-pitagorcu eğilim ve yeni-platoncu eğilim) başlıca temsilcileri, Engels'ın "hıristiyanlığın asıl babası" dediği,

Filon (İÖ 20 – İS 54) ve Plotin (204-270) oldular. – 17.

[14] Vedas'lar, Hint din ve edebiyatının şiir ve düzyazı halindeki en eski yapıtlarıdır; çağımızdan 6 yüzyıl önce birkaç yüzyıl boyunca yaşadılar. –18.

[15] Sözkonusu edilen Fransa'da 1830 burjuva devriminden sonra yayınlanan ve Temmuz Monarşisinin anayasası olan yasadır. – 20.

[16] *Prusya Devletlerinin Genel Medeni Yasası*, c. 4, 2. basım, Berlin 1794, s. 895. – 20.

[17] Shakespeare, *Kral Lear*, 2. Perde, 2. sahne. – 23.

[18] *Kölnische Zeitung*'un yazarı Hermes'in gençliğinde Alman öğrencilerinin muhalefet hareketine katılmış olması olayına anıştırma. – 23.

[19] *Koribantlar*. — Frigyalı tanrıça Sibel'in papazları. *Kabirler*. — Eski Yunan tanrılarının papazları.

Koribantlar ve Kabirler Anadolu'da Zeus'un annesi, tanrıça Rhea'nın papazları olan Giritli küretlerle [Sibel ve Jupiter'in papazları] bir tutuldular. Bir efsane, küretlerin, yeni doğmuş Zeus'un çığlıklarını, kılıçlarını kalkanlara vurmasıyla çıkan sesle kapattıklarını anlatır. – 25.

[20] Marx Alman gerici basının dinin felsefi eleştirisine karşı açtıkları hırçın polemiği anıştırıyor; bu eleştiri David Friedrich Strauss'un, ilk cildi 1835'te, ikinci cildi 1836'da yayınlanan *İsa'nın Yaşamı* adlı kitapla başlamıştı. – 25.

[21] İncil'de sözü edilen canavar; çok büyük ve canavarca birşeyi belirtmek için kullanılır. – 26.

[22] Marx apaçık bir biçimde, Friedrich Engels'e göre antik uygarlığın, antik felsefe, politika, hukukun katledildiği ortaçağın o döneminde, katolik kilisesinin kültür ve ideoloji alamnda tekelinin kurulmasını anıştırıyor. Engels bu olay için şöyle diyor: "Sonuç şu oldu ki, gelişmenin tüm ilkel evrelerindeki gibi, rahipler, entelektüel kültür tekelini ellerine aldılar, ve kültürün kendisi de herşeyden önce tanrıbilimsel bir nitelik kazandı. Rahiplerin elleri arasında, siyaset ve hukuk bilimi, tüm öbür bilimler gibi basit tanrıbilim kolları olarak kaldı..." (Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, Bkz: bu kitap , s. 92. Ayrıca bkz: Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, Sol Yayınları, Ankara 1990. s.46) Antik felsefeyle, aynı zamanda, ona bağlı doğa bilimleri kolları ve matematik de gerilemeye başladı. Şiir, müzik, plastik sanatlar da kilisenin hizmetine konuldu. Edebiyat, azizlerin yaşam tarihi, tarih de kilisenin olayları tarihi haline geldi. Felsefe tanrıbilimin hizmetçisi haline

geldi; kilise insan bilgisinin bütün alanlarında, bilime karşı ve gerici kavramları tuttu. – 27.

[23] 13. yüzyılda, katolik kiliseninin sapkın mezhepleri ve sapkın mezhep zanlılarının şiddet yoluyla hesabını görmek için yaratılmış polis ve adelet kurumu. Engizisyon anti-feodal ve anti-katolik harekete ve her türlü özgür düşünceye karşı mücadelede bir silah oldu. Engizisyon bütün yolları kullandı: casusluk, tanıkların satın alınması, hayvanca işkenceler ve gizli kilise mahkemeleri. Kararları aşırı bir vahşetle belirleniyordu. Engizisyonun adam yakma yerlerinde ve işkence odalarında, aralarında çok sayıda büyük bilgin de bulunan yüzbinlerce masum can verdi. 19. yüzyılın ortasına doğru Engizisyon görevlerinin bir bölümünü yitirdiyse de ilerici ve devrimci düşüncelerle mücadele etmeyi sürdürdü. – 27.

[24] *Kilise Babaları.* — Yazıları din konusunda kural olarak kabul edilen kişiler; bu ad resmen verilmiş bir ad olmayıp, daha çok kullanıla kullanıla yerleşmiştir. – 28.

[25] *Kutsal İttifak,* Avrupa'daki bütün ilerici hareketlere karşı, karşı-devrimci güçlerin bir ittifakı oldu. Napoléon üzerindeki galibiyet üzerine, çar Aleksandr I'in girişimiyle, 26 Eylül 1815'te Paris'te kuruldu. Avusturya ve Prusya'yla birlikte ittifaka hemen hemen bütün Avrupa devletleri katıldılar. Monarklar birbirlerini karşılıklı olarak desteklemeye, monarşi sistemini ve hıristiyan dinini korumaya ve devletlerini devrimci sarsıntılardan korumaya söz veriyorlardı. – 29.

[26] Sözkonusu edilen Josehp Görres'in, *Köln Yanlışının Sonunda Kilise ve Devlet,* 1842, adlı yapıtıdır. – 29.

[27] İrlanda'nın eski adı. – 30.

[28] Kalven öğretisinden olduğunu iddia eden Huguenot (kalven mezhebinden Fransız protestan) hareketinin başlıca bölümü. İlk dönemde (16. yüzyıl) burjuvaziden ve zanaatçılardan gelen unsurlardan oluştu. Daha sonra egemen rol, Fransa'mn güneyinin taşra asaleti ve feodal aristokrasi, krallık iktidarının merkeziyetçi politikasıyla aynı fikirde olmayan bölümü tarafından oynandı. Huguenot hareketinin gelişmesi, 1562'de başlayan, Saint-Barthélemy'den sonra keskin bir nitelik kazanan ve 1594'e dek aralıksız süren katolikler ve Huguenotlar arasında iç savaşa götürdü. 1598'de, Nantes Fermam, Huguenotlara inanç özgürlüğünü verdi. Buna karşın hükümet ve katolik kilise, Huguenotlara karşı zulümlerini Devrime dek sürdürdü. Louis XIV, 1685'te, Nantes Fermanını yürürlükten kaldırdı. – 30.

[29] Francis Bacon'ın *De dignitate et augmentis Scientiarum,* Liber III, Cap. V. ("Bilimlerin Özsaygısı ve İlerlemesi Üzerine"), Wirceburg

yayını, 1779, c. I, s. 252, adlı kitabından alınmıştır: "... *Causarum finalium inquisitio sterilis est, et tanquam virgo Deo comsacrata, nihil parit*" ("... Erek nedenlererinin araştırması kısırdır, ve kendini tanrıya adamış bakire gibi hiç doğurmaz") – 31.

[30] *Eski Ahit (Ancien Testament).* — Yahudilerin diniyle, tarihiyle, kurum ve adetleriyle ilgili İsa'dan önce yazılmış kutsal kitapları kapsar, genellikle İbranicedir; *Yeni Ahit (Nouveau Testament).* — İsa'dan sonra Yunanca yazılmış dört İncili, *Havari Belgelerini,* Mektupları ve Vahiy Kitabını kapsar. – 32.

[31] 1843 sonu, 1844 Ocağı arasında yazıldı. *Annales Franco-allemandes*'ın ("Fransız-Alman Yıllıkları") 1. ve 2. cüzlerinde yayınlandı (Paris 1844). Metin, Karl Marx-Friedrich Engels, *Œuvres,* c. 1, Berlin 1958, s. 378-391'den aktarılmıştır. – 34.

[32] Marx, kapsamlı çalışması, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nden sözetmek istiyor. Bu incelemenin tamamlanmamış elyazması Karl Marx-Friedrich Engels, *Œuvres,* c. 1, Berlin 1958, s. 201-333'te yayınlandı. – 36.

[33] *Tarihsel hukuk okulu.* — En önemli temsilcisi hukukçu Friedrich Karl von Savigny (1779-1861) olan Alman hukuk biliminin gerici bir okuluydu. – 37.

[34] Shylock. — Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nin başta gelen kahramanı, adı sert ve yırtıcı bir tefeciyi belirtmek için kullanılır. – 37.

[35] List'in koruyucu gümrük ajitasyonu anıştırılıyor. Friedrich List (1789-1846); iktisatçı, gümrük koruyuculuğundan yana; 1848'den önce Almanya'daki yükselen burjuvazinin teoricisi, Prusya'nın yararlanacağı gümrük birliğinin *(Zollverein)* öncüsü. – 40n.

[36] Sözkonusu eden filozof Anacharsis'tir; doğuşta prens kökenli Sit olan Anacharsis, Diogène Laërce'in tanıklığına göre, Yunanlılar tarafından Yunanistan'ın bilgesi sayılmıştır. – 40.

[37] Louis-Philippe döneminde, bakan Thiers, krala karşı 28 Temmuzda yapılan suikastı bahane ederek, 1835 Ağustosunda, meclise, bir ay sonra kabul edilen ve *Eylül Yasaları* adını taşıyan özellikle gerici yasa tasarıları sundu. Adalet, isyan olduğu durumlarda yargılama usulünü kısaltma ve kendi tarafından seçilen ve sayıları da kendi tarafından saptanan jüri üyelerine çağrı yapma hakkını elde ediyordu; basın, hiç olmazsa resimlerle ilgili olan çok büyük para cezaları tehditleriyle ve yürürlüğe konan sansürle korkutuldu. – 45.

[38] Sözkonusu olan Prusya Kralı Frédéric-Guillaume IV'tür. – 46.

[39] Sieyès tarafından 1789'da yayınlanan ünlü broşürünün adı anıştırılıyor: *Papazlar ve soylular dışında kalan halk nedir? Her şey. Şimdiye kadarki siyasal düzende ne oldu? Hiç. Ne istiyor? Bir şey haline gelmek.* – 47.

[40] Sözkonusu olan burjuvazidir. Bu deyim *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda Engels tarafından da kullanılmıştır. – 48.

[41] *Kutsal Aile, ya da Bruno Bauer ve Ortaklarına Karşı Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi,* Marx ve Engels'in ilk ortak yapıtıdır. 1844'ün Eylülünden Kasımına kadar kaleme alınan bu kitap, 1845 yılı Şubat sonunda Francfort-sur-le-Main'de yayınlandı.

Kutsal Aile, Gazette littéraire générale çevresinde kümelenen Bauer kardeşlere ve onların yandaşlarına verilen şakacı bir addır. Marx ve Engels, Bauer kardeşlerin idealist anlayışlarını, gerçek yaşamdan uzaklaşmalarını ve felsefe ve tanrıbilim alanlarında soyut hatiplik yarışlarına eğilimlerini eleştirdiler. Öznelciliğe eğilim gösteren genç-hegelciler, halk kitlelerini sadece tarihsel süreç içinde durağan bir madde, ölü ağırlık olarak görüyorlar, buna karşılık seçilmiş kişiliklerin, ve özellikle kendilerinin "ruhunu", "mutlak eleştirinin" taşıyıcıları, tarihin yaratıcıları olduğunu ilan ediyorlardı. Genç-hegelciler İncilin inanılabilirliğini reddetmiş olmalarına karşın, dinsel bilinci halkın bilinciyle özdeşleştiriyorlardı. Almanya'nın ilerleyici devriminin yolu üzerindeki kesin engeli, o zaman egemen olan gerici toplumsal düzende değil, sadece egemen düşüncelerde, özellikle dinde görüyorlardı. Bu yüzden bu toplumsal düzene karşı çıkmayıp, sadece egemen düşüncelere karşı çıkıyorlardı. – 51.

[42] *Nedentanrıcılık (déisme).* — Kişisel bir tanrı düşüncesini reddeden, ama dünyanın amaç nedeni olarak kişiliksiz bir tanrı kabul eden felsefi–tanrıbilimci eğilim. Feodal dünya anlayışı egemen olduğu sürece, nedentanrıcılık, çok kez materyalizmin ve tanrıtanımazlığın üstü örtülü bir biçimi olarak ortaya çıktı. Daha sonraki dönemde, nedentanrıcılık adı burjuva ideologlarının, sadece kilise dogmalarını ve en saçma en çok karşı çıkılan ayinleri kaldırıp dini korumaya ve haklı göstermeye olan eğilimlerini gizlemeye yaradı. – 51.

[43] Bu metin aktarımı, Bruno Bauer tarafından yazılmış ama yazarın adı olmadan *Gazette Littéraire Générale*'in Temmuz 1844 tarihli 8. sayısında yayınlanan ("Eleştirinin Konusu Şimdi Nedir?") adlı makalenin 3. bölümünden yapılmıştır. – 51.

[44] Eşyaları ve olayları, tamamlanmış, değişmez, birbirlerinden kopuk ve iç çelişkilerden bağışık olarak gören, diyalektiğe karşı düşünce biçimi. Burada sözkonusu olan 19. yüzyıla kadar kesin hale geldiği anlamda metafiziktir, yani deneyin sınırlarını aşan sorunları, örneğin

varlık, dünyanın, ruhun, iradeyi cüziyesinin varolması, vb. gibi sorunları salt kurguyla ele alan bir felsefe bölümüdür. 17. yüzyıl metafizikçileri adı altında Marx, gerçek bilginin biricik kaynağını akılda gören ve duyularla elde edilen deneyi ihmal eden sosyalistleri belirtiyor. Bu eğilim 17. yüzyılda dinsel dogmatizme karşı aklın mutlak güçlü olduğunu savunarak ilerici bir rol oynamışsa da, 18. yüzyılda materyalist felsefenin ve bilimin gelişmesi önünde bir engel haline gelmeye başlamıştır. – 52.

[45] "*Dekartçı*" ya da *kartezyen* — Fransız filozofu Descartes felsefesinden materyalist sonuçlar çıkaran Descartes yandaşlarının öğretisi. – 53.

[46] Katolik kilesinin en gerici ve savaşkan örgütlerinden biri olan cizvitler tarikatının (İsa'nın Cemiyeti, 1534'te İgnace de Loyala (1491 ya da 1492-1556) tarafından kurulmuştur) üyeleri. Başlıca amacı katolikliğin pekiştirilmesi ve papalık gücünün sağlamlaştırılması olan cizvitler tarikatı, "amaç, araçları meşru kılar" ilkesine göre davranıyor ve yalanı, casusluğu, cinayeti ve çeşitli devletlerin içişlerine karışmayı kullanıyordu. Çok büyük bir ölçüde, "sapkın mezheplilere" karşı, ilerici düşüncelere karşı baskıyı örgütleyerek ve bütün liberal hareketlere karşı tavır alarak Engizisyonun faaliyetini yönetenler cizvitlerdir. – 54.

[47] Fransa'da ve Hollanda'da 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başında, protestanlığa yakın olan ve Hollandalı tanrıbilimci Cornelius Jansen'in öğretisinin temeli üzerinde doğan katoliklik içindeki dinsel eğilim. Jansenciler katolik kilisesinin hiyerarşisine ve bu kiliseye bağlı papazların kutsal olmayan yaşantılarına karşı çıktılar ve çetin ve dindar bir yaşan sürdürmek için çağrı yaptılar; cizvitleri ve ikiyüzlü ahlaklarını sert bir biçimde eleştirdiler. 17. yüzyılın ikinci yarısında cizvitlerle jansenistler arasında patlak veren savaşta, papa ve Fransa kralı cizvitlerin tarafını tuttular. – 53.

[48] John Law, 1716'da, Paris'te, "Genel Banka" (daha sonra "Krallık Bankası" adı verilen) adında, bir devlet ayrıcalığından yararlanan özel bir para çıkarma bankası kurdu; banka, altın karşılığı düşük olan kağıt-para çıkardı ve bu yüzden çok büyük borsa spekülasyonlarına elverişli bir alan yarattı. Law sistemi, 1720'de çöktü. – 54.

[49] Marx tarihinde bir karışıklık yapmış görünüyor. Gerçekten de Malebranche 1715'te, Condillac'ın ve Helvetius'un doğduğu yıl ölmüşse de, Arnauld ("Büyük Arnauld") daha önce, 1694'te ölmüştü. – 54.

[50] Sözkonusu olan, John Locke'un Londra'da 1690'da yayınlanan *An Essay Concerning Human Understanding* ("İnsan Anlayışı Üzerine Deneme") Londra, 1690, adlı yazısıdır. – 55.

[51] Ortaçağa egemen olan ve okullarda ve üniversitelerde öğretilen dinsel idealist felsefeyi belirten genel terim. Tanrıbilimin hizmetine girerek, doğayı ve gerçeği açıklamaya çalışmıyor, hıristiyan kilisesinin dogmalarına dayanıyor ve onun genel ilkelerinden kurgu yoluyla somut sonuçlar çıkarmaya ve insanların davranışlarını belirlemeye çalışıyordu. Gerileyişinin bütün başlıca tohumları daha skolastik flesefenin önemli bir temsilcisi olan Duns Scot'un öğretisinde vardı. Duns Scot, Marx'ın sözüne göre ortaçağda "materyalizmin ilk ifadesi" olan nominalizm taraftarı idi. – 55.

[52] John Duns Scot (1265 dolayları-1308). — Genel fikirlerin varoluşunu, şeylerin varoluşundan bağımsız olarak kabul eden gerçekçiliğe *(réalisme)* karşıt olarak, bu genel fikirlerin gerçeklik sahibi bulunmadıklarını ve şeylerin adlarından başka bir şey olmadıklarını ileri süren ortaçağ felsefe akımı *adçılık (nominalisme)* temsilcisi Fransisken skolastiği. – 55.

[53] Fransız devrimi döneminde Fransız ütopik komünisti Gracchus Babeuf'ün yandaşları. – 60.

[54] "Feuerbach Üzerine Tezler" 1845 ilkyazında Brüksel'de Marx tarafından yazıldı; tezler, *"ad Feuerbach"* adıyla, 1844-1847 arasındaki defterlerindedir. İlk kez 1888'de Engels tarafından, "Feuerbach Üzerine Marx" adıyla, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı kitabının gözden geçirilmiş ayrıbasımına ek olarak yayınlandı. Engels, "kağıt üzerine çabucak yazılmış, hiç de basılmak üzere hazırlanmamış, ama yeni dünya anlayışının dahice tohumunun bulunduğu ilk belge olarak paha biçilmez olan" bu belgeyi okurun daha kolay anlayabileceği bir duruma getirmek için, tezleri redaksiyondan geçirip bazı değişiklikler yaptı. Buradaki metin Engels tarafından düzenlenen metindir. Marx'ın özgün metni için bkz: *Alman İdeolojisi,* Sol Yayınları, Ankara 1992, 20-22. – 61.

[55] 1845-46'da tamamlandı. İlk kez Marx-Engels, *Œuvres Complètes,* Bölüm 1, c. V, Berlin 1932'de yayınlandı. – 65.

[56] *Gazette allemande de Bruxelles,* 12 Eylül 1847, n° 73'te yayınlandı. – 74.

[57] Anti-kapitalist toplumsal bir demagoji yardımıyla işçileri feodal sınıfların yanına çekmeye ve onları feodal sınıfların burjuvaziye karşı savaşımında kullanmaya çalışan gerici eğilim. Fransa'da Bourbonlar hanedam taraftarı mutlakiyetçilerden bir bölümü böyle bir propaganda yaptı. İngiltere'de bu, soylulardan ve edebiyatçılardan oluşan ve liberallere (Disraeli, Carlyle, vb.) yakın olan "Genç-İngiltere" grubunun işi oldu. Bu eğilimin Prusyalı köy soylularının feodal partisinin bazı

öğeleri üzerinde belli bir etkisi oldu. Görüşleri Almanya'da, *L'Observateur rhénan* adlı gazeteyle yayılıyordu; bu gazeteye karşı Marx, *"L'Observateur rhénan*'ın Komünizmi" adlı makalesini yazdı. – 82.

[58] "Sosyalist" bir üslup arkasında dinsel ideolojiyi gizlemeye çalışan ve feodal sınıflar kadar burjuvazinin de kullandığı gerici eğilim. 19. yüzyılın 40 yıllarında Fransa'da işlenmiş bir biçim altında belirdi; başlıca temsilcileri Buchez (1796-1865) ve Lamennais idi. Düşünceleri İngiltere'de "Genç-İngiltere" grubunun feodal sosyalistleri tarafından yayılan bu grubun, bu ülkede de belli bir etkisi oldu. Almanya'da, 40 yıllarında hıristiyan sosyalizminin propagandası, daha çok Prusya hükümetinin feodal ve kilise partisinin ve katolik kilisesinin temsilcilerinin yapıtı oldu. – 82.

[59] Ekonomik ve politik dergi *Rheinische Zeitung*'da yayınlandı. 2. cüz. Şubat 1850, Hamburg 1850 – 83.

[60] Schiller, *Le Chant de la Cloche* ("Çanın Şarkısı"). – 84.

[61] Daumer'in *Eski Yahudilerde Ateşe ve Moloch'a Tapma,* Brunswick 1842, ve iki ciltlik *Hıristiyan Antikçağın Esrarları,* Hamburg 1847, adlı kitapları anıştırılıyor. – 85.

[62] Daumer'in *Muhammed ve Yapıtı,* Hamburg 1848, adlı kitabına alaylı anıştırma. – 86.

[63] Adolf Knigge'nin *Sur le Commerce des hommes* ("İnsanların Alış-verişleri Üzerine") adlı kitabı anıştırılıyor. – 87.

[64] Marx ve Engels, burada, Gœthe'nin *Wilhelm Meister'in Yolculuk Yılları* adlı romanına atıf yapıyorlar; romandaki bazı sahneler, bilim adamlarının ve artistlerin unvan sahibi kişiler karşısındaki güçten düşürücü bağımlılığını gösterir. – 89.

[65] 1850'de yazıldı; *Neue Rheinische Zeiting*'da, 5. ve 6. cüzleri, 1850 yılının Mayıs-Ekim arasında yayınlandı (Hamburg). – 90.

[66] "Lyonlu yoksullar" diye de adlandırılır. — 1173'te Lyon'da Pierre Valdus tarafından yaratılan dinsel mezhep. Bu mezhep papa tarafından 1184'te aforoz edildi ve böylece muhalefet cephesine itildi. Etkileri büyük olan Vaudois'lar, daha çok Fransa'nın ve İtalya'nın, doğal koşullar sayesinde eski özgürlüğün kalıntılarının hâlâ varolduğu bölgelerinde yoğunlaşıyorlardı. Vaudois hareketi "biçim ve özde tarihin hareketine engel olmaya çalışan gerici bir girişim"di, "ataerkil tarza göre yaşayan Alpler çobanlarının ... kendi içlerine kadar giren feodalitenin yolu kesme" girişimiydi (Engels). – 92.

[67] 17. yüzyılın sonunda Fransa'nın güneyinde doğmuş dinsel mez-

hep; en önemli merkezinin, Albin kentinin, adım taşır, katolik kiliseye ve papaya karşı düşmanlığını belli etti, Simon de Montfort onlara karşı bir haçlı seferinin başına geçti (Albigeois'lar savaşı, 1209-1216); savaşta Albigeois'ların büyük bir bölümü katledildi. – 92.

[68] *Macar usta (Maitre de Hongrie)* adı, Fransa'da 1251'deki köylü ayaklanmasının ("çobanların" ayaklanması) liderlerinden birini belirtir. – 92.

[69] John Wyclif (1328-1384). — Oxford Üniversitesinde profesör; İngiliz reform hareketinin ideologlarından biri. Katolik kilisesinin başlıca dogmaları üzerindeki eleştirisinde, İngiliz burjuvazisinin ve krallık iktidarının İngiliz kilisesini papamn etkisinden kurtarıp onu krala bağlamak özlemini temsil ediyordu. Wyclif'in eleştirisinin ve düşüncelerinin iki yüzyıl boyunca batı Avrupa'daki bütün burjuva kilise reformcularının öğretileri üzerinde büyük bir etkisi oldu. – 93.

[70] *Ütrakçılar* diye de adlandırılırlar. Kentlerin iyi halli burjuvaları ve soyluluğa dayanan hüsçülerin ılımlı kanadı. Daha çok kilisenin reformlarıyla ve cismanileştirmeyle ilgileniyorlardı. Kalikstenler *sub utraque specie* (iki tür altında) inan birliği istedikleri için ütrakçı diye adlandırıldılar. – 93.

[71] İngiliz köylülerin feodal senyörlere karşı yönelmiş bu hareketi 1381'de ve Kent ve Essex kontluklarında patlak verdi ve adını Kent'teki ayaklanmanın liderinden Wat Tyler'den aldı. İngiltere'de feodalizme ciddi bir darbe vuran ayaklanma, esas olarak köylülerin örgütsüzlükleri ve soyutlanmış olmalarından dolayı ve yönetici bir gücün yokluğu sonucunda ezildi (kent yoksulları henüz zayıf ve örgütsüzdü.) – 94.

[72] Merkezleri güney Bohemya'da Tabor olan hüsçülerin sol kanadı. Üyeleri köylülerden, zanaatçılardan, madencilerden oluşuyordu. Taboritler dünyalık hiyerarşiye, kilise hiyerarşisine ve servetlerin eşitsizliğine karşı çıktılar; ulusal bağımsızlığı ve demokratik cumhuriyetçi bir düzen talep ediyorlardı. Taboritlerin hareketi 1434'te kalikstenler tarafından yenildi, ve 1542'de son dayanak noktası, Tabor alındı. Daha sonra, önceki devrimci niteliğini yitirdi. – 94.

[73] 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar İtalya ve Almanya'da varolan mezhep. Üyeleri günahlarının kırbaçlanmayla bağışlanacağına inanıyorlardı. – 95.

[74] Hollanda'dan gelen bu adla, 14. yüzyılda İngiltere'de Wyclif'in teorilerini yayan orta ve aşağı papaz sınıfı üyeleri belirtildi. O zamanki adlarıyla "yoksul kardeşlerin" ya da "yoksul papazların" vaazları bu arada, kilisenin feodal baskısından hoşnut olmayan köylülerin etkisiy-

le, gittikçe, her türlü sömürüye karşı yönelmiş anti-feodal bir nitelik kazandılar. Bu temel üzerinde ilk hıristiyanlığın kardeşlik ve eşitlik İncilini vaazediyorlardı. İngiliz kollarının merkezi, önemli bir yün sanayiinin geliştiği Morfolk'tu. Flaman dokumacılar, oraya, Hollanda'da vaazedilen ilk komünizmin düşüncelerini getirmişlerdi; dokumacılar Hollanda'da özellikle *beghard*ların ya da *lollard*ların komünist merkezinde toplanmışlardı. – 95.

[75] İncilin değişik pasajlarına dayanan, tanrının bin yıllık krallığının beklenişi; İsa'nın yeryüzüne geri dönüşü bu dönemin başlangıcını ilan edecektir. – 95.

[76] Bu pasaj Luther'den alınmıştır. *Epitoma responsionis ad Martinum Luther* ("Martin Luther'e Bir Yanıtın Özeti"), 1520. Luther, *Correspondance,* c. II, Weimar 1939, s. 347. – 97.

[77] Bu pasaj Luther'in Hutten'e Latince bir mektubundan alınmıştır; pasaj, Luther'in Spalatin'e 16 Ocak 1521 tarihli yazısından alınmıştır. (Luther, *Correspondance,* c. II, Weimar 1931, – 249.) – 98.

[78] Melanchthon tarafından işlenmiş Luther'ci kilisenin bu iman beyanı, protestanlar tarafından 25 Haziran 1530'da Augsburg Meclisinde imparator Charles-Quint'e verilmiştir. Bu "az masraflı bir kilise" (katolik inamşın gösterişlerinin ortadan kaldırılması, kilise hiyerarşisinin sadeleştirilmesi vb.) için, burjuva talepleriyle bir tarikata mensup olmayan prenslerin çıkarlarını uzlaştırmayı deneyen bir belgedir. Katolik prensler ve imparator, Augsburg itirafını reddettiler. Charles-Quint'in Luther reformu taraftarı prenslere karşı savaşı, 1555'te, her egemen prense uyruklarının dinini istediği gibi belirtme hakkını veren Augsburg barışıyla bitti. – 98.

[79] Sözkonusu olan 10 Mart — 29 Nisan 1850 tarihleri arasında Erfurt'ta toplanan ve Prusya tarafından yaratılan Alman Birliğine üye devletlerin temsilcilerinden oluşan parlementodur. Parlemento, Almanya'yı gerici Prusya mutlakiyetinin yönetimi altında birleştirme planım işlemekle uğraştı. Birleştirme planlarının başarısızlığı ve Alman Birliğinin bozulması Erfurt Parlamentosuna son verdi. – 98.

[80] Bkz: Luther'in Johann Rühel'e 30 Mayıs 1525 tarihli yazısı (Luther, *Correspondance,* c. II, s. 515). – 101.

[81] Thomas Münzer'in bir vaazından bir bölüm *(Ecrits politiques de Thomas Münzer,* avec un commentaire de Carl Hinrichs. Halle 1950, s. 23-24-25 ve 26). – 103.

[82] Engels, ilk yazılarında dinsel sorunlarda kamutanrıcı bir görüş gösteren idealist filozof Strauss'un ve Feuerbach'ın görüşlerini anıştı-

rıyor. – 104.

[83] Wilhelm Zimmermann tarafından Thomas Münzer'den yapılan metin aktarması iki ayrı söylevden çıkarılan iki pasajdan oluşmaktadır *(Ecrits politiques de Thomas Münzer,* s. 81-82 ve 21). Karş: Wilhelm Zimmermann, *Histoire générale: de la Guerre des paysans,* 2. Bölüm, Stuttgart 1842, s. 75. s. 113. – 106.

[84] Karş: *Ecrits politiques de Thomas Münzer,* s. 29-41 ve 31. – 107.

[85] Pasaj Thomas Münzer'in Melanchthon'a 29 Mart 1525 tarihli mektubundan alınmıştır. – 107.

[86] Karş: Thomas Münzer, *Ecrits politiques,* s. 32 – 107.

[87] Luther, *Correspodance,* c. XV, Weimar 1899, s. 210-221. – 108.

[88] En son araştırmalara göre, Thomas Münzer önce Mühlhausen'e gitti. 1524 Eylülünde kent yoksullarının gösterilerine katıldığı için buradan kovuldu; bunun üzerine Nuremberge'e gitti. – 108.

[89] Karş: Luther'in Johann Briessmann'a 4 Şubat 1525 tarihli mektubu *(Correspondance,* c. III, Weimar 1933, s. 433). – 108.

[90] Karl Marx-Friedrich Engels: *Correspondance,* c. 1 (1844-1853), Berlin 1949. – 111.

[91] Pentateuque ve İncilin birinci kitabı. Kitapta yaradılışın öyküsü ve Yusuf'un ölümünden Musa'mn doğuşuna kadar olan ilkel tarih yazılıdır. – 111.

[92] Marx'ın burada andığı kitap şudur: *Voyages de François Bernier... Contenant la description des Etats du Grand Mogol, de L'Hindoustan, du royaume de Cachemire...,* Paris 1830, c. I, s. 304-305 ve c. III, s. 231-232. İki uzun aktarma, orijinal diliyle, Fransızca verilmiştir; yalnız birinci aktarmanın ilk iki satırı Marx tarafından Almancaya çevrilmiştir. – 115.

[93] *Neue Oder-Zeitung,* n° 295, 28 Haziran 1855. – 118.

[94] *Yukarı ve aşağı kilise.* — İngiliz kilisesinin içinde rakip iki eğilim; birincisinin özellikle soyluluk içinde taraftarları vardı, eski debdebeli törenlere kesin bir biçimde uyulması için mücadele ediyordu ve katoliklikle soydan geçme bağı vurguluyordu; ikinci eğilim, daha çok aşağı papaz sınıfı ve burjuvazi içinde yaygındı; bunlar dış usule en küçük bir önem bile vermiyorlar, ve ikiyüzlü burjuva ahlak anlayışı içinde dinsel propagandaya ağırlık veriyorlardı. – 118.

[95] *Çartizm.* — 1836'dan 1848'e kadar, Halk Yasasının *(People's Charter)* gerçekleşmesi için mücadele eden İngiliz işçilerinin devrimci

ama sosyalist olmayan hareketin adı; Halk Yasasımn talepleri sadece İngiliz devletinin demokratlaşmasıyla ilgiliydi. Çartizm "proleter ve devrimci, geniş ve politik olarak belirli ilk kitle hareketi olarak" (Lenin, *Œuvres choisies en 2 vol.*, c. 2, s. 551) tarihsel bir rol oynadı. – 120.

[96] İncilin ilahilerinden herbiri. – 123.

[97] *Mammon.* — İncillerin zenginlikler şeytanına ve genel olarak şeytana verdikleri ad. – 129.

[98] *Volksstaat* (Alman sosyalistlerinin organı), n° 73, 26 Haziran 1874 sayısında yayınlandı. Friedrich Engels, *Questions internationales traitées dans le Volksstaat de 1871 à 1876,* Berlin 1884. – 132.

[99] *Blankici.* — Fransız sosyalist hareketinin, büyük devrimci Louis-Auguste Blanqui'nin (1801-1881) adını verdiği bir akımıdır. "Blankicilik, *diye yazar Lenin,* insanlığın ücretli kölelikten kurtuluşunu, proletaryanın sımf mücadelesinden değil küçük bir entelektüel azınlığın komplosundan bekler" (V. İ. Lenin: *Œuvres,* c. X, s. 396). – 132.

[100] Marksizme karşı anarşizm taraftarları; öncüsü Marx'a karşı mücadele eden Rus devrimcisi Mihail Aleksandroviç Bakunin (1814-1876) oldu. Bakunincilik, Lenin'in sözüne göre, "kurtuluşundan umudu kalmayan küçük-burjuvanın" dünya anlayışıdır. Bakunin, La Haye Kongresinde Enternasyonalden ihraç edildi. – 132.

[101] Sözkonusu edilen Bismarck'ın 1870 yıllarında güney Almanya'nın kendi yasalarını tutmasım zayıflatmak amacıyla Merkez (katolik) partisine karşı mücadelesinde zorla kabul ettirmeyi başardığı bir dizi önlemdir. Bu *Kulturkampf* 4 Temmuz 1871 tarihli cizvitlere karşı yasa tarafından ve Mayıs yasaları tarafından ifade edildi: papazların yetiştirilmesi ve atanması üzerine 11 Mayıs 1873 tarihli yasa; dinsel konuda disiplin gücü ve dinsel işler krallık mahkemesi kurulması üzerine 12 Mayıs 1873 tarihli yasa; dinsel ceza ve zorlama hakkının kullanılması sınırları üzerine 13 Mayıs 1873 tarihli yasa; kilisenin istifası üzerine 14 Mayıs 1873 tarihli yasa. Bu önlemlerin birçoğu daha sonraları yürürlükten kaldırıldı ya da hafifletildi. Mayıs yasaları 1880'de askıya alındı, sonra kaldırıldı. – 133.

[102] 1875 Mayıs ayının başında yazıldı; ilk kez *Neue Zeit,* 9. yıl (1890-91), c. I'de yayınlandı. – 134.

[103] Ünlü "kültür için mücadele", *Kulturkampf,* yani Bismarck'ın 1870'ten sonra, katolikliğe karşı yönelmiş polis baskıları aracılığıyla Alman katolik partisine, "merkez" partisine karşı yürüttüğü mücadele. "Bu mücadeleyle, Bismarck, katoliklerin militan papaz egemenliği yanlılığını *daha çok sağlamlaştırmaktan* başka bir şey yapmadı; politik

bölünmeler yerine dinsel bölünmeleri ilk plana çıkararak gerçek kültür davasına zarar vermekten başka bir şey yapmadı, işçi sınıfının ve demokrasinin bazı tabakalarının dikkatini, sınıf mücadelesi ve devrimci mücadelenin taşıdığı temel görevlerden en yüzeysel en burjuvaca yalancı papaz egemenliğine karşı mücadeleye çevirdi." (Lenin: "De l'attitude du Parti ouvrier à l'égard de la religion." Makale 1909'da yazılmıştır. Bkz: *Lénine et la religion,* s. 14, Editions Sociales, 1949). – 134.

[104] Marx burada, işçi partisinin, önerdiği programda, partinin dinsel alıklaştırmaya karşı red tutumunu bütün açıklığıyla göstermeyen, buna karşılık burjuva partilerinin "vicdan özgürlüğü" ile ilgili sürekli talebini yinelemekle yetinen Alman sosyal-demokrasisinin yönetimini eleştiriyor. – 134.

[105] 1876 Kasım başından 1878 Mart sonuna kadar yazıldı. s. 135.

[106] Karş: Eugen Dühring, *Cours de philosophie...,* Leipzig, 1875, s. 285, ve E. Dühring, *Cours d'économie politique et sociale...,* 2. Baskı, Berlin 1876, s. 345. – 137.

[107] Tanrısal kişiliklerin daha sonraki bu ikili niteliği, daha sonra mitolojilere giren karışıklığın bir nedenidir; tanrıların niteliğini salt doğal güçlerin yansımaları olarak gören karşılaştırmalı mitolojinin görmediği bir neden. Böylece, birkaç Cermen aşiretinde, savaş tanrısı eski-İskandinav dilinde *Tyr,* eski yukarı-Almanya dilinde *Zio* diye adlandırılır ve Yunanca *Zeus*'a ve Latince *Diu piter* için *Jupiter*'e tekabül eder; başkalarında *Er, Eor* diye adlandırılır ve Yunanca *Ares* ve Latince *Mars*'a tekabül eder. – 138.

[108] Sözkonusu edilen, Kopernik, *De revolutionibus orbium coelestium* [*Gökyüzü Kürelerinin Hareketi Üzerine*], Nuremberg 1543, adlı kitaptır. Kopernik, kitapta, güneş merkezine göre hareket teorisini ortaya koyar. Bu teoriye göre, eskiden kabul edildiği gibi planet sistemimizin merkezinde bulunan dünya değil, güneştir. Güneşin etrafında dönen dünya aynı zamanda kendi etrafında da döner. – 144.

[109] "Geometrinin babası"; geometri öğelerinin 13 kitabında geometrinin ilk tutarlı açıklamasını yaptı. Euclid'in öğeleri bütün dünyada uzun bir süre geometrinin tek temeli oldu. – 144.

[110] Yunanlı astronomi bilgini Ptoleme'nin jeosantrik sistemine göre, dünya, evrenin merkezinde bulunur. Bu teori dinsel evren anlayışının temelini oluşturdu. Astronomide bu teori Kopernik'in büyük buluşuna kadar önemini korudu. – 144.

[111] Sözkonusu, yanma sürecinin cisimlerde özel bir sınırın, flojis-

tiğin varlığıyla koşullandırıldığını kabul eden 17. ve 18. yüzyıllardaki kimyada egemen olan teoridir. M. V. Lomonossov (1711-1765) ve Lavoisier'nin (1745-1794) araştırmaları flojistik teorinin temelsiz olduğunu gösterdi. – 145.

[112] Gökyüzü cisimlerinin erime halindeki bulutsu kültelerden hareketle doğduğu varsayımı. – 148.

[113] Engels, Rus bilgini M.V. Lomonossov'un maddenin ve hareketin korunumuyla ilgili genel ilkeyi Mayer, Joule ve Grove'dan çok önce işlediğini bilmiyordu. Lomonossov, "doğada meydana gelen bütün dönüşümleri" kapsayan, maddenin ve hareketin korunumuyla ilgili "genel doğa yasası" üzerindeki düşüncelerini L. Euler'e bir mektubunda (1748) ve *Considérations sur la solidité et la Fluidité des corps* (1760) adlı kitabında ortaya koymuştu. – 149.

[114] Grove'un *The Correlation of Physical Forces* adlı kitabı 1846'da yayınlandı. Kitabın kökeni Grove'un 1842 Ocağında verdiği ve az sonra yayınlanan dersti. – 150.

[115] Çeşitli deniz ve okyanuslarda görülen (Hint Okyanusu, Pasifik, Malezya ve Japonya takımadalarının kıyıları, Akdeniz, Karadeniz, vb.) ve omurgalılarla omurgasızlar arasında ara biçim olan balığa benzeyen (yaklaşık 5 cm. uzunluğunda) küçük hayvan. – 151.

[116] Ciğerleri ve bronşları olan güney Amerika'da yaşayan bir hayvan. – 151.

[117] *Ceratodus,* Avustralya sularında yaşayan, çift solunum sistemine sahip olan bir balıktır; *archaeopteryx,* sürüngenlerin çeşitli niteliklerine sahip olan, kuşlar sınıfının en eski temsilcisi, ortadan kaybolmuş bir hayvandır. – 151n.

[118] Engels büyük bir olasılıkla Haeckel'in "moner" adını verdiği ve incelediği en basit canlı yaratıkların, bütünüyle yapıdan yoksun küçük *albüminodial* cevher kitleleri olduğunu ve buna karşın yaşamın bütün temel görevlerini yerine getirdiğini söyleyen —daha sonra doğrulanmayan— beyanını anıştırıyor. Karş: Ernest Haeckel *Morphologie Générale des organismes. Eléments généraux de morphologie organique fondée mécaniquement par la théorie de la descendance réformée par Charles Darwin,* c. I, Berlin 1866, s. 133-136. – 154.

[119] Kanada'da bulunmuş olan ve çok eski ilkel organizmaların bir kalıntısı olarak görülen taşıl. 1878'de, Möbius, bu "'taşıl"ın organik kökeni olduğu görüşünü çürüttü. – 154.

[120] Gœthe'nin *Faust*'unda Mefisto'nun sözleri (1. bölüm, 3. sahne). – 157.

[121] Engels burada İtalyan astronomi bilgini Angelo Secchi'nin şu kitabını anıyor: *Le soleil; les plus importantes découvertes récentes sur sa structure, son rayonnement, sa position dans l'univers et ses rapports avec les autres corps célestes.* – 157.

[122] Cervantes'in *Don Kişot*'unun komik bir bölümündeki efsanevi bir adamın adı. – 163.

[123] 1861'de Crookes tarafından bulundu. – 166.

[124] Crookes tarafından 1873-74'te bulunan ışıldama ölçü aleti. "Işık değirmeni"yle ışık ve ısı ışınlarının etkisi altında dönen küçük bir değirmen çarkı belirtilmektedir. – 166.

[125] Sözkonusu edilen, Petersburg Üniversitesinin fizik derneği tarafından 6 Mayıs 1875'te kurulan ve 21 Mart 1876'da faaliyetine son veren "medyumluk olaylarını inceleme komisyonu"dur. Bu komisyon Rusya'da ruhçağrıcılığı yayan kişiliklere, Aksakov (1832-1903), Butlerov (1828-1886), vb. gerçek ruhçağrıcılık olaylarına bir giriş vermelerini önererek çağrıda bulundu. Bu komisyona Mendelyev (1834-1907), Bobilev (1842-1917), Krajeviç, vb. gibi bilginler katılıyordu. Komisyon "ruhçağrıcılık olaylarının bilinçsiz hareketlere ya da bilinçli aldatmacalara çevrildiğini ve ruhçağrıcılık öğretisinin boş bir inan olduğu" sonucuna vardı ve sonuçlarını 25 Mart 1876 tarihli *Golos* ("Ses") adlı gazetede yayınlandı. Komisyonun belgeleri Mendelyev tarafından Saint-Petersburg'da 1876 yılında *Documents pour juger du spritisme* adı altında yayınlandı. – 169.

[126] Mozart'ın *Sihirli Flüt* adlı operasından alınmıştır (I. perde, 18. sahne). – 170.

[127] Engels, darvinciliğe karşı özellikle 1871 Komününden sonra Almanya'da başlatılan gerici saldırıları anıştırıyor. Hatta darvincilikten yana olmuş olan Virchow gibi sayılı bir bilgi bile, 1877'de, darvinciliğin sosyalist hareketle yakın ilişkide olduğunu, dolayısıyla kurulu toplumsal düzen için tehlikeli olduğunu iddia ederek Darwin öğretisinin yasaklanmasını önerdi. – 171.

[128] 18 Temmuz 1870'te Roma'da papanın "yanılmazlığı" dogması ilan edildi. Katolik Alman tanrıbilimcisi Döllinger bu dogmayı kabul etmeyi reddetti. Mayence Ketteler piskoposu da başlangıçta yeni dogmanın ilanına karşı çıktı, ama kısa bir süre sonra gayretli savunucusu haline geldi. – 172.

[129] Bu aktarma, biyoloji bilgini Thomas Huxley'in, kendisini ruhçağrıcılık olaylarının incelenmesi için komite çalışmasına çağırmış olan Londra Dialectical Society'e yazdığı bir mektuptan alınmıştır.

Huxley, bu daveti ruhçağrıcılık üzerine birkaç alaylı notla reddetti. Huxley'in 29 Ocak 1869 tarihli mektubu 17 Ekim 1871 tarihli *Daily News*'de yayınlandı. – 172.

[130] "*Beyefendi, benim bu varsayıma gereksinmem yoktu*" — Laplace'ın, kendisine gökyüzü mekaniğinde neden tanrıdan sözetmediğini soran Napoléon'a yanıtı. – 176.

[131] Engels, Tyndall'ın, Belfast'ta, 19 Ağustos 1874'te, İngiliz Bilim Birliği oturumunda verdiği konferansa başvuruyor (konferans metni 20 Ağustos 1874'te *Nature* dergisinde yayınlanmıştır). Marx'a 21 Eylül 1874 tarihli mektubunda Engels, bu konferans hakkında daha ayrıntılı bilgi verir. – 176.

[132] Spinoza'nın *Ethique*'inin birinci bölümünün ekinde, doğanın erekbilimsel anlayışının taraftarlarının yararlandıkları tek kanıt olan bilgisizliğe çağrıdan sözeder. – 177.

[133] *Sozialdemokrat*'ta, n° 19 ve 20, 4 ve 11 Mayıs 1882, yayınlanmıştır. – 178.

[134] Ari deyimi bugün artık eskimiş ve bilimsel olmayan bir deyim olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta Ari adı sadece Hindistan ve İran'da eskiden oturanların kendilerine verdikleri addı; 19. yüzyıldan itibaren bu deyim bazı bilginler tarafından "Hint-Avrupa" karşılığı olarak, yani Hint-Avrupa dillerini konuşan bütün halkları belirtmek için kullanıldı. Daha sonra Ari kavramı yardımıyla Hint-Avrupa halklarının hiçbir zaman varolmamış bir ırk birliği imal edilmeye çalışıldı. Alman faşistleri "Arileri" üstün olduğu iddia edilen bir ırkın temsilcileri yaparak bu deyimi kullandılar. "Ari" deyimini zamanındaki bilimin kullandığı anlamda kullanan Friedrich Engels, bu deyimle Hintli-Avrupalıları, yani "dilleri, dillerin içinde en eski dil olan Sanskritçe etrafında gruplaşan halkları" kastediyordu (F. Engels: *Eski Cermenlerin Tarihine Katkı).* – 179.

[135] Bakire Meryem'in fitrî günahı olmadan hamile kalmasına ilişkin katolik dogması. – 180.

[136] Engels, Henri Heine'nin *"le dieu Apollon"* adlı şiirini düşünüyor. – 181.

[137] Fallmerayer şöyle yazıyordu: *"Mani ya da Maina* bölgesi sakinleri ve adı etrafındaki tartışmaları yeniden başlatmak istemiyorum. Bununla birlikte bir şey kesindir: 9. yüzyılın Maniyatları ... hâlâ puta tapıyorlardı..." (Karş: Jacob Philipp Fallmerayer, "Quelle influence a eu l'ocupation de la Grèce par les Slaves le destin de le cité d'Athènes et de l'Attique? Ou nouveaux arguments à l'appui de la thèse sur l'origine des

Grecs modernes, exposée dans le 1er volume de *Histoire de la presqu'île de la Moréa au cours moyen âge"*, Stuttgart ve Tubingue, 1835, s. 78-79.) – 184n.

[138] *Lazare.* — Kötü zenginin meselinde sözü edilen zavallı cüzamlı. – 185.

[139] İlk kez İngilizce olarak *Progress*'de, c. 2, Londra 1883, s. 112-116, yayınlandı. – 189.

[140] *Tübingen okulu.* — 19. yüzyılın ilk yarısında Ferdinand Christian Baur tarafından kurulan İncil araştırma ve eleştirme okulu. Bu kurulun üyelerinin ilgilendiği İncilin rasyonalist eleştirisi, sonuçsuz olması ve İncilin bazı temel açıklamalarını tarihsel açıdan güvenilir olarak korumak isteğiyle nitelenir. Bununla birlikte, araştırmacılar, istemeyerek, İncilin otoritesini azaltmak için çok şey yaptılar. – 189.

[141] *Teslis.* — Baba, Oğul ve Kutsal-Ruhun tek bir tanrı halindeki birliği. – 191.

[142] Eski Yunanistan'ın Peloponez kuzeyindeki ülkesi. – 194.

[143] Tacitus şöyle yazar: *Sub item tempus Achaia atque Asia falso exterritae, velut Nero adventaret, varro super exitu ejus rumore, eoque, pluribus vivere eum fingentibus credentibusque.* (Aynı dönemde, Akay ve Asya, Neron geri geliyormuş gibi temelsiz bir korkuya kapıldılar, zira çok sayıda söylenti öldüğüyle ilgiliydi ve birçok kişi bir öykü yaratıyor ve onun hâlâ yaşadığına inanıyordu.) – 194.

[144] 1886'da yazıldı. İlk kez *Neue Zeit*'ta 4. yıl (1886), n° 4 ve 5, yayınlandı; ayrı basım olarak önsözüyle birlikte Stuttgart'ta 1888'de yayınlandı. – 197.

[145] Sözü edilen, ancak yüzyılın başında ele geçen ve tümüyle ilk kez 1933 yılında, Marx-Engels-Lenin Enstitüsünün çalışmalarıyla basılan *Alman İdeolojisi*'dir. – 197.

[146] Engels burada, Heine'nin, *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* adlı yapıtım anıştırıyor. Fransız halkına sunulan bu kitapta, Heine, Alman felsefesinin ve bu felsefenin zamanında oynadığı rolün bir karakteristiğini veriyordu. – 200.

[147] Hegel, bütün tarih felsefesinin temeli olan bu savı ilk kez *Principes de la Philosophie du droit* (1820) adlı yapıtının önsözünde açıklamıştır. – 200.

[148] Hegel bu düşünceleri, *Principes de la Philosophie du droit, ou Esquisse du droit naturel et de la science de l'Etat*, 3. Kesim, § 270'te şöyle formüle ediyor: "... esas gerçeklik zorunluluktur, gerçek olan ken-

dinde-zorunludur." – 200.

[149] Karş: *Manifeste du Parti Communiste,* Editions sociales, 1960, s. 31-32, burjuvazinin bu devrimci eyleminin açıklandığı pasaj. – 202.

[150] Napoléon'a karşı kurtuluş savaşları denilen bu savaşlar sırasında Prusya kralı, uyruklarına bir anayasal düzeni kabul etmeyi vaadetmişti. Bu vaat hiçbir zaman yerine getirilmedi. – 204.

[151] Karş: F. Engels, *Anti-Dühring,* Sol Yayınları, Ankara 1995, s. 158. – 205.

[152] 1838-1848 yıllarında A. Ruge ve Th. Ectermeyer tarafından çıkartılan sol-hegelcilerin dergisi. – 206.

[153] Strauss bu kitapta, İsa'yı bir tanrı olarak değil, ama büyük bir tarihsel kişilik olarak sunar, İncilin anlatıları hıristiyan toplulukları içinde hemen hemen bilinçsiz bir biçimde ortaya çıkan mitler olarak kalır. Bruno Bauer, Strauss'u eleştirisinde, onu, mitlerin yaratılmasında bilincin rolünü tanımazlıktan gelmekle suçlar. – 207.

[154] 1845'te yayınlanan ve Marx ve Engels tarafından *Alman İdeolojisi*'nde eleştirilen *L'Unique et sa propriéte* adlı kitap amştırılıyor. – 207.

[155] Öyle görünüyor ki, Engels Everard Ferdinand'ın *Im Thurn*'ün 1883'te, Londra'da yayınlanan şu kitabına gönderiyor: *Chez les indiens de la Guyane. Esquisses sur l'intérieur de la Guyane britannique, concernant principalement l'anthropologie.* – 209n.

[156] Hegel'in yapıtı, bütünüyle, Hume ve Kant felsefesinin bir eleştirisidir, özellikle *Mantık* adlı kitabında bu konu üzerinde fazlasıyla durulmuştur. – 211.

[157] Karş: Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm,* Sol Yayınları, 1993, s. 99-109. – 212.

[158] Sözkonusu edilen, gözlemci Galle'in 1846'da Berlin gözlemevinden bulduğu Neptün gezegenidir. – 212.

[159] Karş: Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm,* s. 215-217. – 212.

[160] Bu konuda karş: *Anti-Dühring,* Sol Yayınları, 1995, s. 116-117. – 214.

[161]Karş: Karl Grün, *Ludwig Feuerbach à travers sa correspondance, ses Œuvres posthumes et l'Évolution de la philosophie,* c. 2, Leipzig ve Heidelberg 1874, adlı yapıttaki "Aphorismes posthumes". – 214.

[162] Daha 1745'te Lomonossov tarafından çürütülen filojistik teorisine göre yanma olayının özü, yanan cisimden flojiston denilen varsayılı bir başka cismin çıkıp gitmesine dayanıyordu. Lavoisier, İngiliz kimyacısı Priestley'in araştırmalarına dayanarak, 18. yüzyılın sonunda doğru teoriyi kurdu. Yanma, iki cismin yarışması değildir, yanan cismin oksijenle birleşmesinden ibarettir. – 214.

[163] Vogt, Büchner, Moleschott. – 216.

[164] Sözkonusu edilen, Robespierre tarafından "yüce varlığa" tapmayı yeniden canlandırma girişimidir. – 222.

[165] Karş: Ludwig Feuerbach, "Contre le dualisme du corps et de l'âme, de la chair et l'esprit", *Œuvres Complètes,* c. 2 Leipzig 1846, s. 363. Karş: Ludwig Feuerbach, "La nécessité maitrise toutes les lois et abroge", *L. F. à travers se correspondance, ses Œuvres posthumes..., op. cit.*, s. 285-286; "Principes de la philosophie. Nécesité d'un changement. 1842-43", *L. F. à Travers sa Correspondance..., op. cit.,* c. 1, – 224.

[166] Engels'in birkaç sözcükle belirttiği bu düşünce, Hegel tarafından yapıtlarının değişik pasajlarında formüle edilmiştir. Hegel, *Cours sur la philosophie de la religion* adlı yapıtında şöyle demektedir: "... eğer insan sadece kendi doğasına göreyse, olmak zorunda olduğu gibi değildir; bu düşünce, insanın doğasından kötü olduğu söylenerek ifade edilir." Hegel *Principes de la philosophie du droit*'da da şöyle der: "insanın doğasından kötü olduğunu söyleyen hıristiyan öğretisi, insanı iyi olarak gören öğretiden üstündür." – 224.

[167] Karş: Ludwig Feuerbach, "Fragments d'une caractéristique de mon *curriculum vitae philosophique", Œuvres Complétes,* c. 2, Leipzig 1846, s. 411. – 225.

[168] Prusyalıların Sadowa zaferi (3 Temmuz 1866) burjuva Alman tarihçileri tarafından "kültürün ve eğitimin zaferi" olarak ilan edilmiştir. "Sadowa zaferi, Prusyalı öğretmenin zaferidir" diyen ünlü sözü onlar yaratmışlardır. – 227.

[169] Adalet anlayaşı, onu Yunan efsanesinde cehennem yargıcı olarak tayin ettirmiştir. – 227.

[170] 325'te İznik'te toplanan ilk piskoposlar meslici Arius'un (336'da öldü) sapkın mezhepli doktrinini reddetti, hıristiyan inancına ve örgütlenmenin temellerine, ve kilisenin, devletin ele geçirilmesi mücadelesindeki taktiğine ilişkin bir dogma kurdu. – 244.

[171] 1685'te, Louis XIV, Henri IV'ün 1598'de protestanlara tapma özgürlüğü ve hak eşitliği verdiği Nantes Fermanının yürürlükten

kaldırdı. – 246.

[172] 1871'de Prusya'nın egemenliği altında kurulmuş ve Almanca konuşan bütün ülkeleri kapsamayan Alman İmparatorluğu. – 247.

[173] *Neue Zeit,* 5. yıl, 1887, n° 2, s. 49-51'de yayınlandı. – 249.

[174] İlk kez *Sozialistische Akademiker*'de (1. yıl, 1895, Berlin, s. 351-353'te yayınlandı. – 253.

[175] Sözkonusu edilen F. Engels'in *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitabıdır. – 253.

[176] Sözkonusu edilen Wilhelm Wachsmuth'un *Archéologie héllénique,* c. 2, kesim 4, Halle, 1826-1830, adlı kitabıdır. – 254.

[177] Bu tümceyle bağlantılı olarak: "Aynı kandan kızkardeşle bir evlilik Girit'te hoş karşılanmayan bir şey değildi", sayfa dibindeki not: "Strabon'da Ephore, 10-482"; Engels burada Strabon'a açık olarak başvuruyor. Strabon'da sözkonusu pasaj şöyledir: "Girit yasalarının en önemlileri, Ephore'un dediği gibi, ayrıntılı olarak şunlardır. Gençler topluluğundan aynı zamanda çıkan herkes, aynı zamanda evlenmek zorundadırlar, bununla birlikte genç karılarını evlerine hemen değil, sadece onlar ev işlerini yürütebilecek duruma gelince götürürler. Erkek kardeşler olduğu zaman, drahoma, bir erkek kardeşin miras yapının yarısından meydana gelir." (Strabon, *Géographie.)* – 254.

[178] İlk kez *Leipziger Volkszeiting'da,* 26 Ekim 1895, yayınlandı. – 258.

[179] *Kapital*'in III kitabı. – 265.

[180] İlk kez *Socialism: Utopian and Scientific'te,* yayınlandı (Londra 1892). Aynı zamanda (ilk yedi paragrafı olmaksızın) Almanca "Tarihi Materyalizm Üzerine" adıyla *Neue Zeit*'ta, 11. yıl, (1892-93), c. 1, n° 1 ve 2, yayınlandı. – 266.

[181] Gotha Kongresinde (Mayıs 1875) – 266.

[182] Bernstein bu ahbap topluluğu içindeydi. Bismarck'a karşı yürüttüğü mücadelenin gereği, daha Marx ve Engels sağ iken bu çevreden ayrıldı. Engels 1892'de bu satırları yazarken, vaziyetnamenin yerine getirilmesiyle görevlendirdiği adamlardan biri olan Bernstein'ın, ölümünden sonra davaya ihanet edeceğini, ilk aşklarına döneceğini ve daha embriyon halindeyken ölümüne yolaçtığı ayrılıkçı partiyi kurmayı deneyeceğini aklından geçirmezdi. *(Paul Lafargue'ın notu.)* – 267.

[183] Bunlar, girişin 1. bölümü, ve III. kesimin 1. ve 2. bölümleridir. Girişin 1. bölümü ikiye ayrılmış ve aralarına III. kesimin 1. bölümü

yerleştirilmiştir. – 268.

[184] İlk kez *Revue Socialiste*'te, 1880, yayınlandı. – 268.

[185] 1882 Aralığında Engels, "Mark" başlığı altında, 1883 başında Zürih'te yayınlanan *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* broşürünün ilk baskısına ek olarak, çok eski tarihlerden o zamana kadarki Alman köylü tarihinin kısa bir özetini yazdı. "Mark", 1883'te, imzasız olarak, yeniden gözden geçirilmiş bir biçimde, *"Alman Köylüsü, Ne İdi? Nedir? Ne Olabilir?"* adı altında köylüler için propaganda yazısı olarak yeniden yayınlandı. – 268.

[186] Herbert Spencer, Huxley, darvinci filozoflar ve bilginler, yurttaşlarının saygınlığına dokunmamak için kendilerine *agnostique* (bilinemezci) adını verdiler; bu Yunanca sözcükle, tanrı, madde, erek nedenleri, kendinde-şey, vb. üzerine her türlü bilgiden yoksun olduklarını söylemek istiyorlardı. Şakacılar bunu İngilizceye *know nothing*, hiçbir şey bilmeyen olarak çevirdiler. Auguste Comte'ta 18. yüzyıl felsefesini reddeden ve, İncilin köpeği gibi kusmuğuna dönen Fransız burjuvazisinin hoşuna gitmemiş olmamak için pozitivizmini bu cansıkıcı sorunlardan kurtarmıştı. *(Poul Lafargue'ın notu.)* – 270.

[187] *Nominalizm* (adcılık), ortaçağ felsefesinin bir eğilimidir; genel tür kavramlarını (evrenselleri) sadece adın, insanların düşüncelerinin ve dillerinin ürünleri olarak, ve ancak gerçekten varolan özel şeyleri belirtmek için bir değeri olduğunu kabul eder. Ortaçağın realistlerinin tersine, adcılar, şeylerin ilkörnekleri ve yaratıcı kaynakları olarak kavramların varlığını reddediyorlardı. Bu anlamda adcılık ortaçağda materyalizmin ilk ifadesidir. – 270.

[188] Marx-Engels, *Kutsal Aile*, Sol Yayınları, Ankara 1994, s. 171-173. – 272.

[189] *Great unwashed*, sözcüğü sözcüğüne "ulu yıkanmamışlar" demektir. Ledru-Rollin, Mazzini, Pyat ve 1848'in gül suyunda yıkanmış cumhuriyetçileri, sosyalistleri aynı şekilde küçük görüyorlardı; *democ-socs*'lar [sosyal-demokratlar] sabunla savaş halindeler diyorlardı. Temizlik, burjuvaların yolduğu işçi sınıfı için ancak güçlükle elde edilebilecek bir lükstür: bu parlak kafalar, suç ortakları burjuvaların, işçilere çektirdikleri yoksulluğu, onların kabahati imiş gibi yüzlerini vuruyorlardı. *(Paul Lafargue'ın notu.)* – 272.

[190] *Vaftizcilik* (*Baptisme*) İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de çok yandaşı olan bir mezheptir: ayırıcı dogması müminleri ancak erginlik çağında, bütün vücuduyla suya sokarak vaftiz etmektir. *(Paul Lafargue'ın notu.)* – 273.

[191]Yoksullara maddi ve "manevi" yardım için yöntemci vaiz William Booth (1829-1912) tarafından 1878'de Londra'da kurulan dinsel ve insan sevgisi yanlısı burjuva örgüt. Başlıca görevlerinden biri dinsel ve ahlaki vaazları ve gerici bir propaganda sayesinde halkın bilincini körletmektir. Örgütün Birleşik Devletler'de ve bir dizi başka kapitalist ülkelerde ve özellikle sömürge politikasımn uygulanmasını desteklediği sömürgelerde kolları vardır. Selamet Ordusu askeri biçimde örgütlenmiştir. Gerici burjuvazinin ellerinde, işçi ve demokratik harekete karşı yöneltilmiş bir araçtır. – 273.

[192] *Kendinde-şey* ya da *numen,* Kant'ın felsefesinde, tanınamazdır, ve tanınabilir olan *Fenomen*'e karşıttır. Engels, burada, böyle bir felsefi tutumun yanlışlığını gösteriyor. – 275.

[193] Kişilerin, ne yaparlarsa yapsınlar, önceden cennetlik ya da cehennemlik olduğunu savunan öğreti. – 279.

[194] 1648 ve onu izleyen yıllarda. – 279.

[195] *Yeomanry*'ler, özgür ve topraklarını kendileri işleyen küçük toprak sahipleriydiler; o tarihte İngiltere'de çok kalabalıktılar. *(Paul Lafargue'm notu.) Yeomanry,* yeomanlar topluluğu demektir. – 279.

[196]1455-1485. — Daha sonra sözkonusu edilen Henri VIII, İngiltere'de 1509'dan 1547'e kadar hüküm sürdü ve katolik kilisesiyle bağları kopardı. – 280.

[197] 1764-1790 arasında, ilki, buhar makinesini; ikincisi, iplik eğirme makinesini *(mule-Jenny);* üçüncüsü dokuma tezgâhını bulan üç İngiliz. – 284.

[198] Dışardan tahıl ithalatını sınırlamayı, hatta yasaklamayı öngören *"tahıl yasaları"* büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını korumak için çıkarılmıştı. Bu konuda sanayi burjuvazisiyle toprak soyluluğu arasındaki mücadele, 1846'da buğday üzerine olan yasaların kaldırılmasına ilişkin bir yasayla sona erdi. – 285.

[199] 10 Nisan 1848'de, çartistler tarafından düzenlenen, ve beşbuçuk milyon imzalı bir dilekçenin konacağı parlamentoya doğru hareket edecek bir gösteri yasaklandı: ordu yardıma çağırıldı. Çartist meclis o zaman gösteriyi iptal etti ve parlamento dilekçeyi reddetti. Çartist hareket burada kesin bir yenilgiye uğradı. – 286.

[200] Yani Amerika Birleşik Devletleri. Bu belirtme kısa bir süre sonra yerini Sam Amca sözüne bıraktı. – 286.

[201] *Revival* (uyanış) sözcüğünden gelir. Anglo-Saksonların 19. yüzyılda çeşitli örneklerini verdikleri, ortak din değiştirme, imana

dönüş hareketi. – 286.

[202] Revivalizmin kurucuları arasında bulunan Amerikalı misyonerler. – 286.

[203] Seçmen olmak için, en az 200 frank doğrudan vergi vermek gerekiyordu (1830 devriminden önce bu miktar 300 franktı.) Seçim *censi* buna denirdi. – 287.

[204] Engels bunları parlamenter kurumları tehlikeye atmış olan Boulanger bunalımının ertesinde yazıyordu. – 287.

[205] 1846. Bu ilga serbest ticaretin koruyuculuk üzerine ve İngiliz burjuvazisinin *Landlord*lar (toprak ağaları) üzerine zaferinin bir işaretidir. – 288.

[206] 1867 yılının seçim reformu. – 288.

[207] Almanya'da, 1870'ten sonra klasik İngiliz iktisadının ilkelerine, yöntemlerine ve eğilimlerine karşı çıkan ve toplumsal bir politika öğütleyen bazı ekonomi politik profesörlerine verilen ad. Örnek olarak Schmoller, Adolf Wagner, Brentano'yu sayabiliriz. Bunlar elbette karşıdevrimciydiler. Bismarck'ın 1880'den sonra giriştiği "toplumsal reformlar" siyasetine ilham oldular. – 289.

[208] *School boards.* — 1870'te kurulan eğitim komisyonları. Görevleri "kamu okulları kurmak ve gereksinmelerini karşılamak üzere belirli bir vergi toplamak, velileri, çocuklarını okula göndermeye zorlamak ve yoksulları okul borçlarından bağışık tutmaktır." (Seignobos: *Histoire politique de l'Europe contemporaine,* s. 65.) – 290.

[209] *Labour Party*'nin (İşçi Partisinin) (1900) beşiği olan işçi temsili komitesinin kuruluşundan sekiz yıl önce yazılmıştır. – 291.

[210] *Neue Zeit*'ta, 18. yıl (1894-95), c. I, n° 1 ve 2, s. 4-13 ve 36-43, yayınlandı. – 293.

[211] *Almoravidler:* kuzey Afrika'daki ve güney İspanya'daki magrip [El-Muvahiddin] hanedanı (1056-1146). *Almohadlar:* 1146 Almoravidler hanedanını yıkıp 1269'a kadar hüküm süren bir başka mağrip [El-Morabitin] hanedanı.

Hartum Mehdisi adı altında belirtilen Mısır Sudan'ındaki halk ayaklanmasının (1881-1885) lideri Muhammed Haşmet'tir (yaklaşık 1884-1885). Köylülerin ve göçebelerin bu ayaklanması, İngiliz ve başka sömürgecilere karşı yönelmişti ve geçici olarak (1898'e kadar) onları Sudan'dan kovmayı başardı. – 294n.

[212] Jüpiter'in sürekli bir açlık ve susuzluk duymaya mahkum ettiği Lidya kralı. Tantal, kıyıları meyve ağaçlarıyla dolu bir nehir kıyısında

gösterilir: su içmek istediği zaman su, parmaklarının arasından dökülür; meyve koparmak istediği zaman dallar yukarı kalkar. – 295.

[213] Engels, Lucien'in *De la mort de Pérégrinus* adlı küçük bir kitabını amştırıyor. – 296.

[214] Sözkonusu edilen, Commodien'in yahudilere ve payenlere söylediği dini savunan şarkıdır. – 302.

[215] *Kabala:* Yaradılış Kitabındaki (7. yüzyıl) ve Parlaklık Kitabında (13. yüzyıl sonu) bulunan, tanrıbilimci ezoterik yahudi sistemi. Bu iki kitap, tanrısallığın kendi kendine belirmesiyle, tanrısallığın kendini göstermesiyle ve Bütünün dört öğeye ayrılmasıyla ilgili mistik öğretiyi açıklarlar. – 302.

[216] İlk hıristiyanlık döneminin mistik dinsel bir eğiliminin üyeleri: felsefede, yeni platonculuğu pitagorcu ve hıristiyan düşüncelerle birleştiren ve ortaçağ obskürantizmine zemin hazırlayan seçmeci ve gerici eğilim. – 302.

[217] Eski Yunanlılarda 600 kademlik bir uzunluk ölçüsü. – 318.

[218] Antik İran'da, Azerbaycan'da ve Orta Asya'da yaygın olan Zerdüşt dininin "kutsal kitaplarının" tümü; kitaplar İÖ yaklaşık 9. yüzyıldan, İS 3. yüzyıla kadar birleştirildiler. – 319.

[219] J. Ph. Fallmerayer: *Histoire de la presqu'île de Morée au moyen âge, essai historique,* 1. bölüm, Stuttgart ve Tübingen 1880, I, s., 227. Kitapta şöyle deniyor: "... 6. yüzyılın sonundan 9. yüzyılın ortasına kadar, eski hıristiyanlık sadece Peloponez'den değil, bütün İllirya üçgeninden orada oturanlarla birlikte ortadan kaybolmuştur. Bununla birlikte Mayna Kanton'unda Yunanlıların daha yumuşak payenliği tutunmuştu, öyle ki Rodegast'a ve hıristiyan tanrısının sakin majestelerine sunulmuş insan kurbanları arasında, kurban etme tapınaklarının üstünde hâlâ unutulmuş Zeus'un buhuru tütüyordu." – 319.

[220] Katoliklerde İsa peygamberin kamnı ve etini temsil eden ekmek ve şarapla yapılan ayin. – 320.

[221] Die Neue Zeit'ta (Bd. 2, Nos. 27 ve 28, 1894-95) kısaltılmış olarak, ve Karl Marx, *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850,* Berlin 1895'te yayınlandı. – 322.

A

Agassiz, Louis Jean Rudolf (1807-1873). – İsviçreli doğabilimci; gerici ve idealist bir dünya anlayışının temsilcisi; darvinciliğe karşı ve "tanrısal yaradılış"ın savunucusu. – 175, 176.

Aksakov, Aleksandr Nikolayeviç (1832-1903). – Ruhçağrıcılık yapan Rus mutasavvıfı. – 169.

Anaksagoras, (İÖ yaklaşık 500-428). – Anadolu'da Klazomenes'ten gelme Yunanlı materyalist felsefeci. – 55.

Anderson, James (1739-1808). – İngiliz iktisatçı, rant teorisi için Ricardo'nun habercisi. – 130.

Antioküs IV, Epifan. – İÖ 175-163 arası Selefkiler hanedanından olan Suriye kralı. – 303.

Antonin Dindar (Titus, Aurelius, Fulvius) (96-161). –138'den 161'e kadar Roma imparatoru. – 301.

Appien (1. yüzyılın sonlarından 2. yüzyılın 70 yıllarına dek). – İskenderiyeli tarihçi; bir Roma tarihi yazmıştır. – 242.

Aristoteles (İÖ 384-322). – Antikçağın büyük düşünürü. – 16, 32.

Arkwright, Sir Richard (1732-1792). – Sanayi devrimi döneminin İngiliz müteahhidi; çeşitli eğirme makinalarının bulucusu ve yapımcısı. – 284.

Arnauld, Antoine (1612-1694). – Fransız felsefeci, Descartes'in idealist bilgi kuramının taraftarı; metafizikçi. – 54.

Arnold, de Brescia (yaklaşık 1100-1155). – İtalyan kilise reformcusu; Roma'da ve başka kentlerde papaya ve kilise feodallerine karşı kent yoksulları hareketinin ideoloğu; sapkın mezhepli diye asıldı. – 92, 93.

Arşimet (İÖ yaklaşık 287-212). – Büyük Yunanlı matematikçi ve fizikçi. – 121.

Aston, Louise (1814-1871). – Küçükburjuva demokratik eğilimli Alman edebiyatçı. – 84.

Auerbach, Berthold (1812-1882). – Liberal eğilimli edebiyatçı; daha sonra Bismarck'ın bir savunucusu haline geldi. – 84, 86.

Augustin, (Aurelius Augustinus) (354-430). – Kuzey Afrika'daki Hippone'un piskoposu; kilise azizi ve pederi. – 28.

Augustus (Caius, Julius, Sezar, Oktavius) (İÖ 63-İS 14). – İlk Roma imparatoru. – 180, 194, 315.

B

Babeuf, Gracchus (François Noël) (1760-1797). – Fransız devrimcisi; ütopik komünizmin temsilcilerinden biri, "Eşitler komplosunun" düzenleyicisi; giyotinde canverdi. – 140.

Bacon Francis, vicomte de Saint-Alban ve *baron de Verulam* (1561-1626). – İngiliz felsefeci, İngiliz materyalizminin kurucusu; doğabilimci, siyaset adamı ve tarihçi. – 31, 55, 56, 57, 161, 270, 272.

Baer, Karl Ernest de (1792-1876). – Rus akademisi üyesi, modern karşılaştırmalı embriyolojinin ku-

rucusu; coğrafyacı. – 151, 175.
Bakunin, Mişel Aleksandroviç (1814-1876). – Rus devrimci, anarşizmin ideologlarından. 1869'da Birinci Enternasyonale katıldı 1872'de bölücü etkinliği nedeniyle atıldı. – 207, 229.
Ball, John. – İngiliz kır pastörü, halk vaizi, İngiltere'deki köylü ayaklanmasının (1381'de Wat Tyler'in ayaklanması) liderlerinden biri, 1381'de idam edildi. – 92, 94.
Barbon, Nicolas (yaklaşık 1640-1698). – İngiliz doktor ve iktisatçı, klasik burjuva ekonomi-politiğin habercilerinden biri. – 129.
Barth, Paul (1858-1922). – Marksizme hasım burjuva gazete yazarı. – 265.
Bauer, Bruno (1809-1882). – Genç-hegelci hareketin yöneticilerinden biri, radikal, İncilin eleştirmeni, ilk hıristiyanlığın tarihi üzerine birçok kitabın yazarı. – 26, 179, 180, 182, 183, 207, 209, 229, 300, 301, 321.
Baur, Ferdinand Christian (1792-1860). – Tübingen okulunun kurucusu protestan tanrıbilimci, Tübingen'de profesör. – 189.
Bayle, Pierre (1647-1706). – Fransız gazete yazarı ve felsefeci; septik; metafiziğe, kilise dogmatizmine ve dinsel önyargılara karşı. – 54, 55, 246.
Becker, August (1814-1871). – Gazete yazarı, 40 yıllarında Weitling taraftarı. – 298.
Benary, Ferdinand (1805-1880). – Oryantalist, Berlin'de profesör, İncil üzerine çalışmaların yazarı. – 195, 314, 316, 318.
Bengel, Johann Albrecht (1687-1752). – Protestan tanrıbilimci. – 318.
Bentham, Jeremie (1748-1832). – İngiliz sosyolog, yararcılığın teorisyeni. – 60.
Bernier, François (1625-1688). – Fransız doktor ve gezgin. – 113, 114, 115, 117.
Bernstein Edouard (1850-1932). – 1872'de sosyal-demokrat, 1898'den itibaren revizyonizmin öncüsü oldu. – 265.
Berthelot, Marcelin Pierre Eugene (1827-1907). – Büyük Fransız kimyacı, organik maddelerin sentezi ve kimya tarihi üzerine çalışmaların yazarı. – 222.
Bismarck, Otto Prens (1815-1898). – Alman devlet adamı; küçük toprak soyluluğundan gelmiştir; 1861'den 1890'a kadar ülkesinin politikasını gerici bir yönde yönetmiştir. – 133, 139.
Blanc, Louis (1811-1882). – Fransız küçük-burjuva sosyalist ve tarihçi, 1848'de geçici hükümetin üyesi, daha sonra 1870'e kadar göç etti. 1871'de Paris Komününe ihanet etti. – 219.
Blanqui, Louis Auguste (1805-1881). – Fransız devrimci; 1848 devrimi sırasında proletaryanın savunucusu; iktidarı bir komplocular örgütü aracılığıyla alma düşüncesini savunuyordu, devrimci diktatorya taraftarı. – 132, 306.
Bloch, Joseph. – Reformist *Sozialischer, Akademiker ve Sozialistische Monatshefte* dergilerinin yazarı. – 253.
Boccaccio, Giovanni (1313-1375). – İtalyan şair ve hümanist. – 93.
Bolingbroke, Henri Saint John, vicomte (1678-1751). – İngiliz felsefeci, nedentanrıcı, muhafazakârların liderlerinden biri. – 282.
Böhme, Jacob (1575-1624). – Zanaatçı, mutasavvıf felsefeci; sisteminde diyalektik öğeler bulunur. – 18, 56, 270.
Brentano, Lujo (1844-1931). – Alman iktasatçı, "kürsü sosyalizmi"nin temsilcisi. – 291.
Bright, John (1811-1889). – İngiliz sanayici, siyaset adamı; serbest

değişim taraftarı, buğday yasalarına karşı birliğin *(Anticorn Law League)* kurucularından biri. – 289.

Bruno, Giordano (1548-1600). – Büyük İtalyan düşünür, materyalist ve tanrıtanımaz, Kopernik'in evrenin düzeni teorisini geliştirdi; Engizisyon tarafından sapkın mezhepli diye yakıldı. – 143, 173.

Buckland, William (1784-1856). – İngiliz jeolog. – 272.

Butlerov, Aleksandır Mihayiloviç (1826-1886). – Rus kimyacı, organik birimler yapısı teorisinin yaratıcılarından biri. – 169.

Bruckner, John (1726-1804). – İngiliz protestan kilise adamı. – 129.

Büchner, Ludwig (1824-1899). – Alman doktor, doğa bilimlerini halkın anlayacağı biçime getirdi, mekanikçi materyalizmin temsilcisi. – 214.

C

Cabanis, Pierre Jean Georges (1757-1808). – Fransız doktor, felsefi materyalizmin temsilcisi. – 53.

Cabet, Etienne (1788-1856). – Fransız gazete yazarı, ütopik komünizmin temsilcilerinden biri. – 60.

Calvin, Jean (1509-1564). – İsviçre, Fransa ve Hollanda protestanlığının kurucusu. – 143, 246, 279.

Campanella, Thomas (1568-1639). – İtalyan felsefeci, ütopik komünizmin ilk yazarlarından biri; din ve siyaset alanlarındaki ilerici görüşleri yüzünden katolik kilisesinin baskısına uğradı. – 31.

Cantillon, Richard (1680-1734). – İngiliz iktisatçı; fizyokratların habercisi. – 129.

Carrière, Maurice (1817-1895). – İdealist Alman felsefeci, Heidelberg'de estetik profesörü. – 84.

Cartwright, Edmond (1743-1823). – Kır pastörü, çok tanınmış İngiliz buluşçu. – 284.

Chalmers, Thomas (1780-1847). – İskoçyalı tanrıbilimci ve iktisatçı, Malthus'un fanatik taraftarı. – 129, 131.

Charles I. (1600-1649). – 1625'ten 1649'a kadar büyük Britanya ve İrlanda kralı; İngiliz devrimi sırasında idam edildi. – 79, 280.

Clarke, Samuel (1675-1729). – İngiliz tanrıbilimci ve felsefeci. – 18.

Claude, Tiberius C. Nero Germanicus (İÖ 10-İS 54). – 41'den 54'e kadar Roma imparatoru. – 194, 303, 315, 316.

Cobden, Richard (1804-1865). – İngiliz pamuklu kumaş fabrikatörü; liberal politikacı; serbest değişim taraftarı; buğday yasalarına karşı birliğin *(Anti-corn Law League)* kurucularından biri. – 288.

Collins, Anthony (1676-1729). – İngiliz felsefeci, ruhun ölümsüzlüğüne dair dinsel dogmayı reddetti. – 57, 272.

Commodien, (3. yüzyıl). – Latin dilinde yazan hıristiyan şair; payenlere karşı yöneltilmiş dinsel içerikli yapıtlarından ikisi bize kadar ulaşmıştır. – 302.

Condillac, Etienne Bonnot de (1715-1794). – Duyumcu Fransız felsefeci, Locke taraftarı. – 54, 57, 58.

Condorcet, Marie Coritat, Marquis de (1743-1794). – Fransız sosyolog, Fransız Devriminde jirondenlere yakın. – 32.

Constantin I, (Büyük) *Caius Flavius Valerius* (yaklaşık 274-337). – 306'dan 337'ye kadar Roma imparatoru. – 179, 301, 304.

Coward, William (yaklaşık 1656-1725). – İngiliz doktor; materyalist felsefeci; ruhun ölümsüzlüğünü ve maddi olmayan tözün

varlığını reddetti. – 57, 272.

Cromwell, Oliver (1599-1658). – İngiliz devrimi sırasında burjuvazinin lideri; 1653'ten 1658'e kadar İngiltere, İskoçya, İrlanda koruyucu lordu. – 280.

Crookes, Sir William (1832-1919). – İngiliz fizikçi ve kimyacı; ruhçağırıcılığa olan tutkusuyla saygınlığını yitirdi. – 166, 168, 170, 172.

Cuvier, Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert, Baron de (1769-1832). – Fransız zooloji uzmanı, anatomist ve paleontolog. – 149, 175.

Çiçero, Marcus Tullius (İÖ 106-43). – Romalı hatip, politikacı ve yazar. – 7, 17,

D

Dalton, John (1766-1844). – İngiliz kimyacı ve fizikçi kimyada atomlar teorisinin kurucusu. – 150.

Darwin, Charles Robert (1809-1882). – Büyük İngiliz doğabilimci, bitki ve hayvan türlerinin evrimi teorisinin kurucusu. – 127, 151, 156, 162, 175, 217, 233.

Daumer, Georges Frédéric (1800-1875). – Alman yazar, din tarihi üzerine yapıtların yazarı. – 83, 89.

Defoe, Daniel (yaklaşık 1660-1731). – İngiliz yazar ve gazeteci, ekonomi, politika, tarih ve din sorunlarını ele aldı; *Robenson Kruzo*'nun (1719) yazarı. – 128.

Demokritos (İÖ yaklaşık 460-370). – Büyük Yunanlı materyalist filozof, atomculuğun kurucularından biri. – 7, 56, 270.

Descartes, René (1596-1650). – Fransız felsefeci, matematikçi ve doğabilimci. Felsefede dualisttii, matematikte mekanikçi matarya-lizmi temsil ediyordu. – 52, 54, 58, 59, 144, 212, 215.

Dézamy, Théodore (1803-1850). – Fransız gazete yazarı, materyalist; ütopik komünizmin devrimci eğilimini temsil etti. – 60.

Diderot, Denis (1713-1784). – Fransız felsefeci, mekanikçi bir materyalizm taraftarı, tanrıtanımaz; Fransız devriminin ideologlarından biri; ansiklopedicilerin en önemlisi. – 59, 219.

Dietzgen, Joseph (1828-1888). – Sepici, materyalist felsefeci, sosyaldemokrat ve komünist; diyalektik materyalizm ilkelerine kendiliğinden geldi. – 231.

Dingelstedt, Franz, baron de (1814-1881). – Şair ve yazar; başlangıçta küçük-burjuva siyasal şiirin temsilcisi; 49 yıllarının ortasından itibaren sarayda dram yazarı; mutlakiyetçi. – 84.

Disraeli, Benjamin, comte de Beaconsfield (1804-1881). – İngiliz devlet adamı ve yazar; tutucuların yöneticisi, başbakan (1860 ve 1874-1880). – 288.

Dodwell, Henry (1784'te öldü). – İngiliz materyalist felsefeci; İncilin içeriğinin gerçekliğini kuşkuya düşürdü ve hıristiyan şekillerin efsanelerini eleştirdi. – 57.

Döllinger, Ignace (1799-1890). – Alman tanrıbilimci; papanın yanılmazlığı dogmasını kabul etmeyi reddeden eski-katolikler hareketinin geçici olarak başında bulundu. – 172.

Draper, John William (1811-1882). – Amerikalı fizyolojist ve kimyacı, burjuva liberal eğilimli uygarlık tarihçisi. – 160.

Duns Scot, John (yaklaşık 1265-1308). – Ortaçağ felsefecisi, skolastik, nominalizmin savunucusu. – 55, 270.

Dupuis, Charles François (1742-1809). – 18. yüzyılın Fransız felsefeci. – 59.

Dühring, Charles Eugen (1833-1921). – Kaba materyalist, poziti-

vist, seçmeci, gerici küçükburjuva sosyalizminin ideoloğu, marksizm düşmanı. – 136, 137, 139, 266, 268.

E

Eckermann, Johann Peter (1792-1864). – Yazar, Gœthe'nin özel sekreteri, *Gœthe ile Konuşmalar*'ın yazarı. – 84.

Epiküros (İÖ yaklaşık 341-270). – Yunanlı materyalist felsefeci. – 8, 53, 125, 186.

Eschyle (İÖ 525-456). – Yunanlı dramatik şair, klasik trajedilerin yazarı. – 39.

Euclid (İÖ yaklaşık 300). – Ünlü Yunanlı matematikçi. – 144.

Ewald, Georges Henri (1803-1875). – Alman felsefeci, doğabilimci, İncil üzerine çalışmaların yazarı. – 181, 314.

F

Fallmerayer, Jacob Philippe (1790-1861). – Alman tarihçi ve gezgin. – 184, 319.

Feuerbach, Ludwig (1804-1872). – Marksizm–öncesi dönemden, Alman materyalist felsefeci. – 25, 27, 52, 54, 61, 64, 197, 199, 208, 209, 212, 214, 216, 217, 220, 229, 265.

Filon (İskenderiyeli) (yaklaşık 20-54). – Birinci yüzyılın başında yahudi-İskenderiyeli dinsel felsefenin başlıca temsilcisi; bu felsefenin, hıristiyan ideolojisinin oluşmasında büyük bir etkisi oldu. – 180, 181, 182, 191, 301, 304, 311.

Fichte, Johann Gottlieb (1762-1814). – Felsefeci, Alman idealizminin temsilcisi. – 31.

Finlen, James. – Çartist, 1852'den 1854'e kadar çartist yürütme kurulu üyesi. – 122.

Flavien. – Bir Roma pleb ailesinin adı; *Flavienler.* – 69'dan 96'ya kadar Roma imparatorları hanedanı; Vespasien, Titus ve Domitien. – 301.

Forster, Charles (1790-1871). – İngiliz tanrıbilimci ve doğubilimci. – 111.

Forster, William Edouard (1819-1886). – İngiliz sanayici, liberal partinin liderlerinden biri, Avam Kamarası üyesi. Yüksek dereceli memur. – 287.

Fourier, François Marie Charles (1772-1837). – Fransız ütopik sosyalisti. – 60, 252, 309.

Franklin, Benjamin (1706-1790). – Amerikalı bilgin ve politikacı, Amerikan bağımsızlık hareketinde büyük bir rol oynadı. – 128, 129.

Friedrich II, (Büyük Friedrich) (1712-1786). – 1740'tan 1786'ya kadar Prusya kralı. – 137.

Friedrich-Wilhelm III (1770-1840). – 1797'den 1840'a kadar Prusya kralı. – 176, 200, 204.

Friedrich-Wilhelm IV (1795-1861). – 1840'tan 1861'e kadar Prusya kralı. – 46, 78, 206.

G

Galba, Servius Sulpicius (İÖ yaklaşık 5 - İS 69). – 68'den 69'a kadar Roma imparatoru. – 195, 315, 316, 317.

Galilei (1564-1642). – İtalyan fizikçi ve astronomi bilgin, modern çağın doğa bilimlerinin kurucularından biri. – 174.

Gall, François Joseph (1758-1828). – Alman doktor ve anatomist, frenolojinin kurucusu. – 162, 163, 164.

Galle, Johann Gottfried (1812-1910). – Alman astronomi bilgini, 1846'da Neptün gezegenini buldu. – 212.

Gassendi, Pierre (1592-1655). – İyi

bilinen Fransız materyalist felsefeci, Epiküros'un atomist teorisinin taraftarı ve propagandacısı. – 7, 53.
Gay, Jules (yaklaşık 1876). – Fransız ütopik komünisti. – 60.
Georg, "Zengin" ya da "Sakallı" (1471-1539). – 1500'den sonra Saksonya dükü, Reforma karşı. – 108.
George IV. (1762-1830). – 1820'den 1830'a kadar İngiltere ve Hanovre kralı. – 120.
Gfrörer, Auguste Friedrich (1803-1861). – Tarihçi, Tübingen okulunun temsilcisi. – 189.
Gibbon, Edward (1737-1794). – İngiliz tarihçi, Roma imparatorluğunun gerileyişi ve yıkılışı üzerine birkaç ciltlik bir kitabın yazarı. – 111.
Gœthe, Wolfgang, (1749-1832). – 83, 84, 204, 216.
Gould, Jay (1836-1892). – Büyük Amerikan kapitalisti. – 260.
Görres, Jean Joseph de (1776,1848). –Romantik ve gerici eğilimli Alman yazar, filolog ve tarihçi, katoliklik taraftarı. – 29.
Granville, George Leveson-Gower II, comte de (1815-1891) (1851-1852, 1870-1874 ve 1880-1885 arası) Dışişleri ve (1868-1870 ve 1886'da) sömürgeler bakanı olan İngiliz liberal. – 123.
Grebel, Konrad (1526'da öldü). –Alman hümünist, Thomas Münzer taraftarı. – 110.
Grosvenor, Robert Lord (1801-1893). – İngiliz soylusu, liberallerin sağ kanadına mensuptu. – 120, 124, 125.
Grotius, Hugo (1583-1645). – Hollandalı bilgin, hukuk yazarı, burjuva doğal hukuk teorisinin kurucularından biri. – 31.
Grove, sir William Robert (1811-1896). – İngiliz hukuk yazarı ve fizikçi. – 150, 175.
Grün, Karl (1817-1887). – Küçükburjuva gazete yazarı; 40 yıllarında "hakiki sosyalizm"in başlıca temsilcisi. – 208.
Guizot, François Pierre Guillaume (1787-1874). – Yatırımcı sermayenin çıkarlarını savunan Fransız tarihçi, gerçekte 1840'tan 1848'e kadar Fransa'nın iç ve dış politikasını yönetti. – 238.
Gutzkow, Karl (1811-1878). – Alman yazarı, "Genç–Almanya" grubunun yöneticilerinden biri, *Telegraph für Deutschland*'ın başyazarı. – 84.

H

Hadrien, Publius Aelius (76-138). 117'den 138'e kadar Roma imparatoru. – 301.
Hall, Spencer (1812-1885). – İngiliz ruhçağırıcısı ve frenoloji bilgini. – 162, 163.
Hartley, David (1705-1757). – İngiliz doktoru ve materyalist felsefeci. – 57, 272.
Hegel, Georges Wilhelm Frédéric (1770-1831). – Alman felsefeci, idealist diyalektiğin kurucusu. – 8, 25, 31, 42, 52, 59, 179, 200, 215, 218, 225, 229, 232, 235, 237, 240, 264, 266.
Helvétius, Claude Adrien (1715-1771). – Fransız felsefeci, mekanikçi. – materyalizminin ününü yaydı; Fransız devriminin ideologlarından biri. – 54, 58, 60.
Henri VII (1457-1509). – 1485'ten 1509'a kadar İngiltere kralı. – 280.
Henri VIII (1491-1547). – 1509'dan 1547'ye kadar İngiltere kralı. – 280.
Herakleitos (İÖ yaklaşık 540-480). – Yunan felsefeci, diyalektiğin kurucularından biri, kendiliğinden materyalist. – 31.
Hermes, Carl Heinrich (1800-1856).

– Prusyalı gerici gazete yazarı, 1842'de *Kölnische Zeitung*'un yazarlarından biri; Prusya hükümetinin gizli ajanı. – 16, 22.

Herschel, Sir Frédérick William (1738-1822). – Doğuştan Alman; İngiliz astronomi bilgini. – 148.

Hobbes, Thomas (1588-1679). – İngiliz materyalist felsefeci. – 31, 53, 56, 57, 58, 129, 212, 271, 272, 282.

Holbach, Paul Henri Dietrich, baron d' (1723-1789). – Fransız felsefeci, mekanikçi materyalizmin savunucusu; Fransız devrimci burjuvazisinin ideologlarından biri, kiliseyi ve dini kınayan ve tanrıtanımazlığı yayan çok sayıda yazısı vardır. – 58.

Horne, George (1730-1792). – Norwich piskoposu, İsaac Newton, David Hume ve Adam Smith'e karşı hiciv yazıları yazdı. – 130.

Hubmayer, Balthasar (yaklaşık 1480-1528). – Thomas Münzer taraftarı, Karaorman'da Waldshut kilisesinin pastörü. – 110.

Humboldt, Alexandre, baron de (1769-1859). – Alman doğabilimci ve gezgin, klimatolojinin ve coğrafi morfolojinin, denizler fiziğinin ve bitkiler coğrafyasının kurucusu. – 175.

Hume, David (1711-1776). – İngiliz idealist öznel felsefeci. – 8, 130, 212.

Huss, Jean (yaklaşık 1369-1415). – Çek reformcusu, Prag'da profesör, Çek ulusal kurtuluş hareketinin esinleyicisi; sapkın mezheplilikle suçlanıp yakıldı. – 93.

Hutten, Ulrich de (1488-1523). – Alman hümanisti ve şairi, 1522'de ayaklanan şövalyelerin temsilcisi. – 98.

Huxley, Thomas Henry (1825-1895). – İngiliz doğabilimci. Darwin öğretisinin halka yayıcısı. – 172.

I

Iamblichus (yaklaşık 333'te öldü). – Roma İmparatorluğunun gerileme çağının felsefecisi, yeniplatoncu ve mutasavvıf. – 165.

Im Thurn, Everard Ferdinand. – 1875'te Oxford'da genel başkanlık unvanını aldı; daha sonra İngiliz Guyan'ındaki müzenin koruyucusu oldu. – 209.

İ

İrene (yaklaşık 130-202). – Anadolulu Yunanlı, 177'den itibaren Lyon piskoposu, hıristiyanhğı savunan bir dizi yazı vardır. – 194, 317.

İsa. – 101, 102, 103, 104, 109, 116, 139, 140; 191, 221, 222, 223, 301, 304, 313, 314, 317, 318, 319, 320.

İskender, "Büyük" (İÖ 356-323). – İÖ 336'dan 323'e kadar Makedonya kralı. – 16, 310.

J

Jansen, Cornelius (1585-1638). – Hollandalı tanrıbilimci, jansenizmin kurucusu. – 54.

Johann Constant (1468-1532). – Saksonya dükü; 1525'ten sonra Saksonya'nın elektör prensi. – 106.

Joachim, de Fiore (1132-1202). – İtalyan mutasavvıf, İncilin ezelden beri varolduğu düşüncesini yaydı. – 102.

Joule, James Prescott (1818-1889). – İngiliz fizikçi. – 149.

Julien, Flavius Claudius ("Dönek") (yaklaşık 331-363). – 361'den 363'e kadar Roma imparatoru. – 17.

K

Kaligula, Caius Sezar (12-41). – 37'den 41'e kadar Roma İmpara-

toru. – 194, 315.
Kant, Immanuel (1724-1804). – Königsberg'de profesör, modern çağların en büyük felsefecilerinden biri; "eleştirel idealizm"in kurucusu. – 147, 148, 150, 175, 201, 211, 212, 218, 228, 264, 275.
Kepler, Jean (1571-1630). – Alman astronom; Kopernik öğretisinin temeli üzerine, gezegenlerin hareket yasalarını buldu. – 144, 174.
Ketteler, Wilhelm Emmanuel baron de (1811-1877). – Mayence piskoposu. – 172.
Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724-1803). – Şair; Almanya'da burjuva aydınlanma felsefesinin ilk temsilcilerinden biri. – 88.
Knigge, Adolf, baron de (1752-1796). – Alman yazar. – 87.
Kopernik, Nicolas (1473-1543). – Polonyalı büyük astronom, gezegenlerin güneşin merkezine göre hareket sisteminin kurucusu. – 31, 144, 146, 174, 212.
Kopp, Hermann Franz Moritz (1817-1892). – Alman kimyacı. – 222.
Kovalevski, Maksim Maksimoviç (1851-1916). – Rus sosyolog, tarihçi ve gazete yazarı; ilkel topluluk ve *gens* üzerine yaptığı araştırmalardan dolayı tanınır. – 269.
Köppen, Charles Frédéric (1808-1863). – Radikal Alman gazete yazarı ve tarihçi, genç-hegelcilik öğretisinin taraftarı. – 8.
Krug, Wilhelm Traugott (1770-1842). – İdealist Alman felsefeci. – 84.
Kuhlmann, Georges. – Avusturya hükümetinin gizli ajanı; peygamber olduğunu iddia eden bir şarlatan; İsviçre'deki Weitling taraftarları arasında "gerçek sosyalizm"in düşüncelerini yaydı. – 288, 289.
Kunze, Auguste. – 1848'de *Blätter für Literarische Unterhaltung*'da yazdı; Fransa'da toplumsal siyasal ve kültürel durum üzerine makaleleri ve yazıları vardır. – 84.

L

Lafargue, Paul (1842-1911). – Fransa'da marksizmin propagandacısı; Fransız işçi partisinin kurucularından biri; Marx'ın damadı. – 268.
Lamarck, Jean-Baptiste de (1744-1829). – Fransız doğabilimci, evrimci, Darwin'in habercisi. – 151, 175, 216.
Lamennais, Félicité Robert de (1782-1854). – Fransız papaz, hıristiyan sosyalizminin ideologlarından biri. – 298.
La Mettrie, Julien Offray de (1709-1751). – Fransız doktor, felsefeci, mekanikçi materyalizmin savunucusu. – 53, 58.
Lange, Joachim (1670-1744). – Alman *piétiste* (protestanlarda keşişlik mesleği taraftarı) tanrıbilimci Halle'de profesör, gerici. – 32.
Laplace, Pierre Simon, marquis de (1749–1827). – Fransız matematikçi, astronomi bilgini ve fizikçi. – 147, 148, 156, 175, 176, 273.
Lavoisier, Antoine Laurent (1743-1794). – Fransız bilgin. – 150.
Law de Lauriston, John (1671-1729). – İskoçyalı iktisatçı; Fransa'da 1719-1720'de genel maliye denetçisi. – 54, 129.
Leibniz, Gottfried Wilhelm, baron de (1646-1716). – Alman felsefeci, nesnel idealist matematikçi ve fizikçi. – 18, 54, 55, 58, 59.
Leroy, Henri (1598-1679). – Hollandalı doktor ve felsefeci; mekanikçi materyalizmin ilk savunucularından biri. – 53.
Leverrier, Urbain Jean Joseph

(1811-1877). – Fransız astronomi bilgini. – 212.

Linnaeus, Charles de (1707-1778). – İsveçli doğabilimci, bitkilerin ve hayvanların ilk sistematik sınıflandırmasını yapan yazar. – 144, 145, 146.

Locke, John (1632-1704). – Duyumcu İngiliz felsefeci. – 52, 55, 57, 58, 60.

Lucien de Samosate (yaklaşık 120-180). – Yunanlı yazar, tanrıtanımaz. – 11, 17, 39, 130, 296, 297.

Lucrèce Titus, Lucretius Carus (İÖ yaklaşık 96-55). – Ünlü Romalı felsefeci ve şair; materyalist. – 17.

Luther, Martin (1483-1546). – Augustinus tarikatına mensup Alman keşişi, din reformcusu. – 74, 96-103, 107, 110, 143, 174, 245, 278-229.

Lyell, Sir Charles (1797-1875). – İngiliz jeoloğu; yerbilim alanında evrim teorisinin kurucusu. – 149, 175.

M

Machiavel, Nicolas de, Benardo (1469-1527). – İtalyan devlet adamı ve yazarı; kapitalist ilişkilerin ortaya çıkma döneminde İtalyan burjuvazisinin ideologlarından biri. – 31, 143.

Mädler, Jean Henri de (1794-1874). – Alman astronomi bilgini. – 147, 153, 158.

Malebranche, Nicolas de (1638-1715). – İdealist Fransız felsefeci, matefizikçi. – 18, 52, 54, 58, 59.

Malthus, Thomas Robert (1766-1834). – İngiliz kilise adamı, iktisatçı, emekçi sınıfların yoksulluğunu haklı gösterme iddiasındaki gerici fazla-nüfus teorisini ortaya atan kişi. – 127, 128, 129.

Mandeville, Bernard de (1670-1733). – İngiliz doktor ve yergici; burjuva ahlakın ikiyüzlülüğüyle alay etti. – 60, 129.

Manners, Lord John James Robert, duc de Rutland (1818-1906). – İngiliz soylusu, muhafazakar, fabrika işçilerinin durumu üzerine ikiyüzlü bir insan sevgisiyle dolu yazılar yazdı. – 289.

Mantel, Jean (1468-1530). – Stuttgart vaizi, Alman tanrıbilimcisi, Thomas Münzer taraftarı. – 110.

Mantell, Gédéon Algernon (1790-1852). – İngiliz jeolog, paleontolog, bilimsel buluşlarını İncil efsaneleriyle uyum haline getirmeyi denedi. – 272.

Marc, Aurele (121-180). – 161'den 180'e kadar Roma imparatoru. – 301.

Mäurer, Friedrich-Wilhelm (1813-yaklaşık 1882). – Alman yazarı, Sürgünler Birliği ve Haklılar Birliği üyesi. – 84.

Mayer, Jules Robert (1814-1878). – Alman doğabilimci, enerjinin korunumu ve dönüşümü yasasını ilk formüle edenlerden biri. – 149.

Meissner, Alfred (1822-1885). – Demokratik eğilimli Alman yazar, yapıtlarında "hakiki sosyalizm" eğilimini ortaya koyuyordu; 1848'den sonra liberal oldu. – 84.

Melanchton (gerçek adıyla *Schwarzerd), Philippe* (1497-1560). – Alman hümanist, reformcu tanrıbilimci, Luther'in dostu ve çalışma arkadaşı. – 107.

Menger, Antoine (1841-1906). – Avusturyalı hukuk yazarı, Viyana'da profesör, "hukuksal sosyalizm"in savunucusu. – 294.

Mignet, François Auguste Marie (1796-1884). – Burjuva liberal eğilimli Fransız tarihçi. – 238.

Mirabeau, Honoré Gabriel Victor Riqueti, compte de (1749-1791). – Büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden Fransız devrimci. – 32, 129.

Moleschott, Jacob (1822-1893). –

Hollanda'da doğmuş Alman fizikçi, mekanikçi materyalizm taraftarı. – 214.
Montalembert, Marie René (1714-1800). – Fransız askeri mühendis. – 143.
Montesquieu, Charles de Secondat baron de la Brède et de (1689-1755). – Fransız tarihçi ve yazarı, meşrutiyetin ideologu. – 32.
Moody, Dwight Lyman (Ryther) (1837-1899). – Amerikalı İncil vaizi. "Revivalizm" hareketinin kurucularından biri. – 286.
More, Sir Thomas (1478-1535). – İngiliz devlet adamı, lord, bakan, ilk ütopik komünistlerden biri, *Utopie* kitabının yazarı. – 129.
Muhammed (571-632). – Müslümanlığın kurucusu. – 86, 112, 113, 116, 117.
Mundt, Theodore (1808-1861). – Alman yazar, "Genç Almanya" edebiyat grubunun üyelerinden biri, daha sonra Breslau ve Berlin'de edebiyat ve tarih profesörü. – 84.
Murray, Lindley (1745-1826). – İngiliz dilbilimci. – 166.
Münzer, Thomas (yaklaşık 1490-1525). – Luther'in öğretilisi, sonra düşmanı, anabaptist ve sosyal-devrimci, Thuringue'de köylü isyanının lideri. – 92, 96, 101-110.

N

Nabucodonosor II (İÖ 604-561). – Kalde İmparatorluğunun kurucusu ve hükümdarı, Suriye ve Filistin'i istila etti, 586'da Kudüs'ü yıktı ve yahudileri tutsak alarak Babil'e getirdi. – 303.
Napier (Neper), Lord John (1550-1617). – İskoçyalı matematikçi. – 144.
Napoléon, (1769-1821). – 222, 276.
Neron, Lucius Domitius (37-68). – 54'ten 68'e kadar Roma imparatoru. – 183, 185, 194, 195, 315, 316, 318.
Newton, Sir İsaac (1642-1727). – İngiliz felsefeci, astronomi bilgini ve matematikçi, bilim olarak mekaniğin kurucusu. – 18, 53, 144, 146, 148, 174, 176.
Noak, Louis (1819-1885). – Almantanrıbilimci ve felsefeci. – 84.
North, Sir Dudley (1641-1691). – İngiliz tüccarı ve iktisatçısı. – 129.
Nostradamus, Michel de Notre-Dame (1503-1566). – Fransız doktor ve müneccim, mutasavvıf. – 88.
Novayri (yaklaşık 1280-1332). – Arap tarihçi. – 116.

O

Oken, Laurent (gerçek adıyla *Ockenfuss)* (1779-1851). – Doğabilimci ve Alman doğa felsefecisi. – 151.
Ortes, Giammaria (1713-1790). – Venedikli keşiş, klasik ekonominin habercisi. – 129.
Orthon (Marcus Salvius, Otho) (32-69). – 69'da Roma imparatoru. – 195, 316, 317.
Owen, Robert (1771-1858). – İngiliz ütopik sosyalist; 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinin felsefe görülerine katıldı. – 60, 62, 252.

P

Peregrinus Proteus (Hellespont kıyısındaki Parium'dan, 2. yüzyıl başlangıcı). – Yüceltilmiş dinsel kişi. – 296, 298, 299.
Perikles (İÖ yaklaşık 493-429). – Atinalı devlet adamı, köleci devleti sağlamlaştırmaya katkıda bulundu. – 16.
Persius, Flacus Aulus (34-62). – Romalı yergici, stoacı. – 186, 192.
Petrone, Petronius Arbiter (66'da

öldü). – Romalı yazar. – 183.
Petty, Sir William (1623-1687). – İngiliz iktasatçı ve istatistikçi, "modern ekonomi politiğin kurucusu, ekonomi alanında en dahi ve en özgün araştırmacılardan biri" (Marx). – 129.
Philippe II (İÖ yaklaşık 382-336). – İÖ 359'dan 336'ya kadar makedonya kralı, Büyük İskender'in babası. – 310.
Plütark (yaklaşık 46-125). – Yunan tarihçi, ahlakı yükseltmeye çalışan yazar, Yunanistan ve Roma'nın önemli kişilerinin biyografyalarını yazdı. – 7, 8.
Priestley, Joseph (1735-1804). – İngiliz kimyacı, materyalist felsefeci. – 57, 272.
Proudhon, Pierre Joseph (1809-1865). – Fransız küçük-burjuva sosyalist, anarşizmin teorik kurucularından. – 229.
Ptoleme. – Makedonya kökenli Mısır prensleri hanedanının taşıdığı ad. – 253.
Ptoleme, Claude (yaklaşık 90-160). –Yunanlı matematikçi, astronomi bilgini ve coğrafyacı, yeryuvarlağı merkezine göre dünya sistemi teorisinin kurucusu. – 144.

Q

Quesnay, François (1694-1774). – Fransız doktor ve iktisatçı, fizyokratlar öğretisinin kurucusu. – 129.

R

Rabmann, Franz. – Güney Almanya'da vaiz, Thomas Münzer'in öğretilisi, Karaorman köylülerinin ve pleblerinin ayaklanmasına katıldığı için 1525'te idam edildi. – 109-110.
Raumer, Friedrich (1781-1873). – Burjuva tarihçi Breslau ve Berlin'de profesör. – 84.
Renan, Ernest (1823-1892). – İdealist Fransız felsefeci, hıristiyanlığın tarihi üzerine denemeler yazdı. – 178, 190, 300, 302, 307, 314, 318.
Robespierre, Maximilien François Isidore de (1758-1794). – Konvansiyon üyesi, jakobenlerin lideri ve 1794'te devrimci hükümetin başkanı. – 223.
Robinet, Jean-Baptiste René (1735-1820). – Materyalist Fransız felsefeci. – 58.
Rochow, Gustave Adolphe Roch de (1792-1847). – Prusyalı gerici köy soylularının temsilcisi, 1834–1842 arasında Prusya içişleri bakanı. – 136.
Ronge, Jean (1813-1887). – Alman kilise adamı, katolikliği Alman burjuvazisinin gereksinmelerine elverişli hale getirmeye çalışan Alman katolik hareketinin kurucusu ve yöneticisi. – 84.
Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). – Aydınlanma döneminin yazarı ve felsefeci, demokrat, Fransa'da burjuva devriminden önceki dönemde küçük-burjuvanın ideoloğu, felsefede nedentanrıcılığın temsilcisi. – 31, 140, 219.

S

Sachs, Hans (1494-1576). – Nurembergli kunduracı, Reform döneminin şairi ve kompozitörü, usta şantajcı, Luther taraftarı. – 89.
Saint-Simon, Claude Henri, compte de (1760-1825). – Fransız ütopik sosyalist. – 251.
Sankey, İra David (1840-1908). – Amerikalı İncil öğreticisi, "Revivalizm" hareketinin örgütleyicilerinden biri. – 286.
Saphir, Moritz Gottlieb (1795-1858).

– Avusturyalı yazar, nükteli ve yergili şiirler yazdı. – 84.
Schappeler, Christophe (1472-1551). – Alman tanrıbilimci, Münzer taraftarı, Memmingen'de pleb hareketinin lideri. – 110.
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (1775-1864). – Alman felsefeci, öznel idealist bir felsefe sistemini ortaya koydu. – 25.
Schiller, Friedrich (1759-1805). – Alman trajedi şairi ve tarihçi. *Brigands*'in, *Guillaume Tell*'in vb. yazarı. – 83, 84, 216.
Schmidt, Conrad (1863-1932). – Alman sosyal-demokrat, yeni-kantçı, revizyonist *Sozialistische Monatshefte* dergisinin kurucularından biri. – 257, 263.
Schuhmann, George Friedrich (1793-1879). – Alman filolog, antikçağ tarihçisi. – 256.
Secchi, Angelo (1818-1878). – İtalyan astronomi bilgini, cizvit. – 140, 153, 157, 176.
Seneca (Lucius Annaeus Seneca) (İÖ yaklaşık 4-İS 65). – Romalı felsefeci, "yeni" stoacı okulun kurucusu; gerici idealist ahlak bilimiyle hıristiyan dogmasının oluşmasını etkiledi. – 180, 182, 185, 191, 301.
Servetus, Miguel (1511-1553). – Kanın dolaşımı alanında önemli buluşlar yapan İspanyol doktor; Cenevre'de, reformcu, özgür düşünür olduğu için Kalven'in kışkırtmasıyla sapkın mezhepli diye yakıldı. – 143, 173.
Sezar, Caius Julius (İÖ yaklaşık 100-44). – General ve Roma devlet adamı. – 29, 180.
Shaftesbury, Anthony Ashley-Cooper III, compte de (1671-1713). – İngiliz felsefeci ve siyaset adamı, nedentanrıcı, liberal parti üyesi. – 119.
Shaftesbury, Anthony Ashley-Cooper VII, compte de (1801-1885). – İngiliz siyaset adamı, *tory*. – 282.
Sickingen, Franz de (1481-1523). – Şövalye, 1522'de soyluluk ayaklanmasının askeri ve siyasel lideri. – 98, 278.
Smith, Adam (1723-1790). – Klasik ekonomiye işlenmiş biçimini veren İngiliz iktisatçısı ve felsefeci. – 128, 130, 131, 251.
Soetbeer, George Adolphe (1814-1892). – Alman iktisatçı, maliye ve para istatistikçisi. – 259.
Sokrates (İÖ yaklaşık 469-399). – Yunanlı idealist felsefeci, köleci toplumun ideoloğu. – 16.
Spartaküs (İÖ 71 yılında öldü). – Romalı gladyatör, İÖ 73-71 yıllarında Roma Cumhuriyetinde köle ayaklanmasının lideri. – 184.
Spinoza Baruch de (1632-1677). – Hollandalı materyalist felsefeci. – 31, 52, 55, 58, 59, 147.
Starcke, Charles Nicolas (1858-1926). – Danimarkalı felsefeci ve sosyolog – 198, 200, 213, 216, 224, 226.
Sternberg, Alexandre, baron de Ungern (1806-1868). – Gerici Alman romancı, ortaçağ feodal soyluluğunu idealleştirdi. – 84.
Steuart, Sir James (1712-1780). – İngiliz iktisatçı, öğretisi "merkantilizmin akla-uygun ifadesidir" (Marx). – 127.
Stirner, Max (Jean Gaspard Schmidt'in eğreti adı) (1806-1856). – Genç-hegelci, bireyci anarşizmin ideologlarından biri. – 72, 207, 229.
Storch, Nicolas (1825'te öldü). – Zwickau'lu kumaşçı, yerel anabaptistlerin lideri. – 102.
Strabon (İÖ yaklaşık 63-İS yaklaşık 21). – Yunanlı coğrafyacı ve etnograf. – 254.
Strahan, William (1715-1785). – İngiliz basımcı ve yayıncı. – 130.
Strauss, David Friedrich (1808-

1874). – Alman tanrıbilimci, genç-hegelci, *İsa'nın Yaşamı*'nın yazarı. – 27, 180, 190, 207, 209, 229, 300.

Stuart. – 1371'den itibaren İskoç, 1603'ten 1714'e kadar İngiliz kralları hanedanı. – 282.

Sully, Maximillien de Béthune, baron de Rosny, duc de (1560-1641). – Kır soylusu, Henri IV'ün maliye bakanı, ekonomik görüşleriyle fizyokratların habercisi. – 129.

T

Tacitus, Publius Cornelius (yaklaşık 55-117). – Romalı tarihçi. – 184, 194, 303, 316, 321.

Temple, Sir William (1628-1699). – İngiliz diplomatı, merkantilist, bir dizi ekonomik yazı yazdı. – 129.

Tertullien, Quintus, Septimus Florens (yaklaşık 160-220). – Hıristiyan tanrıbilimci, bilmesinlerci, bilim düşmanı. – 18.

Thalès, Miletli (İÖ yaklaşık 624-547). – Yunanlı materyalist felsefeci. – 20.

Thierry, Augustin (1795-1856). – Restorasyon döneminin liberal burjuva Fransız tarihçi, Fransa tarihi üzerindeki çalışmalarında maddi çıkarların ve sınıf mücadelesinin önemini belli bir ölçüde hesaba katmasını bildi. – 238.

Thiers, Louis Adolphe (1797-1877). – Fransız tarihçi ve politikacı, 1832'den 1871'e kadar sık sık bakanlık yaptı, 1871-1873 arasında cumhurbaşkanı; Paris Komününün celladı. – 238.

Tibère (Tiberius Claudius Nero) (İÖ 42-İS 37). – 14'ten 37'e kadar Roma imparatoru. – 183, 194, 315.

Torricelli, Evangelista (1608-1647). – İtalyan fizikçi ve matematikçi, Galile'nin öğretilisi. – 145.

Townsend, Joseph (1739-1816). – İngiliz kilise adamı, yerbilimci ve toplumbilimci, "yoksulluğu zenginliğin zorunlu koşulu olarak yüceltir" (Marx). – 128.

Tucker, Josiah (1712-1799). – İngiliz kilise adamı, iktisatçı; Adam Smith'in habercisi. – 129.

Tyler, Wat (1381'de öldürüldü). – 1381'de İngilitere'deki büyük köylü ayaklanmasının lideri. – 94.

Tydall, John (1820-1893). – İngiliz deneyci ve basitleştirici fizikçi; somut araştırma çalışmalarında materyalizm alanı üzerinde durdu ve doğanın evriminde doğaüstü güçlerin bir müdahalesi olanağını reddetti. – 176, 177.

V

Vanderbilt, Cornelius (1843–1899). – Amerikalı milyoner. – 260.

Vanderlint, Jacob (1740'ta öldü). – İngiliz iktisatçısı. – 129.

Varley, Cromwell Fleetwood (1828-1883). – İngiliz elektrik mühendisi. – 167.

Vico, Jean-Baptiste (1668-1744). – Tarihsel sürecin yasalarını kanıtlamaya çalışan İtalyan toplumbilimci ve hukuk yazarı. – 127.

Vidocq, François Eugène (1775-1857). – Fransız maceracısı ve polisi. – 37.

Virchow, Rudolf (1821-1902). – Alman fizyolojist ve patolojist, Darwin'in evrim teorisine karşı; politikada önce ılımlı bir liberal oldu; 70 yıllarından sonra gerici ve sosyalizmin tutkulu rakibi haline geldi. 1880-1893 arası Reichstag milletvekili. – 170.

Vitellius, Aulus (15-69). – 69'da imparator. – 303, 315.

Vogt, Karl (1817-1895). – Doğabilimci, materyalist. – 214.

Volney, Constantin François Chasseboeuf, compte de (1757–1820). –

Fransız gezgin, etnograf, politika yazarı ve felsefeci. – 59.

Voltaire diye adlandırılan *François Marie Arout* (1694-1778). – Yazar, tarihçi ve felsefeci (nedentanrıcı); kiliseye ve mutlakiyete karşı eleştirisi ve mücadelesiyle Fransa'da devrimi ideolojik bakımdan hazırlamaya katkıda bulundu. – 32, 54, 119, 219, 246.

W

Wachsmuth, Wilhelm (1784-1866). – Alman tarihçi. – 254.

Waldau, Max (Richard Georges Spiller de Hauenschild'in eğreti adı) (1825-1855). – Alman yazar. – 84.

Wallace, Alfred Russel (1823-1913). – Darwin'le aynı zamanda doğal seçme teorisine varan İngiliz doğabilimci; ruhçağırıcılık yapıyordu. – 162, 163, 164, 166, 168, 170, 171.

Wallace, Robert (1697-1771). – İngiliz kilise adamı ve istatistikçi, Malthus'un ideolojik habercisi. – 128, 129.

Watt, James (1736-1819). – Buhar makinesini geliştiren İngiliz fizikçi. – 284.

Wehe, Jean-Jacques. – Alman papaz, Köylü savaşının liderlerinden biri; Münzer taraftarı. – 110.

Weitling, William (1808-1871). – Terzi, ütopik Alman sosyalisti. – 294, 295.

Wilke, Christian Gottlieb (1788-1854). – İncillerin tarihi üzerine araştırmalarla uğraşan Alman filolog ve tarihçi. – 179.

Witt, Jan de (1625-1672). – Hollandalı devlet adamı, 1653-1672 arası Hollanda eyaletinin fiili krallık naibi, büyük ticaret burjuvazisinin çıkarlarının savunucusu. – 129.

Wolff, Christian, baron de (1679-1754). – Metafizikçi, idealist, Leibniz felsefesini sistemleştirdi ve halka yaydı. – 32.

Wolff, Kaspar Friedrich (1733-1794). – Almanya'da doğmuş Rus akademi üyesi; biyolojist, *épigénése* (elemanter biçimlerden hareketle ilerleyici gelişme) teorisini işledi. – 151.

Wycliffe, (Wiclef, Wicliffe) John (1320-1384). – İngiliz tanrıbilimci, *lollardların* papaya karşı hareketinin lideri. – 93.

Z

Zizka, Jan (yaklaşık 1360-1424). – Çek generali ve politikacısı. Hüsçü hareketin liderlerinden biri, ulusal kahraman. – 295.

Zöllner, Johann Karl Friedrich (1834-1882). – Alman fizikçi ve astronomu, ruhçağırıcılık yapıyordu. – 181.

İNCİL VE MİTOLOJİ ADLARI DİZİNİ

Adonay. – Yahudi tanrısı Jahvé'nin (Yahova) adlarından biri. – 181.

Apollon. – Yunan ve Roma güneş, ışık ve sanat tanrısı. – 181.

Ariadne. – Kreteli kral Minos'un kızı. Teze'nin bir ip yumağı yardımıyla labirentten çıkmasına yardım etti. – 151.

Augias. – Herkül'ün otuz yıldır temizlenmeyen ahırlarını bir günde yıkadığı mitolojik Elide kralı. – 151.

Balaam. – Mezopotamya peygamberi; İncile göre, Moabitler kralı Balak tarafından başarılı bir biçimde ilerleyen İsraillileri lanetlemekle görevliydi, ama Jahvé tarafından onları kutsamak zorunda bırakıldı; Balaam Musa'nın IV. kitabında konuşan bir dişi eşeğin sahibi olarak bir rol oynar. – 305, 307.

Cornwall. – Shakespeare'in *Kral Lear* adlı oyunun bir kişiliği. – 23.

Daniel. – Efsanevi öyküleri "Daniel'in Kitabı"nda bulunan yahudi peygamber. – 103, 193, 302, 303, 314.

Don Kişot, "Mahzun yüzlü Şövalye".– Cervantes'in şövalyelik romanının kahramanı. – 176.

Eckardt, Sadık. – Ortaçağ Alman halk efsanelerinin kahramanlarından biri. – 84.

Elya. – Peygamber (İÖ yaklaşık 900-850), İncil, onun hakkında, mantosuyla Jourdain'i böldüğünü ve cennete ateşten bir arabayla çıktığını söyler. – 103.

Enoch (Henoch). – Musa'ya göre Cain'in oğlu, Enoch'un vahiy kitabı ona atfedilir. – 193, 303, 312.

Ezra. – Yahudi papazı (İÖ yaklaşık 450). – Adı Eski Ahit'teki "Ezra'nın Kitabı"na verilmiştir, oysa bu kitap İÖ 330 yılı dolayında yazılmıştır. – 303.

Esaie. – (İÖ yaklaşık 740'tan 700'e kadar). – Eski Ahit'te İsrail dininin en *önemli peygamberi.* – 304.

Ezekiyas. – (İÖ yaklaşık 600), Babil'de yahudi peygamber; Eski Ahit'teki, "Ezechiel'in Kitabı" adını taşır. – 103, 312.

Hermes. – Yunan efsanesinde tanrıların ulağı, yolcular, ticaret ve hırsızlar tanrısı (Roma mitolojisinde *Merkür*). – 11, 12.

İbrahim. – İncil efsanesine göre yahudi patriği. – 111.

Jahvé (Yahova). – Yerine Adonay veya Elohim getirilen, bildirilmeyen İsrail tanrısının adı. – 29, 138, 181, 318.

Jean, Havari. – Havari, adını taşıyan "Vahiy Kitabı"nın iddia edilen yazarı. – 191, 192, 312.

Jézabel. – Sahte kadın peygamber. – 307.

Lazare. – İncilin bir kişiliği. – 185.

Laviathan. – Eski Ahit'in efsanevi deniz canavarı. – 26.

Matthiue. – İncile göre, oniki havariden biri ve 1. incilin yazarı. – 77.

Maya. – Yunan mitolojisinde Atlas'ın büyük kızı; Zeus onu Hermes'in annesi yaptı. – 11.

Mefistofeles – Halk efsanesinde ve Gœthe'nin *Faust*'unda şeytanın adı. – 123.

Meryem. Bakire. – İsa'nın annesi. – 105, 132.

Mikail. – İncile göre, baş meleklerden biri. – 314.

Moloch. – Asurluların, Fenikelilerin ve Ammonites'lerin tanrısı, insan kurbanlarıyla onurlandırılmıştır. – 85.

Musa. – Yahudi kural koyucu ve peygamber. – 36, 103, 192, 305.

Nikola. – "Vahiy Kitabı"nda sözü edilen ve mahkum edilen nikolayitlerin öğretisinin "kurucusu". – 307.

Nuh. – Patriklerin sonuncusu (Musa'nın Kitabı). Tufandan sonra, oğulları Sem, Cham ve Japhet tarafından insanların atası oldu. – 111.

Pan. – Yunan mitolojisinde Hermes'in oğlu, çobanların ve sürülerin tanrısı (Roma mitolojisinde *Faune*). – 12.

Paul. – Havari, ve İncile göre Yeni Ahit'in 14 mektubunun yazarı. – 129, 295, 300, 307.

Plüton. – Yunan cehennem tanrısı. – 12.

Prometeus. – Yunan efsanesinde ateşi Zeus'tan çaldı ve bu yüzden bir kayaya zincirlendi. – 9, 10, 39.

Shylock. – Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nin bir kişiliği. – 37.

Tantal. – Frigya kralı, tanrıların sırlarını açıkladığı için, cehennemde su ve meyveler önünde aç ve susuz kalmaya mahkum oldu. – 295.

Zeus. – En önemli Yunan tanrısı. – 9, 11, 25, 204, 296, 319.

ISBN 978-975-7399-49-0

